891.815
K96st

B 862,306

СТАРОСЛОВЕНСКА ГРАМАТИКА

НАПИСАО
СТ. М. КУЉБАКИН,
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

БЕОГРАД
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1930

Kul'bakin, S.

СТАРОСЛОВЕНСКА ГРАМАТИКА

НАПИСАО
СТ. М. КУЉБАКИН,
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

БЕОГРАД
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1930

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

891.815
K96st

II
dubl ad 48247

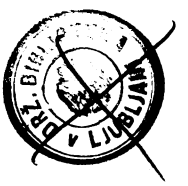

13.2.31.
Ø. i.

13471/52-235

ПРЕДГОВОР

Ова је књига намењена као уџбеник студентима југословенских универзитета који проучавају старословенски језик у вези са матерњим језиком.

Књига претставља скраћену редакцију моје књиге на француском језику која је изашла у Паризу 1929 године под насловом „Le vieux slave“ (367 страна), онако исто као и чешко издање (Mluvnice jazyka staroslovenského, v Praze 1928), наравно са извесним изменама и допунама, у којима сам се служио примедбама стручне критике.

Чини ми особито задовољство да овде изјавим захвалност Министарству просвете на одлуци да се ова књига штампа о државном трошку, а — Филозофском факултету Београдског универзитета на препоруци.

У Београду
13 октобра 1930

СКРАЋЕНИЦЕ

аор. = аорист
ап., апост. = апостол
б.-рус. = белоруски
буг. = бугарски
в.-рус. = великоруски
герм. = германски
гот. = готски
грч. = грчки
дијал. = дијалекатски
д.-луж. = доњелужички
зап. = западни
и.-евр. = индоевропски
ист. = источни
јев. = јеванђеље
Ј = Јован
јуж. = јужни
каш. = кашупски
крет. = кретски
лат. = латински
лит. = литавски
Л = Лука
м = место
Мт = Матија
макед. = македонски
Мр = Марко
м.-рус. = малоруски
пољ. = пољски
прасл. = прасловенски
р.-ц.-сл. = црквенословенски руске редакције
рукоп. = рукопис
рус. = руски
сев. = северни
слов. = словенски
словен. = словеначки
срп. = српски
с.-х. = српскохрватски
ср.-буг. = средњебугарски
ст.-енгл. = староенглески
ст.-г.-нем. = старогорњенемачки
ст.-инд. = староиндиски
ст.-п. = старопољски
ст.-пр. = старопруски
ст.-рус. = староруски
ст.-сл. = старословенски
ст.-ч. = старочешки
умбр. = умбриски
ч. чеш. = чешки
< = постало је од...
> = мења се у...

Скраћенице наслова књига и часописа

AslPh. = Archiv für slavische Philologie.

Белић Акцен. студ. = Белић А. Акценатске студије I. Београд 1914.

Bern. Etym. Wrtb. = E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg.

Bezzenb. Festschrift = Festschrift Adalb. Bezzenberger..., Göttingen 1921.

Boehme, Die Actiones = E. Boehme, Die Actiones der Verba simplicia in den altbulgarischen Sprachdenkmälern. Dissert. Leipzig 1904.

Brugmann, Grund. = K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, zweite Bearbeitung, Strassburg 1897—1916.

BSL. = Bulletin de la Société de linguistique de Paris.

Wiedemann, Beiträge = O. Wiedemann, Beiträge zur altbulgarischen Conjugation. Dissert. St. Petersburg 1886.

Vondrák, Altk. Gr. = W. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, zweite Auflage, Berlin 1912.

Vondrák, Glag. Cloz. = V. Vondrák, Glagolita Clozův, Praha 1893.

Vondrák Vgl. Gr. = W. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik, I. 1906, zweite Auflage 1924, II, 1908, Göttingen.

Gebauer, Hist. ml. = Jan Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého: I. Hláskosloví 1894; III, 1. Skloňování 1896 a 2. Časování, 2. vydání 1909, Praha.

Gebauer, Ml. = Gebauer, Hist. ml.

Глас = Глас Српске краљевске академије, Београд, од г. 1887.

Denk. d. Wien. Akad. = Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, Wien.

Dümmler = његов чланак у Archiv für österr. Geschichte, 13, 169—178.

Ендзелин Слав.-балт. эт. = Славяно-балтійскіе этюды, Харьковъ 1911.
Зборник Белића = Зборник филолошких и лингвистичких студија А. Белићу..., Београд 1921.
Зборник Јагића = Zbornik u slavu V. Jagića — Jagić Festschrift. Berlin 1908.
ЖМНПр. = Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, С. Петербургъ.
Изв. = Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Россійской Академіи Наукъ.
Изв. варшав. универс. = Извѣстія варшавскаго университета.
Изслѣд. по русск. языку = Изслѣдованія по русскому языку, I.—III. С.-Петербургъ 1895—1914.
IF. = Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für Sprach und Altertumskunde. од г. 1882.
JArch. = *Aslph.*
JФ. = Јужнословенски филолог, повремени спис за словенску филологију и лингвистику, Београд.
Козловски, Изслѣд. I. = М. Козловскій, Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія, Изслѣдованія по русскому языку I, 1—127, 1895.
KZ. = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Göttingen.
Кульбакинъ Древне-ц.-сл. языкъ = Ст. Кульбакинъ, Древнецерковнославянскій языкъ, изд. 3, Харьковъ 1917.
LF. = Listy filologické, Praha.
Lang I, II, III. = Pr. Lang, Jazykovědný rozbor Euch. Sin. Zpráva gymnasia v Příbrami 1888, 1889, 1890.
Лавров, Обзоръ = П. Лавровъ, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва 1893.
Leskien, Altb. Gram. = A. Leskien, Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, Heidelberg 1909.
Leskien, Handb. = A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, 5. Aufl. Weimar 1910, 6. Aufl. Heidelberg, 1922.
Meillet, Études (sur l'étym.) = A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, Paris 1902—1905.
Meillet, Sl. comm. = A. Meillet, Le slave commun, Paris 1924.
Mikkola, Ursl. gram. = J. J. Mikkola, Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen. I Teil, Heidelberg 1913.
MSL. = Mémoires de la Société de linguistique de Paris, од г. 1868.
Nachtigall, Akzentbew. = R. Nachtigall, Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung I. Heidelberg 1922 (Slavica, hrg. von M. Murko VII.).
Научно-литерат. сборникъ = Научно-литературный сборникъ Галицко-русской Матицы, Львовъ.
Oblak, Maced. St. = Oblak, Macedonische Studien. Sitzber. Wien. Akad. 134, Wien 1896.
Пам. ст.-сл. яз. = Памятники старославянскаго языка, I.—IV., Петроградъ 1903—1922.
Пер. Списс. = Периодическо списание на Българ. книжевно дружество въ София.
Потебня, Изъ запис. = А. Потебня, Изъ записокъ по русской грамматикѣ, I—II, изданіе 2-е, 1889, III. 1899, Харьковъ.
Ramovš, Hist.-gram. slov. jez. = Fr. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem. V Ljubljani 1924.
Razprave = Razprave. Izdaje znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani.
RÉSl. = Revue des études slaves, Paris.
RS. = Rocznik slawistyczny, Kraków.
РФВ. = Русскій Филологическій Вѣстникъ, Варшава, 1879—1918.
СбНУм. = Сборникъ за народни умотворения и народописъ, София.
Sbor. filolog. = Sborník filologický, Praha.
Сбор. отд. = Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Россійской Академіи Наукъ.

Сборникъ Фортунатова = РФВ. 49. 1903.

Сбор. Ламанскаго = Сборникъ статей по славяновѣдѣнію посвященныхъ... Влад. Иван. Ламанскому I. 1907, II. 1908 С.-Петербургъ.

Sborník věnov. prof. Pastrnkovi = Slovanský sborník věnovaný ... Prof. Fr. Pastrnkovi, Praha 1923.

Sborník Zubatého = *MNHMA*. Sborník vydaný na pamět čtyřicetiletého ... působení prof. J. Zubatého, Praha 1926.

Sitzber. Wien. Akad. = Sitzungsberichte der philosophischhistor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien.

Sl. = Slavia, časopis pro slovanskou filologii, Praha.

Соболевски, Лекціи = А. Соболевскій, Лекціи по исторіи русскаго языка. Изданіе 4. Москва 1907.

Соболевски, Лингвист. и археол. зам., в. у РФВ. 71, 1914.

Stud. till. Es. Tegn. = Studier tillegnade Esaias Tegnér, Lund 1918.

Уч. Зап. Юрьев. унив. = Ученыя записки Императорскаго Юрьевскаго университета.

Фортунатовъ Лекціи = Ф. Ѳ. Фортунатовъ, Лекціи по фонетикѣ старославянскаго (церковнославянскаго) языка. Петроградъ 1919.

Hujer, Slov. dekl. = O. Hujer, Slovanská deklinace jmenná, Praha 1910.

Hujer, Uvod = O. Hujer, Úvod do dějin jazyka českého, druhé vydání, Praha 1924.

ZslPh. = Zeitschrift für slavische Philologie, Leipzig.

Čas. za slov. jezik, knjiž. in zgod. = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Ljubljana.

ČModFil. = Časopis pro moderni filologii a literatury, Praha.

ČMF. в. ČModFil.

Щепкин, Болон. псалт. = В. Щепкинъ, Болонская псалтырь. С.-Петерб. 1906 (Изслѣд. по русс. языку II, 4).

Щепкин, Разсужд. = В. Щепкинъ, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. Сбор. отд. 67, № 10, 1899.

УВОД

I Старословенски језик

1. Словенски језици претстављају једну мању групу шире породице индоевропских језика; у ту групу улазе ови језици: српскохрватски, словеначки, бугарски, руски, чехословачки, лужички, пољски и кашупски; у њу такође спада и изумрли полапски језик. Заједничко порекло свих тих језика толико је очевидно да се не може уопште објаснити њихов узајамни однос, ако се не претпостави да је некада постојао *прасловенски* језик којим је говорио словенски пранарод као народ који претставља културну и језичку заједницу.

Садашњи однос словенских језика претставља резултат дугог историског процеса постепене диференцијације прасловенског језика, у коме је био од значаја не само првобитни узајамни однос прасловенских дијалеката, него и касније њихово цепање и груписање. Тај је крајњи резултат у томе што имамо пред собом три групе словенских језика: јужну, источну и западну.

Задатак је упоредне граматике словенских језика да одреди особине прасловенског језика и да покаже како се постепеним развитком дошло до садашњег стања.

У том научном раду игра велику улогу проучавање старословенског језика.

2. Старословенски је језик први књижевни језик код Словена, чије је стварање везано са делатношћу Ћирила и Методија. Главни су моменти те делатности свима познати; то су: мисионарски пут у Моравску, стварање словенске азбуке, словенски превод Светог писма и уређење националне цркве у Моравској и Панонији. Тако исто су познате прилике под којима су ученици Солунске Браће донели словенски обред и словенску књижевност у јужнословенске крајеве, како су ту преписивани оригинални текстови првих превода и како је продужена књижевна делатност на словенском језику.

Напомена: О питањима делатности Ћирила и Методија уп. V. Jagića, Entstehungsgeschichte der altkirchensl. Sprache [2] 1913, Fr. Pastrnek-a, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, Praha 1902. — О продужењу њихове делатности на југу уп. Weingart-a, Bulgaři a Cařihrad před tisiciletím, Zpráva st. čes. gymn. v Praze — III 1915.

3. Са делатношћу Ћирила и Методија у вези је стварање првог књижевног језика код Словена; оригинални текстови њихо-

вог превода као и превода њихових ученика нису очувани, али се језик Ћирила и Методија огледа у каснијим преписима који припадају углавноме XI в.; од ових споменика можда само један или два припадају крају X, односно почетку XI в. Језик тих споменика слависте-лингвисте пажљиво проучавају, јер је од нарочитог значаја за упоредну граматику словенских језика. Поједини научници зову тај језик различно: Лескин га је звао старобугарским, Фортунатов и цела његова школа, као и Меје, — старословенским, Вондрак — староцрквенословенским (altkirchenslavisch).

Очевидно терминологија се налази у овом случају у вези са питањем о народности језика Ћирила и Методија, тј. са питањем на који су словенски дијалекат IX века Ћирило и Методије превели црквене књиге или, другим речима, — који су словенски дијалекат IX века ставили у основицу овом књижевном језику.

4. Ово је питање било дуго времена спорно, али се сада може сматрати као дефинитивно решено, и то у смислу тако зване македонске теорије, према којој језик Ћирила и Методија претставља књижевну обраду једног говора из околине Солуна који су Браћа добро познавала од детињства. Тако звана панонска теорија, која је имала великог успеха у другој половини XIX века, показала се као неоснована: Ћирило и Методије нису могли преводити Свето писмо на језик панонских Словена, тј. предака садашњих Словенаца, јер су дошли у Панонију тек након трогодишњег рада у Моравској, а почели су преводити Свето писмо на словенски језик још у Цариграду, као што о томе сведочи стара биографија Константинова које је вредност потпуно утврђена научном критиком. Претпоставка Димлерова (Dümmler) да су у другој половини IX века у Моравској живели исти Словени као и у Панонији није ничим потврђена: наши историски извори ништа не знају о иоле значајнијим променама у словенском насељу Моравске. Па и главне гласовне особине старословенског језика нимало се не поклапају са особинама словеначког језика: уп. ст.-сл. групе *шт̄, жд* (свѣшта, ношть, межда), којима у словеначкоме одговара *ч, j* (sveča, noč, meja); већ у најстаријем споменику словеначком, Фризинском одломцима, налазимо: uzemogoki (= ст.-сл. вьсемогжштн) са *k* које никако не може обележавати групу шт.

Напомена. Панонисте су се позивале на групе шт, жд које налазимо у мађарским речима позајмљеним из словенског; али такве речи не доказују да је словеначки језик у старо доба имао групе *шт̄, жд*, јер су Мађари могли позајмити поменуте речи не од Словенаца, него од другог словенског народа са којим су се били сусрели пре него што су дошли у Панонију.

Са друге стране баш у југоисточним македонским дијалектима налазимо битне фонетске особине језика Ћирила и Методија: ѣ = ä (e[a]), — уп. даље § 28 —, групе *шт̄, жд*,[1]) африкату *д͡з* (уп. даље § 108), — в. Oblak, Maced. St. 25, 51.

[1]) Друкчије о томе мисли Н. Н. Дурново, Byzantinoslavica I Praha 1929 г., стр. 48 и д.

Панонисте су се позивале на речи латинског порекла као и на словенске речи западне боје у старословенском језику. Али, прво, у речничкој страни старословенског језика најмање се може огледати његово порекло: пошто се Свето писмо преводило у Моравској са учешћем тамошњих помоћника, лако су се могли у тај превод увући лексички елементи западнословенских језика. И друго: има доста речи које су раније сматране као панонизми, односно моравизми, а у ствари то нису. Понеке су речи латинског порекла ушле у старословенски језик посредништвом грчког језика. Тако на пример, латинске речи altare, missa, paganus налазимо у византиском: ἀλτάριν, μίσσα, παγανός; тако исто реч **попъ**, коју налазимо у старим словенским преводима, можда и није немачког порекла: уп. гр. παπᾶς. Реч **оцьтъ** несумњиво је латинског порекла, али је погрешно тврдити да је могла ући у језик Ћирила и Методија само у Моравској или у Панонији: та се реч и сада употребљава у Скопској Црној Гори и у различним моравским и македонским дијалектима уопште. Реч ***комка*** (**комъкание**, **комъкати** = communicare) тако исто се употребљава у различним јужнословенским дијалектима, напр. у дијалекту дојранском и воденском, у тимочком говору и др. Реч **локва** налазимо у српском језику итд.

5. Пошто је утврђена народна основа књижевног језика Ћирила и Методија, можемо лакше решити и питање о његову називу. Уколико нам је на уму реконструкција језика њихова (Ћирила и Методија) превода, чији оригинал није очуван, треба називати тај језик *старoцрквенословенским* за разлику од новог црквенословенског језика који Руси и Јужни Словени сада употребљавају у богослужењу, а то је старословенски језик *руске* редакције, знатно промењен под утицајем руског народног језика.

Али за упоредну граматику словенских језика од великог су значаја сви подаци најстаријих црквенословенских споменика; у њима налазимо не само црте језика Ћирила и Методија него и појаве различитих словенских дијалеката IX—X в., углавноме, јужнословенских, али каткад можда и не само јужнословенских. Назив *старословенски* најзгоднији је, јер се њиме обухватају све појаве старе епохе у животу словенских језика, епохе IX—XI в. Тај назив (старословенски језик, скраћено ст.-сл.) обележава у мојој граматици скуп свих тих појава, за разлику од језика ћирилометодијевих оригинала који можемо научно реконструисати.

II Старословенски споменици

6. Податке о старословенском језику налазимо у споменицима који иду, у главноме, у XI век: само један или два од тих споменика можда су нешто старији од XI века. Скоро су сви ти споменици поникли на јужнословенском терену; изузеци су: Кијевски мисал (уп. даље § 12) има у своме језику понеке западне црте, али му је језичка основа ипак јужнословенска; Прашки одломци претстављају чешки препис старословенског оригинала; Остромирово јеванђеље 1056—1057 г. руски је препис старословенског оригинала.

Према азбуци којом су писани, старословенски се споменици деле на *глагољске* и *ћирилске*. Ова је подела у исто време унеколико везана са хронолошким разликама, а и са разликом места на којем су се ти споменици појавили.

7. Двојством азбуке, којом су старословенски споменици писани ставља се и питање о односу тих двеју азбука: која је од њих старија, и зашто су се јавиле две азбуке скоро у исто време.

Кад упоредимо обе азбуке, видећемо, и поред извесних разлика, унутрашње сродство међу њима. Ево слова једне и друге азбуке са њиховом бројном вредношћу.

глаг.	бр. вр.	ћирил.	бр. вр.	глас. вр.	глаг.	бр. вр.	ћирил.	бр. вр.	глас. вр.
ⰰ	1	а	1	*a, a*	ⰸ	500	ѳ	500	*gb, f*
ⰱ	2	б		*б, b*	ⰹ		ѧ	9	θ
ⰲ	3	в	2	*в, v*	ⰺ	600	х	600	*x ch*
ⰳ	4	г	3	*г, g*	ⰻ	700	ѡ	800	*o, o*
ⰴ	5	д	4	*д, d*	ⰼ	800	ѱ		*шт št*
ⰵ	6	є, к	5	*e, je*	ⰽ	900	ц	900	*ц, c*
ⰶ	7	ж		*же, ž*	ⰾ	1.000	ч	90	*ч, č*
ⰷ	8	ѕ, ꙁ	6	*дз, dz*	ⰿ		ш		*ш, š*
ⰸ	9	ꙁ	7	*з, z*	ⱀ		ъ		ъ
ⰹ, Ⱄ	10	і	10	*и, i*	ⱁ		ь		ь
ⰺ	20	и	8	*и, i*	ⱂ		ꙑ		*ы y*
ⰻ	30			*ђ, ǵ*	ⱃ		ѣ, ꙗ		*ě, ja*
ⰼ	40	к	20	*к, k*	ⱄ		ю		*jy, ju*
ⰽ	50	л	30	*л, l*	ⱅ		ѧ, ѩ, ѫ	900	*ę*
ⰾ	60	м	40	*м, m*	ⱆ		ѫ		*ǫ*
ⰿ	70	н	50	*н, n*	ⱇ		ѭ		*ję*
ⱀ	80	о	70	*ǫ, o*	ⱈ		ѯ		*jǫ*
ⱁ	90	п	80	*п, p*			ꙁ	60	ξ
ⱂ	100	ꙗ	100	*р, r*			ѱ	700	ψ
ⱃ	200	с	200	*с, s*	ⱉ		ѵ	400	υ
ⱄ	300	т	300	*т, t*					
ⱅ	400	оу	400	*у, u*					

8. Из ове се табеле види да између глагољице и ћирилице има доста разлика: глагољском ⰵ одговарају у ћирилици два слова: е и є; тако исто у глагољици налазимо једно слово — ⰰ према ѣ и ꙗ ћирилице; у најстаријој глагољској графици (уп. даље § 19) налазимо слово за носно *е* у двоструком значењу: ѧ и ѩ, касније је други део тог глагољског слова употребљаван у значењу ѧ, цело пак слово у значењу ѩ. Уосталом, изгледа да и најстарија ћирилица није имала є, ꙗ, ѩ, као што се може видети из упоредног проучавања графичких начина најстаријих ћирилских споменика.

Према ћирилским словима и и і у глагољици налазимо три слова (в. табелу), али су два прва слова варијанте једног истог слова првобитне глагољице, као што се види из тога што имају исту бројну вредност (10).[1]) Глагољица има два различита слова за *з* и *дз*; у најстаријим ћирилским споменицима за *дз* употребљава се слово које је само модификација слова *з:* вероватно првобитна ћирилица није имала нарочито слово за дз. Даље, глагољица има нарочито слово за обележавање умекшаног г (ђ) у речима позајмљеним из грчког; у ћирилици не постоји нарочито слово за тај глас.

9. Поред наведених разлика између глагољице и ћирилице, има међу њима извесних сличности: вокал *у* и у једној и у другој азбуци подједнако се обележава словом које је састављено од два дела (први је део *о*); слово за ш заједничко је обема; слово шт слично је и начињено је од једнаких делова: ш и т испод њега; глагољско ⰹ опет је од иста два дела као што и ћирилско (ѕ и і или и).

Наведене сличности глагољице и ћирилице доказују да се обе азбуке налазе у историској вези; питање је само које је природе та веза.

10. Ћирилица је очигледно у својој основи грчко уставно (унцијално) писмо; што се тиче порекла глагољице, — то се питање може сматрати сада као више мање јасно: и њен је основ грчки, што се потпуно слаже са историским начелом по коме је свака историска азбука у својој основици културна позајмица, — уп. о грчкој курсиви као извору глагољице код Јагића, „Четыре критикопалеографическія статьи“ (Сборникъ Отд., 33, 1884). Бугарски писац X века Храбар сведочи да су се Словени пре Константина служили грчким и латинским словима: прѣжде оубѡ словѣне не имѣахѫ книгъ. нъ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. кръстивше же сѧ рим'скыми и грькьскыми писмены нъждаахѫ сѧ словѣн'скы рѣчь безь оустроенна.

Словени који су живели у оквиру културног утицаја Византије очигледно су се служили грчким словима. Константин је узео за своју азбуку грчка курсивна слова која су већ била позната Јужним

---

[1]) У ћирилској транскрипцији — і, ѕ.

Словенима у свакодневном животу, па их је употребио за црквене потребе, завео је строгу систему у обележавању грчким словима словенских гласова, прекинувши са пређашњим колебањима у томе погледу (нѣждаѫѫ сѧ безъ оустроєниа). Сем тога је Константин грчким курсивним словима којима су се служили Јужни Словени дао облик уставних (унцијалних) слова, а услед те промене грчко порекло глагољице постало је нејасно. Уосталом, није немогућно да је Константин као оријенталиста у појединим случајевима узео за своју азбуку слова из источних азбука: то је могло бити наравно у обележавању словенских гласова за које грчка азбука није имала слова.

Напомена. Уп. Јагића Энциклопедія славянской филологіи III (Глаголическое письмо), Фортунатова „О происхожденіи глаголицы", Изв. 18, 1913, 4, 221 и даље, Nahtigala, Razprave izd. znanstv. društvo za human. vede v Ljubljani 1, 1923, 135 и даље, Weingart-a, Nový Atheneum 3, 1921, 247 и даље, Дурново-а, Zur Enstehung der Vocalbezeichnung in den slav. Alphabeten, ZslPh. 3, 1926, 386 с; Кульбакина, Можно ли считать доказанной греческую основу глаголицы? Сборникъ русскаго археологическаго общества въ Королевствѣ С. Х. С. I, 1927, 33—39.

11. Друго је питање — која је азбука старија, глагољица или ћирилица, и која је азбука Константинова. На ово се питање не може поуздано одговорити. Храброво сведочанство да је Константин саставио азбуку од 38 слова може се подједнако применити на глагољицу и на ћирилицу; бројем слова (38) не можемо решити питање, јер не знамо поуздано како су првобитно изгледале азбуке. Најстарији споменици глагољски и ћирилски (узимајући у обзир натпис 993 г., в. 13), приближно су једнако стари: са краја X века. Сâм назив ћирилице не може бити доказ да је баш она азбука Константинова, јер се ничим не потврђује да је традиција која се огледа у имену азбуке врло стара.

Непосредних доказа за једно или друго решење горе поменутог питања, дакле, нема. Ипак има чињеница које сведоче у корист глагољице. Већина најстаријих споменика који су засада познати а који су се јавили на словенском југу писани су глагољицом; уз то се може утврдити да су ти споменици писани у Македонији. Истина, ћирилски натпис 993 године нађен је близу Преспанског Језера (в. § 13). Али тај натпис доказује само да је ћирилица крајем X века употребљавана за сврхе свакодневног живота, — на пр. у натписима, док је у црквеној књижевности владала још увек глагољица. Даље, у глагољским споменицима налазимо више старинских језичких црта неголи у ћирилским.

Од нарочите је важности чињеница да је глагољица позната од најстаријег доба и западнословенским крајевима везаним са мисионарском делатношћу Ћирила и Методија, док се то не може тврдити за тако звану ћирилицу. То доказују два споменика са западним језичким цртама: Кијевски мисал и Прашки одломци, о којима в. § 12. Та два споменика воде нас закључку да је стара књижевност у епархији Ћирила и Методија била глагољска, а не

ћирилска. Из Моравске црквена словенска књижевност дошла је и у Хрватску, а да је та књижевност била глагољска доказују хрватске богослужбене књиге које се употребљавају до данас.

Најзад, не би се могло схватити цветање глагољице у Македонији да су ђаци Ћирила и Методија донели ћирилицу. Обрнуто, потпуно је појмљиво што је простија и згоднија ћирилица потиснула незграпну глагољицу.

Ако је Храбар знао за једну једину словенску азбуку, као што мисле понеки научници, натпис 993 године не доказује да је та азбука била ћирилица: од епохе Храбра до 993 године прошло је доста времена да се могла појавити нова азбука, и то ћирилица; у томе су погледу карактеристичне речи Храброве: аще ли кто речетъ. іако нѣс(тъ) оустроилъ доброѣ понеже сѧ постраѭтъ и ѥще итд.

А. Глагољски споменици

12. Ниједан старословенски споменик није датиран. Ипак је несумњиво да је најстарији од њих, судећи по палеографским и језичким цртама, — Кијевски мисал.

1. Кијевски мисал (Мис.) јесте превод са латинског (текст литургије), дакле не може бити у вези са књижевном делатношћу Ћирила и Методија. Понеки научници сматрају да је тај споменик чешки препис са старијег црквенословенског оригинала; по мишљењу других, у њему се огледа неки старословенски дијалекат који се одликовао нарочитим особинама: он је имао *ц* и *з* место прасловенског *tj*, *dj* и *шч* од прасловенске групе skj и stj. У речнику Мис. налазимо црте западне боје: оплатъ (oblata), прѣфацинѣ, папежь (pontifex), рѣснотивьнъ (certus), *ціржкы (ціржкѵѥ); о мьша в. § 4.

Напомена. Мис. је издао Jagić, Glagolitica, Беч 1890, уп. Грунског, Памятники и вопросы древне-славянской письменности 1, 1904; Vondrák-a, O původu Kijevských listů 1904, Куљбакина у ЖМНПр. 1906, № 3, 185 и даље, Изв. 10, 1905, 4, 320 и даље, RÉSl. 2, 1922, 196—198; Дурново-а, Slavia 1, 1922—23, 219—227; уп. такође Weingart-a, Nový Atheneum 1921, 295 с., Sievers-a, Die altsl. Verstexte von Kiew u. Freising. Im Verein mit G. Gerullis u. M. Vasmer, 1924, van Wijk-a, Księga pamiątkowa ku czci O. Balcera 2, Lwów 1925, 665—667; Арасимович-а, Slavia, 6, 1927, 470 с., Грунског, Київськи листки та Фрейзінгенські уривки (Записки істор.-філол. відділу Укр. акад. наук, XVI, 1928, стр. 7—25. Kurz-a LF, 54, 1927 г., 355—356 с., Nachtigala, Razprave, 1923 г., 156 с. и д. Cunibert-a Mohlberg-a, Il Missale glagolitico di Kiew sec. IX. Atti della Pontificia Accademia romana di archeologia (serie III). Memorie. Volume II. Roma, 1928, 207—320.

2. Зографско јеванђеље (Зогр.) припадало је раније Зографском манастиру на Атону, а сада се налази у Петроградској народној библиотеци.

Напомена. Издао га је Jagić, Quatuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis. . . ., Berlin 1879; уп. о њему Jagića-AslPh 1, 1876, 1—55; 2, 1877, 201—209, Грунског, Къ Зогр. еванг., Сбор. отд. 83. 1907, № 3; van Wijk-a, AslPh. 37, 1920, 371 с., 39 св., 15 с. RS. 9, 1921, 1 с., Slavia 1, 1922, 215 с., Kurz-a, LF. 50. 1923, 229 с., van Wijk-a, J. Ф. V 42—45, ZslPh. I 279 и д., Slavia VI 233 и д., AslPh. 41 св. 117 и д.

3. Маријино јеванђеље (Мар.) нађено у Богородичноме манастиру на Атону, сада се налази у Московском Румјанцевом музеју.

Напомена. Издао га је Jagić, Маріинское четвероевангеліе съ примѣчаніями и приложеніями, Петроград 1883; уп. о њему — Милетича у Пер. Спис. 19—20, 1886, 210—252, Polívka, LF. 11, 1884, 403—411, Бузука, Къ вопросу о мѣстѣ написанія Маріинскаго Евангелія Изв. 23, 1918, књ. 2, 109 с., 29, 1924, 307 с. (моја оцена у J. Ф. 4, 1924, 219 с., 5, 304).

4. Асеманово јеванђеље (Асем.), рукопис Ватиканске библиотеке, садржи за разлику од Зогр. и Мар. текст изборног недељног јеванђеља; према палеографским и фонетским особинама може се мислити да је млађе од Зографског и Маријиног, али је очувало више морфолошких и речничких архаизама неголи ова два споменика.

Напомена. Издао га је глагољицом Рачки, Asemanov ili vatikanski Evangelistar, Zagreb 1865 г. и касније Чрнчић латиницом: Assemanovo izborno evangjelje, Рим 1878; ни једно ни друго издање није тачно. — в. Kurz LF. 53, 1926, 106 с., 234 с. Недавно је изашло фототипско издање кодекса од Vajs-a и Kurz-a: Evangeliarium Assemani tomus I: prolegomena, tabulae. Pragae, 1929.

5. Клочев зборник (Клоч. зб.), — по садржају одломак предика, — нађен је у првој половини XIX века у библиотеци грофа Клоца, откуд му је и назив.

Превод предика очуван у Клочевом зб. није у вези са књижевном делатношћу Ћирила и Методија, али сам споменик у палеографском и језичком погледу није млађи од Мар. и Асем.; Маријином јеванђељу тај се споменик приближује у појединим гласовним особинама. Старо је издање, — Копитарево, — изашло 1836 године; новије је издање — Вондраково: Glagolita Clozův, Praha 1893; поправке в. у Čas. Matice Moravské, 50, 1926, 40 нап.; уп. такође Ван-Вејка, Slavia, VI 239 и д.

6. Синајски псалтир (Син. пс.) најстарији је текст словенског псалтира који имамо; налази се у манастиру св. Катарине на Синајском брду; по палеографским особинама је нешто млађи од Клоч. зб. и Асем. Постоји одлично издање тог споменика — Северјанова: Синайская псалтырь, глаголическій памятникъ XI в., 1922 (Пам. ст.-сл. яз. IV). Старо издање Гејтлерово не ваља (уп. ЈФ. IV т., 1924, 166); о Пс. писала је Петровская: Мѣна глухихъ въ Синайской пс. (Изв. 21, 1917, 279—319 с).

7. Синајски еухологиј (Еух.) такође се налази у манастиру св. Катарине; приближно је исте старине као и Син. пс. Издање Гајтлерово није поуздано: Geitler, Euchologium, glagolski spomenik manastira Sinai brda, Zagreb, 1882.

Напомена. Уп. Nahtigala, Starocrkvenoslovenski evchologij. Razprave izd. znanst. društvo za human. vede v Ljubljani, 2, 1925, 221—283. Pr. Lang-a, Jazykovědecký rozbor. Euch. Sin. Zpráva Gymn. v Příbrami, 1888—1890, 53, 80, 53; van Wijk-a, AslPh., 40, 1926, 271 с.; Vondrák-a, Studie z oboru csl. písemnictví, 1903, Praha, Zachodnio-europiejskie postanowienia pokutne w jęz. csl. (Rozprawy Akadem. Umiej., wydział filolog. 40, 1903, 1—67).

8. Македонски глагољски одломак (Мак. глаг.) спада приближно у исто доба као и два синајска споменика; садржај одломка јесу предике Јефрема Сирина; превод је извршен за време цара Симеуна (уп. речи страна м. ѩзыкъ, жизнь м. животъ, съборъ м. сънѣмиште и сл.). Одломак се налази у библиотеци руске Академије наука, издао га је Ильинскій: Македонскій глаголическій листокъ. Отрывокъ глаголическаго текста Ефрема Сирина XI в., 1909 (Пам. ст.-сл. яз. I 6.); уп. Погорѣлова, Р. Ф. В. 49, 1903, 24 стр.

9. Охридски одломци (Охр.) — одломак јеванђеља нађен у Охриду од Григоровича (приближно је исте епохе као и Мак. глаг.) Издао га је Ильинскій: Охридскіе глаголическіе листки. Отрывокъ древне церковно-славянскаго Евангелія XI в., 1915 (Пам. ст.-сл. яз. III, вып. 2-й).

10. Прашки одломци (Прашк.) — могу се само са резервом урачунати у старословенске споменике: споменик је очигледно чешки препис са ст.-сл. оригинала, рађен тек крајем XI в.; по садржају — вечерња служба по источном обреду.

У новије време споменик је издат двапут: од Грунског, Пражскіе глаголическіе отрывки, 1905 (Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 4й) и мало раније од Вондрака, O původu Kijevských listů a Pražských zlomků, Praha 1904. Старо издање Höfler'a и Šafařík-a (Glagolitische Fragmente, Praha 1857) не задовољава; уп. Ляпунова у AslPh. 28 св. 478 и д.

Горе поменути глагољски споменици нису датирани, те се о њиховој старини може судити само приближно, на основу поређења њиховог језика са језиком ћирилских споменика, о чијој се старини може ипак нешто поузданије говорити. Можемо скоро све глагољске споменике уврстити у XI век; само је Мис. старији у погледу палеографском и језичком, тако да га можемо сматрати као споменик друге половине X века, односно краја тог века. Од осталих споменика најстарији је Зогр.

В. Ћирилски споменици

13. Старих споменика писаних ћирилицом имамо знатно мање неголи глагољских. За њихову процену у палеографском погледу служи као полазна тачка надгробни натпис цара Самуила 993 године нађен г. 1899 у селу Герман близу Преспанског Језера; натпис је издао 1899 године Успенски (са чланцима Флоринског и Милетича: Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, IV 1); уп. такође Лаврова, Энц. Слав. Фил. IV 1915, 22—27, Јиречека и агића у 21 св. 1899, 533 с.

1. Савина књига (Сав.), по језику и палеографским особинама споменик је XI века; чува се у Московској народној библиотеци, а издао га је Шчепкин: Саввина књига, Пам. ст.-сл. яз. I 2, 1903 год.; погрешке тог издања навео је Каринскиј (Изв. 19, 1914, књ. 3, 206—216), проучио је споменик, углавном, његову гласовну страну, — Шчепкин: Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (1899 год. Сбор.

Отд. 67 св., 10). Мишљења која је изнео о Сав. Погорелов (Изъ наблюденій въ области древнеславянской переводной литературы, III, 1927, Братислава) погрешна су.

2. Супрасалски кодекс (Супр.) нађен је у Супрасалском манастиру (близу Белостока); претставља зборник биографија светаца и предика; исте је старине као и Сав.; садржај није везан са књижевним радом Ћирила и Методија, него је превод рађен за време цара Симеуна.

Старо издање Миклошичево: (Monumenta linguae palaeoslovenicae e cod. Suprasliensi, Vindob. 1851), замењено је новим издањем: Северьянова: Супрасльская рукопись I, 1904 (Пам. ст.-сл. яз. II, вып. 1-й).

Напомена. Уп. РФВ. 55, 1905, 339 с.; Vondrák-a, Sitzber. Wien. Akad. 1886, 112, 1890, 122, 1891, 124; Oblak-a, AslPh. 15. 1893, 338 с.; Abicht-a и Schmidt-a, AslPh. 15, 1893, 321 с., 16, 1894, 140 с., 18, 1896, 138 с.; Pastrnek-a, LF. 24, 1897, 96 с.; Leskien-a, Abh. d. phil.-hist. Kl. d. Sächs. Gesellsch. 27, 1909, 442 с. и 28, 1911, № 1; Zivier-a, Studien über d. Codex Suprasl. I, 1892, II, 1899; van Wijk-a, Zur Komposition der altkirchenslavischen Codex Suprasliensis, Amsterdam 1925 и AslPh. 40, 1926; 266 с.; Дурново-а, Изв. 30, 1926, 353 и д.; Margulićs-a, Der altkirchenslav. Codex Suprasliensis, Heidelberg 1927; Diels-a, AslPh. 41, 1927, 115 с.

3. Хиландарски одломци (Хил.) — одломак предике Ћирила Јерусалимског приближно је исте старине као и Сав. и Супр.; ун. моје издање: Хиландарскіе листки, отрывокъ кирилловской письменности XI вѣка. 1898 (Пам. ст.-сл. яз. I, 1).

Напомена. Уп. чланак Вондрака у AslPh. 22 св., 1903, 542—553.

4. Зографски одломци такође XI века, — уп. издање Лавровљево са чланком Долопка: Les feuillets du Zograph par P. Lavrov et M. Dolobko, Paris 1926. (RÉSl. 6, 1926, 5—38 с.).

5. Одломци (јеванђеље) Ундољског (Унд.) налазе се у Московској народној библиотеци; по палеографским особинама нешто су млађи од претходних споменика; издао их је Карски (Пам. ст.-сл. яз. I 3 1904 г.).

6. Македонски ћирилски одломак (Мак. ћир.); садржај му је у вези са књижевним радом Јована Егзарха бугарског. Очуван је тако рђаво да скоро нема значаја за старословенску граматику. Налази се у библиотеци руске Академије наука; издао га је Ильинскій (Пам. ст.-сл. яз. I 5, 1906 г.).

7. Остромирово јеванђеље најстарији је од датираних руских споменика: писан је у Новгороду 1056—1057 г.; иако је руски споменик, али је толико марљиво преписиван са старословенског оригинала да се руске језичке црте могу лако одвојити. Налази се у Петроградској народној библиотеци.

Напомена. Издао га је Востоков г. 1843; фотолитографски је издан 1889; погрешке Востоковљевог издања наведене су у раду Козловског: О языкѣ Остромирова Евангелія. (Изслѣд. по русск. языку I, 1885 г., 1—127); уп. Фортунатова: Составъ Остромирова Евангелія (Сборникъ статей, посвященныхъ Ламанскому, II, 1608 г.).

Већина горе поменутих ћирилских споменика нема хронолошког нити локалног датума, али кад их упоредимо са једне стране са Самуиловим натписом, са друге стране са Остромировим јеванђељем, долазимо до закључка да Сав., Супр., Хил., Зогр. одл. припадају приближно средини XI века, а Унд. и Мак. ћир. крају тог века.

Напомена. О локализацији и груписању ст.-сл. споменика уп. мој чланак Du classement des textes vieux-slaves у RÉSl. 2 св, 1922, 175—205.

14. Граматике ст.-сл. језика: Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache[6], Heidelberg 1922 и Grammatik der altbulgarischen Sprache, Heidelberg 1909, Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik[2], Berlin 1912; Кульбакинъ, Древне-церковно-словянскій языкъ[3], Харьковъ 1917; Грамматика церковно-словянскаго языка по древнѣйшимъ памятникамъ, Петроградъ 1915, Le vieux slave, Paris, 1929, Pastrnek, Tvarosloví jazyka staroslověnského s úvodem a ukázkami[2], Praha 1912; Фортунатовъ, Лекціи по фонетикѣ старославянскаго (церковно-слав.) языка. Посмертное изданіе, 1919.

Читанке: Vondrák, Cirkevněslovanská chrestomatie,[2] Brno 1925.; Słoński, Wybór tekstów starosłowiańskich, Lwów, 1926.

ФОНЕТИКА

I Гласови прасловенског и заједничког јужнословенског језика

15. Прасловенски гласовни систем епохе која је непосредно претходила цепању прасловенског језика имао је ове гласове[1]):

вокали: a, o, u, e, i, y, ě, ǫ, ę, ъ, ь;[2])

консонанти: r, l, n, b, p, v, m, t, d, s, z, k, g, ch, j, d͡z, c, č, ž, š, ń, r′, l′, t′, d′, ś.[3])

Слово *y* обележава вокал, који налазимо у руским речима ты, мы, сынъ и пољским — ty, my, syn.

Слово ě обележава вокал који води порекло у једним случајевима од и.-евр. ē, у другим — од и.-евр. дифтонга *oi, ai,* (ōi, āi); за разлику од Хујера (Úvod, 37) сматрам да је то био затворен вокал ē̆, а при крају прасловенске епохе тај се вокал претворио у једну врсту дифтонга ie̯; у најстарије доба пра-

---

[1]) Прасловенски гласови обележавају се латинским словима.

[2]) ъ, ь слова су старословенске азбуке (ћирилице) за гласове за које не постоје у латинској азбуци ни у азбукама западнословенских народа слова која им одговарају; слово ě узето је из чешке азбуке, слово пак ę — из пољске азбуке (знак за носно *e*), према њему је створен у научној транскрипцији знак ǫ (за *o* носно).

[3]) ń, ŕ, l′, t′, d′, ś палатални су сугласници према тврдим n̲, r̲, l̲, t̲, d̲, s̲.

словенског језика тај је вокал могао бити *ē* отворене нијансе, — уп. van Wijk-a, Slavia 2, 1923, 593—595 сс.

Слова *ǫ*, *ę* обележавају носне вокале о, е, слова *ъ*, *ь* — редуциране вокале (краће од кратких вокала): *ъ* је био вокал средњи хоризонталног реда, као и вокал *у* (ъı), али и средњи вертикалног реда, и то без лабијализације (тј. без заобљивања усана); *ь* је био предњи (палатални) вокал, вертикалног реда средњи или између средњег и високог, уп. о том питању van Wijk-a у AslPh 37, 1922, 330—332, Hujer-a, Úvod 36, Meillet-a, Sl. comm. 94—95, 160. Сугласник *v* био је билабијалне природе (w); сугласник *j* могао је бити под извесним условима *i̯ (i* који не чини слог); *r*, *l* могли су бити под извесним условима вокални, и то *r̥*, *l̥* тврдо и *r̥*^{e}, *l̥*^{e}, тј. палатализовано; уснени сугласници нису могли бити палатални, јер су групе bj, pj, vj, mj дале bl′, pl′, vl′, ml′. О прасл. t′, d′ = tj (kt^{i}), (gt^{i}) dj уп. Белића ЈФ. 2 св. 1921, 221с. Сугласници *k*, *g*, *ch*, били су веларни, те нису могли стајати испред палаталних вокала.

Сугласници **c**, d͡z, š, ž, č били су по пореклу палатални, али је тешко рећи уколико су очували ту своју палаталност до краја прасловенске епохе. Сугласник *ś* који се јавио услед треће палатализације од *ch* чувао је своју палаталност у прасловенско доба: уп. рус. *всякъ* (= fśak), буг. *всѣкъ* (fśak), у чешком и пољском то се *ś* променило у š.

Напомена. О трећој палатализацији уп. Белића ЈФ 2, 1921, 18с, 3, 1922—1923, 131 с., RÉSl. 8. 1928, 50—67, Трубецког RÉSl. 2. 1922, 225 с., Vondrák-a, Slavia, 2, 1923, 17 с., Zubatý-a, Sbor. filolog. 1, 1910, 148 с., Hujer-a, Úvod, 42, Nitsch-a, RÉSl. 6, 42 с., Knut Knutsson-a, Über die sogenannte zweite Palatalisierung in den slavischen Sprachen, Lund, 1926.

Сугласници испред палаталних вокала нису били палатални у прасловенском језику, него се могу сматрати као палатализовани: r^{e}, l^{e}, n^{e}, b^{e}, t^{e} итд.

Исцрпније о прасловенском гласовном систему в. код Хујера, Úvod, 35с. и д. и код Meje-a, Le slave commun (1924), 13 и д.

16. Гласовни систем заједничког јужнословенског језика био је у главним цртама исти као и прасловенски. Ипак се може забележити неколико особина које су заједничке свима јужнословенским дијалектима, али не и осталим словенским језицима, бар не у *целини*, и то:

1) групе *kv*, *gv* мењају се испред *ě* од дифтонга у *cv*, d͡zv: cvětъ, d͡zvězda; 2) групе *tl*, *dl* изгубиле су своје *t*, *d*: pleľь, kraľъ = pletlъ, kradlъ; прву и другу особину налазимо и у источној, тј. руској језичкој групи; 3) прасловенске групе *or*, *ol* у почетку речи испред сугласника мењају се у јужнословенској језичкој групи већином у *ra*, *la* у случајевима у којима се у западнословенској и у источној групи јављају као *ro*, *lo:* ravьnъ, lakъtь и сл. 4) исте групе *or*, *ol* у средини речи испред сугласника мењају се у јужнословенским језицима у *ra*, *la*, групе *er*, *el* у истом положају — у *rě*, *lě:* gradъ, glava, brěgъ, mlěko итд.; 5) јужнословенска језичка група није изгубила вокално *r*, *l* као што се то десило у руској

језичкој групи и у већини западнословенских језика; 6) полугласници *ъ*, *ь* испред *j* мењају се у свима јужнословенским језицима у самогласнике који остају у погледу количине исти, тј. редуцирани, али су иначе (квалитативно) исте природе што и самогласници *у* (ъı), *і* (myjǫ, bijǫ и сл.); ту промену налазимо и у западнословенским језицима (уп. пољ. myję, bije, zmija, šyja, ст.-чеш. myju, šíjě), а и у белоруском и малоруском, док у великоруском имамо нешто друго: мóю, мой, шéя, пей; 7) у јужнословенским језицима у најстарије доба њиховог живота нема тенденције за мењањем сугласника испред палаталних вокала у палаталне.

Има и морфолошких особина које одвајају јужнословенску језичку групу од источне и западне; тако напр. јужнословенски облици *vol'ę* ген. једн. и ном. — ак. мн. и *końę* ак. мн. имају завршетак — *ę* који даје у српском *-е*, док руски и западнословенски језици имају у тим облицима наставак *ě*.

II Гласови и гласовни појави језика Ћирила и Методија и старословенских дијалеката X—XI векова

17. Сви дијалекти који се огледају у старословенским споменицима X—XI века, остављајући на страну чешке црте Мис. и Прашк. и руске особине Остр., а имајући на уму само јужнословенску језичку основу првог споменика и јужнословенски оригинал другог и трећег, — припадају јужнословенској дијалекатској групи, то значи имају *cv*, d͡zv, l из tl и dl, ra, la у почетку речи у извесним случајевима, -ra-, -la-, -rě-, -lě- из -or-, -ol-, -er- -el- испред сугласника у средини речи, вокално *r̥*, *l̥*, редуцирано і, у (ъı) испред j; сугласници су били испред палаталних вокала вероватно палатализовани, а не палатални.

У исту групу јужнословенских дијалеката иде и истим се главним особинама одликује и језик Ћирила и Методија. Али поред тога, језик се Ћирила и Методија одликовао од осталих јужнословенских дијалеката исте епохе и неким својим особинама; са друге стране, у дијалектима X—XI в. који се огледају у старословенским споменицима налазимо и понеке нове особине које су се појавиле тек у X—XI в.

О гласовној страни језика Ћирила и Методија можемо добити претставу анализом прве словенске азбуке (глагољице) и правописа најстаријих споменика.

18. У азбуци Ћирила и Методија налазимо ова слова (замењујемо глагољска слова словима ћирилице): А. слова за вокале: ѧ, ѻ, ѹ, ѫ, ъı, ꙗ, ѣ, ѧ, ѩ, (ьѫ, ю); В. слова за сугласнике: ρ, л, м, н, б, п, т, д, к, г, в, с, з, ш, ж, χ, ц, ч, ѕ.

Самогласници ѧ, ѻ, ѹ, ѫ, ъı, ꙗ, ѣ, ѧ, ѩ, ѫ одговарају прасловенским и заједничким јужнословенским самогласницима а, о, u, ǫ, у, ъ, е, і, ě, ę, ь.

Тако исто горе наведени старословенски сугласници одговарају прасловенским и заједничким јужнословенским сугласницима r, l, m, n, b, p, t, d, k, g, v (билабијално), s, z, š, ž, ch, c, č, d͡z.

За глас *j* старословенска азбука није имала нарочито слово. Палатална природа сугласника ⱃ, ⱄ, ⱨ, с обележава се нарочитим надредним знаком; грчко меко γ, односно његова словенска замена, обележава се у глагољици нарочитим словом (в. табелу).

Поред слова ⰰ, ⰶ, ⱁ, већ у најстаријим споменицима употребљавају се слова ⱙ, ⱜ, ⱐ, којих први део има гласовну вредност j или j̨ иза вокала, иза сугласника пак обележава палаталност дотичног сугласника.

Сама азбука, па и оно што је досад речено о гласовима језика Ћирила и Методија, не даје потпуне претставе о гласовном систему тог језика.

Али понешто се ипак може рећи: 1) у глагољици слово ⱏ употребљава се иза палаталних сугласника у вредности вокала ⱄ, а иза вокала у вредности ⱆ; ово сведочи да је вокал ⱏ био веома отворен по својој природи; 2) прасловенским и заједничким јужнословенским *t'*, *d'* одговарају у свим најстаријим споменицима (сем Мис.) групе шт, жд; 3) разлика између прасловенског z и dz очувана је у језику Ћирила и Методија. Потпуну слику гласовног система језика Ћирила и Методија добићемо тек кад разгледамо исцрпно грађу најстаријих споменика; анализа те грађе упознаће нас у исто време и са различитим гласовним појавима старословенских дијалеката X—XI в.

Носни вокали

19. Прасловенски (у исто време заједнички јужнословенски) носни вокали *ǫ*, *ę* несумњиво су се чували без икакве промене у језику Ћирила и Методија. Да су то били баш носни гласови *o* и *e*, види се из глагољских слова за те вокале: први је део слова за *ǫ* — слово *o*, за *ę* — слово *e*; други део, заједнички за оба слова, очигледно је обележавао носну природу тих вокала.

Ћирилским словима ѥ и ѧ одговара у глагољици једно слово; слично томе било је свакако у глагољици првобитно само једно слово за ћирилско ⰰ и ⱙ. Тај се старији ступањ глагољске графике огледа у Мис., у Син. пс., у Охр. и у Прашк. Уосталом, ни првобитна ћирилица није имала слово ⱙ: у Сав. се употребљава ⰰ у вредности ⱙ (ję), а ⰲ (каткад ⰳ) у вредности ⰰ = ę; у Супр. ⰰ јавља се иза самогласника, а ⰳ — иза сугласника; у Хил. обрнуто, т. ј. ⰳ иза самогласника, а ⰰ иза сугласника. У Мак. ћир. јавља се ⰳ у вредности ⰰ и ⱙ (само два пута јавља се ⰰ, и то у вредности ę); у Ундол. се јавља само ⰰ, али је то каснија правописна црта.

20. У старослов. споменицима огледају се и касније дијалекатске појаве у погледу носних вокала, које потичу вероватно, из XI в.; те црте немају везе са дијалектом Ћирила и Методија друге половине IX века.

У Мис. нема никаквих отступања од правилне употребе слова за носне вокале (у облику небеѣскооѫ VI b. 7—8 имамо -ооѫ м. -оѭ као случајну преписивачеву грешку). У Зогр. издвојен је већ други део слова за ę, па се употребљава у вредности ę, док се цело слово употребљава у вредности ję; сем тога у Зогр. налазимо нарочито слово, вероватно такође за носни вокал, које се јавља само у једном облику, и то у nom. sing. masc. part. praes. типа грѧдъı, сы: место слова ъ у тим облицима пише се катkада ѥ. То је загонетно слово, вероватно, обележавало ę које се јавило у тим облицима по угледу на облике видѧ, глаголѧ, али без палаталности претходног сугласника: сугласник је био испред тог нарочитог носног вокала потпуно тврд или чак лабијализован, док је сугласник д у облику видѧ био, вероватно, палатализован.

Сем тога у Зогр. налазимо известан број примера у којима се јављају отступања од правилне употребе слова за носне вокале; али се та отступања већим делом могу објаснити као случајне грешке. Ипак се може мислити да примери замене ѧ са ѥ имају фонетску подлогу: вероватно се ѧ изговарало као *e* са доста слабом назализацијом; уп. вь врѣмѧ своѥ Л1 $_{20}$ (м. своє), чьто бѣашѧ J 10 $_{6}$ (м. бѣаше), бъıвъшѧ J 6 $_{19}$ nom. pl. masc. (м. -ѣ), вѣштьдьнъ Л20 $_{29}$ (м. вештѧдьнъ) и сл. У осталоме ти примери нису поуздани. У прилог том објашњењу иду примери узајамне замене ѧ и и (поред примера са узајамном заменом ѥ и и), иако се известан део њихов може објаснити као случајна грешка; поузданији примери јесу ови: сѩове ваша (м. ваши) Мт 12 $_{27}$, осѫдитъ Л 11 $_{31}$ (м. осѫдитъ), оꙋзьритъ Мт 13 $_{15}$ (м. оꙋзьрѧтъ).

У појединим се примерима огледа почетак процеса узајамне замене ѧ и ѫ иза извесних сугласника као што су ш, ж и група шт: уп. водъı вьслѣплѫштѫѭ gen. sg. м. — штѧѭ (J 4 $_{14}$). Замена слова и словом ѧ у облику ваша (в. горе) не значи да се ѧ променило у *e* иза ш, него само доказује да су слова ѧ, ѥ, и везана у свести преписивачевој једном врстом асоцијације, јер је било других случајева када је преписивач писао ѧ, а изговарао *e;* а било је и случајева када је писао ѥ а изговарао и.

Напомена. Уп. о носним вокалима у Зогр. Kurz LF 50 (1923), 230 с., 56 (1929), 117—118 с.

21. Друкчија су отступања од правилне употребе слова ѫ и ѧ у Мар. Нема сумње да се носно *ǫ* (ѫ) у дијалекту преписивачевом променило у *у*. Јагић у своме издању Мар. (423 с.) наводи 40 и више примера са ѫ (ѭ) место оꙋ (ю) и двадесет и више примера са оꙋ (ю) место ѫ (ѭ). Понеке примере можемо одбацити као случајне грешке (мѫжѫ dat. sing. место мѫжоꙋ, односно мѫжю, грѣшьнѫ мѫжю, ищѫщѫ dat. sing. место ищѫщоꙋ и сл.), али већину примера не можемо тако објаснити: къ немѫ м. къ немоꙋ Мт 8 $_{5}$, по обычаѭ м. по обычаю Л 2 $_{27, 42}$, зълодѣѭ gen. dual. м. зълодѣю Л 23 $_{39}$, къ очиѭ нашеѭ Мр 12 $_{11}$ и сл. Од нарочите је важности што се често пише ѫ м. оꙋ и ѭ м. ю, јер то доказује да су слова ѫ и оꙋ, ѭ и ю

имала за преписивача исту гласовну вредност. Релативно ретки примери са ѡ м. ѫ могу се сматрати као обичне грешке (**водѣтѫ**, **содитѫ** и сл., — уп. изд. Јагићево, 424 с.): преписивач је изоставио други део глагољског слова ѫ; као потврда таквог објашњења могу се навести примери исте природе са ѡ м. ѹ: **помилон**, **оченикѫ**, **оухо** и сл. Нема сумње да је замена ѫ са ѹ црта српске боје у дијалекту преписивачевом. Слово ѧ не замењује се са ѣ, и то можда зато што је ѧ, као самогласник отворенији неголи ѹ, дуже времена чувао своју носну природу (уп. ЈФ. IV т. 1924, 220 с. и даље).

22. Дијалекат са ѹ м. ѫ огледа се такође у Клочевом зборнику: **богонаоученоуѫ** м. — **ѫѫ** 28, **разлючаѣте** 133, **мѫкоу** acc. sg. 617 м. **мѫкѫ**, **моука** 620, **жтробоу** м. — ѫ acc. sg. 746, **моуцѣ** 755, **моукъı** II 53 и обрнуто **отъсѧдѫ** м. **отъсѧдоу** 261 (можда случајна грешка).

Два примера узајамног мењања ѫ и ѧ (**доушѫ** acc. pl. m. **доушѧ** 533, **гѧѧ** 1. sg. praes. m. **гѧѫ** 877) нису довољни за чврст закључак; пример **сѧдѧштаго** м. **сѣдѫштаго** можда је случајна грешка, или се у томе примеру огледа превој кореновог вокала (sĕd: -sęd-). Примери **могоштѣ** 180 (-го м. -гѫ-), **вьсѣко** (acc. sg. f. 275 м. -ѫ) несумњиво су обичне грешке; облици **новоѫ** 30, **коѫ** II 114, **дѫховьноѫ** II 28 (acc. sg. f.) могли би бити такође случајне грешке, а можда су се јавили по угледу на облике **моѫ**, **твоѫ**.

23. Асем. нема примера мењања ѫ и ѧ у чисте вокале, али има неколико примера мешања ѫ и ѧ: **приемлѧтъ** Мт 17_{25}, **въсплачѧт сѧ** Мт 24_{30}, **плачѧщии сѧ** Мт 5_4, **плачѧщı сѧ** Л 7_{38}, **помажѧтъ** Мр 16_1, **лѫжѧштѣ** Мт 5_{11}, **льжѧ** acc. sg. J 8_{14} (у свим тим примерима ѧ м. ѫ). Очевидно у дијалекту преписивачеву јавља се мењање ѫ у ѧ иза ĵ, ч и ж. У каснијим споменицима јавља се обично мењање **жѧ** у **жѫ**, али то не значи да није могло бити у XI веку дијалеката са обратном променом: -**жѫ** у -**жѧ**; да је то могућно, доказује јака палаталност сугласника ж као и ч у Асем. (уп. § 117).

24. У Син. пс. несумњиво се огледа ст.-сл. дијалекат са променом ǫ у *о*. Примера тог мењања имамо толико да не би било правилно огласити све те примере за обичне грешке: уп. **гослєхъ** 31_2, **добровѣ** 73_5 (м. **дѫбровѣ**), **заблодішıѧ** 106_4, **ѕълобо** м. **ѕълобѫ** acc. sg. 51_3, **локъ** м. **лѫкъ** 77_{57}, 74_4, **искоштєнимъ** 23_6, **молітво** acc. sg. f. 101_{18}, 108_4, 105_{44}, **можемъ** м. **мѫжемь** 17_{26} и сл. (преко 27 примера). Сем тога имамо и примере са ѫ м. *о*; понеки од њих додуше могу бити обичне грешке (**вьзѫвѫтъ** 64_{14} м. **вьзовѫтъ** сл.), али не сви.

Има неколико примера мешања ѫ и ѹ (ю), — уп. Vondrák-a, Altk. Gr.^{2} 154, али тих примера има и сувише мало да би се на њима могла утврдити претпоставка о изговору ѫ као ѹ. Има неколико примера ѣ м. ѩ (= ѧ и ѭ): **ѣзыцı** 2_1, **сѣпѣшти** 87_6 и сл., али су то вероватно случајне грешке.

У неколико случајева изостављен је први део слова ѩ, те се тако место њега јавља касније ѧ; катkада је изостављен такође

први део слова ѭ и ѫ; примера за ѩ м. ѥ има, али врло мало: имѣнїхъ = имен(ъ)іхъ 15_4, імѣні 65_2, ефѣмовѣ 77_9: вероватно се разлика између ѥн, ѥм и ѧн, ѧм слабо осећала, због слабе назализације носнога ѥ.

Примера узајамне замене ѫ и ѧ има мало, тако да се не може створити поуздан закључак; али треба напоменути да се ти примери слажу са правилима мењања ѫ и ѧ у тако званим средњебугарским споменицима: стѣѕѫ асс. pl. 22_8 (м. стѣѕѧ), землѣѧ асс. sg. 64_{10} (м. землѣѫ), дѿѫ gen. sg. 68_2 (м. дѹша).

25. Еух. имамо у издању Гејтлеровом које није нимало поуздано; у њему налазимо неколико примера неправилне употребе ѫ и ѧ: двапут ѻ м. ѫ, двапут обрнуто ѫ м. ѻ, четири примера ѹ (ю) м. ѫ (ѭ), два примера ѥ м. ѧ, три примера ѧ м. ѥ, два примера ѧ м. ѣ, један пример и м. ѧ, једанпут ѧ м. ѧ, пет примера узајамног мењања ѫ и ѧ; уп. примере у Ланга I, 23 и даље.

Сав. има само два отступања од правилне употребе ѫ и ѧ: стоѭщѧ 87 (м. стоѭщѧ) и ѩ м. ѭ 131в; та грађа је и сувише мала, да би се створио икакав закључак.

И у Супр. немамо довољне грађе за икакве поузданије закључке.

26. Нарочити положај заузимају Прашк. одломци као чешки препис старосл. оригинала: према чешком изговору ѫ као ѹ, а ѧ као ѧ, налазимо ту мешање тих слова — ѹ и ѫ, ѧ и ѧ; тако имамо: боудѣть I A 10, славою I A 29, мѣнѧноую наслѣдѣшаго (μανναδοτήσαντα) II B 22—23, оудариша II A 4 (-ша м. -шѧ), вѣзложиша II A 17, тѧ II A 20 (= тѧ).

Такође у Остром. као руском препису старослов. оригинала налазимо доста примера мешања ѫ и ѹ, ѧ и ѩ, ѧ.

27. Треба издвојити примере у којима се налази у превоју носни вокал са чистим вокалом: у ст.-сл. споменицима налазимо мѫдити и моудити, нѫжда и ноужда; то се колебање огледа и у живим словенским језицима: у пољском језику, који иначе чува носне вокале, налазимо mądzić, zmuda; у словеначком, који иначе има *o* м. прасл. ǫ, имамо múditi; у различитим македонским и бугарским дијалектима налазимо облике те речи у једним — са рефлексом прасл. ǫ, у другим пак са рефлексом прасл. u: исто — у речи нѫжда. Слично колебање имамо у корену gnǫs-/gnus- (гнѫшати и гноушати), у префиксу sǫ-/su- (сѫмѣнѣти и соумѣнѣти) и између ѧ и ѣ у речи помѧнѫти — помѣнѫти.

У облицима (об-, съ-)рѧштѫ поред (об-, съ-) рѣсти, лягѫ поред лѣшти, сѧдѫ поред сѣсти имамо посла са старим инфиксом у корену: уп. рус. лечь — лягу, сѣсть — сяду.

У колебању између ѧ и ѫ у речи тъісѧшта — тъісѫшта тако се исто огледа прасловенско колебање: уп. рус. тысяча, али срп. тисућа.

Поједини се споменици разликују између себе у погледу тих варијаната. Зогр. Мар. Асем. Клоч. зб. Еух. Пс. имају нѫжд-, нѫжд-; то је очевидно дијалекатска црта глагољских споменика,

јер у Сав. налазимо обрнуто ѡꙋдитѣ 150, ѡꙋждьници 150, (поред нѫждѫ 59ᵇ које је вероватно пренесено из оригинала); у Супр. такође налазимо чешће ѡꙋд-, ѡꙋжд- неголи -нѫд-, нѫжд.

ѣ

28. Прасловенски вокал ě обележава се у ћирилици словом ѣ, у глагољици словом ⍙; исто слово ⍙ употребљава се такође у вредности ћирилског ꙗ, т. ј. у вредности *ја* односно *а* иза палаталних сугласника. У тој се употреби глагољског ⍙ огледа природа тог старословенског вокала. Између ѣ које се пише у почетку речи или иза вокала и ꙗ није било уопште разлике, јер ѣ као засебни вокал иза *j* није постојао већ у прасловенском: старо ē иза *j* прешло је у *а* (*bojēti sę> *bojati sę и сл.); старо oj̨ (= oi̯, ai̯, ōi̯, āi̯) иза *j* дало је eį̄ и затим ī; тако исто иза новог, протетичког į̄ (j) прасл. ě прешло је у вокал *а:* *jěmь > *jamь. Треба дакле глагољско ⍙ у речима ѣко, ѣмь, боѣти сѧ и сл. читати као ћирилско ꙗ (ја): ꙗко, ꙗмь, боꙗти сѧ.

Старо *а* иза палаталног сугласника сем *j* такође се обележава словом ѣ (⍙), али изнад слова за палатални сугласник ставља се обично у најстаријим глагољским споменицима надредни знак умекшавања, тј. пише се конѣ (= koń̓a), волѣ (= vol'a), али речи нѣмъ, лѣто пишу се без тог знака. Тешко је решити питање, да ли је разлика између конѣ и нѣмъ била само у палаталности сугласника (*n* палатално и *n* палатализовано), или — и у самом вокалу. Могућно је и једно и друго: vol'a — l^{e}ato или vol'a — l^{e}äto са широким *e* (e^{a} или a^{e}, ä). У корист друге могућности (l^{e}äto) сведочи изговор старог ѣ у садашњим дијалектима солунске околине (уп. § 4). Такво ѣ могло је бити толико блиско вокалу *а* који се изговарао иза палаталних сугласника, другим речима разлика је међу њима била толико сићушна, — да се није огледала у обележавању: иза палаталних сугласника вокал *а* мењао се у правцу вокала *е*.

У појединим споменицима писаним ћирилицом слово ѣ употребљава се такође у вредности ꙗ = ја и у вредности *а* иза палаталних сугласника; у понеким ћирилским споменицима — само у тој другој вредности. У одломцима Унд. налазимо глиголиѣ gen. sg. 43, иѣкова 50, ѣви сѧ 8, ѣко 33, сентѧбрѣ gen. sg. 37, 38, 47, 48 и сл.; у Мак. ѣкоже 1_{11}, сѫказаниѣ gen. sg. 1_{8}; у Хил. разарѣетъ I Ва 9—10, оꙋподобѣасѧ IIАа 17—18, погоꙋблѣ(ѩщи) IВа 1, полѣсѣ nom. sg. II Вb 9; у Супр. оꙋтварѣѭштѧ 392_{4}, огнѣ 263_{30}, огнѣ 260_{30} gen. sg. (уп. огню ib 261_{20}), поклаѣките сѧ 262_{29}, высѣкоѩ 271_{27} и сл.; у Сав. ѣ м. ꙗ јавља се консеквентно иза *л*: землѣ nom. sg. 47ᵇ, 69ᵇ, волѣ nom. sg. 29, 72ᵇ, 96, 123, корабль gen. sg. 41 итд., ређе иза *р*: морѣ gen. sg. 40ᵇ, творѣше 84ᵇ и сл. (чешће се јавља *ра* м. рꙗ), али консеквентно се пише нꙗ, само један пут испльнѣѧ 144ᵇ. (уп. Шчепкин, Разсужд. 275). И у Остр.има таквих примера, — вероватно су они пренесени из јужнословенског

оригинала. Несумњиво, таква употреба слова ѣ у ћирилским споменицима налази се у вези са глагољском правописном традицијом; у изговору преписивача Сав. стари слог *rě* јасно се одликовао од слога r'a: први се слог пише увек рѣ а други ра, уколико се није преписивач поводио за својим оригиналом.

29. У појединим случајевима правописној традицији придружују се узроци гласовне природе; наиме, када се у каквом дијалекту XI века *рѣ* (rě) изговарало као r^{e}a (r^{e} обележава палатализовано *r*), а у исто време је сугласник r' очврснуо, губила се разлика између рѣ и р̂ѣ = ŕa. У споменицима писаним ћирилицом који су дошли до нас не огледа се ниједан такав дијалекат. Али Син. пс., глагољски споменик, изгледа да има трагова таквог стања ствари. Пошто се у дијалекту његовог преписивача рѣ (rě) изговарало као r^{e}a а ŕ је очврснуло или постало r^{e}, природно је било писати ра м. рѣ, и заиста такве примере налазимо у Син. пс. **правратї** 77_{44} м. **прѣвратї**, **правратішьа** 77_{57}, **врамьа** 80_{16}, **пограбаньі** 78_{3}. Што се тиче примера **тѣко** 62_{8} (м. **тако**), то је несумњиво обична грешка. Није поуздан ни један пример са а м. ѣ иза л: **насладиші** 81_{8}. Примери **подрѣжаніе** 78_{4}, **подрѣжанімъ** 34_{16}, **подрѣжашьа** 34_{16}, 79_{7} (= **подражаніе** итд.) не иду овамо, јер се у њима огледа стари превој вокала: уп. **трѣва** поред **трава**.

Примери са а м. ѣ у другим споменицима нису поуздани.

Дакле можемо закључити да се ѣ изговарало у дијалекту Син. пс. као ^{e}a.

Чињенице свих ст.-сл. споменика у целини сведоче да се ѣ у ст.-сл. дијалектима XI века чувало као нарочити вокал који се одликовао од свих осталих вокала.

Колебање између ѣ и е у речима позајмљеним из грчког, као што су **июдѣи** — **июдеи**, **галилѣа** — **галилѣа**, не противи се том закључку: у таквим речима имамо посла са наставцима различног порекла (грч. -εύς, -αῖος, -αία, -ης) који су се преносили аналогијом из једних речи у друге.

Напомена. О изговору ѣ уп. Marguliés-a, JArch. XLI, 1927, сс. 87—115., van Wijk-a, RÉSl. VII, 1927, сс. 9—21.

ъі

30. Старословенско ъі изговарало се вероватно као садашње рус *ы* и пољско *y*. У појединим споменицима, глагољским и ћирилским, то се слово обележава различито: у глагољским споменицима већином као ъі (Зогр., Мар., Клоч., Син. пс., Еух., Охр., обично и у Асем.), али у Мис. а каткад и у Асем. пише се ъи. Тим су се начином обележавања тог вокала помоћу два слова служили Словени још пре Ћирила, када **ноуждаѫѳ сѧ грьчьскъіми писменъі писати**; тај је начин пренесен и у глагољицу, па затим и у ћирилицу. Тако исто у Фризинским одломцима за исти вокал ъі употребљава се *ui*, а тај је начин опет пренесен из старонемачких споменика у којима је то *ui* обележавало немачки вокал ü (уп. Gebauer, Hist. ml. 1,278 с.).

31. Отступања од правилне употребе ъ врло су ретка у ст.-сл. споменицима. Најчешће та отступања налазимо у Клоч.: ш м. нъ 58, покрiваше 56, крiѭ сѧ 951, покрiетѫ 137, сѫкрiти 955, несѫмѣслѣнi 18 м. -нъ, слишѧ II 35, даръ ном. мн. м. дари 160, псалѫми инстр. мн. 354 м. псалѫмѣ, фарѫiсѣi 389, тъ м. ти II 58.

Неколико сигурних примера мешања ъ и и можемо наћи у Мар: жени ген. јед. Л 14_{26}, народи ак. мн. Мт 9_{36}, аромати ак. мн. Мр 16_1, ти м. тъ ак. мн. показне заменице Л 8_{32}, J 5_{39}, митарεмѫ Л 7_{34} м. мѫитарεмѫ, билѫ м. бѣлѫ J 8_{42}, рибѫ м. рѣбѫ J 21_3. Каткада преписивач опазивши своју погрешку пише изнад реда ѫ, али то не мења ствар, јер се стари вокал ъ пише у Мар са ı у другом делу, а не са и. Сем тога има и случајева када је погрешка остала (слишѧштεмѫ Л 20_{45}), а има и обрнуто ъ м. и: вѫ iстъннѫ Л 21_8. Што се тиче примера са ѫ м. ъ које наводи Јагић у своме издању Мар., 425 с. сматрам да су то обичне грешке.

ѫ, ѣ

32. Стар.-сл. вокали који воде порекло од прасл. ѫ, ѣ обележавају се словима ѫ, ѣ. Тешко је потпуно тачно одредити природу тих старо-сл. вокала. Сигурно су то били у језику Ћирила и Методија редуцирани вокали; вероватно је ѫ био вокал истог хоризонталног реда као и вокал ъ, али нижи него ли ъ; вокал ѣ био је палаталан.

За ст.-сл. дијалекте у којима се ѫ касније, у XI веку, мењало у ѳ може се мислити да је тај вокал у њима био лабијализован. Мењање ѣ у ѧ испред слога са веларним самогласником и обратно мењање ѫ у ѣ испред слога са палаталним вокалом у ст.-сл. дијалектима X века (уп. § 46) доказује да ѫ није било у њима палатални вокал.

Напомена. О природи ст.-сл. ѫ и ѣ уп. Leskien-a, Gram. d. altb. Spr. 8 и 10 с., његов Handb. [6] 5, Vondrák-a, Altk. Gr. [2] 158, у мојој граматици 1915 г., 18 с., van Wijk-a, AslPh. 37, 1920, 330—2.

33. Редуцирани вокали ѫ и ѣ били су несумњиво народни гласови за време Ћирила и Методија, у њиховом дијалекту. Могућно је да нису били већ онда или мало касније потпуно подједнаки у различним слоговима речи: били су слабији на крају речи, а и у слоговима иза којих је био слог са пуним вокалом или са јаким ѫ или ѣ; ваља напоменути да су ѫ и ѣ постали слаби најпре на крају речи. Вокали ѫ и ѣ били су јаки када су били наглашени, а тако исто испред слога са слабим ѫ или ѣ или са слабим редукованим *ŭ* (ъ) или *ĭ* (в. даље § 53); наглашени ѫ и ѣ увек су били јаки.

Дакле, ѫ у облику сѫна било је слабо, у облику сѫнѣма gen. sg. ѣ је било слабо, а ѫ јако, али у облику сѫнѣмѫ задње ѫ било је слабо, ѣ је било јако а ѫ у првоме слогу слабо (уп. ст.-сл. сѣмѧ); у облику лѣстнiѫ ѣ је било јако, јер се налазило испред слога са слабим редукованим *ĭ*.

Том се разликом слабих и јаких ъ и ь објашњава њихова даља судбина у ст.-сл. дијалектима XI века. У Мис. скоро се никако не опажају промене у вокалима ъ и ь: само једном имамо ъ м. ь у облику вѣсѣхъ (VII 10); над оплатмь VII 19 вероватно претставља скраћено писање (уп. Kurz, L.F. 54, 356 с.).

34. У осталим ст.-сл. споменицима већ се опажају промене у погледу редукцираних вокала ъ и ь, наиме: 1) губљење слабих ъ, ь: вс҃ѣ, кто, что, зло, тма, мнѣ, вѣрно и сл. м. вьс҃ѣ, къто, чьто, зъло, тъма, мънѣ, вѣрьно и сл.

Напомена. Овамо не спадају тѣснъ, опрѣснъкъ: у тим речима вероватно није било ъ ни ь између сугласника с и н; то исто се може рећи о речима десно, присно, ложесна; није било ъ ни ь у речи желѣзнъ између з и н; о речи вѣство уп. Фортунатова, Составъ Остромирова ев. 10 стр. и Дурново, ЈФ. 5, 114.

2) Јаки су се ъ и ь мењали у вокале о и е: весь, золъ, ко-мънѣ, шедъ, токмо, любовь итд. м. вьсь, зълъ, къ-мънѣ, шьдъ, тъкъмо, любъвь итд

Напомена. У речима когда, тогда, које се употребљавају поред къгда, тъгда, имамо посла са самосталним варијантама формираним од основа ко-, то-.

Исте појаве губљења слабих ъ и ь и вокализације јаких ъ и ь налазимо у живим словенским језицима; уп. с. сан — сна, дан — дне, р. сонъ — сна, день — дня, ч. sen — sna, den — dne и сл.

3. Сем тога у ст.-сл. споменицима XI века налазимо каткада ъ м. ь и обрнуто ь м. ъ.

Ти се случајеви објашњавају делимице графичким мешањем ъ и ь, делимице — гласовним променама у ст.-сл. дијалектима X в. Може се мислити да се у тим дијалектима ъ мењало у ь када се налазило испред слога са палаталним вокалом, а и ь у ъ када се налазило испред слога са веларним вокалом: м. бъдѣти, вънѣ (уп. вънъ), зълѣ, дъвѣ изговарало се бьдѣти, вьнѣ, зьлѣ, дьвѣ место правьда, тьма, свѣтьло — правъда, тъма, свѣтъло и сл.

Подаци појединих споменика воде такође закључку да се у појединим ст.-сл. дијалектима ь променило у ъ, односно у лабијализовано ь, иза сугласника ш, ж, ч, ц и група шт, жд: шъдъ, мъжъ, чъто, отъць, съштъ, въждь м. шьдъ, мъжь, чьто, отьць, съштъ, въждь и сл.

Графичким путем могло се јавити у споменицима ъ м. ь и обрнуто услед тога што у преписивачевом изговору XI века ъ и ь нису више постојали, дакле преписивачи нису знали где треба да је ъ а где ь.

Треба још додати да је резултате гласовних промена мењала тако звана аналогија.

Према горенаведеним правилима облик сънькмъ морао се мењати гласовним путем у снѣмъ (уп. сънемъ у Мар. 176 $_{27}$), али у споменицима налазимо такође сънмь (Мар. 302 $_{9}$): тај се облик јавио по угледу на gen. sg. сънма, dat. сънмоу итд. у којим се облицима ь изгубило испред слога са пуним вокалом; облик

дьньтъ морао се променити у днетъ, али по угледу на облик день створен је облик денетъ (Асем.).

35. Редуцирани вокали ъ и ь мењају се у о и е у свима глагољским споменицима сем Мис. У Зогр. ъ мења се у о релативно ретко, чешће се мења ь у е, али ипак се може мислити да је преписивачев дијалекат имао и једно и друго.

Примери: 1) цр'ковь Мт 26_{61}, Л. 1_{9}, цръковь Мт $27_{[illegible]}$ Мр 11_{16}, 14_{58}, Л 19_{45}, 21_{38}, Ј 2_{19}, 8_{2}, цръковъ Л 22_{52}, црковь Л 18_{10}, любовь Л 11_{42}, Ј 13_{35}, смоковьницѫ Мт 24_{32} и др., родось Мт 11_{16}, образось Мр 12_{16}, народось Ј 7_{49}, праздьникось Ј 7_{8}, оусохъшѫ Мр 11_{20}, токмо Мт 5_{47}, 10_{42}, волиѣ (= вълиѣ, — ъ испред редуцираног і, уп. § 55) Ј 13_{5}, сѓтоі (ном. јед. прид. од свѧтъи) Л 1_{72}, скѫдоль Л 5_{19} и скѫдольницѣ Мр 14_{13}, Л 22_{10} — поред скѫдельниково Мт 27_{7} и скѫдельничи Мт 27_{10} (реч скѫдьль била је, очевидно, позната такође са ъ: скѫдъль). 2) е м. ь: бисеръ Мт 7_{6}, темьницѫ Мт 5_{25}, шедъ Мт 5_{24}, пришедъ Мт 4_{13}. $8_{7,14}$, сѫшедъшю Мт 8_{1}, вьзнезъше Ј 19_{29}, праведънъıѧ Мт 5_{45}, днесь Мт 6_{11}, подобенъ Мт 11_{16}, вѣсенъ Мт 9_{32}, телець Л 15_{30} и сл. Обрнуто ь м. е имамо у облику вьтъхъı Мр 2_{22}; елисавьть (м. — еть) Л 1_{13}, можда је случајна грешка.

36. У дијалекту Мар. тако исто имамо о и е место јаких ъ и ь; примера има пуно: а) весь (omnis), весь (vicus), день, денъ ген. мн. денье ном. мн., дьнесь, лесть, жезлъ, вѫземъ part. praet., наченъ part. praet., шедъ part. praet., лестьѭ, темъници, боленъ, вѣренъ, агнецъ, конецъ и сл., — уп. Јагић, Мар. 428—430; в) вонъ, дождъ, сотъ, золъ, ропталъѫ, сотьникъ, оусохъшии, токъмо, во-дьни, возьми, ко-мънѣ, созда, лакоть, свекровь, крѣпокъ, свѧтои, народо-сь, рабо-тъ и сл., уп. код Јагића l. c.

То исто у Клоч. зб.: а) день 78 и др., дьнесь 34, 757 и др. жезлъ 593, честь 31, честьıѭ 25, крестъ 608, 633, пришедъı 42, агнець 850, праведьника 931 и сл.

b) кровьıѭ 313, 316, любовь II 68, любовънъıмь 534, четврътокъ II 25, начѧтокъ 625, уп. Vondrák Glag. Cloz. 20.

У Асем.: *a)* весь (весъ -omnis) Ј 1_{10}, весь (vicus) Л $24_{13,\ 28}$ и др., день ном. јед. Л $24_{13,\ 21}$, денъ (день) ген. мн. Ј 20_{26}, темьницѫ Ј 3_{24};

b) вонъ Ј 6_{37}, ложь Ј 8_{55}, сосьца Л 11_{27}, начѧтокъ Ј 8_{25}, крѣпокъ Мт 14_{30}, Л 15_{14}, лакоть Ј 21_{8}, мирос (миръ-сь) Ј 9_{39}, созьда Мт 21_{33}, во-мънѣ Ј $14_{11,20}$ (стр. 37) и сл.

У Син. пс: *a)* денъ 1_{2}, день 17_{19}, левъ 7_{3}, местъ 78_{10}, честь 98_{4}, сѫнемъ 7_{8}, праведънъıихъ 1_{6}, конецъ 43_{1}, темъна 17_{12}, весь 36_{26}, жезлъ 22_{4}, лестъ 35_{4} и сл.;

b) воскръснѫ 11_{6}, возвахъ 76_{2}, собьра 40_{7}, крѣпокъ 7_{12}, возмѣте 23_{9}, вонъмі 16_{1}, во сьмрьті 12_{4}, ко мнѣ 90_{15}, ото дьні 95_{2}, надо вьсѣмі 95_{4}, сосьцю 21_{10}, сонъмомъ 24_{9}, станокъ 36_{37} и сл.

У Еух.: *a)* день 34^{a}, весь 3^{b}, 11^{b}, темьнъ 32^{b}, 37^{a}, стезь ген. мн. 42^{b}, 46^{a}, жезлъ 36^{a}, 54^{b}, дверьми 41^{b} песъ 91^{a}, полезьнъı 18^{a}, бренiемь 33^{a}, трестиѭ 50^{a} и сл.;

b) вонѫ 19[b], сонѫ 37[b], токѫмо 103[b], ѹсопѫшинѫ 64[a], кровьѭ 29[a], сотьникѫ 51[a], лобѫное 50[a] (= лѫбьное κρανίου), бесплотьнъıѭ 84[a], неложьно 65[b], жголѫ 37[a], во всѣхѫ 27[b], 106[a], Lang. I, 16 с.

37. Рукописи писани ћирилицом много се одликују од глагољских у погледу судбине јаких ѫ и ь. У Супр. имамо свега 3 примера са *о* место ѫ: любовѫнъıи 166_{21}, смоковьнаго 345_{18}, крѣпокѫ 464_{18}, али два прва примера претстављају црквене термине познате баш у томе облику свим рукописима. Пример који наводи Вондрак (Altk. Gr.[2] 210) — жидохѫ 496_{7} претставља морфолошку појаву (уп. срп. дијал. — ох у loc. pl.); у Супр. дакле огледа се дијалекат у коме се јако ѫ чувало као ѫ.

Друкчије стоји ствар у Супр са јаким ь: у томе се погледу Супр. дели на два дела: у првоме (1—275 с. издања Северјановљева) налазимо често ѥ м. ь (300 и више примера); у другом делу Супр., и то много већем, има само око 40 примера са ѥ м. ь: изгледа да се у дијалекту преписивачевом и оригиналу првог дела рукописа ь променило у ѥ, али у оригиналу другог дела рукописа оно је остало без промене.

38. У дијалекту Сав. ѫ и ь нису се мењали у о и ѥ. Примери скѫдельничи 116, смоковиѭ 74[b]—75, 75, емоковѫвьна (sic) 88[b], киносовъı 46 (Мар. кинѫсѫнъı) вероватно су пренесени из оригинала; уосталом у последњем примеру можда имамо обичну грешку: у њему се јавља о м. секундарног ѫ у туђој речи у отвореном слогу (кинѫсѫ-κῆνσος). Остали су примери друкчијег порекла: кождо 106[b] поред кѫждо јесте самостална варијанта; облици людемѫ, людехѫ, именемь, именемѫ, врѣменехѫ, словесемѫ имају ѥ м. ь морфолошког порекла; пример сѥ м. сь у реченицама као што је сѥ бъıстѫ вѫ главѫ жглоу 46[b] (οὗτος ἐγενήθη), такође то м. тѫ у реченици ѥгоже лобѫжѫ то естѫ 96[b] (ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστιν) претстављају синтаксичке појаве.

39. У Хил. јако се ь мења у ѥ: обѣщьници I A[a] 25, пришествию I A[a] 24, сѫобразенѫ I B[a] 24, нечестъıи II A[b] 24, лестиѭ II B[b] 25, добречестѫнъı II B[b] 1 и др.; јаки ѫ у Хил. не јавља се уопште.

У Унд. имамо исто што и у Хил.: шедѫше 13,16, праведьни 33, скрѫжетѫ 32 и др. То исто у Охр: день J $20_{19,26}$, Л 24_{29}, наченѫ Л 24_{27}, невѣренѫ, вѣренѫ J 20_{27}, истиненѫ J 3_{33}, близнець J 20_{24}; у Мак. гл. и Мак. ћир. нема примера за мењање ь у ѥ и ѫ у о. Оригинал Остр. није знао за вокализацију ѫ и ь; реч смоковьница са о м. ѫ (Л $13_{6,7}$, J 49_{51}) пренесена је из јужнословенског оригинала као црквени термин.

40. У погледу губљења слабих ѫ и ь поједини се споменици разликују.

У Мис. нема примера тог губљења.

У Зогр. ѫ и ь изостављају се у групама вьс-, дъв-, мън-, кът-, чьт-, къд-, пьс-, път-, дьщ-, пьщ-, към-, сътв-, дьн-, вьд-, жьд-, нън-, рьщ-: всѣ Мт 5_{18} и др., двѣ Мт 5_{41} и др., много Мт 8_{30} и др., кто Мт 11_{27} и др., кде Мт 8_{20}, что Мт 6_{25}, пси Мт 15_{27} и др., птици Мт 10_{29}, срдцемь Мт 5_{8}, слѣпца Мт 9_{27}, тѫкмо Мт 14_{17}, створиша

М 12_{14}, днесь Мт 6_{11}, правдѣ Ј 16_{8}, колиждо Мт 10_{11}, неповинѣꙗ Мт 12_{7} (м. -виньн-), старци Л 20_{1}.

У Мар. ъ и ь се изостављају у групама бър-, дъв-, дън-, към-, кън-, кът-, мън-, ньд-, път-, пьс-, пьш-, пьц-, чьт-, шьш-: събрани 63_{24}, събрашѧ сѧ 111_{2-3}, дни 41_{7}, токмо 208_{16-17}, книѧзь 346_{11}, дондеже 82_{4}, 86_{21-22}, 100_{18}, отрѣшша 286_{19} итд.

У групи цьт- изостављање ь бележи се надредним знаком: оц'та 395_{18}.

У Клоч. зб. ь и ъ изостављају се у групама бън-, вън-, дъв-, дьц-, зъл-, към-, кън-, кът-, лън-, мън-, нън-, ньц-, пън-, пьс-, рън-, рьц-, сън-, съте-, тък-, уп. речник у издању Вондрака.

41. Пс. син. у огромној већини случајева чува слабе ъ и ь, али ипак има примера у којима су изостављени, и то у групама бън-, вьд-, вьс-, дън-, зъл-, кът-, мън-, зьр-, нън-, ньц-, път-, пьц-, сън-, сък-, съте-: прѣподобні 29_{5}, правда 118_{72}, дш 38_{6} и др., зла 33_{14}, кто 107_{11}, прізрѣ 32_{13}, конца 43_{24}, крѣпці 46_{10}, колесница 67_{28}, ісконьчашьꙗ сѧ 72_{19}, сконьчашьꙗ сѧ 77_{33}, — уп. речник у издању Северјанова.

У Еух. налазимо ове примере: ѓолюв'че 89^{b}, ѓклювче 21^{a}, д'нєи 38^{a} (д'нь 73^{b}), дни 38^{a}, прав'дѣ 89^{a}, пѣв'ци 101^{a}, ов'цѧ 82^{b}, в'сели 30^{a}, в'нег'да 73^{a}, в'немь 29^{a}, незлобивѣ 97^{a}, комоуж'до 106^{a}, тѧж'ко 76^{a}, м'нож'ство 85^{a}, ток'мо 65^{b}, к'то 48^{a}, мнѣ 36^{a} и сл., уп. Ланга I 12,15. Често се, као што се види из тих примера, м. изостављеног ъ, ь ставља горе ' (апостроф); то исто и на крају речи: плачет' 88^{a}, ловит' 105^{a} и сл.

У Асем. се ъ и ь изостављају чешће неголи у макоме другом споменику XI века: уп. избранъı Л 23_{35}, сьребролюбци Л 16_{14}, вчера Ј 4_{52}, невзмогошѧ Мт 17_{16}, всѣ Ј 5_{20}, посълавшоумоу Ј 5_{24}, овцамъ Ј 10_{7}, сънѣдно Л 24_{41}, сердце Мт 6_{21}, двѣ Ј 6_{9}, невзможна Мт 19_{26}, колиждо Ј 14_{13}, слоужбѫ Ј 16_{2}, тькмо Л 4_{27}, кто Ј 9_{12}, 12_{26}, книѧзь Ј 12_{42}, полза Ј 12_{19}, болна Мт 25_{44}, свѣдѣтелство Ј 1_{7}, 5_{36}, многа Ј 20_{30}, емше Мт 21_{35}, птенцѧ Мт 23_{37}, дондеже Ј 9_{18} 12_{36} и др., истиннаго Ј 17_{3}, коупно Мт 13_{30}, п'си Л 16_{21}, птици Мт 10_{29} и сл.; врло често се изоставља ъ, ь у Асем. на крају речи.

42. У Сав. ъ, ь изостављају се у групама бър- (брати 18 пута поред бъратри 5 пута), вьс- (247 пута), гън-, дън-, дър-, жьд-, зьд-, зъл- (зл 10 пута поред зъл 10 пута), към- (тъкмо 22 пр.), кът- (кт — 107 пр.), мън- (мнѣ, мноѭ — 49 пр.), мьр-, пьс- (31 пр. у инфинитивној основи пса-), път-, съл- (осла, ослѧ, осли), стър- (простри), съте- (створи- 30 пр.) чьт- (что 95 пр.), уп. Шчепкин, Разсужденіе, 115 стр. и д.

У Супр. изостављање полугласника је обична појава: всѣми 468_{16}, став'ши 3_{1}; ѥдно 30_{19}, д'вѣма 2_{23}, два $450_{15, 16}$ и др., възвед'ши 3_{24}, кнази 465_{4} и др., к'дѣ 4_{15}, възри 468_{15}, възмѣте 464_{16}, оузрите 36_{11}, кто 453_{4}, велми 33_{19}, мните 465_{29} и сл. На крају речи тако исто се изоставља ъ: народ' 3_{30}, помоштьник' 17_{29}, творит' 9_{4} и сл.

У главном делу Остр. (од 25 па све до краја) слаби се ъ, ь изостављају врло ретко: изгледа да су се ретко изостављали и у ст.-сл. оригиналу тог споменика. Ево примера у којима се то изостављање врши: сѣгнѫвъ 211^{b}, кѫждо 76, 105^{b}, колиждо 63^{b}, 103^{b} комоуждо 84, п'тица 103^{b}, 108, 237, сребро м. сьребро 196 (двапут), 203^{b}, 204, сребьникъ 196 (двапут), с'творѫ 112^{b}, на 207 страни у календару вьторник. О примерима от- м. отъ уп. даље § 43.

У првом делу Остр. (1—24) који је вероватно преписан са руског оригинала налазимо неколико пута ѣ'с-, книгъı 15, книгамъ 9^{b}, тъкмо 13, створи- 8^{b}, 11^{b}, 12 (двапут), 14, 16 (двапут).

43. Предлози въз-, из-, раз-, без- нису имали првобитно ъ на крају ни у вези са падежним нити са глаголским обликом; у најстаријим споменицима ти се предлози пишу увек без ъ: уп. у Мис. који иначе никад не изостављa ъ, ь: издрѣшенiѣ II $_{10}$, V$^{b}_{9}$, изволi II$^{b}_{12}$, въздрастетъ III $_{15}$, възможемъ III$^{b}_{12}$, V $_{7, 23}$, VI $_{16}$, раздрѣшенiе V $_{15}$, възвеселiлъ VII $_{12}$ итд.; али уп. отъдазь VI$^{b}_{10}$, надъ оплатъмь III $_{24}$ и др., блiзъ насъ II$^{b}_{19}$, отъ грѣхъ I$^{b}_{14}$, въ чьсти II $_{1}$ и сл.

Тако исто предлог **ob* у прасловенском језику вероватно није имао ъ на крају: уп. прасл. *obolko < *ob-volko (ст.-сл. облако, р. облако, срп. облак, ч. oblak итд.); уп. у Мар. об онъ полъ, об ношть, обидѫ — обити, обимати — обемлѭ.

Али већ у најстаријим споменицима налазимо такође объ-, обь-: у Мар. объстоимъ Л 21 $_{20}$, объходдаше Мр 6 $_{6}$, у Асем. обьдрѫжѫ м. одрьжѫ Л 14 $_{7}$, у Зогр. обьстоимъ 210 $_{8}$ (Л 21 $_{20}$), у Хил. обьходитъ II B $_{15}$ и сл.

Префикс отъ има ъ већ у најстаријим споменицима. Али факта истих споменика сведоче да је постојала такође варијанта от-: уп. у Мар. отрочѫ (консеквентно: 28 пута), отрокъ (13 пута), отроковица (6 пута), отрочина, отрочить. Шулце (Bezzenb. Festschrift, 144—147) је приметио да се у Зогр., Мар. и осталим најстаријим споменицима чува ъ у префиксу отъ код глагола отъврьгѫ-отъвръшти, али не и код глагола от(ъ)врьзѫ- от(ъ)врѣсти; Зогр. у том погледу не зна за изузетке, у Мар. налазимо само један изузетак (отъврязи 93 $_{4}$), у Еухол. такође један, у Пс. син. — два (отъврязе сѧ 105 $_{17}$, отъврязъшю 103 $_{28}$); у осталим споменицима има тога више. Ствар се објашњава овако: врѣсти без префикса изашло је врло рано из употребе и зато се у глаголу отврѣсти није осећала веза са префиксом отъ; то се исто може рећи о речима отрочѫ, отрокъ, отроковица итд. (етимолошка веза са рокъ није се осећала), то исто — у отрѣшити (рѣшити се није употребљавало). Стари префикс от- налазимо такође у речима отѧти, отѣмѫ, отити, отидѫ, оходити (из *otchoditi), — уп. у Мис. (отѣми V b $_{21}$), Мар. и др. Али поред тих старих облика налазимо такође нове облике са ъ које је унесено аналогијом: уп. у Мар. отъиметъ, отъемлетъ, отъѧти, отъходѫ и сл. С друге стране, касније су почеле да губе ъ гласовним путем све сложенице са префиксом отъ. Предлози односно префикси из, раз, въз, без, који првобитно нису имали ъ на крају, добили су га касније по угледу на остале предлоге-префиксе

са ѫ на крају: уп. у Мар. изѣ юности Л 18_{21} (у Зогр., Асем., Сав. отѫ юности), у Супр. изѫходаштє 267_{5}, вѫзѣарикѫ жє са 112_{17}, раꙗвряжє 501_{13-14}, вєзврѣменьноіѫ 86_{39}; уп. рус. разобрать, срп. безазлен, пољ. beze mnie, чеш. beze všeho, rozehnal, zemru, ze sna и сл.

Напомена. О речи отрѣшити уп. Kurz-a, Зборник у почаст проф. Zubaty-a, Мутца 1926, 428—438. О предлозима — префиксима вєз, из, раз, вѫз, от, об, уп. Meillet, MSL 20, 1916, 111, Lang-a, ČModFil. 5, 1916, 104 и даље; уп. такође даље § 121 и след.

44. У узајамном мењању ѫ и ѣ у најстаријим споменицима огледају се извесни гласовни процеси који су се вршили у старословенским дијалектима.

У извесним споменицима јавља се више мање консеквентно ѫ место ѣ иза сугласника s, ж, ш, ц, ч а и иза група шт, жд, — са извесним разликама у појединим споменицима. То значи да се ѣ мењало у извесним ст.-сл. дијалектима иза сугласника ове врсте у ѫ односно у вокал који је био толико сличан за ухо вокалу ѫ да су га преписивачи могли обележавати словом ѫ. Тај се гласовни процес може сматрати као једна врста лабиовеларизације сличне оном гласовном процесу који претставља тако звана средњебугарска замена ѧ са ѫ иза ш, ж, шт, жд, дијалекатски такође иза ц, ч.

О промени ѣ > ѫ иза поменутих сугласника сведочи читав низ споменика, али за њега не знају Мис. и Зогр. У Мар. та се промена огледа јасно иза ж, ш, ч, ц, s, шт, жд: ножѫ (5 пута) поред ножь (2 п.), мѫжѫ (15 п.) поред мѫжь (8 п.), чѫто (47 п.) поред чьто (9 п.), нашѫ и вашѫ (укупно 36 п.), пошть, пошть-нѣи, -жѫ (укупно 6 п. поред 9 примера пошть-нощь), дождѫ (2 п.), вѫсаждѫ, отецѫ (оѫцѫ, оѫ̈ѫ, отѫцѫ — увек), конецѫ (увек), кѫнѧзѫ (кѫнѧзѫ, кьнѧзѫ, кнѧзѫ — укупно 8 п., 1 п. кѫнѧзь), пѣнѧзѫ (пѣнѧзѫ 8 п.) итд.

Промена ѣ у ѫ била је спроведена већ у оригиналу Мар., примере пак ножь, мѫжь и сл. унео је преписивач, који је у ствари изговарао нож, что итд.

У Клоч. зб. ѫ м. ѣ јавља се иза ш, ж, ч, шт, жд: тѫштѫ (2 п.), тѫжѫка (2 п.), нашѫ, брашѫна, чѫто (29 п.), віждѫ, чѫто (2 п.), чѫтѫ, лоуѫчы, лоуѫчѣшѫ, наоуѫчѫ, немоштѫ, немоштѫна, множѫство, почѫтеньемь, страшѫнѣ и сл.

У Еух., односно у његовом оригиналу, замена ѣ са ѫ јавља се само иза ш, ж.: дѫ̈ѫ 15^{a}, 27^{a}, 91^{b} и др. (7 п.), нашѫ 4^{b}, 5^{a}, 5^{b} и др. (70 п.), тѫжѫкомь 38^{a}, кѫнижѫникѫ 49^{a}, неджѫжѫ 43^{b}, 84^{a}, множѫство 30^{a}, 53^{b}, 63^{b}, комоуѫждо 17^{a}, 65^{a}, 71^{a} и сл.: уп. Lang I, 8 и д.

45. У Сав. можемо утврдити промену ѣ у ѫ иза ш, ж, ч (опет као појаву пренесену из оригинала); иза ш: шѫдѫ, шѫдѫша, шѫдѫшє, шѫствиє, пришѫлѫ, пришѫствиє и сл. (око 100 примера поред 4 са ѣ), нашѫ, вашѫ (свега 18 примера и само 1 нашь), вѫкоушѫ, падѫшѫ и сл.; иза ж: колижѫдо 100^{b} (поред колижьдо 78, обично колиждо),

жѫзла 53ᵇ, жѫнѫ 91ᵇ, жѫнѫтѫ 33ᵇ, мѧжѫ (8 п.), ножѫ 96ᵇ (2 п.), 110, кѫпажѫ 53, вѫзложѫ 57 и др; иза ч: чѫто, — чѫнетѫ и сл. (више од 40 примера са ѫ и 15 са ѣ). Обрнуто, иза шт чешће се пише у Сав. ѣ неголи ѫ, иза жд такође ѣ поред ѫ.

У Супр. поменута промена ѣ у ѫ не види се тако јасно као у Мар., Клоч. зб., Еух. и Сав.

У Остр. доста се често јавља ѫ м. ѣ иза ш, ж, ређе иза шт, жд, ч.

У оригиналу Пс. изгледа да није било те промене.

У Асем. употреба ѫ и ѣ толико је збркана да се не може поуздано рећи како је у томе правцу било стање у оригиналу тог рукописа.

Консеквентни правопис шѫдѫ, шѫдѫше и сл. у Сав., Супр. и Остр. сведочи да је промена ѣ у ѫ обухватала не само слабо него и јако ѣ. У глагољским споменицима, у којима се ѣ мења у јаком положају у ѥ, примери типа шѫдѫ, шѫдѫше ретки су; обично се пише шѥдѫ, шѥдѫше, грѣшенѫ (Еух. грѣшѫнѫ) и сл.

46. У већини старословенских споменика огледа се гласовна промена која претставља асимилацију ѫ, ѣ у слабом положају према идућем слогу: зѫлѣ > зьлѣ, кѫнѣ > кънѣ, бѣрати > бърати, тѣма > тъма (правило Јагићево).

У старословенским и тако званим средњебугарским споменицима налазимо примере који доказују да се ѣ од старијег ѫ, пошто је пренесено аналогијом у затворени слог, мењало у ѥ; тако исто се мењало у ѳ у затвореном слогу — ѫ од старијег ѣ (пренесено аналогијом); ове чињенице доказују да је ово гласовни појав, а не ортографски.

У Сав. налазимо вѫпль 90, 143ᵇ м. вѫпѣль, а у тако званим средњебугарским споменицима налазимо вепль (уп. Лавровъ, Обзоръ 39 с.): напр. вепѣмѫ у Охр. ап. 95ᵇ. У Пс. налазимо ген. мн. сѫдобъ 47_{13}, 96_{9}, $118_{20,\ 30}$, сѫдѫдобъ 118_{102} (м. сѫдобъ), даље врѫтопъ 56_{1}, уп. рус. *вертѣпъ;* што се тиче ген. мн. бѣзденъ 70_{21}, 106_{26} и ном. једн. бѣздение 35_{7} (уп. бѣздѫна), они не иду овамо. У садашњим дијалектима налазимо *везми* од старог вѫзьми, *везели* и сл. (у југозападним дијалектима близу Солуна и око Софије, в. Шчепкин, Разсужд. 209 с.). Облик трьстъ — трьсти у Зогр. (7 п.) и Мар. (6 п. поред трѫстъ 2 п.), — уп. трестикъ у Еух. 24ᵇ, — не одговара руском књижевном *тростъ* (уп. Пс. трѫстѫ 44_{2}), али се слаже са пољ. trzcina и дијалекатским рус. *тресть*; слични су односи у ст.-сл. рѣпѫтъ (рептание Еух., репетъ Мак. ап. XIII века) и рус. *ропотъ*.

За ст.-сл. вепль, сѫдобъ, врѫтопъ и мак. *везми* немамо паралела у осталим словенским језицима, те их не можемо објаснити, ако не претпоставимо да се у старословенским дијалектима ѫ у извесним приликама мењало у ѣ и обрнуто ѣ у ѫ, и то у старије доба — пре вокализације ѣ у ѥ и ѫ у ѳ.

47. Питање је да ли је ѣ у облицима вѫпѣль, вѫзьми > везми и ѫ у облицима сѫдѫбъ, врѣтѫпъ гласовног порекла или се јавило

по аналогији (из облика вьпли, сждъбъı, врьтъпа), тј. да ли се под утицајем идућег слога полугласник такође мењао у јаком положају или само у слабом. На ово питање треба одговорити: само у слабом положају.

У Зогр. јако ъ, ь не мењају се под утицајем потоњег слога, као што се види из ових примера: тьмъно, тьмънаıа (поред тъма, тъмж, тъмамъ), вѣрьнъ, простьръ, дънъ, печальнъ, истиньнъ, правьдьнъ, шьдъ — шьдъша и сл., шьлъ, висьръ, жьзлъ, начьнъ — начьнъше, пропьнъше, оумьръшь, осьлъ, свѣтьлъ, оцьтъ, отьръши, вьзньзъ, дѣтьскъ, трьхъ, людьмъ и сл. и обрнуто дъждь, лакътъ, сѣсѣца, тъштъ, тъштъно, лъжь, сътьникъ, кажьдо, цръкъвь, слоухъмь и сл., уп. AslPh. 27, 1905, 323 и 327.

То исто налазимо и у Мар. (в. ib. 333 с.) и у већини случајева у Супр. (ib. 495—497 с., уп. даље § 63, 64). Ови подаци споменика у којима се најјасније огледа асимилација ъ и ь према идућем слогу показују да се у јаком положају ъ и ь нису мењали под поменутим условима.

Дакле, у облику сждъбъ ъ се јавило по угледу на облике сждъба, -ъı, -ж, -ою, -амъ, -ами, -ахъ: у већини падежа полугласник се налазио испред слога са веларним вокалом; тако исто врьтъпъ има ъ иза т по угледу на врьтъпа, -оу, -ома, -омъ, -ъı итд. Треба нагласити да су речи у којима се јавља ъ м. ь или обрнуто у затвореном слогу изгубиле етимолошку везу са сродним речима, тј. да се та веза у њима слабо осећала: реч сждьба због промене значења није се више налазила у вези са сждъ; реч врьтьпъ стајала је усамљено, именица вьпль чешће је употребљавана у множини: вьпли ном. мн., вьплемъ дат., вьпль ак., вьплихъ лок., вьпли инстр. > вьпли, вьплемъ, вьпль итд.; тако исто у облику вьзьми слабо се осећао префикс вьз-, јер облик *ьми није постојао, тако да се могло јавити вьзьми по угледу на вьземлѭ (из старијег вьземлѭ). Речи вездень ген. мн., вездение (Еух. син., Супр.)[1] вероватно не иду овамо: уп. м.-р. *бездень, денце, денечко*, в.-рус. *дёнышко*, б.-рус. *бездённый, дзенцо*.

48. Ни у једном споменику мењање ь у ъ и обрнуто у вези са веларним или палаталним вокалом потоњег слога није спроведено консеквентно. У Зогр. поред 14 примера мъзда налазимо 4 пута мьзда, поред вьдова(-ица) 8 п.—1 п. вьдо-; даље налазимо вьдѣти (15 п.), вьнѣ (10 п.), дьвѣ (13 п.), али — дъшти (24 п.), тъма (7 п., 1 п. тьма), поред вьзити, вьзмати — такође възити, възмати итд. Слични су односи и у осталим споменицима. То се углавноме објашњава тиме што се гласовна промена о којој говоримо вршила у оригиналима наших споменика, тј. у дијалектима тих оригинала; последњи преписивачи нису били свесни те појаве, те су каткад стављали ъ м. ь и обрнуто, без икаквих фонетских разлога. Делимице се отступања од основног правила објашњавају тиме што је извесну улогу играла природа прет-

[1]) На пр. змиюве и вьса вездения у Супр. 77 5—6.

ходног као и идућег сугласника. Анализа примера Зогр. води овом закључку: 1) иза к, г, х ѫ се није мењало у ѣ ни испред слога са палаталним вокалом, 2) иза ш, ж, ч, ц шт, жд, ѭ, ѧ ѣ није се мењало у ѫ ни испред слога са веларним вокалом, 3) ѫ се није мењало у ѣ када је идућа реч почињала вокалом, тј. у ствари испред *j*, и то стога што се ѫ у том положају већ раније променило у редуцирано ъ (кѫ-истинѫ > къ-истинѫ = vy-jistinǫ, уп. даље § 53 и д.). У речима дѫшти, дѫждити, тѫштѧ ѫ се није мењало у ѣ можда стога што је било у тим сугласничким групама јаче неголи у другим каквим групама, те се стога дуже задржало у тим речима.

49. У Мар. ѣ се не мења у ѫ испред слога са веларним вокалом кад се налази иза палаталних *ꙗ*, *ѧ*, *ѭ*, можда такође и онда кад се налази испред *ꙗ*, *ѧ*, *ѭ* (у последњем случају нема консеквентности); иза к — ѫ се не мења ни испред слога са палаталним вокалом.

Напомена. Посматрања Бузукова у погледу Јагићева правила у Мар. (Изв. 23, 1918, књ. 2, 117 с. и д.) нису убедљива.

У Клоч. зб. Јагићево правило види се доста јасно, иако има отступања. Изгледа да је за ту гласовну промену знао такође оригинал Еух.: може се претпоставити да се у том оригиналу ѣ чувало испред слога са веларним вокалом, ако је тај слог почињао сугласником ч или ц, ѕ (или ꙁ < ѕ) или групом шт или жд. Међутим ѣ се не мења у Еух. у ѫ иза ч, ц, шт, жд, а мења се у ѫ иза ш, ж; ѣ се чувало иза *ѧ* (заплѣвашѧ) и вероватно иза *ѭ* (поклоѭшѧ). Иза к, г изгледа да се ѫ чувало испред слога са палаталним вокалом (кѫнѧѕѣ, кѫдѥ, гѫгѫниѫ), — уп. горе у Зогр. и делимице у Мар.

У Сав. је такође примењено Јагићево правило, иако нејасно, јер је последњи преписивач знатно променио у томе правцу слику која је била у његову оригиналу.

Што се тиче Супр., постоје извесне разлике између два дела рукописа, али те разлике нису од битног значаја.

У предлогу кѫ у Супр. чува се ѫ испред *j* (кѫ -инѫ), — уп. горе исто у Зогр. Иза к је ѫ очувано и испред слога са палаталним вокалом. Иза *ѭ*, *ѧ*, *ꙗ* (палаталних) чува се ѣ у наставцима за основу и пред слогом са веларним вокалом: међутим односно ꙗ треба нагласити да је тај сугласник несумњиво очврсnуо у језику преписивача Супр. (уп. даље § 100); ово показује да асимилација полугласника према идућем слогу нема везе са језиком последњег преписивача Супр., — уп. то исто у Мар., Зогр. и Еух.

У осталим споменицима није могуће утврдити такву асимилацију.

50. Упоредивши примере појединих споменика, можемо лако констатовати опште услове за промену полугласника о којој је говор; акустичке варијанте ѫ или ѣ зависиле су у старословенским дијалектима од природе суседних гласова; наиме, иза к, г, х

полугласник се изговарао као глас типа ъ, али иза й, л, р и испред њих — као глас типа ь; исто је било у језику оригинала Еух. испред ч, ц, ѕ, шт, жд, у језику оригинала Супр. испред ц, ч, ш, у језику оригинала Зогр. иза ц, ш, ж, ч, шт, жд.

Напомена. Остали закључци у погледу утицаја суседних сугласника на промену ъ > ь и обрнуто до којих је дошао Ван-Вејк (AslPh, 39, 1925, 15 с. и д. 40, 1926, 22 с. и д., J.F. 44, 1927, 76 с. и д.) нису сигурни и већином нису ни вероватни.

Пада у очи да у већини примера асимилације полугласника према идућем слогу у којима се споменици узајамно слажу имамо ъ, ь у слабом положају испред наглашеног слога, никако иза наглашеног: **бърати, дърати, зъдати, пърати, стълати, мъзда, тъма, дьвѣ, зьлѣ — зьли, бьдѣти, вьнѣ, вѣсѫдѣ, дъноу** ген.-лок. дв., **котълома, въпити, осъла** и сл. Могућно је да се промена ь > ъ и обрнуто вршила првобитно једино испред наглашеног слога.

Ван-Вејк (AslPh. 37, 1920, 352 и д.) је опазио да се у неким споменицима пише **въ—йь**, али **вь—йь—же** и слично томе **възърѣти, вь-дьне**. У Сав. томе правилу одговара 17 примера, а 2 се противе; у другим споменицима то се правило не огледа толико јасно. Ако услови нису случајног порекла, можемо овај процес замислити овако: ъ у затвореном слогу, а два слога испред наглашеног (vъzьrě̀ti, vъ-dьnè) слога било је слабије неголи јако ъ у другом положају; може се претпоставити у том случају *vъ-ńь-žè > *vь-ńь-žè.

51. Полугласници су се изгубили најпре на крају речи, али се у писању обично чувају (примере изостављања в. горе у § 41 и след.). Често пута пише се на крају речи ь м. ъ и обрнуто, што зависи од преписивачеве графичке навике.

Тако у Мар. налазимо **кръвъ** (6 п.), **кровь, любъвь, цр҃ковь** (14 п.) **чрѣвь, дьнесь, съ** (= hic, 17 п.), **плътъ** (3 п.), **радостъ** (4 п.), уп. Јагићев речник Мар. и код Бузука Изв. 23, 1918, св. 2, 117 и д. Другог је порекла г҃ъ = **господъ**: преписивач је написао ъ ʻстога што је имао у своме језику ген. једн. **господа**, дат. једн. **господоу** итд.

У Клоч. зб.: **въсѣхъ** 90, **камь** 216, **навъкнемь** 237, **етерь** 910, **глась** 425 и сл. (такође г҃ъ).

У Еух. **съ** (= hic) 14[a], 72[b], в'съ 24[b], 100[a] и др.; **прѣдань** 69[a], **въдрь** 47[a] и сл.; преовлађује уопште ъ, уп. Lang I, 7 и 10. У Пс. пише се ъ м. ь и обрнуто према навикама појединих преписивача.

Сличне примере налазимо и у осталим споменицима. Покушаји да се у тим правописним појавама које се тичу ъ и ь на крају речи пронађу гласовни процеси старије епохе, по моме мишљењу, нису дали резултате (Шчепкин, Разсужд. 225—232, Фортунатов, „Старослав. -тъ въ 3 л. глаголовъ“ у Изв. 13, 1909, св. 2, стр. 36 и д., Бузук, Изв. 23, 1918, св. 2, 122 и д.).

52. Завршујући преглед појава које се тичу старословенских ъ, ь морамо обратити пажњу на то да у више случајева у старослов. споменицима налазимо нов полугласник кога раније није било. То

се односи у главноме на туђе речи и, као што је тачно нагласио Фасмер (ZslPh. 1, 1924, 156 с. и д.), сугласничке групе које нису биле у обичају ондашњем словенском изговору. То су ове групе:

1. (vok. +) r + kons.: **каперънаоумъ**, **норъданъ**, **скоръпии**, **оръмоунъскъ**, **маръка**, **маръта**, **варътоломѣи** и сл.
2. (vok. +) l + kons.: **вельзѣволъ**, **вельфѣгоръ**, **мельхиевъ**, **олътарь**, **голъгота**, **ѣелъѣота** и сл.
3. (vok. +) n, m + kons.: **аньдрѣа**, **аньѣелъ**, **киниса**, **еванъѣелие**, **александровъ**, **каньдидъ** и сл.
4. група mn: **мънасъ**, **скоумень** < *скоумьнъ;
5. (vok. +) v + kons.: **параскевъѣии**, **левъѣии**, **евъга**, **евъпраксиа**, **ниневъѣитъ**, **авъгоустъ**, **гавьриилъ**, **павьлъ** — **павелъ**, **савълъ**, **олокавътомата**;
6. група tl: **витълеемъ**, **титълъ**;
7. група dn: **ѣудъновъ**;
8. група ts: **ѣетъсимани**, **витъсанда**;
9. група pt: **ѣоупът-** — **иегупетъ**;
10. група ft: **невъфталимль** (Νεφθαλείμ), **саревьфта**, **ефътимъ**;
11. група tf: **витъфаѣиемь**;
12. група ps: **пъсалмъ** — **пъсалъмъ**, **пъсалтъирь**;
13. група kch: **вакъхъ**, **закьхеи**;
14. група cht: **савахъдани**;
15. групе нн, тт, мм, вв, дд, фф: **манъна**, **аньна**, **ѣеонъна**, **матътеи**, **шсанъна**, **немьманоуилъ**, **матъѳанъ**, **равъви**, **аддиевъ**, **ефъфата**.

Сем тога налазимо појединачне примере са новим ъ у групама gm (**дидрагъма**), gn (**игънатии**), dg (**магъдалъıни**), zm (**хризъма**).

У погледу групе tl (т. 6) треба одмах приметити да је та група постојала у словенским речима: уп. **тлѣщи** — **тлъкж**; у речи **титълъ** ипак се могао развити нови ъ у задњем затвореном слогу услед губљења задњег ъ. Да је појава гласовног, а не правописног порекла, доказују примери вокализације тих полугласника новог порекла у затвореном слогу (**иегупетъ**, **киносьнънъıи**, **псаломъ**, **павелъ**), а тако исто и то да се полугласници новог порекла не јављају у сугласничким групама које постоје у словенским речима: уп. **кринъ**, **упокритъ**, **авраамъ**, **власфимиѣ**, **издраиль** (< **израиль**) и сл.

Пример **авраамъ** доказује да је ь у речи **гавьриилъ** графичког порекла; уопште групе *vr, vl* обичне су у старословенском, те зато у речима **павла**, **савла** не би требало да се јавља ново ь; његово се јављање у примерима **павьлъ** — **павелъ**, **савълъ** објашњава тиме што се група *vl* налази у задњем затвореном слогу.

Да је у појединачним примерима ново ь, ъ могло бити графичког порекла, доказују примери са таквим ъ, ь у словенским речима: уп. **навъıкъıии** у Супр. 243_{19}.

Напомена. О примеру **вєзоумьлю** Супр. 2_{16} уп. Ван-Вејк ZslPh. 2, 1925. 379—381 с.

Редуцирани ъ, ь

53. Слова ъ, ь имала су у старословенским споменицима двоструку вредност: обележавала су пуне вокале који су постали од прасловенских *у*, *і*, а и друге — нарочите вокале: гласовна вредност слова ѣ, ь у примерима као што су **бѣти**, **бити** не може бити иста што и у речима **биѭ**, **бии**, **крыѭ**, **крыи**. То се види прво из тога што се у појединим споменицима пише **биѭ** и **бьѭ**, **чьстиѭ** и **чьстьѭ**, **дьниѥ** и **дьньѥ**, **братиа** и **братьа** а међутим само **бити**, а друго из тога што старословенском **бити**, **крыти** одговара в.-рус. *бить*, *крыть*, али старословенском **биѭ**, **бии**, **крыѭ**, **крыи** — в.-рус. *бью*, *бей*, *крою*, *крой* (уп. ст.-чеш. b'ú, bí). У осталим словенским језицима налазимо место ст.-сл. ъ, ь у другој категорији примера или *ы*, *и* (у, і) или пак никакав глас, као што је случај у в.-рус. бью (= b'ju), ст.-чеш. b'ú.

Пре свега јавља се питање: којега су порекла вокали у **биѭ**, **крыѭ** и сл.

Примери као **добрыи** < *dobrъ + jь (одређени придевски облик) **синии** < *sinjь + jь и сл. јасно показују њихово порекло: ъ, ь у тим примерима јавили су се наместо прасл. *ъ̑*, *ь̑* испред j.

Напомена. Облици одређених придева градили су се додавањем кратком придевском облику односног облика заменице *jь, *ja, *je, ст.-сл. и (же), ꙗ (же), ѥ (же).

Тако исто ген. мн. * dobrъ + jichъ, *sinjь + jichъ даје **добрыихъ**, **синиихъ**; ном. мн. именице м. р. основа на -i *gostьje даје **гостие**; ген. мн. исте именице *gostьjь даје **гостии**; ном. јед. именице ср. р. *izbavjenьje даје **избавлениѥ**; ном. јед. *bratrьja, *sǫdьji, *mъ̑lьji даје **братриа**, **сѫдии**, **мльнии**; инстр. јед. *kostьjǫ даје **костиѭ**; примери глаголских облика: **биѭ** < *bьjǫ, **мыѭ** < *mъjǫ (уп. в.-рус. *бью*, *мóю*).

Напомена. У облику bьjǫ ь испред j (j̨) може бити пореклом од старијег *e*, које се променило у ĭ (откуд даље -ь) под утицајем идућег j (j̨), а може бити од *i*: уп. ст.-сл. **виѭ** и лит. vejù, али лет. viju и дијал. лит. vijù (уп. Ендзелина Слав. — балт. эт. 173 с.).

Као што сам већ рекао, у ст.-сл. споменицима напоредо са ъ, ь (пореклом од *ъ̑*, *ь̑*) налазимо такође друкчије облике: поред **виѥши**, **костиѭ**, **братриа** — и **бьѥши**, **костьѭ**, **братрьа**; поред **сѫтъıи**, **болии** и сл. — **сѫтъи**, **больи**, а тако исто **сѫтои**, **болѣи**. То исто налазимо у тесној вези речи: **прѣдамь -и** (1 л. јед. презента **прѣдамь** и ак. јед. м. р. заменице **и** — од старијега *perdadmь — jь) мења се у **прѣдами - и**, али поред тог облика налазимо такође **прѣдамѥ-и**.

Како треба разумети ове појаве?

54. У облицима **болии** < *boljь-jь, **синии** < *sinjь-jь, **костиѭ** < *kostьjǫ, **биѭ** < *bьjǫ и сл. јасно се огледа гласовна промена редуцираног $\hat{ь}$ испред *j* (j̨) у вокал *і* која претставља једну врсту асимилације гласа ь према потоњем *j* (j̨).

Тако исто као резултат асимилације ѫ потоњем *j* јавља се ъı. Али треба нагласити да се промена тицала само квалитативне стране вокала, а не и квантитативне: и, ъı остали су редуцирани вокали; ово је јасно из тога што се у живим словенским језицима такво ъı, и (из ѫ, ь испред *j*) под извесним условима губи: уп. с. кошћу = ст.-сл. костиѭ, браћа = братиа, учење = ст.-сл. оучениѥ и сл., чеш. kostí (ст.-чеш. kost'ú), učení (ст.-чеш. učenie), ст.-чеш. b'ú и сл.

То исто показују и подаци самог ст.-сл. језика: у Мар. на пр. налазимо брѣниѥ (Пс. брѣньѥ) м. старијег брѣньѭ — брѣниѥ, у Ключ. зб. кровиѭ м. кръвиѭ — кръвьѭ: тј. испред слога са *i* (= ь испред *j*) полугласник се мења као и испред слога са редукованим полугласником.

Напомена. О природи редукованих ъı, и уп. Шахматова AslPh. 31, 1910, 462—506, такође код Фортунатова, Лекции 140 и д.

55. Редуковано ъı, и као и редуковано ѫ, ь било је јако и слабо према положају. Јако је било испред слога са редукованим вокалом или под акцентом; у том је положају ъı, и по квантитету одговарало кратким вокалима.

Тако је било јако ъı у првом слогу облика кръıѭ, мъıѭ под акцентом, макар и секундарним; јако је било ъı такође у облицима добръıи, синии < *dobrъ — jь, *sinjь — jь, јер се задње и променило у і̯ (j). Јако је било прво и у облицима ген. мн. заповѣдии, костии, гостии и сл.

Али у споменицима налазимо такође облике новъи, болии, заповѣдьи, гостьи и сл. Пошто нема облика кръıѭ, мъıѭ, већ само кръıѭ, мъıѭ, не можемо сумњати у то да облици новъи, болии и сл. нису фонетског порекла: по угледу на облике гостьмѫ—гостьхъ створен је облик гостьи, по угледу на заповѣдьмѫ — ьхъ — облик заповѣдьи; тако исто по угледу на кратке придевске облике новъ, синь могли су се јавити облици новъи, синьи с ѫ, ь нефонетског порекла: ти су се облици касније променили у новои, синии са вокализацијом ѫ, ь у јаком положају; тако исто гостьи дало је гостии, заповѣдьи — заповѣдии.

Нефонетског је порекла и горе наведени облик прѣдамѣ-и (Мар. Мт 26 $_{15}$) поред фонетског облика прѣдамı-и (Ключ. зб. 172): ь које се касније променило у *е*, јавило се по угледу на облик прѣдамь који се употребљавао иначе (не испред *j*).

У другом је положају, тј. кад није било испред слога са редукованим вокалом и није било наглашено, — ъı, и (испред *j*) било слабо, на пр. у облицима гостиѭ, братриа, чьстиѭ, кръвиѭ, врьниѭ, плътиѭ; за редуковано слабо ъı могу послужити као примери въı-иѭ из въ-иѭ, въı-истиѭ из въ-истиѭ, къı-исоусоу из къ-исоусоу. Слабо редуковано ь бележи се у ст.-сл. споменицима словима и и ь. Ако претпоставимо да се у ст.-словенским оригиналима слабо и јако редуковано і обележавало словом и, могућно је да се врло рано појавило слово ь у извесним случајевима место

слабог и. Да не говоримо о томе да се слабо редуцирано і непосредно пред своје губљење могло стопити у појединим дијалектима акустички са слабим полугласником ь, облици костьмь и сл. могли су се јавити по угледу на облике кость или костьми, костьхъ; поред облика гостьи, гостьмъ, гостьхъ (ь је ушло у први облик по угледу на други и трећи) могао се јавити, барем графички, облик гостьие; најзад преписивач, пошто је нашао у своме оригиналу са другом дијалекатском подлогом облик гостьи са јаким ь коме је у његовом изговору одговарао облик гостии са јаким і, — могао је да се збуни и у погледу облика ном. мн. гостие (са слабим і), те да напише гостье.

Слабо редуцирано и (і) кад се налазило испред ји давало је стапањем двају і једно і, пошто се ј изгубило: уп. сѫди ном. јед. (< -иjи) Сав. 64^{b} и 65, на распѫтиѫхъ (< -иjихъ) Сав. 72 и сл.

56. У Мис. слабо редуцирано і обично се обележава словом и односно ı (милостиѭ 5 п., вълитиѣ, избавлениѣ и сл.), каткад са акцентом на том и, ı; поред 28 примера са и, ı налазимо такође примере са ь (милостьѭ 4 п., чьстьѭ 2 п., помоцьѭ); испред и чува се и (мѫчении лок. јед. II 2, вѫжлюбленıı лок. јед V^{b} 5) или се врши сажимање (вѫшьнıмı III 4). Јако і обележава се словом и: ген. мн. зълı, скврьностıı, людıı, али налазимо такође ь: сы (ак. јед. — аналогијом према сь) м. сии, запов҃ѣдьı (аналогијом према запов҃ѣдьмъ, -ьѫхъ).

Место јаког редуцираног ъı пише се обично ъ (добивено аналогијом): вѣчьнъı I^{b} 16, III 17—18, свѧтъı III^{b} 19 и сл. (вокал *у* обележава се у Мис. помоћу ѹи: тѹи = лат. tū и сл.); у облику принесенѹи (VII 20) -ѹи = *у*, које се јавило услед сажимања: у + ји > у + і > у. Могуће је да облик -ѹи припада дијалекту преписивачевом, док је облик са -ъı био у његовом оригиналу.

57. У Зогр. за обележавање слабог редуцираног і употребљава се и и ь : ь се пише чешће у јеванђељу Марка и Луке, у јеванђељу Матије и Јована — ретко; сигурно слова и и ь наместо редуцираног слабог і нису више имала гласовну вредност: уп. волиѣ J 135 м. вълиѣ. Група -иjи дала је і: о ѡучени J 7$_{17}$, въ остри Л 21$_{24}$, сѫди Л 12$_{58}$, млъни Мт 24$_{27}$ и сл., али налазимо такође -ьи: въ цр҃сьи бѫ҃и Мр 14$_{25}$ (уп. Kurz LF 50, 1923, 229 с.).

Јако и, ъı: за -ии употребљава се -ıı, -ıи, -ıı, -и, -ı, -ъı, -ѣı, -еı; за -ъıи налазимо -ъıи, -ъı, -ъı, -ъ̄ı, -оı Гласовна је вредност тих различитих варијаната ова: 1) -ии, -ıи, -ıı обележавају стару групу „редуцирано јако і + ји“; 2) -и, -ı обележава і као резултат сажимања у групи і(ј)ь; 3) -ъıи обележава стару групу „редуцирано јако у + ји“; 4) -ъı обележава резултат сажимања групе -у(ј)ь у -*у* (ъı): у Зогр. вокал ъı *(у)* консеквентно се бележи словом ъı (бъıти, тъı, въı и сл.); 5) -ьı, -ъı несумњиво обележавају ь, ъ (пренесене аналогијом из кратких придевских облика) + ји, али задње се ь те групе није више изговарало у преписивачевом дијалекту; ъı се пише врло ретко (према Ван-Вејку 1 п. у јеванђељу Луке и 1 п. код Јована); -ѣı, -еı, -оı не треба објашњавати. Нема сумње

да је ѣ код преписивача Зогр. или у његовом оригиналу употребљавано свесно за разлику група ь, ъ + ји од вокала и, ъі (у). Дакле однос -ии, (іи, ıı): -и (-і); -ъıи: ъі; -ьі: -ві (-ві) претставља однос старих облика према новијим.

Примери за редуцирано јако и: вели Мт 28_2, вели Мт 8_{24}, бїи Мт 12_4, бїи Мт 14_{33}, оудары (партицип пр. вр.) Мт 26_{68}, омочы Мр 14_{20}; крѣпѣі Мр 1_7, негашѫщеі Мр $9_{43, 45}$.

Примери за редуцирани јаки вокал ъ: істинѫнъıи Ј 6_{32}, нѣмъı Мт 9_{33}, чскъı Мт 8_{20}, 9_6, нарещенъı Мт 10_3, сѣтъı Мр 3_{29} и сл.; сѣтоі Л 1_{72} — једини је пример са -оі. Примерима типа чѣскъı слично је поставитъ-ı Мт 24_{47} и др.: овде је стари вокал ъ заменио ъ под утицајем облика поставитъ који се употребљавао у другим случајевима (не испред ј); поред тога налазимо прııмътъı Л 8_{40} и сл. које се изговарало са вокалом ъ на крају што је резултат сажимања у групи у(ј)і; уп. въıнѫ < въı-инѫ < въ инѫ и сл.

58. У Мар. слабо редуцирано *і* обележава се словом и, ређе ь; примери деньı м. деньı, лестьıѫ м. льстьıѫ, восиѣкъшıю и сл. доказују да се слабо редуцирано *і* већ изгубило у изговору (= denje, lestjǫ, vosjavšu). Група -іјі дала је сажимањем *і*: въ трапѣни, братри дат. јед. и сл. Редуцирано јако *і:* болии, велии и сл. и болеи, велеи, людеи, дњеи и сл. (уп. такође прѣдамі - и м. прѣдамии < прѣдамь-и). Редуцирано јако *у* (ъı): 1) дроугъıи Мт 8_{21}, сѣтъıи Л 3_{22} и сл.; 2) добръı Ј 10_{11}, дроугъı Л 7_{41} и сл. (са сажимањем); 3) сѣтои Л 1_{72}, оумерои Ј 12_1 и сл. Има много примера типа въı-истинѫ < въ-истинѫ.

59. У Клоч. зб. редуцирано слабо *і* обележава се час помоћу слова ь (каткад место њега ъ), час словом и: дьıе 305, 632, ноштьıѫ 883, 884 и сл. и бїие 62, цѣрствіе 117, 700 и сл.

Напомена. Уп. интересантна посматрања Ван - Вејка: Slavia 6 св. (1927), стр. 76—78.

Група і + ји: въ сѫмѣрении 42 и сл., о погребении 753, блисцанимь 821 и сл.; по угледу на прѣданье јавило се и прѣданы 248; слично је пеанымь 55 = пеаньимь (по угледу на пьсанье).

Редуцирано слабо ъı: въı - исплънити II 62 и сл. Редуцирано јако *і:* лоучии 196, 197 и сл., лоучі 203, 208 и сл., лоучъı 227 (ъ м. ь), оукрашеі 412. Редуцирано јако ъı: неправедънъıи 773, блаженъı 20 и сл. (40, 70 и др.).

У Пс. једни преписивачи обележавају редуцирано слабо *і* помоћу слова и, други помоћу слова ь.

Група і + ји: въ бїнии 36_{26} и сл., сїни 20_2 и сл., пооучены лок. јед. 38_4 и сл.; уп. такође грѣтани - ıхъ м. грѣтань ıхъ 5_{10}, въı-исповѣданіе 103_1 < въ исповѣданье, въınѫ 37_{18} и др. и въınѫ 15_8 и др. Редуцирано јако *і*: скрьбен 33_5, ницıеи 23_7 и сл., людьı 61_9, дньıи 20_5 и сл. Редуцирано јако *у*: прѣмѫдрои 48_{11}, сѣто-і (= сѣласѣтъ и) 21_9 и сл., живъıи 2_4 и сл., лж(ка)въı 4_6 и сл.

У Еух. редуцирано слабо *і* обележава се помоћу ь (каткад м. ь — ъ) испред и, ю: бїьи лок. јед. 54^b (ређе -ии: илии 5^b и сл.), подъножью дат. јед. 1^a и сл.; испред ѣ, ıа пише се увек и, испред

ѣ, ѣ обично такође и: людиѣ 9[a], братиѣ 26[a], небытиѣ 3[b], солиѣ 6[b], 20[b] и сл. Вокализација ꙑ, ь у слогу који претходи слогу са редукованим слабим и (кровьѣ, бездениѣ и сл.) показује да слова и и ь на месту старог редукованог и слабог немају гласовне вредности.

Редуковано јако *i*: сеи 11[b] (2 п.), велеи 3[b], 55[a] и сл., ређе се јављају облици са -ьи, -ии на крају. Редуковано слабо ъı: вънѣ 1[a] и др., али вꙑнѣ 1[a] са ꙑ које је унесено аналогијом. Редуковано јако ъı: истиньııи 13[b] и сл., новъı 2[b] (сажети облик) и сл., грѣховꙑнꙑи 78[a] и сл., сѣои 17[a] и сл. (ретко); уп. примере код Ланга I, 28 и д.

60. У Асем. редуковано слабо *i* обележава се доследно словима и, ı; пиѣ сигурно се изговарало у дијалекту преписивачевом као рįǫ: уп. деніе м. деньие Мт 24$_{22}$ и сл. Редуковано јако и: пии (зап. н.) Л 12$_{19}$ и сл., болеи Ј 8$_{53}$ и сл. Редуковано јако ъı обележава се словима ъı, ъи: вꙑзмлъı-и Ј 20$_{15}$, оубиѣтꙑи-ı Мт 17$_{22}$, зьлъıи Мт 25$_{26}$ и сл.; уп. мждръı Мт 24$_{45}$ (са сажимањем) и сл., с друге пак стране оубиѣмо-и Мт 21$_{38}$ — са вокализацијом ꙑ које је унесено м. ъı аналогијом.

У Сав. такође редуковано слабо и обележава се доследно (изузетака има само 2) словом и. Редуковано јако и: болы 27 (2 п.), -ьи 102[b] и сл. (ь је унесено аналогијом). Редуковано јако ъ обично даје са идућим и сажимањем ъı: вѣчꙑнъı 62[b] и сл.

У Супр. у погледу обележавања редукованог слабог и опажа се разлика између првог и другог дела рукописа: у првом делу преовлађује и, у другом се делу ь употребљава чешће, каткад место њега јавља се апостроф: ав'ѥ 525$_{21}$ и сл.; очевидно је редуковано слабо и изгубљено у преписивачевом изговору. У вези са идућим -įі редуковано слабо и даје и: оржжи 221$_{18}$ и сл. Редуковано јако и: божии и сл., с друге пак стране сътворьи 473$_{8}$ и сл. Редуковано јако ъı: група -уįі јавља се као -ъıи, ъı (сажимање), ꙑи: шестꙑи 244$_{3}$, блаженꙑи 276$_{15}$ и сл. (ꙑ м. ъı унесено је аналогијом).

61. У Хил. налазимо колебање између и и ь у обележавању редукованог слабог и. Редуковано јако и, ъı: дѣании, оучении ген. мн., моржскꙑи ном. јед. м. р.

У Унд. редуковано слабо и обележава се словом ь; то исто у Охр. јев. и Мак. л.; у Мак. глаг. већином налазимо такође ь, ређе и; у Остр. преовлађује и. Редуковано слабо ъı у Остр.: въı-иньѣ 45, 55[b]. Јако и: божии 7, 11[b], 138[b], 191 итд.; група -ꙑи контракцијом даје у Остр. ъı: вѣрьнъı 111[b] и сл., али видѣвꙑи 194, 201[b], 221[b] и сл. (ꙑ унесено је аналогијом).

ѥ, и, о, оу.

62. Група *ĭĭ* (įь) дала је већ у прасловенском језику *i* које је очувано у јужнословенском прајезику и у старословенском: уп. ст.-сл. иго < *įugom (įй > įъ > įь), игꙑла, приимѣ парт. пр. (уп. вꙑз-ьмѣ), таииѣ, достоииѣ (уп. вѣр-ьнѣ) и сл. Место и овог порекла

у појединим споменицима јавља се ѥ, и то у извесним случајевима; то је ѥ место и (из ја) несумњиво унесено аналогијом. Тако се у Мар. чешће јавља приѥмѫ — приѥмѫше и сл. него ли приимѫ и сл., што се објашњава утицајем облика ѫзѥмѫ - ѫзѥмѫши и сл.; природно је да се поред приѥмѫ - приѥмѫше и сл. јавља приѥмъı Мт $25_{16, 18, 22}$; уп. такође наѥмьникъ J 10_{13} (2 п.); у Асем. налазимо наѥмьникъ Л 15_{17}, ѫзѥмѫ Л 6_{34} (али ѫзаимѫ ib. 35), приѥмѫ Мт 14_{19}, 15_{36}, 27_{24} и сл.; у Клоч. зб. при-ѥмше 75; у Пс. заѥмѫ 36_{26}, заѥмодавьцъ 108_{11}; у Еух. ѥмѫше 106^{a}, приѥмѫ 4^{b}, 46^{b} (2 п.) и сл.; у Супр. ѥмѫше 40_{17}, приѥмѫша 14_{7-8}.

У Хил. ѫспринимѫ I $B^{b}{}_{4-5}$, у Прашк. л. примѫша I B_{19} (сажимање). Ређи су примери са ѥ м. и (< ја) у придевском наставку -инъ (< -јьпъ): уп. у Еух. недостоѥнъ 69_{15-16}: ѥ се јавило у том примеру по угледу на облике вѣренъ, равенъ и сл. (< вѣрьнъ, равьнъ и сл.).

63. У појединим ст.-сл. споменицима налазимо каткад примере мешања ѥ са и, што потсећа на мењање ненаглашеног *е* у *и* у неким садашњим јужнословенским дијалектима, али не можемо бити сигурни да су ти спорадични примери у ст.-сл. споменицима заиста фонетског порекла; свакако у знатном делу тих примера може се огледати случајна грешка или неправилно схватања текста. У Зогр. налазимо: ни ѫхваливаѥтъ Мр 2_{22}; (ни м. не), не сѫнѣсте пльсти сѭ чѣсаго ı пиѥти (м. пиѥте) крьви ѥго J 6_{53}; радоүıжште сѧ хвалите (м. хвалити) ѣа Л 19_{37}; оүсѣцѥ зап. н. м. оүсѣци Мт 5_{30}. Овамо спадају такође понеки примери мешања и са ѧ, в. § 20.

У Асем. налазимо нѥкодимъ (J 3_{9}); али тај пример није од великог значаја, јер је реч страна. У Пс. син. налазимо (ıмзъıцı) кѫдı 78_{10}, што је вероватно случајна грешка; хıроүвımѣ 79_{2}, хıровımѣ(хъ) лок. мн. 98_{1}; навѣдѥ 5_{9} м. навѣди не може бити случајна грешка, јер се јавља 3 п.: вероватно је преписивач погрешно схватио текст. У Еух. су примери такође непоуздани (в. Вондрак Altk. Gr.^{2} 86); сем тога треба имати на уму да Гејтлерово издање не улива поверење.

64. У савременим дијалектима са мењањем ненаглашеног *е* у *и* налазимо паралелно мењање ненаглашеног *о* у *у*. Примери *у* м. *о* налазимо такође у ст.-сл. споменицима; уп. у Зогр тъкмоү = тъкъмо Мр 5_{37}, 9_{9}, у Клоч зб. -оүчıштаѥтъ м. очıштаѥтъ II 89; оүлоүчıти м. олоүчıти 588 можда је случајна грешка. У Пс. имамо оүбоү 80_{15} м. оүбо, што је вероватно обична грешка; неколико примера у страним речима овамо не спадају (ıконıжъ = εἰκόνα 72_{20} соломоүнъ = Σελμών 67_{15}, соломоүнь = Σαλωμων 71_{1}). У Супр. налазимо оүхоүдѣıште 327_{21}, што је можда такође случајна грешка; што се тиче примера доүждевънıчъ (водъ) 301_{9}, никако не можемо сматрати да је у њему оү м. о (из ъ): уп. с. дуждевњак.

Напомена. У последњем примеру имамо јачи ступањ кореновог вокала ou; друкчије мисли Ившић (Prace lingw. ofiar. Baudouinowi de Courtenay 68—78).

65. На различним местима словенског језичког терена налазимо мењање почетне групе *vъ* (са слабим ъ) у *u;* на словенском југу ово је мењање карактеристично обележје српскохрватског језика. Примере који потсећају на то мењање налазимо у Зогр.: оудварѣшѥ Л 21 $_{37}$ (Мар. ѫдварѣшѥ), оучѧтъ Л 19 $_{37}$ (Мар. начѧтъ); у Мар. оуселенїѧ Л 2 $_{1}$ (Зогр. вьселенїѧ), Мар. оуоржѧ сѧ Л 11 $_{21}$ (Зогр. вьоржѧ сѧ); у Пс. налазимо реч оуселенаѣ у различним облицима: (97 $_{7}$, 89 $_{2}$, 17 $_{16}$, 32 $_{8}$, 92 $_{1}$); сем тога у Пс. имамо на оучинанїѧ 76 $_{13}$ (Пог. и Бол. въ начи-), обрнуто — вьблаговолити 76 $_{8}$ са въ м. оу (Пог. оублаговолити). Могућно је да у понеким од тих примера немамо мењање въ у оу, већ паралелна образовања са префиксом оу-. У Супр. налазимо оу прѣльсти 27 $_{15—16}$.

Напомена. Уп. о *u-* такође код Вајнгарта у ČMod Fil. 2, 1912, 394 и код Поливке у LF. 11, 1884, 410.

Вокално r, l.

66. Прасловенском и заједничком јужнословенском вокалном $^{ъ}_{ь}r$, $^{ъ}_{ь}l$, $^{ъ}_{ь}r$, $^{ъ}_{ь}l$ између сугласника у старо-сл. споменицима одговарају правописне групе *рь, ль, ръ, лъ.* У руском језику у тим случајевима налазимо групе *ер, ол,* (= $^{ъ}_{ь}r$, $^{ъ}_{ь}l$), *ор, ол* (= $^{ъ}_{ь}r$, $^{ъ}_{ь}l$); у староруским споменицима налазимо ьр, зл, зр, зл, у српском — вокално r, l; l у штокавском, у већини чакавских и у делу кајкавских дд. — дало је *у.*

Дакле, ст.-словенским смрьть, тврьдъ одговара рус. *смерть, твердъ* (ст.-рус. *съмьрть, тьвьрдъ),* срп. смрт, тврд; ст.-словенском скрьбь одговара рус. *скорбь* (ст.-рус. *скърбь),* срп. скрб; ст.-словенском влькъ (Зогр.) одговара рус. *волкъ* (ст.-рус. *вълкъ),* срп.-чак. vlk; ст.-словенском длъгъ — рус. *долгъ* (ст.-рус. *дългъ)* срп.-чак. dlg.

Питање је како су се изговарале групе рь, ръ, ль, лъ у горенаведеним ст.-сл. примерима. Те се исте групе рь, ръ, ль, лъ пишу у ст.-сл. споменицима и онда када се у руском јављају групе *ре, ро, ле, ло* између сугласника: ст.-сл. въскрьсъ — р. *воскресъ,* ст.-сл. кръвь — рус. *кровь,* ст.-сл. сльза, плъть — рус. *слеза, плоть;* уп. срп. васкрснути, крв, чак. slza, plt (*суза,* пут). Анализа ст.-сл. чињеница доказује да су правописне групе *рь, ръ, ль, лъ* имале неједнаку вредност у примерима типа смрьть (рус. *-ер-)* итд. и у случајевима типа въс-крьсъ (рус. *-ре-)* итд.

67. У Мис. се још не опажа разлика између прве и друге врсте примера, ъ и ь се још нису подвргли никаквим променама и нису се мешали ни у примерима као кръвъ, кръви ген. јед., нити у примерима као што је смрьть-смрьти: пише се правилно кръве II $_{6}$, въплътити II^{b} $_{13}$ (уп. рус. *крови, воплотить)* а тако исто правилно скверьности I^{b} $_{14}$ (уп. рус. *скверность),* оутвръдї II^{b} $_{15}$, IV^{b} $_{6}$, V^{b} $_{17}$, VI^{b} $_{19}$ (уп. рус. *утвердить),* срьдьцѣ II^{b} $_{15}$, VII^{b} $_{12}$ (рус. *сердце),* дрьжїмъ III^{b} $_{6}$ (рус. *держимъ),* скрьбьнї IV $_{8}$ (рус. *скорбь)* и сл. У речи напльнєнї II $_{6}$ ь је старије у Мис. него ли ъ у ст.-рус. *пълнъ,* уп. лит. pìlnas (пун).

68. У Зогр. се већ опажа извесна разлика у правопису речи прве врсте (ст.-сл. ръ = рус. *ер* итд.) и речи друге врсте (ст.-сл. ръ = рус. *ре* итд.).

1. У групама ръ, лъ, ръ, лъ од прасл. гъ, lъ, гь, lь (рус. *ро, ло, ре, ле),* ако се полугласник налази испред слога са полугласником или редуцираним слабим *i* — већином се строго разликују ъ и ь: пише се бръвь (рус. *бровь),* кръвь (рус. *кровь),* плъть (рус. *плоть),* брѣние, трьхъ (рус. *бреніе, трехъ).* Изгледа да у оригиналу Зогр. није било изузетака у томе погледу.

2. Када пак групе ръ, ръ, лъ, лъ воде порекло од праслов. ъr, ьr, ъl, ьl (рус. *ор, ер, ол),* у њима налазимо мешање ъ и ь чак и онда када се у идућем слогу налази редуцирани вокал: тако у Зогр. поред старијега срѣдьце имамо и срьдьце (рус. *сердце),* м. смрьть налазимо смрътъ (рус. *смерть),* м. прьстъ (рус. *перстъ)* — прѣстъ. Сличне примере налазимо и у осталим споменицима: у Мар. срѣдьце, срьдце, смрътъ, у Остр. мрѣтвъ, жрѣнвахъ (уп. Шахматов и Шчепкин, Дополненія къ переводу грамм. Лескина 1890), у Клоч. зб. срѣдьце, срьдца, смрѣть, у Еух. срѣдьце; у Сав. обрнуто налазимо скрѣбь м. скрьбь и сл. Тако исто се не разликује ъ и ь у тој врсти примера када је у потоњем слогу пун вокал: пише се смрѣти, жрѣтва, дрѣжати — у Зогр. и осталим споменицима. Међутим ми бисмо очекивали, слично разликовању ъ и ь у примерима типа кръвь и трьхъ, да ће се исто тако разликовати ъ и ь и у примерима типа скрѣбь и прѣстъ.

Ствар постаје још јаснија, ако узмемо у обзир другу појаву: у речима прве врсте полугласник у затвореном слогу може се мењати у пун вокал: ъ у *о,* ь у *е:* уп. у Зогр. крѣштѣше Л 7_{80}, у Мар. брѣнне J 9_{6}, въскресъ Л 24_{36}, у Клоч. зб. крестъ (= кръстъ) 608, 633, кровьж 313, 316, (= кръвиж), у Асем. въскресь Мр 16_{9}, гречьскыи (= гръчьскыи) J 19_{20}, у Пс. брень 17_{43}, слезъ (= сльзъ) 38_{18}, 55_{14}, 79_{6}, 114_{7}, кровъ (= кръвь) 77_{44}, 104_{29}, плоть (= плъть) 27_{7}, 62_{6}, 64_{8} и др., поскрежьштетъ (= поскрьжьштетъ) 111_{10}, 36_{12}, оуглебъ 68_{8} (аор. глагола оуглебнѫти), у Еух. бреннемь 33[a], трестиж 50[a], трестиѣ 54[b] (= тръстиж, -иѣ), крестьѣнъ 66[b], кровьж 29[a], слезъ 78[a] и др., у Супр. крестъныимъ 5_{19}.

Али ни у једном ст.-словенском споменику нема ниједног јединог примера вокализације ъ, ь у речима типа скрѣбь, прѣстъ, (уп. рус. *скорбь, перстъ),* иако се полугласник иза р у тим примерима налази формално у затвореном слогу, тј. испред слога са полугласником као и у кръвь, крьстъ; не постоји дакле *скробь, *престъ. Из тога је јасно да у примерима скрѣбь, прѣстъ, плънъ, дльгъ није ни било никаквог гласа иза р, л, него су групе ръ, ръ, лъ, лъ условним начином обележавале у ст.-сл. правопису r, l, вокално, — у једним случајевима тврдо, у другим — палаталне боје.

У тим дакле случајевима када у рус. имамо *ро, ре, ло, ле* у ст.-словенском је био слог ръ, ръ, лъ, лъ са правим полугласником и сугласником р, л: кръвь = krъvь (рус. *кровь),* крьстъ = krьstъ (рус. *крестъ)* итд. Када пак у руском налазимо *ор, ер, ол* — у

старословенском је било r, l вокално тврде или палаталне боје: скрѣбь = sk$^{ъ}_{ь}$rbь, прѣстъ = p$^{ъ}_{ь}$rstъ итд.

69. У Зогр. је изгубљена разлика између $^{ъ}_{ь}$r и $^{ъ}_{ь}$r: већином се јавило место старијег $^{ъ}_{ь}$r — $^{ъ}_{ь}$r; консеквентно се пише врьх-, вьрш- (уп. рус. *верх-)*, вьртѣ (вьртоградъ — рус. *вертоградъ)*, дьрз- (рус. *дерзкій)*, дьржати (рус. *держать)*, жрьнъвъ (рус. *жерновъ)*, жьртва (рус. *жертва)* зрьно (рус. *зерно)*, мрькнѣть и сл. (рус. *меркнуть)*, мьртвъ (рус. *мертвый)* итд.

Старије се стање огледа у колебању пръви и сл. 19 п. поред пръви и сл. 8 п., прѣстъ и сл. 4 п. поред прѣсти, прѣстомь. Да су се $^{ъ}_{ь}$r и $^{ъ}_{ь}$r стопили у једно r, доказују такође примери срдьце Мт 6$_{21}$, 13$_{15}$, срдьца Л 16$_{15}$, цркъве Мт 12$_{5—6}$, Л 21$_{37}$, — без ъ или ь.

Трагови старије разлике између $^{ъ}_{ь}$l и $^{ъ}_{ь}$l делимице су очувани у Зогр.: пише се влькъ, уп. пољ. wilk, лит. vilkas, вльк- (извлькъ парт. пр. вр., облъченъ и сл. 11 п., само један пут имамо облъкъ Л 23$_{11}$); различни облици глагола мльчати имају увек ь (13 п., уп. пољ. milczeć), у корену мълв- (уп. пољ. mówić, чеш. mluviti) 4 п. пише се ь, 2 п. ъ; хлъмъ (1 п.) налазимо поред хльмъ (1 п.), — уп. пољ. chełm, чеш. chlum. У осталим случајевима обично се пише лъ за старо $^{ъ}_{ь}$l и за старо $^{ъ}_{ь}$l.

70. У другим споменицима стара је разлика између $^{ъ}_{ь}$r и $^{ъ}_{ь}$r, $^{ъ}_{ь}$l, $^{ъ}_{ь}$l очувана још мање. У Мар. налазимо увек ъ у групама са старим $^{ъ}_{ь}$r у речима: врьхъ, вьртѣ (вьртоградъ), дръзати, дръжати (12 п., 1 п. дрьж-), жрьнъвь, жьртва, зрьно, мрькнѫти, мьртвъ, съмрьть, мрьзость, прѣвъ и сл. То исто налазимо у групама са $^{ъ}_{ь}$r: гръдѣнѫ, крѣмѣ, скрѣбѣ — скрѣбѣти, тръжище — тръжьникъ.

Старо $^{ъ}_{ь}$l и $^{ъ}_{ь}$l обележава се словима лъ: влькъ — облъкъ — облъченъ — извлькъ, влъна, влъчение, длъгъ — длъжьнъ — длъжьникъ, злъчь, мълвити (мълви), мльчати.

У Клоч. зб. налазимо још съмрьти 617, 657, съмрьть 618, съмрьть 602 (2 п.), 604, 620, 652, съмрьтьнѫ 651 итд., али чешће — съмрѣть и сл.; тако исто имамо срьдьцемь 17 и сл. и срьдьцѣ 410 и сл.; са ь се пише смрьдѫ II 83, врьби 351, дрьжѫштаго 601, отвръзѣ 694. У групама са $^{ъ}_{ь}$l, $^{ъ}_{ь}$l подједнако налазимо лъ: длъжень 89, плъни 449, мльчание 759, мльвѣ 766 и сл.

71. У Пс. не очекујемо строгог разликовања група са $^{ъ}_{ь}$r, $^{ъ}_{ь}$l и група са $^{ъ}_{ь}$r, $^{ъ}_{ь}$l, јер код појединих преписивача преовлађује или ъ, или ь; поред обичног грьд- налазимо такође грьд-: грьдѣнѣ 35$_{12}$ (уп. рус. *гордый)*, поред скрѣбь, скрѣбѣти налазимо скрьби 36$_{39}$, скрьбе(и) 33$_{7}$ (рус. *скорбь)*, са друге стране — врѣби, вртопъ, врьхъ и сл. Групе са $^{ъ}_{ь}$l, $^{ъ}_{ь}$l: влъна, длъгота, злъчь, мльва, мълвити, плъни и испльньтъ сѧ 125$_{2}$, слъньце, стлъпъ, хлъмъ.

Вероватно је да разлика између $^{ъ}_{ь}$r, $^{ъ}_{ь}$l и $^{ъ}_{ь}$r, $^{ъ}_{ь}$l није постојала већ у последњем оригиналу Син. пс.

Такође се у Асем. већ не огледа разлика између r, l вокалног тврде и палаталне боје, јер је преписивач кодекса уопште слабо разликовао ъ и ь (уп. § 45); то се исто може рећи о Еух.

4

72. Нису ни Сав. и Супр. очували старо стање. У Супр. постоје понеке разлике у томе правцу између првог и другог дела, али те разлике нису од битног значаја. Изгледа да се још у оригиналу рукописа чувала разлика између ъ̯, ь̯, ъ̯̥ и ь̯̥; преписивач је у више случајева очувао такво стање ствари, али је каткад отступио од старог правописа, јер је у његовом изговору вероватно било само једно ̯ и једно ̯̥; уп. поврѣгоша 52 22–23, али отвръгоша 53 12, въвръгоша 5 20, въвръженомъ 66 21, отврѣзѣте 55 24, отврѣзе 38 10–11, али отвръзъ 170 17, отвръзоша сѧ 470 27 и сл.

Место старога влькъ налазимо влъкъ 50 1, поред вльнѫ 47 29, вльнꙑ 377 11 — такође влънамъ 77 3, влънами 492 13, поред влъхвъ 23 1 — такође вльхвомъ 263 25 и сл.

Сав. се одликује од осталих споменика тиме што у њему преовлађује ръ за ъ̯ и за ъ̯: обично се пише врьг- (vъ̯g-), врьз- (vъ̯z-), четврьто- (četvъ̯t-), врьх- (vъ̯ch-), дрьж- (dъ̯ž-), жрьдь (žъ̯dь), зрьно- (zъ̯no-), мрьт- (mъ̯t-, 33 примера), прьв- (pъ̯v-, 15 примера), прьст- (pъ̯st-), скрьб- (skъ̯b-, 7 пр.), -трьг- (tъ̯g-), трьж- (tъ̯ž-) и сл.

Отступања су ретка: дрꙁновенїемь 140, 140b (-мъ), жрꙁнъвахъ 89, жрꙁтвꙑ 36, жрꙁтвѫ 139, прꙁвѫ 121.

Стара разлика између ъ̯ и ъ̯ није више постојала у преписивачевом дијалекту.

Групе ъ̯̥, ь̯̥: ъ се пише у групама вльк-, вльхв- или вльсв-; обрнуто, пише се ъ у групама длъг- (длъж-, длъз-), злъч-, млъч-, млън-, тлък- и хлъм-; у појединим групама има колебања између лъ и ль: 3 п. млъв- и 2 п. мльв-, 8 п. плън- и 19 п. плън-, 2 п. слън и 1 п. слън- (в. Шчепкин, Разсужденіе 216—217).

73. У Остр. се огледа у извесној мери руско порекло последњег преписивача: увек се пише -лъ-: влъкъ 271, влънами 71b, длъгъ 75, млъчаше 291, исплънь 70, 71 и сл.; једини изузетак претставља вльхвомь 252b у календару. Као што је познато, старо се ь̯̥ у праруском језику променило у ъ̯̥.

Са друге стране, руски је изговор помагао више пута преписивачу да очува стару разлику између ъ̯ и ь̯: скрꙁь, трꙁжище и въврѣже, отврѣзѣте сѧ, дрѣжати, врѣхоу, зрѣно, мрѣтви, прѣкѣе, срѣдце, истрѣгнѣте-растрѣзаѥ, трѣніе итд. (в. Козловскій, Изслѣд. 1, 107—109). Каткад преписивач пише према руском изговору ѣр м. ст.-сл. ръ, каткада пак -ѣрь.

Трагове јужнословенског оригинала са губљењем разлике између ъ̯ и ь̯ налазимо у примерима жрꙁтвами 288b, мрꙁтвъ 119b, протрѣже сѧ 210, отвръзоста сѧ 200b, четврътъка 207 и сл.

Одломци старословенских споменика дају недовољну грађу. У Ундољ., у коме уопште преовлађује ъ, налазимо въстрꙁгнѣте, въстрꙁзаѫще, у Хил. влъка II Ba 9, влъци II Ab 15, пожрѣти II Ba 14, пожрѣтоу I Ba 19, срꙁ(дьце) II Ab 5, съмрꙁтьное I Ba 10—11, съмрꙁти I Ba 7—8, съмрꙁть I Ba 4—5, црꙁкъі II Ba 18.

У Мак. глаг. имамо бесъмрѣтноу II 1—2, ѿврꙁгше III 27, ѿврꙁзѣмъ'сѧ III 31.

У Мак. ћир. употребљава се само ь, које се у групама са овим р, л увек пише испред р, л: вьрхъ А 4, дьрзь А 21, дьрзостиж А 20, гьрдь В 4; у речи дьлъжан А 27 имамо ь испред л и иза њега; сигурно ово ьр обележава вокално r̥ и то без разлике у боји; тако исто ьль у примеру дьлъжан обележава l̥; исто l̥ огледа се у примеру пълти м. старога плъти са полугласником иза сугласничког л.

У Охр. јев. тако исто је изгубљена разлика у боји r̥, l̥.

74. Преглед података појединих споменика води нас овим претпоставкама. Изгледа да је разлика између ъr̥ и ъr̥ изгубљена у ст.-сл. дијалектима раније него ли разлика између ъl̥, ъl̥, — уп. горе наведене примере из Зогр. и Сав.

У чувању старе разлике између ъl̥ и ъl̥ били су од значаја сугласници испред и иза тих вокалних l̥: уп. ст.-сл. вльк- у Зогр. и Сав. с пољским wilk, такође мльчати у Зогр. с пољским milczeć; ст.-сл. плънъ-исплънити у Зогр. и Сав. одговара пољском pełny са променом ъl̥ у ъl̥ (уп. лит. pìlnas); додуше ми бисмо у облику исплънѣнъ partic. praet. pass. = исплънѣнъ (< *ispъl̥njenъ) очекивали ъl̥ испред палаталног сугласника ń, али се у том облику могло јавити -pъl̥n- са ъl̥ из облика исплънити, плънъ, плъна и сл.; што у Сав. преовлађује плън- није од великог значаја, јер је, вероватно, графичког порекла. Такође влъна у Зогр. одговара пољском wełna (уп. лит. vilnìs = талас). Може се мислити да је у језику Ћирила и Методија још постојала разлика између ъl̥ и ьl̥, као што је постојала и у дијалектима старих оригинала наших споменика; дакле је у језику Ћирила и Методија било vьl̥kъ, mьl̥čati, али vъl̥na, pъl̥nъ, можда такође ispъl̥niti, али ispьl̥ńepъ.

Напомена. Уп. о томе питању van Wijk у IF. 34, 1913, 342—346.

75. Поред r, l вокалних старог порекла у старословенским дијалектима XI века јавило се ново r, l вокално место старијих група ръ, ьр, лъ, ьл: губљење полугласника у тим групама у отвореном слогу изазвало је мењање сугласничких r, l у вокалне; а касније то је вокално r, l унесено аналогијом у облике у којима су полугласници били у затвореном слогу: поред kr̥vi ген., дат. и лок. јед. јавио се облик kr̥v(ь) м. кръвь односно *кровь (ном.-ак. јед.); тако исто по угледу на облике kr̥sta ген. јед., kr̥stu дат. јед. и сл. могао се јавити облик kr̥st(ъ) м. кръстъ или крест(ъ). Свуда где се у споменицима XI века пише неправилно ъ односно ь у старим групама гъ, lъ, гь, lь можемо претпоставити r, l вокално новог порекла.

У Зогр. у групама ръ, ьр, лъ, ьл са сугласничким r, l разлика између ъ и ь очувана је не само у затвореном слогу, него већином и у отвореном: кръстити, дрьколь, трьми, трьхъ, искрьнѣаго, вльшт̀ати, кльнѫ, сльза; у тим се примерима огледа старије стање ствари какво је било у оригиналу Зогр. Ипак налазимо кръстъ и консеквентно окрьсть, окрьстьниихъ, кръститєл̂ь Мт 11_{11}, консеквентно

вѫс-крѫс- (м. -крьс-, 19 п.), плъть Мт 16_{17} (можда случајна грешка), клѧнѫштѧѧ Л 6_{18}, уп. Јагић AslPh. 2, 202 и д. У осталим споменицима можемо претпоставити још са већим правом r, l вокално новог порекла.

76. У Мар. налазимо крѫстити — крѫштати и сл., дрѫколѣми, вѫскрѫснѫти, слѫзами (Мр 9_{24}); уп. такође са изостављањем полугласника крвѫ Мт 16_{17}, кръститєлѣ Мр 8_{28}, оутрни Мт 6_{34}, (уп. Јагић, издање Мар. јев. 433—434).

У Ключ. зб. налазимо крѫстѫ 574, крѫстѣ 696, крстѫ 588, 591, крста 654, 718, крстѣ 685.

У Асем. још мање могу зачудити примери типа крѫстити, вѫскрѫснѫти, јер је у њему уопште изгубљена разлика између ѫ и ъ; можемо слободно претпоставити да је преписивач изговарао kr̥stiti, vskr̥snǫti и сл.

У Син. пс., као што смо већ нагласили, поједини преписивачи претпостављају један од два полугласника; примере крьвꙑ 25_9, 54_{24}, крьвьи 58_3 ген. мн (рус. *кровь)*, воскрснѫ 11_6, -ѥтѫ 75_{10} и сл., слѫзꙑ 41_4, 55_9 (али сльзами 125_5, рус. *слеза)* морамо читати као kr̥vij, voskr̥snǫ, -et, sl̥zy, sl̥zami. Тако исто у примерима из Еух. плъть 29^b, плъти 3^b, плътьн- 19^b, 36^b, вѫплътити сѧ 52^b, 53^a, 54^b, 61^b, вѫплъщєниѥмь 30^a (уп. рус. *плоть)* група ль обележава, вероватно, вокално l, бар у случајевима кад је стари полугласник био у отвореном слогу.

77. Два већа споменика писана ћирилицом пружају сличну грађу.

У Сав. налазимо крьвє 134^b, крьви 52^b, 115^b (2 п.), 117 крьвь 94^b, 115^b, 117, 119^b, 129^b, скрѫжѧтѫ 131^b, клѧнѫщиѫ 30, плъть 146^b, слѫзами 79: у примере крьвь, плъть = kr̥v, pl̥t — r̥, l̥ дошло је аналогијом.

У Супр. налазимо крѫста $428_{16, 19-20}$, 65_{22}, крѫстѫ 456_{11}, крѫстомѫ 462_{18} и сл. Ту би се ѫ могло објаснити Јагићевим правилом, уп. крьстѣ 428_{11} и сл., али се могу навести примери за које то објашњење не вреди: крѫштєниѧ 25_{11}, крѫстивѫ 14_{22} и сл., а тако исто примери са ѫ м. ъ у јаком положају, као што су крѫстѫ 428_{14}, крѫстьноѥ 489_{29} и сл., или примери съвъплъщєнию 27_{1-2}, плъти 16_{29}, 462_8, 456_{19} (уп. плѫти 456_7, вѫплѫштєниѧ 24_2) и сл., такође плъть 450_{22}, плътиѭ $11_{5, 26}$, $448_{5, 6}$ и сл., — са ъ м. ѫ у јаком положају.

78. Сличне примере налазимо у одломцима из XI века: у Хил. вѫскрѫсєниѧ I $B^b{}_{1-2}$, вѫскрѫснєтѫ I $B^b{}_7$, крѫсти сѧ I $A^a{}_6$, крѫщєниѥ I $A^a{}_4$, крѫщєниѧ I $A^a{}_{7-8}$, крѫщєниѥмь I $B^a{}_{11-12}$; у Ундол. — скрѫжѧтѫ 32, у Мак. ћир. — пълти м. плѫти (очевидно = pl̥ti, — уп. вьрхъ, дьрзь, гьрдь са старим r̥, в. § 73).

У Остр. је врло добро очувана разлика између гъ, lъ и гь, lь, што се објашњава руским пореклом преписивача. Није немогућно да је r̥ вокално секундарног порекла никло већ крајем X в.: уп. на крѫстѣхъ у натпису 993 г. (в. § 13).

Старословенске групе ра, ла, рѣ, лѣ.

79. Једно од обележја јужнословенских језика претстављају групе ra, la, rě, lě које су постале од прасловенских or, ol, er, el метатезом и дуљењем *е* у ѣ и *о* у а.

Али треба имати на уму извесна отступања од општег правила.

Као што је познато, у појединим случајевима имамо у јужнословенским језицима место почетне групе ra односно la групу ro односно lo: уп. срп. *рòб*, ген. *рòба, рòбија* итд., буг. *работа*, али *робъ̀т*ъ, *робиня* итд.; слов. rȍb, lȍkȗtĭ у макед. говору Сухо (Oblak, Maced. Studien 12), срп. *лòкати, лòкање, лòкнути.*

Слична отступања од правила у погледу почетне групе ra налазимо у ст.-сл. спомеиицима: у Зогр. — юж(е) не гл҃ѣ вамъ робъ. рабъ бо .... J 15_{15}; у Супр. робъ 48_{28}, 50_{17}, 57_{26}, 106_{5}, 239_{19}, робъі 50_{1-2}, роба 51_{10}, робъі 56_{30}, 57_{26}, роби 56_{30}, робіи, роботѫ 58_{1}, розѣ 401_{4}, 556_{29}, 559_{22}, розличѣнии 524_{24}, розличѣнъіими 556_{17}, розбоиникъ 558_{9}, розбоинникомъ 559_{17}, ростворивъ 554_{26-27}, роширити 535_{4}.

80. Сем наведених отступања имамо још и отступање друге врсте: место обичног почетног ла налазимо у спомеиицима ал(ъ) од прасловенског ol без метатезе; тако у Зогр. налазимо въ ал'діи Мр 1_{19} поред въ ладіи Мр 1_{20}; у Супр. въ алдии 428_{21}, ал'дъі (=-ьи) 522_{8}; у Мар. алчѫшта Мт $25_{37, 44}$, алчѫштєи Л 6_{21}, възалъка Мр 2_{25}, възалка Мт 21_{18}, Мр 11_{12} и сл.; у Асем. възьалка Мт 4_{2}, Мр 2_{25}, Л 6_{3}, алчѫшта Мт $25_{37, 44}$ и сл.; у Еух. алъканіе 69^{b}, алъкати 90^{a}, 103^{b}, алъчєтъ 104^{a}; у Сав. алъчѫща 70^{b}, 71, възалъкахъ ib., възалъка 73^{b}, 148^{b} и сл.; у Супр. ал'чєнъ 123_{20}, алчьбами 280_{26}. ал'чьбах' 53_{23} и сл.; у Остр. възалъкати 20, възал'ка 127, 261 итд. у Зогр. за разлику од Мар., Сав. и Остр. — само възлак-, у Мар. опет само — ладіи; у Пс. син. лак- (възлачѫ 49_{12}, -лачѫтъ 58_{7}, -лакашѧ 33_{11}, лачѫщіѫ 106_{9}, лачѫщіе 106_{5}, лачѫщіѧѧ 106_{36}).

Нема сумње да је од начина алък-, ал'к-, алк- најстарији први тј. алък-; ново ъ које се развило иза л учинило је метатезу непотребном, јер је на тај начин што се развио нови полугласник уклоњен затворени слог. Али опет узрок појављивања новога ъ остаје нејасан.

Ново се ъ развило такође у позајмљеној речи олтарь: у Син. пс. олътарѣ 25_{6}, wлътарѣѧ 83_{4} и сл.

81. У средини речи по правилу налазимо на место прасловенских or, ol, er, el такође ра, ла, рѣ, лѣ: врана, злато, врѣгъ, млѣко. Али опет треба забележити интересантно отступање: наиме у Син. пс. налазимо золъта 71_{15}. У извесној мери отступање претставља именица чловѣкъ (срп. чȍвек, слов. človek, буг. човѣкъ, рус. человѣкъ, пољ. człowiek, чеш. člověk): у тој речи имамо метатезу, али немамо дуљења; сем тога треба имати на уму да у тој речи прасл. čel- не даје čle-, како бисмо очекивали, него člo-. Са примером золъто у Син. пс. треба упоредити примере без метатезе

у групи ol у средини речи које налазимо у каснијим црквенословенским споменицима: **залтарина** у једном рукопису XV века (предике Атанасија александријског), **бал'тинꙑ** у Шестодневу Јована егзарха бугарског, **мал'дичие, салюсть, пал'тꙑ** ibid, — уп. Вондрак, Altk. Gr.[2] 356.

Није јасан узрок колебања у речима **жласти** — **жладж** и **жлѣсти** — **жлѣдж** (compensare), **жладьба** — **жлѣдьба** у Супр. као и у **членꙑ** — **члѣнꙑ** каснијих рукописа; уп. о томе Вондрак, Altk. Gr.[2] 352; у вези са тим питањем налази се и пример **человѣкъ**.

Самогласници у почетку речи

82. Испред почетних вокала често налазимо у словенским језицима протетички елеменат новог порекла.

Ту појаву налазимо и у старословенским споменицима. Она се вероватно налази у вези са прасловенским гласовним законом отвореног слога, према којем се свака реч свршавала вокалом, тј. да је између краја једне речи и вокалног почетка потоње био зев.

Испред почетног *а* развија се ⱑ односно *j*. У таквим случајевима у старословенским споменицима налазимо колебање између ꙗ и ѧ (у глагољским споменицима ѣ = ѧ као и у појединим ћирилским). Речи у којима је *j* испред почетнога ꙗ старо, тј. наслеђено од праиндоевропског, писане су увек са ѧ односно ѣ = ѧ: **ѧже** (ном.-ак. мн. ср. р., ном. јед. ж. р. заменице **иже**, уп. ст.-инд. *yáḥ* и грчко ὅς), **ѣкꙑ, ѣко** (уп. лит. *jõks* = talis), **ѣрꙑ, ѣкрость** (уп. грчко ζωρός).

83. У Мис. налазимо свезу ꙗ (уп. лит. *õ*, ст.-инд. *āt)* иза одмора (IV$_{13}$, V$_{5, 16}$), али **ѣже** V$_{14}$, **ѣко** VI$_{7}$, **ѣкоже** VI$^{b}_{6}$, **ѣкꙑиже**... **слоужьбꙑи** V$_{2}$, **ѣкꙑиже дарꙑи** V$^{b}_{2}$.

У Мар. тако исто налазимо свезу ꙗ, даље — увек **ꙗбие** не само иза одмора, него и у реченици: **и ꙗбие** Мт 8$_{3}$, **ι ꙗбие** Мр 5$_{29}$, **ѥ҃ꙁ же ꙗбие** ibid 36 и сл., само 1 п. **ι ѣбие** Л 5$_{13}$ (уп. ст.-инд. ahnāya, грчко ἄφαρ); облици се **ꙗвити, ꙗвѣ, ꙗвление** употребљавају напоредо са **ѣвити, ѣвѣ, ѣвление** (уп. ст.-инд. *āvíḥ* = јасан) без обзира на положај речи: **не ꙗви** 16$_{17}$, **тꙑгда ꙗвитꙑ сѧ** Мт 24$_{30}$ и сл., с друге пак стране **ѣвиꙋꙑ** J 17$_{6}$ — иза одмора. Увек се пише **агньць** (уп. лат. āgnus); **ꙗзꙑ** (ма кога порекла да је почетно *а*, старог *j* испред њега није било: уп. ст.-инд. ahám, грч. ἐγώ, лат. ego, лит. àš): само једном налазимо ...**и ѣзꙑ** Мр 11$_{29}$ (**и-** облик ак. јед. м. р. заменице), иначе — **ѣко ꙗзꙑ** Мт 20$_{15}$, **ѩже ꙗзꙑ** ibid. 22, **ѥже ꙗзꙑ** ibid. итд.; једном налазимо **али** Мр 15$_{31}$ (= а + li, уп. горе ꙗ); врло се често пише **аще** (према Бернекеру, Etym. Wrtb. *at jed), само 3 п. — **ѣще**. Увек се пише са ѣ — **ѣко, ѣкꙑ, ѣрꙑ, ѣкрость, ѣже, ѣма** (уп. латв. juoma, друкчије — Бернекер, Etym. Wrtb. 444), **ѣможе, ѣрьмьничь** (придев од именице *arьmъ); уп. речник у издању Јагићевом.

У Зогр. имамо ꙗ (свеза), **ꙗкꙑ** Л 22$_{31}$ (Мар. на том месту има **ѣко**) од *а + ky, **ꙗбие, аще, аіца, ꙗвити** поред **ѣвити**, али **ѣко, ѣма, ѣрꙑ, ѣкрость**.

У Асем. обично се пише аѧ, агньць, аниа, авити, само каткад ѣвити, али ѣрѫ, ѣрьмьничь (ѣремѫничѫ Мт 21_5).

У Еух. увек се пише авити: авишѧ 2^a и др., авлѣетѫ 2^b, ави 2^b и др.; аѧ 3^b и др.; а 11^b и др.; абие 2^a и др.; агньче 15^a, 16^b; аще 38^a и др.; ако, акѫі 47^a, али — ѣ ак. дв. м. р., ак. мн. с. р. 9^{ab} и др.; ѣже 9^b (2 п.), ѣко 6^b, 9^a (3 п.), 9^b (2 п.), 10^{ab}, 11^b и др.; ѣкоже 10^a, 72^b, ѣрость 79^a.

У Син. пс. имамо а, абие, агньць, аѧ (увек), ашѹть (етимологија није јасна), аште и ѣште, авити и ѣвити (уп. 16_{15} правѫдоѭ авлѫ сѧ и ib. егда авитѫ), али ѣвѣ и увек ѣко, ѣма, ѣрость.

У Клоч. зб. налазимо а, аще, абие, ашютѫ, аѧ, агнець и ѣгньць, али искључиво ѣвити, ѣвлѣти као и ѣко, -же, ѣрость.

84. У Сав. налазимо а, абие, агньць, агода (уп. лит. ů'ga), аѧ, аще, аіце, али увек швити, швление, швлѣти сѧ, швѣ, као и шко, шкоже, шможе, такође шрьмьникѫ.

У Супр. имамо свезу а (иза одмора 12_{19}, 31_{27} и др.), аѧ (2_{17}, 16_7, 28 итд.), аште (2_{13}, 12_{14} и др.), абие (3_2, 18_{13}, 19_1 и др.), акѫі (...сѧ акѫі 4_7, 25_7, і акѫі 7_{21}, · акѫі 25_2, мьнѣ акѫі 48_{27} итд. — врло често); ако (да ако часѫ третии приде 62_{17}, да ако бѫістѫ посрѣдѣ рѣкѫі 154_{18}); швити поред авити (вьси авѣ 364_{20}, вьсѣмь авѣ 159_{19} и сл., али и шви сѧ 6_1 иза одмора, бо шви сѧ 7_{28}, не швитѫ 36_{25}, и швивѫ 70_{29} и сл.); (сѫшта) аштера 399_{24}; абѫі (да абѫі 23_1, · абѫіхомѫ 23_2); увек шко (quia, sicuti) — сву реч треба разликовати од горе наведене ако (quando) — уп. 2_{30}, 3_9, 4_{22}, 7_{30} и др.; шрость (и шрость 6_2 и др., шрости 29_{17-18}), шритѫ сѧ 29_{19}; шже 8_{25}, 23_{12} и др.; шкѫ же 34_7, шрьмѫ 364_{29}.

У Хил. налазимо а иза одмора, аще (да аще); у Ундол. — абие, аѧ, ѣвисѧ, ѣко, ѣкоже.

У Остр. имамо а, абиѥ, абѫі (м. аще бѫі), агньць, аѧ, аниа, аще, али ш (ак. мн. с. р., ак. дв. м. р.), шже, шко — шкоже, шможе, шрѫ, шрость, такође шрьмьничь и увек швити, швлѣти, швѣ.

85. Као што се види, у нашим се спомеиицима пише у почетку речи место старог а — а или ш (ѣ) без обзира да ли се почетно а налази иза паузе или у реченици; уз то треба додати да облици са ш постепено потискују облике са а (уп. горе швити у Клоч. зб., Сав. и Остр.).

Треба напоменути да позајмљене грчке речи никад немају у почетку *j* испред а: ангелѫ, алавастрѫ, акридѫ, алгоѹинѫ, адѫ, авва, архиереи и сл. Такође и речи алѫдии, алѫкати немају никад *j* испред почетног а-: то значи да су те речи у епоси када се испред почетног а развијало j (j) имале у почетку ◇: *oldiji, *olkati и сл.

Напомена. Уп. Pedersen-a, KZ. 38, 311 и д., Соболевског у зборнику Јагића, 204—205, Ляпунова Aslph. 33, 1912, 520 и д., Meillet, Статьи по славяновѣдѣнію II, 388 и д. и Sl. comm. 75—76; van Wijk-a, Slavia 6, 1927, 233—238.

86. Испред почетнога ě (ѣ) такође се развијало у праслов. j (j): уп. лит. ėdu (једем), срп. дијал. jȇm, jèsti, слов. jém, jésti, ст.-ч. jiem, jiesti, пољ. jem, jeść, рус. *ѣмъ, ѣсть*, али ст.-слов. шмь, шсти, поред сѫнѣмь, сѫнѣсти, изѣмь, изѣсти и буг. *ямъ (ја-* из **je-).*

Глагољски споменици не дају могућности да разликујемо почетно ѣ и ꙗ, јер у глагољици за прво и за друго постоји само једно слово, али у ћирилским споменицима постоји ѣ и ꙗ.

У Сав. налазимо ѣсти (ѣдь, ѣмѫ, ѣдѣҳѫ, ѣша, ѣдѫшиҳѫ) и ꙗсти, ꙗсли (по Бернекеру Etym. Wrtb. из *ēd-s-li, Meillet претпоставља у тој речи почетно *a-* из и.-евр **ō-*, Sl. comm. 75), такође ꙗзва, ꙗзвина, (**ězva*, уп. ст.-прус. eyswo = рана, лит. aižýti = изљуштити).

У Супр. имамо ꙗсли, ꙗзва, ꙗсти (ꙗдъı 11_{24}, ꙗша 15_{2}, ꙗсти 38_{18}, ꙗдь да ꙗстѫ 154_{6}), ꙗснѫ: ꙗснѫ 49_{1} (из **ěsk-no-*, уп. лит. áiškus); у Остр. ꙗсти (ꙗд-) поред ѣсти (ѣд-), ꙗсли, ꙗзва, ꙗзвина, уп. речник у издању Востоковљевом.

87. Испред почетног вокала *е* тако исто се развијало *j* (і) уп. ст.-инд. ásti, грч. ἐστί, лат. est, гот. ist, лит. ẽsti, али ст.-сл. ѥстѫ, срп. је, рус. есть итд. У глагољским споменицима опет не можемо разликовати ѥ и ѥ, него само у ћирилским споменицима који употребљавају слово ѥ поред ѥ. У Хил. м. ѥ обично се јавља ѥ, Ундољ. зна само за ѥ, у Сав. слово ѥ јавља се врло ретко, али Супр. разликује ѥ од ѥ: у њему се пишу са почетним ѥ ове речи: ѥго, ѥмоу̯, ѥмь, ѥи, ѥиѭ, ѥ (облици и заменице *і, *ја, *је са старим *j:* уп. ст.-инд. *yáḥ* и грч. ὅς), затим и облици глагола ѥсмь, ѥси, ѥстѫ, ѥ (3 л. јед.), ѥсмѫ, ѥсте; најзад и речи ѥстьство, ѥстьствьнѫ, ѥлико, ѥликѫ, ѥдин-, односно ѥдьн-, ѥдва, ѥгда, ѥльма, ѥлми, ѥште, ѥли; изузеци су ретки.

Почетно ѥ пише се у грчким речима као што су ѥѵга, ѥлинѫ и сл. (изузеци: ѥлисеи 283_{25}, ѥлина 569_{4}), а од словенских речи у овима: ѥи (11 п.), ѥтерѫ (9 п.), ѥсѥ (5 п.) поред ѥсе (2 п., и то у реченици иза и; од 5 примера ѥсѥ само један није иза паузе), даље ѥда, ѥзеро, ѥлень, ѥша.

У Остр. тако исто налазимо ѥ и ѥ (каткада место ѥ јавља се ѐ — широко ѥ са надредним знаком. Са ѥ на почетку пишу се грчке речи, врло често ѥда, ѥи, ѥзеро (4 п.), ѥтерѫ (3 п.), ѥдѫва, ѥгда, ѥльма; реч ѥще обично се пише са ѥ, али 9 п. са ѥ. Реч ѥтерѫ није била позната Русу преписивачу из матерњег језика; реч пак ѥзеро преписивач је изговарао са почетним о, дакле, у правопису ѥтерѫ, ѥзеро огледа се јужнословенски изговор оригинала Остр.

88. Нема сумње да су речи ѥи, ѥтерѫ, ѥсѥ, у којима се у Супр. консеквентно пише ѥ, као и речи ѥда, ѥзеро, ѥлень, ѥша (са колебањем између ѥ- и ѥ-) дошле из индо-европског прајезика у прасловенски без почетног *j* (і): уп. ст.-сл. ѥи са срп. ѐја (дијал.), ст.-сл. ѥсѥ са срп. ево, ето, ено, рус. это, эво; истог је порекла вокал *е* у речи ѥ-да (уп. срп. еда), и у речи ѥ-ша, ѥзеро уп. са лит. ẽžeras, ѥлень са лит. élnis; ѥтерѫ (уп. доње-луж. wótery = многи) такође, вероватно, води порекло од прасловенског **eterъ* а не **jeterъ* (в. Бернекер Etym. Wrtb. 419).

Што је у ст.-сл. очувано ѥи, ѥсѥ, ѥда, Meillet објашњава тиме, што су те речи употребљаване искључиво или већином у почетку реченице, тј. иза паузе: у том се положају није развијао испред

почетног ѥ сугласник *j* односно ị (в. Sur l'initiale des mots vieux slaves ѥсь итд., Статьи по славяновѣдѣнію II, 387—391); друкчије објашњава чињеница, ослањајући се на тумачење Фортунатова, Дурново, Slavia 3, 1924—5, 257 и даље.

89. Испред носнога ę у почетку речи развило се такође *j* (ị): уп. ст.-сл. ѩзыкъ од прасл. *językъ (уп. ст.-прус. insuwis), ст.-сл. ѩти поред вѫз-ѧти (уп. лит. ĩmti = узимати), ст.-сл. ѩтро (уп. грч. ἔντερα = утроба) и сл. Ако се сугласник *j* (ị) развијао испред почетнога ę (ѧ) под истим условима као и испред *e*, морало је врло рано наступити уопштавање и то у корист ję (ѩ): у споменицима који уопште разликују ѧ и ѩ, као што је напр. Мар., већ не налазимо речи са почетним ѧ, него само ѩти, ѩзыкъ, ѩзда, ѩчьнъ (уп. ст.-г.-нем. angо = бодља); такво исто уопштавање облика са *j* видели смо горе код глагола *jesmь. Једини изузетак од правила о почетном ѩ претставља ст.-сл. вѧзати из праслов. *vęzati (уп. пољ. wiązać, срп. везати, рус. вязать) са ṷ испред почетног ę. То се почетно ṷ (> v) у речи вѧзати објашњава обично утицајем облика *ṷęz-ъkъ: уп. пољ. wązki, али ст.-сл. ѫзъкъ, срп. узак, рус. узкій, чеш. úzký и сѫзкъ у Клоч. зб. 533 и Супр. 424 $_2$; (в. Вондрак, Altk. Gr.^{2} 295 и Meillet, Sl. comm. 74). Али веза облика вѧзати с ѫзъкъ није поуздана: није познат облик *сѫн-ѧзати, — уп. сѫн-ѧти; што се тиче облика обѧзати он се може објашњавати подједнако и из *ob-ęzati и из *obvęzati, уп. *obolko, које води порекло из *obvolko и сл.

Напомена. Сумњам у то да се v- у vęzati јавило по угледу на *vьrzǫ, *versti (Хујер LF. 42, 222 и д.).

90. Испред вокала у почетку речи јавља се у праслов. ị (j), али се група ịь у том положају променила у i: и ст.-сл. иго (лат. jugum) = прасл. *jьgo < jъgo (са старим j), и имѫ (лит. imù = узимам) = прасл. *ьmǫ > *jьmǫ > *imǫ изговарале су се са почетним i.

Тешко је рећи да ли је било ị (j) испред почетног i (из ī, eị) јер ст.-сл. правопис не даје могућности разликовања i од ị.

91. Испред вокала ѣ и ѫ у ст.-сл. налазимо као и у другим словенским језицима *v* од ṷ новог порекла: уп. вѫпити поред вѫз-ѫпити, вѫ, вѫн- (вѫн-ити и сл.) поред ѫ-трьнь, ѫ-дольнъ (уп. лат. in, грч. ἐν), вѫз- из *ubz (уп. Meillet, Sl. comm. 134), вѫікнѫти поред оꙋчити, пооꙋка, вѫі- у глаголима вѫіврѣшти, вѫігѫнати, вѫігонити (Син. пс.), уп. герм. *ūt (ст.-енглеско ūt = нем. aus итд.), вѫісокъ, уп. грч. ὕψι. Испред вокала ǫ, о не налазимо *v* од ṷ новог порекла: уп. ѫдольнъ, ѫтрьнь, ѫтроба (уп. ст.-инд. antrám = утроба), ѫгѫлъ (лат. angulus), ѫзъкъ (лат. angustus), ѫхати поред вонѣ = мирис (грч. ἄνεμος, лат. animus), ѫдица (етимологија није јасна) и сл.

Речи ѭ, ѭжі ак. јед. ж. р. заменице иже, као и прилог ѭдоꙋже имају старо *j* испред ǫ. Једини је пример са vǫ- горе наведена реч сѫ-вѫзъ (м. *сѫн-ѫзъ које бисмо очекивали), уп. сѫзи Супр. 400 $_{14}$.

Једини пример са *v* од ṷ новог порекла испред почетног *o* претставља именица вонѣ (вони).

Вокал *и* (оу) у почетку речи остаје без промене: уп. префикс оу (лат. au-), оухо (лат. auris), оучити, оудъ, оуѣе (= боље), оуста и др. Речи у којима налазимо испред почетног *и- j* добили су то *j* од праиндоевропског језика: уп. партикулу ю (не ю ли) — са лит. jaũ (већ), гот. ju (већ), юнъ са лит. jáunas (млад), лат. juvenis. Колебање између почетног *и* и *ју* налазимо у речи оутро — ютро (уп. лит. aušrà = зора); партикулу оу за разлику од ю треба упоредити са грч. αὖ (опет). Нису јасни услови под којима су се јавили ст. рус. *унъ* поред *юнъ* и рус. *ужинъ*, срп. ужина поред югъ (срп. југ, рус. *югъ*).

Напомена. О почетном *ју — и* (ст.-сл. ю — оу) уп. Lang-a, Sbor. filolog. 1, 1910, 175—189, Meillet-a, Slavia 1, 1922, 198 и д., v. Wijk-a, Slavia 6, 1927, 239 и д., Грунског, Къ Зогр. ев., 35 и д.

Асимилација и дисимилација вокала; сажимање

92. Као последица губљења *j* (i̯) између два вокала јавља се асимилација и касније сажимање тих вокала у један.

Тако поред старијих облика ген. јед. м.-ср. р. добраѥго, дат. јед. м.-ср. р. доброуѥмоу налазимо у нашим споменицима облике добрааго, доброуоумоу и касније добраго, доброумоу. О распореду тих облика у појединим споменицима уп. даље § 229. У појединим споменицима налазимо сличне појаве код глаголских облика: поред подобаѥтъ, трѣбоуѥтъ—подобаатъ, трѣбоуоутъ и сл., уп. § 275.

Поред старог облика лок. јед. м. ср.-р. добрѣѥмь налазимо у споменицима такође добрѣамь, уп. даље § 230; поред облика 3 л. јед. презента оумѣѥтъ налазимо оумѣатъ. Може се претпоставити да су се облици добрѣѥмь, оумѣѥтъ променили у облике добрѣѣмь, оумѣѣтъ (асимилацијом) и даље у добрѣамь, оумѣатъ (дисимилацијом: ѣѣ тј. ää > ѣа тј. äa).

У свима горе наведеним примерима асимилације други по реду вокал изједначује се са првим.

93. Сем наведених примера сажимања (аа > а, оуо > оу), ѣѣ даје ѣ (добрѣѣмь > добрѣмь уп. даље § 230), ии > и (уп. горе § 57 и д.), ыи > ы (уп. горе § 57 и д. и § 228). Сажимање се могло вршити такође код два вокала који су припадали двема речима, уп. у Мар. иже-си м. иже-есн, единого-тъ м. единого-отъ, браните-моу м. браните-емоу, дъщере-ьмь м. дъщере-еньмь, ѣже-стъ м. ѣже-естъ, съ нѣковомъ иоаномъ м. и иоаномъ (в. изд. Мар. 425). У Син. пс. налазимо застжп-і-мьмь м. застжпі имьмь 19_2, нечьсті-иъ м. нечьстіи-иъ 5_{11}, жілишт-е-го м. жилище его 75_3 и сл. У осталоме многи од тих примера могу претстављати појаве графичке природе.

Превој вокала

94. Превој вокала (немачки ablaut) наследио је ст.-словенски језик од прасловенског, али са извесним променама које су се извршиле у заједничком јужнословенском прајезику. Те су промене следеће:

1. Прасл. групе er, or, el, ol испред сугласника дале су у јужнословенским језицима rě, ra, lě, la (као и у почетку речи уп. горе § 79). На тај начин прасловенски превој вокала er : or : r̥ (слаби ступањ) и el : ol : l̥ јавља се у ст.-словенском као однос

ѣр : ор : рѣ : ра : рь (или ръ),
ѣл : ол : лѣ : ла : ль (или лъ).

Треба имати на уму да правописне групе рь, ръ, ль, лъ обележавају у тим случајевима r̥, l̥. Групе ѣр, ор, ѣл, ол када се налазе испред вокала, не мењају се, тј. у њима се метатеза не врши.

2. Праслов. ь испред *j* мења се у јужнословенским језицима у редуцирано *i*. На тај се начин праслов. однос oj : ьj (< ej) : ě (< oj испред сугласника): *i* (< ej испред сугласника): ь јавља у ст.-сл. као однос oj : ĭj (са редукцираним ĭ) : ě : i : ь; oj, ĭj обележавају се словима ѳ, и са потоњим јотованим словом: уп. покоѭ = pokojǫ, почиѭ = počijǫ; група ои (напр. у речи гнои) обележава групу -ojĭ са редукцираним ĭ на крају.

У осталим појавима ст.-словенског превоја тачно се огледа прасловенски превој.

95. Прасл. однос *e : o : ь* (и.-евр. $_e$) или -*) *: ē : ō* (појединих чланова тог односа може случајно и не бити у речима ст.-слов. споменика):

бр*ѣ*д-ѫ (1. sg. præs.)	бр*о*д-и-ти	н*ѣ*пр*ѣ*кбр*ь*д*о*мъ (part. præs. pass.		
р*ѣ*к-ѫ (1. sg. præs.)	р*о*къ	р*ь*ци (2. sg. imper.); дуљење ь даје и: проницати)	-р*ѣ*кати	
	вънозити (уп. вънозиша Супр. 17 $_{20}$)	вънъзѫ (вънести са дуљењем ь у и)		
плѣт-ѫ (1. sg. præs.)	плотъ		съ-плѣта-ти	
вѣд-ѫ	водити		вѣсъ (1. sg. aor. = **vēd-s-ъ*)	
	бод-ѫ (1. sg. præs.)			бысъ (1. sg. aor. = **bōd-s ъ*)
ѣс-мь		съ*ѣ*тъ		
вънсѣдли сѧ Прашк. (уп. рус. *седло* < **седьло*)			сѣд-ѣ-ти	сад-и-ти
			рѣз-а-ти	раз-и-ти
			чадъ (< *kēd-*)	кад-и-ти

*) - обележава потпуно губљење вокала.

Прасл. однос *er : or : ŗ : ьr* (испред вокала):

бѣр-ж, брѣ-мѧ	бор-ъ	бьр-а-ти		
мрѣти	мор-ъ	съ-мрь-тьмьрж		
врѣшти	врах-ъ	врьх-ж (1. sg. præs.)		
врѣ-мѧ (<*vertmēn)	врат-и-ти	врьт-ѣ-ти, врьста		
от-врѣс-ти	по-враз-ъ ..	от-врьз-ж (1. sg. præs.)		
чрѣс-ти	крат-ъкъ	чрьтж (1. sg. præs.)		
четврѣ-дьнєвьникъ	четворо	четврьтъ (уп. лит. *ketvirtas*)		

Прасл. однос *el : ol : ļ : ьl* (испред вокала):

влѣшти	влач-и-ти	влък-ъ (part. praet. act.)		
вєл-ѣ-ти	вол-ꙗ	до-вьл-ѣ-ти		

Прасл. *en : ę* (од *en* испред сугласника): *on : ǫ* (од *on* испред сугласника): *ьn* или *ъn;* слично *em : ę : om : ǫ : ьm :*

жєн-ж (1. sg. præs.)	гон-и-ти	гън-а-ти		
на-чѧ-ти	кон-ь-цьна-чьн-ж (1. sg. præs.)			
въз-ѧ-ти		възьмж (1. sg. præs.)		
	гром-ъ	грьм-ѣ-ти		
	звон-ъ	звьн-ѣ-ти		
про-пѧ-ти	опона, пѫто	пропьнж (1. sg. præs.)		
трѧс-ти	трѫс-ъ			
блѧд-ж (1. sg. præs.)	блѫдъ			
мѧт-ж (1. sg. præs.)	мѫт-и-ти			

Прасл. *i* (од *eį* испред суглас.): *ъ̂j* (од *ej*): *ě* (од *oį* испред сугл.): *ǫ̂j : ь* (од *i*, слаби ступањ) или *i* (дуљењем *ь*):

би-ти	бои	биж (1. sg. præs.)		
по-чи-ти	покои	по-чи̂ж (1. sg. præs.)		
гни-ти	гноигниж (1. sg. præs.)			
ви-ти	вѣ-н-ьцьвиж (1. sg. præs.)			
цвисти	цвѣт-ъцвьтж			
	лѣп-ити	при-льп-ѣ-ти при-лип-а-ти		
	свѣтъ	свьт-ѣ-ти свит-а-ти		

Прасл. *'u* (од *eu̯* испред сугл.): *u* (од *ou̯* испред сугл.): *ov* (од *ou̯* испред вокала): ѫ (слаби ступањ) или ѫ (дуљењем *ǫ*): *ěv* (од *ēu̯* испред вокала): *av* (од *ōu̯* испред вокала):

	коу-ѭ	ков-ати	кѫ-знь, кѫін (уп. срп. кијак)	
	плоу-ти	плов-ѫ	плѫ-ть (уп. срп. пӯт)	плав-и-ти
	слоу-ти, слоу-ѫ	слово	слѫш-ати	слава
	трoу-ти	тровѫ (1. s. præs.)		трѣва, трава
		зовѫ	зѫват, сѫ-зѫів-а-ти	
плюѭ			пл̂ь-в-а-ти (пл̂- под утицајем плюѭ)	
блюѭ			бл̂ьват	
блюс-ти	боу-д-и-ти		бѫд-ѣ-ти	
	доуѫ		дѫх-нѫти	
			дѫх-а-ти	
	сѫ-кроуш-а-ти		крѫх-а	
	стоу-дѫ		стѫід-ьнѫ	

Прасл. однос *va* (од *u̯ā* или *u̯ō*): *y* (од *ū*, слаби ступањ).

ѫват-а-ти	ѫіт-и-ти
кѫас-ѫ	кѫіс-нѫ-ти

Прасл. однос *a*:*o* (од и.-евр. *ō*, *ā*:*ə*):

стати (лит. *stóti*) стоѭ (1. sg. præs.).

Прасл. однос *ě*:*o* (од и.-евр. *ē*:*ə*):

спѣти : споръ adj. (уп. рус. *спорый*, срп. *спор*, адј.).

Напомена. У примерима као вратити : врьста : врѣмѧ или кратъкъ : чрѣсти, ковати : кѫзнь : кѫін, плоути : плѫть и сл. превој вокала се није више осећао и због великих гласовних промена и због јаке диференцијације значења.

96. По угледу на наслеђене односе од праинд.-евр. језика начињени су у прасловенској језичкој епоси паралелни односи у примерима свобождѫ : свобаждаѭ, мьрѫ : оумираѭ, надѣмѫ : наддімаѭ (по угледу на однос o : ō, e : ē у примерима *rodjǫ : *radjajǫ; *pletǫ : *sъ-plětajǫ = ст.-сл. рождѫ : раждаѭ, плетѫ : съплѣтаѭ). Облици свобаждаѭ, оумираѭ, наддімаѭ створени су, дакле, на прасловенском језичком земљишту.

Напомена. О словенском превоју вокала уп.: Meillet-a, Les alternances vocaliques en vieux slave, MSL. 14, 1906—8, 193—209, 332—390, Sl. comm. 155—162.

Палатални сугласници *j*, *ŕ*, *l'*, *ń*

97. *Сугласник j* (j). Не може се поуздано решити питање да ли је у језику Ћирила и Методија и у старословенским дијалектима било *j* или j. Ст.-словенска азбука њихова — глагољица, као и ћирилица, немају нарочитог слова за сугласник *j*. У исто време у глагољици не налазимо јотованих слова, сем ⰾ и ⰿ, тј. нарочитих слова за групу *j* + вокал: једно исто слово обележава ⰵ и ⰻ, ⱑ и ⰹ, ⰻ и ⰾ (у Мис., Син. пс., Охр. јев.), — в. табелу; тако исто у ст.-словенском правопису не видимо разлике између і и ї. Тек касније у глагољском правопису, у којем је првобитно једно слово значило и ę и ję, из њега се издваја други део слова за носно *e* и добија гласовну вредност *ę*, док цело слово обележава отада *ję:* тако је у Зогр., Мар., Асем., Еух. Што се тиче глагољских слова за ⰿ и ⰾ, њихова композиција није јасна, — уп. о томе Дурновоа, ZslPh. 3, 1926, 369., Margulіés-a, AslPh. 41, 1927, 102. Није ни првобитна ћирилица имала слова ѥ, ѩ, ѭ; у Сав., Хил., Унд. употребљава се ѥ м. ѥ; у натпису Самуиловом налазимо ѣ у вредности ѩ: (ρиѱими)ѣ; тако исто у Унд. налазимо ѣ м. ѩ; у вредности ѭ у Сав. употребљава се ѧ, у вредности пак ѫ — ѧ; у Супр. такође ѧ =ję, а ѧ = ę, у Хил. се употребљава ѧ иза сугласника, а ѧ иза вокала.

Ћирилска слова ⰿ и ⰾ у првом свом делу имају слово за вокал *i;* по угледу на ⰿ и ⰾ јавила су се касније и слова ѥ, ѩ, ѭ.

Тешко је решити питање, да ли све то значи да језик Ћирила и Методија није имао сугласник *j*, као што мисли Meillet (Sl. comm., 35) или да је то само недовољно тачно обележавање гласова у првој словенској азбуци, која се у томе погледу налазила под утицајем грчке азбуке, пошто и она није имала засебно слово за *j*.

Можда је у језику Ћирила и Методија било и једно и друго: *j* или j у зависности од положаја гласова у речи и од места акцента; у почетку речи вероватно је било *j;* како је било у ст.-сл. дијалектима X—XI века тешко је рећи: правопис је тих споменика у знатној мери традиционалан.

98. Јужнословенски сугласници ŕ, l', ń (од прасл. ŕ, l', ń = rj, lj, nj) били су несумњиво у језику Ћ. и М. палатални. Сугласници r, l, n, као и b, v, m, p, t, d, s, z испред палаталних вокала нису били палатални; али се може свакако рећи да су у том положају били палатализовани, иако се подједнако пише t у речима та и тѣбѣ и сл.

У глагољским се споменицима палаталност сугласника ŕ, l', ń обележава надредним знаком: ⷭ, ⷧ, ⷯ или пак тиме што се иза њих пише јотовано слово: ⰾ, ⰿ, а у појединим споменицима и, ѭ.

Најдоследније обележава палаталност сугласника ŕ, l', ń надредним знаком Зогр.: ⱄⰻ̑ⱏ Мт 6_{10}, 26_{42}, ⱅⱏ̑ⱏ Мт $6_{19, 20}$, ⱈⱋⱑⰿ̑ⱏⱅⰵ Мт 6_{1}, ⱄⰻ̑ⰾⰵ Мт 13_{32}, ⰿⱏ̑ⰹⰵ Мт 13_{32}, ⰶⰵⰿ̑ⰾⱑ Мт 12_{42}, 13_{5}, ⰶⰵⰿ̑ⱏ Мт 13_{5} и сл.

Изнад сугласника ρ надредни знак чешће се изоставља: распьрѣ ном. јед. J 7_{43}, 9_{16}; боурѣ Мр 4_{37} и сл. — поред лазарѣ J 11_5 јавља се лазора Л $16_{23, 24}$, поред кесарѣ Л 3_1 — кесарѣ J 19_{15} и кесара Л 2_1. Али облик лазара налазимо такође и у Мар., Асем., Сав. и Остр., облик кесара — у Мар., Сав. и Остр. (уп. Шчепкина, Разсужд. 277—278); уп. вок. јед. лазаре, лазоре м. лазарю (в. § 147) и присвојни придев лазарова, — уп. op. cit. 279. Могућно је, дакле, да је поред лазарь постојало и лазара, као што мисли Шчепкин; први је облик био књижевног порекла, а други је узет из народног грчког језика. Слично се објашњава и кесара — кесара.

Поред обичног съблажѣѣтъ налазимо у Зогр. съблажнѣѣтъ Мр 9_{43} и съблажнаѣтъ Мт 5_{30}. Између примера са л̂ пада у очи пример зелиı ген. мн. Мт 13_{32} у којем не бисмо очекивали л̂.

Напомена. Marguliés, AslPh 41, 1927, 104 сматра надредни знак за палаталност као доцнији појав који нема везе са правописом Ћириловим; али је тешко с њим се сложити.

99. У Мис. палаталност ŕ, l', ń обележава се помоћу потоњег јотованог слова: ѣ, ю, ѣ, — уп. пріемлѣще III $_{12}$, вѣжлюбленѣиѣ V_3 (заједнички знак за м и ѣ), вънѣтрьнѣѣ III $_{20}$.

У Мар. надредни се знак за умекшавање изнад ρ, л, н употребљава ређе неголи у Зогр.: земл̂ѣ Мт 10_{34}, бол̂ен Мт 12_6, съвѣдѣтел̂ство J 8_{13} и сл., али се обично пише волѣ, тьлѣ, землѣ, земльѣ, гн̂ѣ, гн̂ѣ, кланѣти сѧ итд.

У Ключ. зб. не само што се не употребљава надредни знак изнад ρ, л, н, него чак налазимо и гл̂ѣ м. гл̂ѣ, землѣ м. земльѣ, коупльѣ м. коупльѣ, земла м. -ѣ (у Ключ. зб. већ се разликују м и ѣ).

У Пс. обично се пише иза умекшаних ρ̂, л̂, н̂ — ѣ, ѣ, ю (м и ѣ у том споменику имају заједнички знак), али каткад налазимо и ѣ: вѣрѣ 26_4, милостѣінѣ 23_6, скрѣбльѣ 30_{10}, землѣ 71_6 и сл.; уп. такође помѣшлаахѣ 34_{20}, вѣшьноумоу 81_6. И у Асем. обично се пише рѣ, лѣ, нѣ, рьѣ, льѣ, ньѣ, рю, лю, ню; м. -льѣ имамо -лѣ: глаголѣ J 1_{26}, недѣлѣ ген. јед. 4 стр. (наслов), уп. обрнуто грьѣди J 1_{44} м. грѣди и сл.

У Еух. се огледа обичан правопис глагољских споменика; уп.: Lang-a, I, 39 и д.

100. Сав. не зна за надредни знак за умекшавање ρ, л, н, а не разликује ни ѣ од ѣ; поред традиционалног рѣ за обележавање ŕа (морѣ, творѣше, оударѣхѣ, съмѣрѣмı сѧ) у Сав. налазимо и ра: распьра, вараѣтъ, разарамı, съмѣраѣтъ сѧ, съмѣраѣще сѧ, съмираѣщеı. Али етимолошко l'а бележи се у Сав. доследно помоћу лѣ: волѣ, тьлѣ, землѣ, дивлѣхѣ сѧ и сл.; етимолошко ńа такође доследно — помоћу ня: гн̂ѣ, ближнѣаго, кланяше сѧ и сл.

Супр. се често служи надредним знаком за палаталност сугласника ρ, л, н, али се може лако опазити извесна разлика између l', ń с једне стране и ŕ с друге: молѣ'ше 16_{12}, волѣ 16_{13}, молѣаше 16_{24}, глаголѣ 16_{13}, съ н̂имь 16_{23}, господьн̂ь 18_{20}, госпо-

дѫіи 18_{23}, вь-йєиже 19_{8}, йиже $40_{26, 29}$, йиѫхъ 40_{23-24}, господьйоу (sic) 68_{2-3} и сл., каткад — без надредног знака, али са јотовањем идућег слова: попалиѫ 29_{1}, любите 29_{12}, нѫша 395_{18} и сл.; али код ѳ налазимо примере без надредног знака и без јотовања потоњег вокала: боржштии 74_{16-17}, сътворѫ 17_{1}, 23_{13}, оузьрѫ 18_{1}, боржште 69_{26}, твораста 25_{18}, цѣсара 69_{29}, цѣоу (вок. јед.) $65_{26, 30}$, цѣоу дат. јед. 69_{23} итд., поред творѣаше 18_{27}, творѣше 19_{29}, покорѣахѫ сѧ 30_{14} и сл. Такви су примери доста обични: могло би се закључити да је ѳ у преписивачевом изговору очврсло.

У Хил. налазимо разарѣкетъ I B^a_{9-10}, нѫнѣшьнѣка II B^a_{20}; l' се обележава у Хил. нарочитом изменом шаре (л) слова л, али треба напоменути да се то нарочито слово употребљава не само за старо умекшано l', него у појединим случајевима и за л испред палаталних вокала: не само блюдѣте II A^a_5, гоубителѣнѭмь II A^b_{12-13}, оуподобльѣа сѧ II A^a_{17-18}, изволѣние II A^b_8 и сл., него и одолѣти I B^b_{25}, польѕѣ II B^b_9, прѣльщающе II A^b_{22-23}, лѣвъ II B^a_{15-16}; с друге пак стране, у неколико примера место старог палаталног l' налазимо обично непалатално л: оставление I A^a_{12}, ожившенъ I B^a_{22}, обновлении I B^b_{14}, погоублѣ(ѭщи) I B^a_1; уп. такође и м. ѣ: кънигамъ II B^a_{17-18}.

101. У Остр. пишу се иза l', ŕ, ń обично јотована слова ѭ, ѥ, ѩ, ѫ, само каткад — а, є, ѧ са надредним знаком изнад сугласника, али налазимо такође лѣ, рѣ, нѣ (уп. Козловскій, Изслѣд. 1, 20—22); 4 п. употребљен је знак за умекшано l' истог облика као што је у Хил. и то у примерима: глѣши 291b, глѧ 293b, вѣзглѧть 127b. Сугласник ѳ очевидно је очврснуо у јужнословенском оригиналу Остр.[1]), јер поред ръѭ (ръѧ = ръѭ) и рѣ налазимо ра: боура, сѫпьра, алтара, оудараите, вечераѭ, самаранинъ, назаранинъ, съмѣраѭи сѧ; поред обичног рю налазимо и роу: цѣоу (вок.); м. ръѫ обично се пише ръж: разоръж, сътворж, оузьрж, прозьрж.

Тешко је одлучити у сваком поједином случају у колико се у правопису огледа изговор. Али се свакако може мислити да је ѳ очврсло у преписивачевом изговору Сав. и Супр., као и у оригиналу Остр. Тако исто се може мислити да је стара разлика између л и л̂ изгубљена у преписивачевом изговору Хил.

Уснени сугласници + *j*

102. Прасловенске групе b, p, m, v + j дале су групе b, p, m, v + l'; те су се групе са l' чувале у језику Ћ. и М. не само на почетку него и у средини речи. На такав закључак наводи нас грађа старословенских споменика; али се l' у поменутим групама постепено губило у ст.-сл. дијалектима X—XI.

---

[1]) Језичким особинама ст.-рус. језика примери Остр. у том погледу не одговарају.

У Мис. l' у поменутим групама чува че увек испред и, ь, ѥ, ѫ: пріемлі V_6, избавленїѣ IV_{10}, прѣставленїѣ VI_{5-6}, земльскаѣ IV_{22-23}, вѫжлюбленїнїа V_{3-4}, пріемлѫще III_{12} и сл. У Зогр. л̂ се чува доследно у поменутим групама испред ѣ (= ꙗ), ѣ, ѫ, ю, скоро увек такође испред ѥ: авлѣатѣ Мт 24_{27}, землѧ Мт $12_{40, 42}$, землѫ Мр 4_{26}, корабл̂ю Мт 8_{24}, авл̂еньѣ Л 1_{80}, авраамл̂ѥ Л 16_{22} и сл.

Само једном је л̂ у Зогр. изостављено: приставѣнье Л 5_{36}; што се тиче облика благословенѫ он се јавио врло рано под утицајем благословити.

Када се l' у поменутим групама налази испред вокала и, ь то се l' у Зогр. каткад чува, а каткад изоставља: земл̂и Мт 6_{10}, вѫпль Мт 25_6 и сл., али такође — земи Мт 25_{25} и др., земи Мт 5_{18} и др. корабы Мг 4_{21} и др., корабица Л 5_2, корабицю Л 5_3, авыша сѧ Л 9_{31}, корабь Мт 9_1 и др., корабь Мт 4_{22}, 14_{32}, дивьше сѧ Л 20_{26}, древьнимѫ Мт 5_{27}, земныхѫ Мр 4_{31}, оставьша Мт $4_{20, 22}$, пристѫпь или пристѫпь Мт 8_2, 19 и др., прѣломь Мт 14_{19} и др. Може се мислити да се л̂ у групама бл̂, вл̂, мл̂, пл̂ чувало у оригиналу Зогр. увек, док се оно у преписивачевом изговору изгубило испред и, ь; једини пример (приставѣние) није довољан да се закључи да је л̂ изгубљено такође испред *е*.

103. Стање ствари у Мар. слично је ономе које налазимо у Зогр.: авление 310, авлѣатѣ сѧ 89, 177, емлѧ 332, землѣ 42 и др., землѣѫ 32 и др., любльѫ 402 (3 п.), корабл̂ю 24; земли 54, 175, корабли 49, 145, 337, али земи 15, 16, 25, 28 (2 п.), 30 и др. (свега 49 п.), кораби 9, 50, 132, 211 и сл.; аврамль 81, 165, коупль 183 и сл., али корабь (кораб̀ѫ) 23, 25, 42, 50 (3 п.), 54 и др. (18 п.), оставь 145, 176, 213, пристѫпь 21, 23 и др. (20 п.), -пьш- 42, 49 и др. (18 п.), прѣломь 310, -мѫ 49 и сл.

Слично стање налазимо у Ключ. зб.

У Еух. у колико можемо судити по Гејтлеровом издању огледа се исто стање: испред ѥ је изостављено л̂ само у древье 85^a, оумрѫштвено 73^b (уп. Lang I, 43) и доследно у облику благословенѫ, благословение 5^b, 7^a (2 п.), 8^a и др. Иначе се л̂ изоставља само испред и и ь: земи 3^a, 4^b, 12^b, 13^a итд. (увек тако), поставь 38^b, земьн- $13^{a\ b}$, 14^b, 17^b и др., потрѣбьшемь 52^b и сл.; испред осталих вокала л̂ је по правилу очуван, али налазимо прославѣтѣ сѧ 39^b, оумрѫщѣѣми 25^a, 57^b, оумрѫщѣѣтѣ 50^a, уп. Lang I, 43.

104. У осталим споменицима писаним на словенском југу огледа се губљење л̂ у вези са усненим сугласником такође испред ѥ, ѧ, ѫ, оу. Тако је у Асем., Сав. и Пс.

У Пс. л̂ се изоставља уопште врло ретко, обично се чува: землѣ (171 пример), древле 70_{20}, вьзлюбл̂ѫ 17_2 и сл. Али се губљење његово не ограничује на положај испред и, ь: не само земи (земі) 12 п., древьнимь 88_{50}, земьстіи 137_4 и сл., већ и земьѫ 77_{55}, оуглѣбѫ 68_{15}, погыбѫтѣ 72_{27}, каплѣ капѫштіѣ м. -капльѫштіѣ 71_6, бл̂гословещенье 3_9, оумрѫштвенїхѫ 78_{11}, 101_{21}.

Поред ових примера налазимо такође примере другог типа: **земѧ҃ѣ** 23_{1}, 32_{5} **земѧмь** 21_{30}, **земьмь** 80_{11}, **земѧмѫ** 16_{11}, **ꙗ҃ковью** 74_{10}, **избавьмѫ** 17_{30}. Ове примере треба читати као zemja, zemję, zemjǫ, jakovju, izbavjǫ; пример пак **земѫ** (77_{65} — као zemǫ. Вероватно је преписивач Пс. изговарао zem'a, zem'ę итд., примере пак типа **земѧ҃ѣ** као и примере са очуваним **ѧ** вероватно је преузео из свог оригинала. Замена **ь** са **ъ** (**земѧ҃ѣ** и сл.) графичке је природе. У Асем. налазимо не само **земѧнаꙗ** Мт 24_{30}, J 3_{12}, **корабь** Мт 4_{22}, J $6_{17, 21}$ и др., **прѣломь** Мт 26_{26}, **земи** Мт $18_{18, 19}$ и др. (много чешће него ли **земли**), већ и **възлюбень** J 14_{21}, **ослабеноумоу** Л 5_{23}, **благословѣше** Л 24_{51}, **любѣаше** J 11_{5}, **мльвѣаше** Л 10_{40}, **бл(агосло)вѫ** Л 1_{64}, **възлюбѫ** (м. -блѭ) J 14_{21}; додуше се у Асем. **ѧ** много чешће чува но изоставља, али се ипак не може сумњати да су примери са **ѧ** преузети из оригинала.

105. У Сав. као у Пс. налазимо примере типа **землꙗ, земи**, а и примере типа **земьꙗ**. У три типа облика: 1. **землѣ**, 2. **вънемѣте** и 3. **земьꙗ** (уп. такође **въземаі** и **земьѧ**) огледају се три дијалекатске варијанте; најдоцнију од њих претстављају облици типа **вънемѣте**; мање вероватна била би претпоставка да **вънемѣте** треба читати као vъnemjate.

У Супр. се **ѧ** још чешће изоставља, нарочито при крају рукописа. Испред **ь**, и обично налазимо само слово за уснени сугласник: **дрєвьнꙗꙗ** 450_{12}, **корабь** 150 (3 п.), 151 (4 п.) и др., **земи** 17_{5}, 39_{8} и др. (често), **кораби** 66_{24} и сл.

Испред **ꙗ, ѥ, ѭ** (које се обележава помоћу **ѧ**), **ѫ, ѩ** налазимо између слова за уснени сугласник и слова за вокал -**ь** као у Пс. и Сав.; такав правопис у Супр. претставља правило: **авраамьꙗ** 250_{12-18}, **земьꙗ** 322_{10} и др., **земьнѭ** 464_{5}, **дрєвьѥ** 110_{4} и др., **земьѧ** 89_{3}, 111_{10-11}, 271_{21} и др., **земьѫ** 2_{23}, 6_{19}, 7_{9} и сл., **добьюмоу** 193_{22}, **корабью** 151_{17}, 400_{5} и сл.

Треба те примере читати као zemja, zemjǫ и сл. и сматрати као језичку особину преписивача Супр. Примера без **ь** (**наставенни** 277_{19} и сл.) има толико мало да их не можемо узимати у обзир при одређивању преписивачевог изговора.

Примере типа **приставиѥни** треба читати на исти начин као и примере типа **оставьѥнѣ** тј. као pristavjeni, — уп. **мѫчєніе** = mǫčenje.

У Остр. чува се у групама са усненим сугласником старо **ѧ**.

Одломци не дају довољно грађе за одређивање преписивачевог изговора у погледу старих група „уснени сугласник + *j*“. Узимајући у обзир изговор у појединим старословенским дијалектима **земьѧ** као zemję можемо претпоставити да се **ѧ** у групама које разгледамо губило гласовним путем.

Напомена. Уп. чланак Орѣшкова „Отношенията на старобългарскитѣ паметници къмъ епентетично л“ (Извѣстия на семинара по славянска филология при университета въ София, II 1907 г., 1—65 ес.), Вондрак-а Altk. Gr.² 322—342, van Wijk-a RS. 9, 1921, 14—18.

Сугласници ш, ж, ч, ц, ѕ, с и групе шт, жд

106. Сугласници ш, ж, ч, ц, ѕ а и сугласник с у извесним случајевима као и групе шт, жд, које налазимо у дијалекту Ћ. и М. и у осталим ст.-сл. дијалектима, били су палатални по своме пореклу.

Сугласници ш, ж (š, ž) јавили су се већ у прасловенском језику 1) од sj, zj, 2) од ch, g у вези са идућим j, односно испред палаталних вокала (1 палатализација). Може се мислити да су š, ž били палатални још у јужнословенско доба, тј. у заједничком јужнословенском језику; можда су š, ž очували своју палаталност и у појединим ст.-словенским дијалектима.

Поред тих старих š, ž налазимо у ст.-сл. језику ш, ж новијег порекла, наиме од с, з испред палаталних сугласника. Тако у Мис. налазимо вѣжлюблении V^b_5 из вѣз-люблении, бежїего же VI_{15} из безїего же; у Зогр. іж-їего Мр 1_{26}, вѣжлюбль J 14_{21}; у Мар беж-їего J 1_2, іж-їеѭже Мр 16_9, иж-него М 1_{26}, Л 4_{35}, кѫшнѣаше Л 1_{21} (од глагола кѫснѣти), помышление, помышлѣти (увек), али мысль, мыслити; у Пс. помышление, помышлѣти итд. Облици мысль, мыслити показују да су се с, з мењали у ш, ж само испред јако палаталних сугласника л̂, ĵ (из lj, nj).

107. Сугласници ч, ц, ѕ (č, c, d̂z): сугласник č у прасловенском језику јавља се наместо $k + j$ односно k испред палаталних вокала (прва палатализација). Сугласници c, d̂z јавили су се у прасловенском језику наместо старијих сугласника k, g испред ě и i пореклом од дифтонга oj или aj (друга палатализација), односно променом k, g под утицајем претходног палаталног вокала (3 палатализација, в. § 16 и д.). Тако исто сугласник s јавља се у прасловенском као резултат промене сугласника ch испред ě, i = oj, aj (2 палатализација) и под утицајем претходног палаталног вокала (*vьsь < *vьchъ: 3 палатализација).

Може се мислити да су č, c, d̂z и s овог порекла били мање више палатални у заједничком јужнословенском језику и да су као палатални наслеђени од стране ст.-сл. дијалеката.

108. Сем тога сугласници c, d̂z улазе у јужнословенске групе cv, d̂zv, које налазимо такође и у руском језику према зап.-словенским kv, gv: звѣзда, цвѣтъ, — уп. такође цвѣтѫ, цвисти. Тако исто у доцнијим споменицима црквено-слов. језика налазимо цвилѣти, звиждати: уп. чеш. kvíliti, hvízdati.

Сличан појав претставља мењање групе chv у sv: уп. облик ном. мн. именице влъхвъ — влъсви (Супр. 257_9); али у вок. једн. имамо влъшве (Супр. 111_{21}).

Није јасно да ли су се групе kv, gv, chv мењале у cv, d̂zv, sv само испред палаталних вокала пореклом од дифтонга oj, aj или испред сваког палаталног вокала. У првом случају морамо сматрати да се цвѣтѫ, цвисти јавило по угледу на цвѣтъ (процвѣтѫ Пс. син. 89_6, про-цвисѧ Клоч. зб. 840); облик влъшве могао би са овог гледишта бити фонетски, тј. у њему би се огледало

старо мењање групе chv- у šv; у другом су случају облици цвѣтѫ, цвисти фонетски, облик је пак влъшве секундарног порекла: он се могао јавити поред облика влъхвъ, влъсви по угледу на однос облика дохъхъ : дохси : дохше. Уп. такође примере влъшъсками Супр. 257 9, влъшебънѫѫ ib. 7 16.

109. Сугласник d͡z (s) није очуван у свима ст.-слов. дијалектима: тај се сугласник у више њих променио у z. У језику Ћ. и М. тај се сугласник d͡z разликовао од z: глагољица, азбука Ћирилова, има за d͡z нарочито слово. У ћирилици, вероватно, првобитно није било одговарајућег слова: знак који претставља модификацију обичног з помоћу цртице са десне стране јавио се вероватно доцније.

Од свију глагољских споменика најбоље разликују d͡z од z Асем. и Пс. (такође доцнији део Зогр.); нема сумње да се у Асем. и Пс. огледају дијалекти у којима се та разлика чувала.

У Асем. налазимо кънѧзь J 3 1, 12 31, съмѣзание J 3 25, нозѣ J 20 20, дроу(ı)зи J 20 25, возѣ J 3 21, зѣло Мр 16 2, 4, Мт 7 27, нєдѫзѣ J 5 5, мнози Мт 8 1, J 6 60, 66, польѧ J 6 63, пѣнѧзь J 6 7, полза J 12 19, ѭзѫ Мт 4 23, въврьзѣтє Мт 22 13 и сл.

У Пс. имамо мънозѣ, -и, -ѣхъ, нозѣ, стьзѣмъ, -ѭ, -ѫ, -ѣхъ итд., зѣло, полъзѣ, кънѧзь и друге облике те именице, врази и сл., возѣ, -и, -ѣхъ, помози, блазѣ, звѣздꙋ, дроузи, помизѣшѭтє, раждıзаєтъ сѧ, въздвизаѭ, отъвръзı; једном имамо d͡z у туђој речи топаньзинѣ ген. јед. (τολάσιον), уп. речник у издању Северјанова.

Напомена. Детаљније о s у Пс. в. мој чланак у J. Ф. IV, 1924, 180.

110. У другим глагољским споменицима слово s замењује се доста често словом з, другим речима, сугласник s у дијалектима тих споменика постао је обично z; тако је у Зогр. и Мар.

Напомена. О Зогр. уп. van Wijk-a у J. Ф. 5, 1926, 42—45.

Клоч. зб. и Еух. немају уопште нарочитог слова за d͡z.

У споменицима писаним ћирилицом — Сав. и Супр. м. s употребљава се з: уп. у Сав. кънязь 52, 102, 105, пѣнязь 46, 85, пѣнязъ 43^{b}, скълязь 46, пѣнязоу 150^{b}, кънѧза 61^{b} и сл.; у Супр. нозѣ 2 21, мнози 64 25, возѣхъ 8 16, бз̃и 34 14, отъврьзи сѧ 65 23 итд. Очевидно, сугласник се d͡z променио у z у дијалектима Сав. и Супр.

То се исто може претпоставити за оригинал Остр.: нарочито се слово за d͡z јавља у том споменику само у бројној вредности.

У Хил. се 4 п. d͡z обележава нарочитим словом за тај глас: мънози II A b 14, II B b 22—23, полѕѣ II B b 9, бз̃ѣ II B b 10. Унд. и Мак. ћир. такође употребљавају то слово.

Видимо дакле, да је чување d͡z, односно његово губљење, дијалекатска црта ст.-словенских споменика: у једним се ст.-сл. дијалектима d͡z врло рано променило у z, у другим се чувало. Сем тога у појединим ст.-сл. дијалектима јавља се ново d͡z м. прасл. z: нема сумње да у томе смислу треба разумети пример

проѧвѣ у Асем. (Мт 13_{26}) и **проѧвѣнѫти** у Унд. 7, јер се тако пише та реч и у појединим споменицима XII—XIII века, на пример у Бол. пс. (в. Шчепкин, Болонская Псалтырь, 209).

У Прашк. одломцима м. d͡z налазимо z што је природно у чешком препису ст.-сл. оригинала

У Мис. уопште не налазимо речи са прасл. d͡z.

111. Нарочиту су судбину имали сугласници c, d͡z у групама sc, zd͡z. Група zd͡z дала је zd као што је и ždž дало žđ (уп. § 112): именица **дрѧзга** има у Супр. облик лок. јед. **дрѧздѣ** 12_8: *(drę)-zgaį > *(drę)zgoį > *(drę)zd͡zě > **дрѧздѣ**.

Група sc јавља се наместо старије групе sk када се та група налази у прасл. испред ě и i (пореклом од дифтонга oį или ⁀aį); та се група сц јавља такође у ст.-сл. споменицима као **ст**: sts > st. У Мис. налазимо **небесьсцѣи** III^b_{23}; у Зогр. (старији део) јавља се скоро искључиво **сц**, само једном **ст**: **галилеѣстѣмь** Мт 15_{29}. У Мар. преовлађује **сц**: **земьсцин**, **єлеѡньсцѣ**, **морьсцѣмь** и сл., али се јавља такође група **ст**: **людьстин**, **архиереистин**, **фарисеистин**, **морьстѣи** и сл. (в. речник у Јагићевом издању); каткад налазимо **стц** односно **ц** стављено изнад **ст** (ор. cit. 435).

У Клоч. зб., Сав. и Еух. пише се доследно **сц**, обрнуто у Асем. и Супр. скоро увек — **ст** (у Асем. у насловима **пасцѣ** — лок. једн. именице **пасха**, што се вероватно изговарало **паска**); у Супр. налазимо **хѫмиѩньсцѣ** 16_{15}.

Пс. има **ст** и **сц** као и Остр. (14 ст: 11 сц). У језику Ћ. и М. било је вероватно **сц**.

Напомена. Колебање између **ст** и **сц** налазимо у речи **блисцати**, **блисцанне** уп. у Мар. **блисцаѧ сѧ** Л 9_{29}, **блисцаѧштн сѧ** Л 17_{24}, **блисцанниемь** Л 11_{36}, тако је и у Зогр., али у Супр. **блистанниемь** 462_{14-15}. Ово колебање има у својој основици самосталне варијанте основе на **ск** и **ст** као што се види из срп. *блистати* и рус. *блистать* поред **блискати сѧ** у Супр. (уп. Meillet-a, Etudes sur l'étym. 22): *st* се јавља у словенским језицима у којима се *sc* не мења у *st*. Вероватно је облик **блисцати** начињен по угледу на глаголе **блицати**, **-нцати**, **-рцати**, **-зрцати**, **мрцати**.

112. Групе су *št, žd* у ст.-сл. различног порекла.

I. Као што смо видели (§ 18) те су групе постале од прасл. t′, d′ = tj, dj; вероватно су t′, d′ дали $t'^{š'}$, $d'^{ž'}$, као што је мислио Лескин; $t'^{š'}$ дало је затим $št'^{š}$ и даље št; $d'^{ž'}$ је дало $žd'^{ž}$ и затим žd.

У извесним случајевима прасл. t′ води порекло од прасл. групе *kt* испред палаталних вокала.

Примери: **свѣшта** < *svěťa = *světja, **краштж** 1. л. јед. сад. вр. < *vort′ǫ = *vortjǫ, **межда** < *med′a = *medja, **виждж** < *vid′ǫ = *vidjǫ, **штѫждь** < t′ud′ъ = *tjudjos, **ношть** < *not′ъ = *noktis, **пешть** < *pet′ъ = *pektis, **влѣшти** < *velt′i = *velk-ti итд.

Напомена. Претпоставку да је kt дало t′ не само испред палаталних вокала већ и испред тврдих (в. Hujer-a, ČMod Fil. 3, 1913, 356 и Úvod, 44) не можемо примити (уп. Белића, ЈФ. 4, 1924, 242). О мењању kt > t′ уп. Белића, ЈФ. 2, 1921, 222—223. О речи **тѫждь—штѫждь** в. Вондрака Altk. Gr.² 314—315, Обнорског РФВ. 73, 1915, 82, Рамовша, Hist. Gram. slov. jez. 2, 260.

113. Нарочити положај међу ст.-сл. споменицима у погледу група шт, жд овог првог порекла (= t′, d′) заузима Мис.: у њему место тих група налазимо ц, з: **подазь**, **отъдазь** м. **подаждь**, **отъдаждь**, **помоцьнъ** м. **помощьнъ** и сл.

Примери Прашких одломака **въпѣюце** м. **въпѣющие** II B_{22}, **насѣицѣшаго** м. **насѣщѣшаго** II B_{28}, **таѣцаго сѧ** м. **таѣщаго сѧ** II $B_{15—16}$, **оутвръзение** м. **оутвръждение** I B_{22}, **розъство** м. **рождьство** I $B_{16—17}$ (**розъсо** I B_{10}) — у вези су са чешким пореклом овог споменика.

Усамљене примере з и ц м. жд, шт (< d′, t′) налазимо и у другим споменицима: у Мар. **розьства** M 14_6, уп. **визѣь** м. **вижде** J 20_{27}; у Клоч. зб. **розьство** 877, 878, 879; у Пс. **невѣзества** м. **невѣждества** 24_7, **о свѣце(нѣи)** 29_1.

Вероватно су ти усамљени примери у Мар., Клоч. зб. и Син. пс. остатак првих оригинала који су писани још на моравском земљишту.

114. II. У другим су случајевима групе шт, жд пореклом од старијих група skj, zgj или sk, zg испред палаталних вокала *e*, *ē*, *ę*, *i*, *ь* који су дали у прасл. šč, žǧ (ǧ = dž): уп. ст.-сл. **штирѣ** и чеш. дијал. ščirý, пољ. szczery, м.-рус. щирий (уп. готск. skeirs = јасан), **штадѣти** поред **скѣдѣ**, **дъштица**, — рус. дощечка поред **дъска**; **ищетъ** 3 л. јед. сад. вр. поред **искѣ-искати**, рус. ищетъ; **ништезнѣти** = *iz-keznǫti — поред **чезнѣти**; **рожде** збир. имен. = *rozgьje поред **розга**; **можданъ** = *mozgēnъ поред **мозгъ**; **ждити** = *iz-giti поред **жити**; **въжделѣти** = *vъz-gelēti поред **желѣти**; **въждадати** = *vъz-gędati поред **ждадати**; **раждегѣ** = *orz-gegǫ и сл. У Мис. место шт = skj или sk испред палаталних вокала налазимо шч: **зашчіті** II^a_{27} и сл.

115. III. Групе су шт, жд постале такође од група stj, zdj: st′ > s′t′^{šʲ} > š′t′^{šʲ} > š′t′; zd′ > z′d′^{žʲ} > ž′d′^{žʲ} > ž′d′. Примери: **пригвождень** part. praet. pass. глагола **пригвоздити** (< *pri-gvozdjenъ), **крьштѣ**, 1. л. јед. сад. вр. **крьштение** поред **крьстити** (< *krьstjǫ, *krьstjenьje); **мьштѣ** 1. л. јед. сад. вр. поред **мьстити** (< *mьstjǫ), **мьщение** (< *mьstjenьje), **прѣльщенъ** part. praet. pass. глагола **прѣльстити** (< *perlьstjenъ) и сл.

У Мис. м. шт овог порекла опет налазимо шч: **очищенѣ** III_{13}.

116. IV. Најзад, групе шт, жд могу бити пореклом од д, т или од група ст, зд испред јако палаталних сугласника; уп. горе (§ 106) промену *с*, *з* у ш, ж у истом положају. Примери: **вѣждрѣ** (1. л. јед. сад. вр. глагола **вѣдрити**) очевидно < *bъdr′ǫ = *bъdrjǫ, **мѣждрѣ** поред **мѣдрити**, **хъштрѣ** поред **хътрити**, **съмоштрѣ** поред **съмотрити**, **оштрѣ** поред **остр(и)ти**, **пъштрѣ** поред **пъстр(и)ти**; уп. **прѣмѣждрати** Супр. 21_{24}, **оумѣждрѣтъ** Болон. пс. 145_8, **съмоштрѣ** Супр. 332_{30}, **расмаштрѣхъ** ib. 301_3, **съмоштраахъ** ib. 184_8, **оумрѣштвено** Ех. 73^b, **оумрѣштвено** Супр. $561_{26—27}$, **оумрѣштвение** Супр. 561 (изостављен је *л*). Примери **съматра'ше** Супр. 88_{29}, **съмотраше** ib. 92_{17}, **съмотрение** ib. 313_{13}, **съмотренье** Клоч. зб. 794 нису гласовног порекла.

117. Сугласници ш, ж, ц, ч, ѕ и з < d͡z, с < ch и групе шт, жд нису били у свим ст.-сл. дијалектима подједнаки. Не може се потпуно тачно обележити њихова природа у тим дијалектима, али ипак налазе се у томе правцу извесни подаци у нашим споменицима. У Мис. налазимо мышѣ II^b_8, III 16, IV 1, IV^b 7, V 19, V^b 20, VI^b 3, VII 1, дꙋшѣмı III^b 12—13, нашѣ nom. sg. f. V^b 8, 16, ak. pl. n. II^b 16, III 20, V 21, VII^b 12, али сѫгрѣшатı IV 21, папежа I^b 4; срьдьцѣ II^b 15—16, VII^b 12, овіджцѣ II^b 9, обѣцѣнне IV^b 23, обѣцѣнıѣ II 8—9, обѣцѣлѫ III^b 11, огрьмджцѣ I^b 2; ходатаıацıю I^b 11, али срьдьца V 21.

Правописне групе шѣ, цѣ (= ша, ца) очевидно обележавају палаталну природу сугласника ш, ц, док у правопису ша, жа, ца огледа се њихово очврснуће; правопис шѣ, цѣ пренесен је вероватно из оригинала Мис., док се у правопису ша, жа, ца огледа преписивачев изговор.

118. У осталим споменицима пише се већином ша, жа, ца, ча, ѕа, ща, жда из чега је јасно да су ш, ж, ц, ч, ѕ, щ, жд изгубили своју палаталност. Ипак налазимо примере у којима се огледа стара њихова палатална природа а који су вероватно остаци старих оригинала. Уп. у томе правцу у Зогр. ıштѣтє Мт 6_{33}, 7_7, Л 12_{29}, чѣсѫ Мр 14_{35}, покажѣтє Л 20_{24}, хождѣашє J 21_{18}, уп. такође вьждьжджетѫ J 4_{18}, шюıца Мт 6_3, оцю Мт 6_{18}, чюдишѧ сѧ Мт 8_{27}, 9_8 и сл. као и правопис -шю, -чю, -жю, -штю, -ждю. У Мар. уп. чѣсѣ Л 4_5, тачѣє J 2_{10}, можѣахѫ Л 8_{19}, мѫножѣишѧ Мт 21_{36}, мѫножѣишѧıа Мт 11_{20}, покажѣтє Л 20_{24}, ıштѣтє Мт 6_{33}, уп. такође правопис -шю, -жю, -чю, -штю, -ждю.

У Пс. налазимо: жѣвъı 7_{45}, чѣша у различним падежима 22_5, 74_9, 10_6, 15_5, грѣшнічѣ n. pl. n. 108_2, пожѣгаıı 82_{15}, исконьчѣıѫтѫ сѧ 101_{28}, оужѣсѣ 30_{23}, вьжѣшıѧ 73_7, накажѣтє сѧ 2_{10}, рожѣнъı 97_6, лицѣ gen. sg. 50_{18}, 104_4, 67_8, вlісцѣньѣ 17_{13}, вьсклıцѣньѣмь 32_3, вьзıщѣтє 104_4, вьсплещѣтє 46_1, ищѣзаıщıе 36_{20}, вьздеждѣтє 133_2, стьsѣмѫ (стѫsѣмѫ) 24_4, 118_{105}, -sѣхѫ 16_5, помиsѣıщıе 34_{19}, полѫsѣ 29_{10}, кѫньsѣ 104_{21}; пише се такође наоучıѫ 50_{15}, оумочıѫ 6_7, лачıѫщııѫ 106_{36}, прıтѫчıѫ 48_5, хождѫ 42_2, дѭ 41_5, 56_5, вѫзвѣщıѫ 37_{19}; често се пише шю, жю, чю итд.

Сличне примере — у којима се огледа некадашња палаталност сугласника ш, ж, ч, ц, ѕ и група шт, жд — налазимо у Еух., Асем., Сав. и Остр.

119. Сем тога можемо констатовати да се у споменицима чешће јављају шю, жю, чю, цю, штю, ждю но шѣ, жѣ итд., у Сав. се пише шю, жю итд. доследно, док се правопис шѣ, жѣ итд. јавља у усамљеним примерима; у Клоч. зб. налазимо ца, ча, ша, жа, али доследно цю, чю, шю, жю, штю, ждю. Фортунатов је ту разлику објашњавао тиме што је слово ю обележавало у примерима са жю, шю итд. вокал *ü;* ако је та претпоставка тачна, онда се може замислити да је већ оригинал Зогр. имао ша, жа = ša, ža, али шю, жю = šü, žü; примери су шѣ, жѣ итд. у том случају остатак праоригинала.

У Еух. налазимо по правилу чѫ, цѫ, шѫ итд.: владꙑчицѫ 61[a], поѹчѫ 85[a], бодѫшѫ 29[a], чашѫ 46[b], ѩзꙑ (= ѧзꙑ) 29[b] (2 п.), подвижѫ 74[a] и сл. (уп. Lang I, 45 и д.). Није немогућно да ѫ у тим примерима обележава не ǫ, већ носно ǒ.

120. Нарочито треба напоменути о умекшаном ś које се јавило место старијега ch под утицајем претходног палаталног вокала: вьсе̂ь, вьсе̂ькъ (*3* палатализација).

У Зогр. се често пише вьсь, вьськъ, али без надредног знака за обележавање умекшаности, док се тај знак обично пише изнад умекшаног л, н (л̂, н̂); из тога се може закључити да се палаталност сугласника s који је постао услед 3 палатализације није осећала у преписивачевом дијалекту у толикој мери као што је то било код л̂, н̂, али је опет s у тим случајевима било палаталније него ли ш, ж, ч, ц.

У Мар. налазимо вьсь, вьськъ, али въсѣ, вьсѣ.

У Син. пс. налазимо често вьсь као и вьськъ у различним падежима, али има и вьса (115 $_{3}$), вьсѣ (18 $_{5}$, 70 $_{14}$, 104 $_{35}$): вероватно се палаталност ś у извесној мери сачувала у оригиналу Пс.

У Еух. налазимо в'сь и в'ськъ и то врло често.

У Сав. се пише вса, всакъ: изгледа да је ê у преписивачевом дијалекту очврсло.

У Супр. се обично пише вьса, али вьськъ.

У Остр. преовлађују облици типа вьса, вьсакъ; ређе се јавља вьсѧ, вьсѧкъ: у тим се примерима, вероватно, огледа руско порекло преписивача.

Најзад треба напоменути да су се сугласници ш, ж, ч, ц итд. у дијалектима у којима су били мање више палатални — разликовали између себе: тако на пр. у Еух. шь, жь мењају се у шъ, жъ, али чь, ць, sь, шть, ждь остају без промене; с тим је у вези чињеница што се ь чува испред слогова -ца, -ча, -sа, -шта, -жда (уп. § 50).

Промене у сугласничким групама и друге ситне појаве које се тичу сугласника

121. Многе су промене у сугласничким групама које налазимо у ст.-сл. споменицима наслеђене из прасловенске епохе. Однос плетѫ : плелъ, ведѫ : велъ (парт. пр. вр.) наслеђен је од јужнословенског заједничког језика: tl, dl > l.

Могућно је чак и то да се та гласовна промена извршила у доба језичке заједнице Јужних и Источних Словена.

122. Већ смо раније видели (§ 43) да предлози из-, къз-, вез-, раз- нису имали на крају полугласник.

Напомена. Уп. Meillet-a, La préposition is, iz en slave, MSL. 20, 1916, 111; не могу се сложити са његовим објашњењем примера изъ юности (Мар.), — уп. ЈФ. 5, 1926, 329.

Може се мислити да су ти предлози односно префикси наслеђени у јужнословенским дијалектима као: из-, къз-, без-, раз- испред јасног сугласника потоње речи и као ис-, къс-, бес-, рас- испред муклог сугласника: уп. ст.-сл. избити, али искоусити, источникъ, раздѣлити, али расточити, расхытити, раскопати, къзнести, али къспитѣти, къскрѣсити, къскжіж, из-домоу, али ис-кораблѣ, без-народа, али бес-плода и сл.

Може се мислити да су ст.-сл. дијалекти наследили од старије епохе речи и групе речи типа безаконие (< *bez-zakonje), бе-зълобъı (< *bez-zъloby), расъıпати (< *ors-sypati), расѣıание (< *ors-sějanje), расжждати (< *ors-sǫdjati), бестраха (< *bes-stracha), исхнжти (*< is-sъch-nǫti), и-сѣньмишта (< *is-sъnьmiskja).

Тако исто су ст.-сл. дијалекти наследили од старије епохе облике типа ишьдъ (*= is-šьdъ), раширити (< *ors-širiti).

123. Као што смо видели раније (§ 43), префикс отъ био је исто тако познат у облику ot- већ прасловенском језику; према томе појмљиви су такви облици ст.-сл. споменика као што су ошьдъ у Зогр. Мт 27_5 или ошедъ Мар., Асем. ib., ошьли или ошъли у Мар., Зогр., Асем., J 4_8 и сл. — < *ot-šьdlъ, *ot-šьdli и сл.; уп. такође оходити, на пр. у Мар. оходитъ, охождааше, оходѧ, оходѧштеи (в. речник у Јагићевом издању); поред тога постоје облици отшедъши, отъшедъ, отъходѧ (у Мар.).

124. Из свега што је горе речено јасно је да су предлози и префикси *iz-, *orz-, *vъz-, bez- постојали у ст.-сл. дијалектима психолошки као из-, ис-, раз-, рас-, къз-, къс-, без-, бес-, и као и-, ра-, къ-, бе-, јер су поред облика ишьдъ, безълобъı, раширити и сл. постојали облици шьдъ, зълобъı, шрити и сл.

Тиме се могу објаснити неке појаве које би се тешко дале протумачити са фонетског гледишта. Видели смо горе (§ 111) да се група sc у ст.-сл. споменицима час чува, час мења у st: ис-цѣлити и ис-тѣлити; у Мар. у тим облицима скоро увек налазимо -сц: исцѣли, исцѣлитъ, исцѣлѣ итд., али — такође и ицѣлѣ Л 17_{15}. У Зогр. обрнуто по правилу се јавља -иц-: ицѣли (іцѣли) Мт 4_{24}, 8_{16}, $12_{15, 22}$ итд., ицѣлити Л 6_{17} и сл.; -исц налазимо у Зогр. врло ретко, на пр. Мт 8_7; уп. такође і-цркъве J 2_{15}, 8_{59}. У каснијем се делу Зогр. јавља ист-: истѣли Мт 21_{14}. У Сав. такође преовлађује ицѣл-. У Асем. имамо ицѣлитъ сѧ Л 6_{17}, ицѣли Мт 12_{15}, ицѣли Л 4_{28}.

У Син. пс. поред ицѣли 40_5 и сл. налазимо такође истѣлениѣ 37_8.

У Еух. се пише доследно ицѣл-. Остр. употребљава облике ис-цѣлити, али у њему налазимо такође и-цр҃кве 9, док се у наставку -ьск- јавља ст (уп. § 111); у Клоч. зб. налазимо исцѣли и сл., а у Супр. — поред обичнога исцѣл-, ицѣл- такође истѣлитъ 115_6.

Пошто се у свима споменицима који имају примере типа ицѣли јавља сц или ст у наставку -ьск- (июдѣисцѣ-июдѣистѣ и сл. уп. § 111), може се мислити да облици типа ицѣли нису постали гласовним путем, већ по угледу на изразе исѣньмишта, ишьдъ (поред сѣньмишта, шьдъ) и сл.

125. Сличне појаве видимо у облицима са префиксима односно предлозима из-, ис- и потоњим глаголом односно именицом са почетним сугласником ч. Група је sč (< sk) дала већ у прасловенском šč, а та се група у ст.-сл. променила у шт, в. § 114: прасл. *is-kerva > у ст.-сл. иштрькъва, — Син. пс. 21_{10}, Остр. Л 1_{15}; али у Мар., Асем. и Зогр. (Л 1_{15}) налазимо ичрькъва, исто имамо у Мар., Асем. Мт 19_{12} и у Син. пс. 109_{8}, Супр. 64_{13}. Облик који налазимо у Сав., наиме ис-чрькъва 43, свакако није стар и у њему се не огледа жив изговор.

Прасл. *is-kez- морало је дати гласовним путем иштєз- и заиста у Син. пс. имамо ищазаєтъ 67_{8} и сл., али поред тога имамо ичєзѫ у истом споменику 101_{4}; у Мар. и Асем. налазимо иштєзє Л 24_{81}, у Еух. ищєзашѧ 62[a], у Клоч. зб. иштєзѫ 829, у Супр. иштазаашє 466_{17}; прасл. *is-keistiti даје у ст.-сл. иштистити (уп. различне облике тог глагола у Мар. и Зогр.), али у Асем. налазимо ичистити Мр 1_{40} и ичисти Мр 1_{41}, а и у Сав. ичистиша сѧ 61[b].

Поред чисти (инфин. глагола чьтѫ) налазимо са префиксом *iz- инфинитив иштисти: уп. у Син. пс. иштисти 89_{11}, али ibid. ичисѧ (3 л. мн. аор.) 21_{8}, у Еух. неичьтена 63[a]. Прасл. *is-kędьje, *bes-kędьnъ дају иштѧдиє, бештѧдьнъ у Мар. и др. споменицима; у примеру безчѧдьнаıа Супр. 249_{16} не огледа се прави изговор, већ етимолошки правопис. Живом изговору одговарају бещисльнъ, бещьсти (од именица число, чьсть), али у Мар. налазимо бечьсти Мр 6_{4} (Зогр. на овом месту има бештьсти), у Зогр. бечьстиı Мт 13_{57}. Место бещѧсти у Еух. читамо бечѧсти 1[a]. У примерима из Супр. бесчьстиıа 74_{25-26}, бесчьствиє 328_{10}, бесчиньнъ 398_{4}, въсчѫдитъ 55_{14}, въсчѫдившѫ сѧ 301_{6} имамо посла са етимолошким правописом.

У свим примерима типа ичистити, бечьсти огледа се утицај таквих примера као што су и-сѣньмиıа, бе-зълобъı.

126. Гласовне су промене које смо разгледали у § 124 и 125 врло старог порекла; нове су се промене јавиле у сугласницима као последица губљења ъ и ь, али традиционални правопис није им дао могућности да нађу свог израза у најстаријим споменицима; жив се изговор врло ретко огледа у њима. Можемо навести само један поуздан пример, и то кїиꙗчии у Супр. 135_{25} = кѣиигъчии. Што се тиче примера зде у Зогр. (Мт 24_{2}) — тај пример спада у млађи део рукописа.

У именици бѣство коју налазимо у Мар., Асем., Зогр. (бѣжьство у њима не постоји) може се претпоставити наставак -stvo, а не -ьstvo: в. Вондрак, Alk. Gr.[2] 187.

Пример множьсвѣ у Пс. 36_{11} може бити обична грешка.

Што се тиче префикса одъ у примерима одънєлиже у Мар. Мр 9_{21}, одълѣкъ у Син. пс. 16_{14} (и у Погодиновом псалтиру читамо на овом месту wдьлѣкъ), може се мислити да се у тој варијанти префикса отъ огледа утицај префикса прѣдъ, подъ, надъ.

127. Врло је стар гласовни појав мењање групе *zr* у *zdr;* примера у ст.-сл. споменицима налазимо пуно: већ у најстаријим споменицима (Мар., Зогр., Асем. и др.) налазимо въз-д-расти,

ѫѕ-д-радоватисѧ, ѫѕ-д-ръıдати, у Еух. из-д-ребрѫ 29^a, ıз-д-раѣ 85^b, из-д-рѣкъı 54^b, из-д-ражъı 96^b, неиздреченѫно 63^a, у Син. пс. из-д-ражъı 30_{16}, 17_1, 34_{10}, ıз-д-ръı (3 л. јед. аор. глагола из-рıти) 7_{16}, раздроꙋшıı 8_8, ıздраıлъ (ıздраıлева) 21_4, и сл. Колико је стар сугласник *d* у групи *zdr* показује именица zrakъ = *zorkъ, у којој нема тог *d*.

128. У изразима ѫи̑ъ = in eum, ѣи̑емъ (in eo), сѫи̑имъ (cum eo), кѫи̑емоꙋ = ad eum, у глаголима ѫн-ити, сѫн-ити, сѫн-ѧти сѧ, ѫнимати-ѫнемлю, сѫн-ıскати, у именицама сѫн-ѣдь, сѫн-ьмѫ, сѫн-ѧтиѥ, у прилогу ѫн-жтрь и сл. сугласник *n* (н) није нов, јер припада предлозима *vъn-, *sъn-, *kъn-. У сугласнику и̑ у изразу ѫи̑ъ и сл. имамо посла са стапањем задњег сугласника предлога са *j* идуће речи. Пошто су се иначе употребљавали предлози односно префикси ѫ, сѫ, кѫ, ти су се предлози (префикси) осећали као такви и у горе наведеним примерима.

Напомена. У облику vъ, sъ, kъ ти су предлози — префикси употребљавани у најстарије доба постпозитивно: уп. Zubatý-a, Předložky vъ, sъ, kъ, Prace linguist. ofiar. Baudouinowi de Courtenay, 78—80.

У вези с тим а по угледу на изразе ѫи̑ъ, сѫи̑имъ и сл. могао је сугласник н да се појави и у изразима у којима тог сугласника првобитно није било; уп. доı̑ьдеже (поред старијега доидеже), отѫнıждѣ (односно -ꙋ-, в. Еух. 53^b, 57^a, 54^b и др.), до-нелѣже Сав. Л 17_8, отѫ-ı̑ели, отнели Мар. Л 7_{45} (уп. горе одьнелиже Мар. Мр 9_{21}), поı̑еже, заı̑е, отѫнѧти — рус. *отнять* (отна 3. л. јед. аор., Супр. 32_{18}).

Каткад обрнуто налазимо нови облик без -н- место старијега са -н-: уп. Син. пс. ѫꙋшı (запов. начин) 5_1, 16, поред ѫн-ꙋшı 17_7 (уп. у Мар. ѫн-ꙋшию моею Л 1_{44}); исто имамо у Еух.: ѫжтрь 19^b.

Из израза ѫн-ѣдрѫ, ѫн-ѣдрѣхѫ издвојена је именица нѣдрѫ, што се налази у вези са променом значења те речи и слабљењем њене етимолошке везе са кореном ѣд-.

129. Глас који се изговарао у позајмљеним речима место грчког ῾ *(ǵ)* обележава се у глагољици, као што смо видели (§ 8), нарочитим словом. Мишљења сам да се тај глас изговарао слично српском ђ у речима анђео, јеванђеље; кад би тај глас био палатални сугласник ῾ *(ǵ)*, не би било потребе да се ствара нарочито слово, јер се палаталност у првобитној глагољици обележавала надредним знаком изнад слова за дотични сугласник: уп. л̑, р̑, н̑. Да то није био палатални сугласник ῾ *(ǵ)* види се и из тога што нарочито слово за његово обележавање има у глагољици своју бројну вредност (= 30), док те бројне вредности немају сугласници л̑, н̑, р̑.

Напомена. Уп. о том питању Лескина Handb.[6] 5, Вондрака Altk. Gr.[2] 56, Meillet-a, Sl. comm. 29, Vasmer-a у ZslPh. 1, 1924, 163—164.

130. Реч се ангелъ (анђелъ) пише често у Син. пс. са знаком место слова н који не претставља ништа друго до други део

глагољских слова за носне вокале: 33_{8}, 34_{5-6}, 90_{11}, 96_{7}, 137_{1}, (в. та глагољска слова у табели); вероватно се реч **ангелъ** изговарала у преписивачевом дијалекту, односно у његовом оригиналу, као ą̊gelъ са носним ą односно као aŋ̊gelъ са веларним ŋ (ǧ = меко dž).

Напомена. Уп. о томе питању Дурново-а, ZslPh. 3, 1926, 371.

Прасловенски језик није знао за сугласник *ф*; стога тај сугласник и у ст.-сл. налазимо само у туђим речима: **фарисеи**, **финикъ** и сл. У речи βλασφημια место грчкога φ налазимо у нашим споменицима **в**: **власвимѣ**, то исто — у глаголу **власвимисати**; у Син. пс. налазимо **пиникасъ** = φοῖνιξ 91_{13}. Место грчког ϑ у најстаријим споменицима обично налазимо **т**: **тома** (Θομᾶς), **теофилъ** (Θεόφιλος), **таворъ** (Θαβόρ) Син. пс. и сл.

131. Остаје да забележимо неколико ситних појава које се тичу сугласника а у којима се огледа несумњиво жив изговор.

Најинтересантнија је од тих појава група цр м. чр, коју налазимо у Супр.: **црьноризьцѣ** 119_{19}.

Даље у Унд. налазимо пример дисимилације сугласника: **глигории** (4_{8}), уп. у Асем. (у календару) **глигориа** и **глигора** (143 стр. издања Чрнчића).

У Син. пс. налазимо **зюпелъ** 10_{6} место **жюпелъ**.

Облик је **зльчь** (не **жльчь**), који налазимо у најстаријим споменицима, вероватно стар — уп. Вондрака Altk. Gr.^{2} 393 с.

У Остр. налазимо **жиждѫще** Мт 21_{42} (79^{b}) м. **зиждѫще**; у Син. пс. имамо из **ложезнъ** 21_{11}, али су то можда обичне грешке.

ОБЛИЦИ

132. У погледу облика, као и у гласовном погледу, ст.-сл. језик је врло близак прасловенском. У главном је ст.-сл. језик верно очувао слику прасловенске деклинације и коњугације, иако у појединостима налазимо отступања, која се односе делимице на језик Ћирила и Методија, делимице пак на ст.-сл. дијалекте X—XI века.

ДЕКЛИНАЦИЈА

133. Ст.-сл. језик се слаже са прасловенским у овим тачкама:

1. Има три типа деклинације: именичку, заменичку и сложену.
2. Има исте падеже: номинатив, генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив, а такође нарочити облик вокатива.
3. Има три броја: једнину, множину и двојину.

Те су се црте прасловенске деклинације одржале у заједничком јужнословенском језику, па и у ст.-сл.

Напомена. О пореклу и развитку појединих падежних наставака в. Хујера (Hujer), Slov. deklinace. Старословенска је грађа, што се тиче деклинације, наведена код Шолвина (Scholwin, Beiträge zur Declination in den pan.-sloven. Denkmälern des Altkirchenslavischen, AslPh. 2, 1877), али је тај рад у неколико застарео.

А. Именичка деклинација

134. Већ у прасловенско доба, а и у заједничком јужнословенском језику избледеле су у извесној мери границе између појединих типова именичке деклинације који су били наслеђени од праиндоевропског језика: границе између деклинација основа на сугласник, на *ū-*, на *i-*, на *u-*, на *o-* (-jo) и на *a-* (ja-).

Јужнословенска се дијалекатска група одликовала од западне и источне у овим тачкама:

1. у ген. јед. и ном.-ак. мн. основа на *ja-*, такође у ак. мн. основа на *jo-* јужнословенска дијалекатска група имала је наставак *-ę*, док је у западној и источној био наставак *-ě:* јужносл. *vol'ę, *końę = западнослов. и источнослов. *vol'ě, *końě;

2. у инстр. јед. основа на *o-* јужнослов. дијалекатска група имала је наставак *-otь*, (*bogotь), док је у зап.-слов. и ист.-слов. било *-ъtь* (*bogъtь).

Напомена. О питању наставка *-ę/ě* уп. M. Noha у LF., 51, 1924, 244—263, Бубриха у Изв. 24, 1922, 1, 246 и ZslPh. 2, 1925, 121, Noha у ZslPh. 4, 1927, 64.

135. Процес постепеног узајамног приближавања различитих типова именичке деклинације продужен је и када се заједнички јужнословенски језик поцепао. Већ и раније поред разлика између облика различних деклинација било је у појединим случајевима и сличности: уп. ном.-ак. једн. synъ *(u-* основа) и bogъ *(o-* основа), дат. једн. gosti *(i-* основа) и kameni (основа на сугласник) и др. У појединим случајевима те су сличности биле у вези са подударањем у роду: уп. ном.-ак. мн. sela (основа на *-o* ср. р.) и imena, telęta, slovesa (основе ср. р. на сугласник). С друге стране, било је случајева када су се именице са истим наставком за основу разликовале у извесним облицима, и то у вези са разликом граматичког рода: уп. ном. мн. основа на *-i* gostije, али kosti, инстр. једн. gostьmь, али kostijǫ, исто код основа на сугласник: kamenьmь, али materijǫ; ном.-ак. основа на *-o* stolъ (м. р.), али selo (ср. р.).

У ст.-сл. дијалектима 10—11 века, у колико се огледају у најстаријим споменицима, налазимо још више чињеница које немају везе са старим разликама у основи а које су несумњиво у вези са принципом граматичког рода.

На основу података ст.-сл. споменика X—XI века тешко је говорити о две различне деклинације: именица м. р. са основом на *u-* и именица истог рода са основом на *o-*, — и прве и друге именице сачињавају једну групу са наставцима старе *o-* деклинације у једним падежима и наставцима старе *u-* деклинације у другим. Тако исто се мешају падежни наставци основа на *jo-* и основа на *i-;* узајамно утичу деклинација са основом на сугласник м. р. и деклинација са основом на *i-* м. р.

Старе се основе на *ū-* скоро у свим падежима подударају са основом ж. р. на сугласник.

Старе основе на *ā-* м. и ж. р. очувале су своје старе наставке тако да се у њима најбоље огледа старије стање; иначе главну улогу игра граматички род.

Стога је, узимајући у обзир облике споменика X—XI века, најзгодније прво груписати именице према граматичком роду па тек онда разликовати у свакој од три групе старе основе на *-u-, -o-, -i-* итд.

I. Именице и придеви мушк. рода

1. Основе на *o-* и на *u-*

136. Старе основе м. р. на *o-* претстављају главни део те групе именица; овамо иду:

1. именице са тематским вокалом о/е односно са различитим наставцима који се свршавају на -о: богъ, бѣгъ, блаждъ, блѣскъ, -боръ (съборъ, изборъ и сл.), бродъ, братъ, пьсъ, прахъ, столъ, тржсь, животъ, потъ, съкѣдокъ, избѣитъкъ, начѧтъкъ, наставьникъ, острогъ, ковьчегъ, даръ, миръ, пиръ, одръ, сѣверъ, вечеръ, вѣтръ, калъ, козьлъ, орьлъ, храмъ, дѣимъ, срамъ, -блазнъ, чльнъ, плѣнъ, сънъ; боиринъ, господинъ, гражданинъ и др.;

2. придеви истог типа: глоухъ, слѣпъ, хромъ, чѧстъ, чистъ, скѧтъ, богатъ, кръілатъ, домовитъ, именитъ, тврьдъ, хоудъ, инокъ, жзъкъ, бридъкъ, кривъ, лѣвъ, правъ, добръ, бъдръ, бъістръ, шръ, дрѧхлъ, милъ, топлъ, цѣлъ, десънъ, зелень, камѣнъ, бѣсьнъ, вѣрьнъ, равьнъ, чьстьнъ и др.;

Напомена. О придевима на -ъкъ уп. Трубецког, BSL 24, 1924, 130—137.

3. редни бројеви: прьвъ, вътор̀ъ, четврьтъ, пѧтъ, шестъ, седмъ, осмъ, девѧтъ, десѧтъ.

137. Обрнуто, основе на *u-* м. р. врло су малобројне, а и није увек лако утврдити да ли именица спада у ту стару групу. Може се мислити да су старе основе на *u-* именице сынъ (уп. лит. sūnùs), медъ (грч. μέθυ, ст. инд. mádhu, лит. medùs), ледъ (латв. ledus и литав. дијалекатско ledus), домъ (лат. domus и домовитъ у рукописима јеванђеља), врьхъ (лит. viršùs, уп. прилог врьхоу у јеванђељу и Син. пс. = лок. јед.), волъ (уп. придев воловьнъ), полъ (уп. половина, р. *сполу, полудня* ген. јед., чеш. spolu, poluden), садъ (уп. садовьнъ, садовинѣ).

Можда овамо спада такође именица даръ; уп. Meillet-a, Sl. comm. 359 и Nahtigal-a, Akzentbew. 110.

138. У чему се слажу и разликују стара деклинација основа на *u-* и основа на *o-* види се из следећих парадигми.

а) основе на *о-*

јед. ном.	рабъ, влькъ	мн. рабы, вльци
ген.	раба, вълка	рабъ, вълкъ
дат.	рабоу, вълкоу	рабомъ, вълкомъ
ак.	рабъ, вълкъ	рабъı, вълкъı
вок.	рабе, вльче	= ном.
инстр.	рабомь, вълкомь	рабъı, вълкъı
лок.	рабѣ, вльцѣ	рабѣхъ, вльцѣхъ

дв. ном.-ак-вок. раба, вълка
ген.-лок. рабоу, вълкоу
дат.-инстр. рабома, вълкома.

Напомена. У вок. богъ боже, доухъ - доуше огледа се прва палатализација, у лок. јед. возѣ, доусѣ и лок. мн. возѣхъ, доусѣхъ друга палатализација.

б) основе на *и-*

јед. ном.	сънъ	мн. сънове
ген.	сыноу	сыновъ
дат.	сынови	—
ак.	сынъ	сынъı
вок.	сыноу	—
инстр.	сынъмь	сынъми
лок.	сыноу	домъхъ

дв. ном.-ак.-вок. сынъı
ген.-лок. сыновоу
дат.-инстр. сынъма

За дат. мн. може се претпоставити облик сынъмъ.

139. Из најстаријих рукописа јеванђеља види се како су рано почеле да губе своје старе наставке основе на *и-*.

Од старих основа на *и-* најраније је изгубила своје старе наставке именица сынъ, али у главноме у једнини; може се мислити да је најраније створен облик ген.-ак. сына, можда под утицајем везе са обликом ген.-ак. отьца, затим се тај облик почео употребљавати и као ген., па најзад су се јавили и облици дат., вок., лок., једн. са новим наставцима који припадају старој деклинацији основа на *о-*.

Већ у Мар., споменику који се одликује старинским облицима уопште, налазимо облик сына у 48 пр.; у дат. јед. налазимо поред старог сыновı нов облик сыноу (у 8 пр.), обично у вези са дат. придева, који се свршава на -оу; у лок. јед. налазимо сынѣ (сѣнѣ 3 пр.) поред старијег облика сыноу (187_1); у вок. налазимо сыне (сѣне, 7 пр., обично у вези са другим вокативом на -е), уп. вок. сыноу (сѣноу 28_6 и др.).

Даље се и у ном.-ак. двојине јавља поред старијег облика сынъı ($сѣıı\ 71_{21}$) — облик сына по деклинацији основа на *о-* (сѣа 6 пр.).

Облици множине очувани су стари: ном. сънове (сйове, 17 пр.), ген. сънова (сйова 60_{18} и др.); за дат. мн. налазимо сыномъ који облик у Мар., као и у глагољским споменицима уопште, може водити порекло подједнако од старог *sупъть (облик основе на *и-*) и од *synotъ (по угледу на *-о-* основе). За ген.-лок. двојине налазимо стари облик сыновоу (сйовоу 71_{17}, 110_{15}, 115_{17}), за дат. двојине сынъма (сйъма 71_{18}).

Сличне примере облика именице сынъ са наставцима *-о-* деклинације налазимо у другим споменицима: Зогр., Асем., Син. пс. У Син. пс. се јавља облик ном. мн. са наставком -ови м. -ове (вероватно под утицајем наставка -и код основа на *о-*: сйови (сйові, сйви, сйві 15 пр.; в. речник у издању Северјанова).

Друге се именице са старом основом на *и-* јављају у споменицима ређе, али се и код њих огледа утицај од стране основа на *о-*.

Реч мєдь налазимо у преписима јеванђеља само у ном. јед., али у Син. пс. налазимо меда 17_{11} и др., уп. у Супр. медоу 291_{8}.

Од именице лєдь налазимо ген. јед. у Супр. леда 265_{6}, и ibid. лок. јед. ледѣ 261_{9}.

Од именице домъ налазимо у најстаријим преписима јеванђеља ген. јед. домоу (Мт 10_{6}, 14 и др.) као и у Син. пс. (20 пр., — в. речник у издању Северјанова) и Клоч. зб. 262. За датив поред старијег облика домови Мр 7_{30} у Мар. и Зогр. налазимо такође домоу Л 10_{5}, 15_{25}, 19_{9}. За лок. јед. употребљава се доследно у јеванђељу домоу (в. речник у Јагићеву издању Мар.), а и у Син. пс. (26_{4} и др.) и у Супр. (45_{12} и др.) налазимо исти облик.

Облик инстр. јед. домомь (у Мар. Мат 24_{45}) у рукописима у којима се ъ мења у *о* може бити различног порекла: < *domotь и < *domъtь. У ген. мн. налазимо стари облик домовъ (Мар. јев. Мр 10_{30} и Син. пс. 73_{20}, 108_{10}). Облик лок. мн. домохъ морамо објашњавати вокализацијом ъ > *о* (домъхъ).

Именица врьхъ: до връха Ј 2_{7}, Л 8_{14} у Мар., Зогр., Асем., али до врьхоу Л 4_{29} у Мар., Зогр., Остр. (Асем. до връха); съ врьхоу Ј 19_{23} у Мар., Зогр., на врьхоу Сав. 142, на врьхоу у Син. пс. 71_{16}, врха у Супр. 478_{6}.

Именица волъ: ген. јед. волоу Л 13_{15} у Мар., Зогр., Асем., Сав., Остр., ном. мн. волови (м. старог облика волове) у Син. пс. 49_{10}; ген. мн. воловъ у Супр. 42_{29}.

Именица полъ: ген. јед. полоу Мт 4_{25} у Зогр., Асем., Сав. и др., лок. јед. полоу Мт 14_{22} у Мар., Зогр., Асем. и др., ак. дв. (на) полы у Супр. 107_{29}, дат.-инстр. дв. полъма Мт 24_{51} у Мар., Зогр., Асем., Сав., Остр. и у Супр. (269_{6}).

Именица садъ: ном. мн. садове у Мак. глаг. I_{2-3}, ген. мн. садовъ у Супр. 438_{14}.

140. Именица даръ можда и не спада у групу основа на *и-*, иако у Супр. налазимо лок. јед. дароу 299_{2}, ген. мн. даровъ 417_{12}, 496_{25}, 522_{19}, у Еух. ген. мн. даровъ 100^{a} и инстр. мн. дарьми 8^{b}, 14^{b} (уп. инстр. мн. дары у Син. пс. 44_{13}). Ти су се облици могли јавити услед мешања основа на *и-* и основа на *о-*.

Облике са наставком -оу у ген. јед., сем несумњивих именица са основом на *и-*, имају такође друге именице: уп. ѣдоу Супр. 421$_{12}$, чиноу Супр. 426$_{24}$ (уп. чина 545$_{15}$), бѣ-чиноу ibid. 565$_{19}$, гласоу Син. пс. 73$_{28}$ (гласа 8 п., в. речник у издању Северјанова), длѣгоу Супр. 552$_{2}$, мироу Супр. 319$_{24}$, родоу Супр. 244$_{10}$, 392$_{20}$, радоу Супр. 409$_{18}$.

Облици лок. јед. са наставком оу: чиноу Мар., Зогр., Асем. Л 1$_{8}$, Супр. 147$_{12}$, 171$_{21-22}$, станоу (sic) Син. пс. 105$_{16}$, грѣмоу Еух. 15^{b}, дѫбоу Супр. 353$_{30}$, 385$_{23}$, мироу Супр. 124$_{15}$ и др. радоу Супр. 333$_{15-16}$, саноу Супр. 69$_{4}$ (уп. саномѣ дат. мн. ibid. 73$_{25}$), сѣноу Супр. 570$_{11}$ од именице сѣнѣ = turris.

Као што се види, примери са наставком -оу у ген. и лок. јед. код основа на *о-* јављају се најчешће у Супр. Утицај основа на *и-* огледа се у главноме код именица са основом на *о-* са силазним акцентом (дугим или кратким) на кореновом вокалу: уп. *cîпъ, *dârъ, *dg̑ъ, *dǫ̑bъ, *glâsъ, *jâdъ, *lẽdъ, *rę̑dъ, *stânъ, *rǫ̀dъ. Тај се појав огледа такође у словеначком језику. Ствар се објашњава тиме што су и старе основе на *и-* имале силазни акценат на кореновом слогу, а и исти број слогова као и наведене именице.

Напомена. Уп. чланак Нахтигала у Зборнику Белића 93 и чланак Решетара у ЈФ. 3, 1922-3, 1—6.

141. Утицај основа на *и-* огледа се код именица са основом на *о-* највише у дат. јед.

Наставак -ови у дат. јед. код именица са основом на *о-* налазимо већ у најстаријим рукописима јеванђеља, и то код именица за жива бића, нарочито код личних имена.

Примери (уп. Вондрака, Altk. Gram.^{2} 398—400 и Нахтигала, Зборник Белића, 88—89): у Мар., Зогр., Асем., Сав. Л 7$_{4}$ исоусови (иѣсви, іѣсови), J 21$_{7}$ петрови, у Мар., Асем., Сав. Мт 22$_{21}$ богови (бѣгви), у Зогр. и Мар. Мт 11$_{4}$ іоанови (иоанови, Асем. иоаноу), Мр 1$_{44}$ архиереови (Асем., иереови, основа на *-jo*, али ген. јед. архиерѣа), Мр 5$_{36}$ архисѵнагогови, Мр 6$_{18, 22}$ іродови (иродови, Асем. иродоу, Асем. и Сав. иродоу Мт 2$_{12, 19}$, Зогр., Мар., Асем. и Сав. Л 3$_{1}$), москѣови (москѣві) Мр 9$_{5}$, J 5$_{46}$ (и у Асем.), J 9$_{29}$ (и у Асем.), газофилакѣови (*jo-* основа) Мр 12$_{41}$, пилатови Мр 15$_{1, 5}$, Л 23$_{11}$, J 19$_{21}$, у Зогр., Мар., Асем. доухови (дх̑ви) Л 8$_{29}$ (Сав. дх̑оу) и др. Сличне облике налазимо и у Син. пс., Еух., Ключ. зб., Супр. и др.

У Супр. налазимо не само человѣкови 453$_{5}$, львови 158$_{9-10}$ и сл., већ и адови 476$_{18}$, мировн 97$_{12-13}$, 348$_{18}$, 351$_{23}$; тај последњи пример налазимо и у Сав. J 14$_{22}$. Облици су адови, мировн несумњиво доцнијег порекла.

Наставак -ови код именица за лица вероватно је веома стар: најстарији се рукописи јеванђеља у појединим примерима са тим наставком слажу; али опет нема разлога мислити да су такви примери као што су богови, петрови и сл. били у језику Ћирила и Методија: уп. облике иоаноу, давидоу, симоноу, ѣоу, ѯоу у најста-

ријим споменицима; у Мар. облик богꙋ (бꙋ) јавља се 12 п., док боговѣ — само 4 п., дꙋхꙋ 3 п., а дꙋховѣ само једанпут.

Вероватно су најпре добила наставак -овѣ лична имена: у Мар. иѣвѣ, іѣвѣ јавља се 33 п.

О наставку -ѣвѣ в. даље, § 171.

142. У инстр. једн. јавља се наставак -ѫмь код основа на *-о-* доследно у Мис.: образѫмь IV$^{b}_{19}$, вѣсѣдѫмь VII$^{b}_{10}$, оплатѫмь II$^{b}_{18}$ и др.; често у Остром.: богѫмь 4^{b}, 112, бѣсѫмь 98^{b}, вѣтрѫмь 267, гладѫмь 118, гласѫмь 89, 98^{b}, дꙋхѫмь 232 итд. Козловски (Изслѣд. 1, 117—118) наводи 85 примера а још и неколико примера са -ѫмь код именица ср. рода са основом на *-о:* дѣлѫмь 4, сѣтѫмь 75^{b} и т. д.

У примерима Остром. огледа се стари руски изговор, а и примери Мис. обележавају дијалекат последњег преписивача. Облици Прашк. одломака дрѣвѣмь же крижѫмь II$^{b}_{10—11}$ (ср. род) објашњавају се чешким пореклом тог споменика.

У осталим се споменицима наставак -ѫмь у инстр. јед. основа на *-о* јавља спорадично: у Зогр. гласѫмь Мр 1_{26}, Л 23_{46}, сѫнѫмь Л 9_{32}, слоꙋхѫмь Мт 13_{14}; у Син. пс. щитѫмь 90_{4}, гласьмь 3_{5}; у Еух. гласѫмь 43^{b}; у Супр. гладѫмь 291_{14}, мрѣтвѣмь 457_{16}, опасѫмь 310_{2}, сѫнѫмь 274_{27}, трепетѫмь 285_{15}, уп. код. именица ср. р. брашѫнѫмь 272_{18}, дѣлѣмь 476_{27}, дѣлѫмь 512_{28}, оубожьствѣмь 294_{16}, господьствьмь $310_{2—3}$, божьствѣмь 315_{10}; у Хил.: образѫмь II A$^{a}_{16}$, A$^{b}_{21}$, гоубитѣльнѫмь II A$^{b}_{12—13}$.

Ретки примери са -ѫмь м. -омь у Зогр. Син. пс. Еух. могу бити случајног порекла, али за Хил. где имамо три примера на 4 стр. може се претпоставити да се у том споменику огледа јужнословенски дијалекат са -ѫмь у инстр. јед. основа на *-о;* то се исто може рећи за Супр. у коме се јако ѫ чува.

143. У ном. мн. основа на *-о* каткада се јавља наставак -овѣ: у Еух. поповѣ 49^{a}, 102^{a}, у Супр. сини дꙋховѣ $53_{16—17}$, 237_{8}, даровѣ 210_{1}, 347_{24}, 492_{4}, садовѣ 301_{23}, поповѣ $219_{19—20}$, сѫдовѣ 301_{8}, оудовѣ 516_{27}.

У ген. мн. основа на *-о* јавља се наставак -овъ м. -ъ већ у најстаријим преписима Јеванђеља: уп. у Мар. грѣховъ Л 1_{77}, 24_{47}, Асем. грѣховъ Л 24_{47}, родовъ Мт 1_{17} (4 прим.) — уп. у Зогр. -ѣвъ код *-јо-* основа, у Сав. грѣховъ Л 3_{8}, такође у Остром. — грѣховъ 159, 255, 258. У Еух. налазимо гадовъ 59^{a}, гроздовъ 59^{a}, грѣховъ 5^{a}, 46^{b} (bis) и др., даровъ 100^{a}, ждовъ 55^{a}; у Супр. градовъ 201_{21}, бѣсовъ $323_{21—22}$, 386_{18}, грѣховъ 35_{8}, даровъ 417_{12}, плодовъ 429_{30}, потовъ 429_{26}, родовъ 431_{4}, сѫдовъ 506_{26}, трꙋдовъ 429_{26}, оудовъ 9_{9}, 89_{21}, цвѣтовъ 429_{29}; уп. још споловъ 485_{10} (ном. јед. сполинъ).

144. У дат. мн. основа на *-о* наставак -ѫмъ скоро се не јавља: примери вѣрѫмъ Клоч. зб. 112 и небогѫмъ Супр. $386_{14—15}$ можда су обичне грешке.

За наставак -ѫми у инстр. мн. основа на *о-* нема примера у најстаријим споменицима; у Еух. налазимо дарѫми 8^{b}, 14^{b}, гроздѫми

14^a, чѫдѣхмн 45^a, у Клоч. зб. грѣхѣхмн II_5, у Супр. апостолѣхмн 496_2, сѣпостатѣхмн 512_{17}.

У лок. мн. налазимо код основа на *о-* каткад наставак -оҳѣ: дароҳѣ у Еух. 98^b, жидоҳѣ у Супр. 496_7. У Еух. наставак -оҳѣ могао се јавити услед вокализације ѣ у наставку -ѣҳѣ у *-о*, али у Супр. тога није могло бити; може се мислити да је у дијалекту тог споменика створен однос дарѣмѣ : дароҳѣ (м. старијег дарѣҳѣ) по угледу на однос сѣнѣмѣ : сѣнѣҳѣ.

Досадашњи преглед чињеница води закључку да се појављивање наставка *и-* деклинације код основа на *-о* не може претпоставити за језик Ћирила и Методија, али да су наставци дат. јед. -ови- и ген. мн. -овъ ушли у деклинацију *о-* основа раније него остали наставци *-и-* деклинације.

145. Стара је разлика између основа на *и-* и основа на *о-* у томе што се код последњих употребљавао облик ген. јед. у значењу ак., док тога није било код основа на *-и-*; уп. Мт 10_{37} іже любитъ отца... и іже любитъ сна..., Мт 12_{32} на сна, Мт 16_{28} видѣтъ сна..., Мт 17_{15} помилуи сна мои итд., али Мт 10_{21} предастъ же братъ братра итд. Ипак стара разлика у томе погледу током времена почела је да се губи, — уп. кого глѣжтъ мѧ чловци сѣшта сна человѣческаго Мт 16_{18} и сл. (цитира се по Мар.).

Напомена. О ген.-ак., тј. о употреби облика ген. јед. у вредности ак., уп. Meillet-a, Recherches sur l'emploi du genetif-accusatif en vieux slave, Paris 1897, Vondrák-a у AslPh 20, 1898, 325., Mühlenbach-a у Изв. 4, 1899, 1192, Berneker-a у KZ. 37, 1904, 364, Некрасова у Изв. 10, 1905, 2, 31, Томсона у Изв. 13, 1908, 2, 232 и IF. 24, 1909, 293—307, Константинова у Изв. на Семинара по слав. фил. въ София 3, 1911, 357, Meillet-a, у RS. 3, 1910, 155, Sommer-a у IF. 36, 1916, 302, Barić-a, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte 1918, 13 с.

2. Основе на *-jo* м. р.

146. Овамо иду именице и придеви са основом на *-jo* или на *-о* иза палаталних сугласника (r′, l′, n′ < rj, lj, nj, bl′, pl′, vl′, ml′ < bj, pj, vj, mj, č < kj, št < tj итд.), али не иза с (ц), d͡z (ѕ). Првобитно су основе на *jo-* сачињавале једну групу са основама на *-о*, али је то стање промењено у правцу приближавања *-jo-* основа основама на *-i* услед мењања вокалних наставака *-о-* деклинације под утицајем претходног *j*.

Првобитно је било:

ном.	*bogos	*konjos	*gostis
ак.	*bogon	*konjon	*gostin
лок.	*bogoi	*konjoi	*gostei

Доцније је тај однос изгледао овако:

ном.	*bogъ	*koń	*gostь
ак.	*bogъ	*koń	*gostь
лок.	*bod͡zě	*końi	*gosti

У појединим се падежима чувало старо подударање са основама на *o-*: ген. јед. *bogа — *koňa, дат. јед. *bogu — *koňu, ном. мн. *bo͡dzi — *końi, ген.-лок. дв. *bogu — *koňu.

Старе су основе на *-jo-*, као и основе на *-o-*, претстављале велику групу именица и придева.

1. Именице: вои (разбои, оубои), вои, оукрои, любодѣи, сѫпьрь, стражь, вождь, коńь, врачь, вепрь, крастель, мытарь, рыбарь, братарь, датель (по-, прѣ-), дѣлатель, приятель, свѣдѣтель, тѫжатель, властель, жатель, ходатаи итд.

2. Придеви у муш. роду: человѣчь, диволь, господиńь, кънѧжь, младеньчь, боуи, добль, пѣшь, ръіждь, соуи, тоуждь, шоуи, тѫшть, божии, вражии, ништь, обьшть, ближьńь, деньсьńь, древьńь, искрьńь и др.

147. Основе су се на *-jo* мењале у ст.-сл овако:

јед. ном.	коńь	краи	мн.	коńи	краи
ген.	коня	краа		коńь	краи
дат.	коню	краю		конѣмъ	краѣмъ
ак.	коńь	краи		коня	краѧ
вок.	коńю	краю		= ном.	= ном.
инстр.	конѣмь	краѣмь		коńи	краи
лок.	коńи	краи		коńихъ	краихъ

дв. н.-ак.-в.	коня	краа
ген.-лок.	коню	краю
дат.-инстр.	конѣма	краѣма

3. Основе м. р. са тематским вокалом *o-* иза палаталних с, d͡z.

148. Нарочиту групу претстављају именице са основом на *-o-* иза палаталних сугласника с, d͡z, који су се јавили трећом палатализацијом м. старијих *k, g,* (уп. § 15). То су именице: кънѧзь, отьць, пѣнязь, склязь, кладязь, близьнь, чрьнѣць, хытрьць, юньць, мрьтвьць, слѣпьць и сл.

Првобитно су се те именице потпуно подударале у наставцима са именицама богъ, влькъ и сл.:

јед. ном.	*bogъ	*vʲlkъ	*kъnęgъ	*otьkъ
ген.	*boga	*vʲlka	*kъnęga	*otьka
дат.	*bogu	*vʲlku	*kъnęgu	*otьku
вок.	*bože	*vʲlče	*kъnęže	*otьče итд.

Доцније, када се k, g променило у d͡z, c (трећа палатализација), наступиле су гласовне промене и у потоњим вокалима: иза умекшаног с, d͡z ъ се променило у ь, *o* у *e*, *y* (ъі) у *i;* услед тога су се те именице у својој деклинацији приближиле основама на *jo,* тј. именицама типа коńь (коńь); у облик ак. мн. продрло је *-ę* м. старога *-y* (ъі), а у облике лок. јед. и мн. *-i* м. *-ě-*, веро-

ватно по угледу на облике именица типа коњь (конь). Од именица типа коњь именице отьць и сл. одликују се у вокативу: отьче, али коню.

149. Именице типа отьць мењају се овако:

јед. ном.	отьць	кънязь	мн.	отьци	кънязи
ген.	отьца	кънязя		отьць	кънязь
дат.	отьцоу	кънязоу		отьцемъ	къняземъ
ак.	отьць	кънязь		отьцѧ	кънязѧ
вок.	отьче	кънеже		= ном.	= ном.
инстр.	отьцемь	къняземь		отьци	кънязи
лок.	отьци	кънязи		отьцихъ	кънязихъ

дв. ном.-ак.-вок.	отьца	кънязя
ген.-лок.	отьцоу	кънязоу
дат.-инстр.	отьцема	кънязема

4. Основе на *i-* м. р.

150. Те су се именице у ном. једнине подударале са именицама типа конь, отьць: имале су у том падежу наставак -ь. Ипак је лако одредити, да ли именица иде у групу основа на *i-* или у групу именица типа конь: у именица са основом на *-i* сугласник испред наставка -ь није палаталан: н, р, л, д, т, с, з, п, б, в, м, док је код основа на *-jo* (конь и сл.) сугласник испред -ь палаталан: ń (< nj), ŕ (< rj), ĺ (< lj), група шт (< tj), група жд (< dj), ш (< sj), ж (< zj), група пĺ (< pj) итд.; сугласници к, г, х испред ь код основа на *-i-* дали су ч, ж, ш, као и групе kj, gj, chj (прва палатализација), док су се сугласници ц, з у именица отьць, кънязь јавили из k, g испред ь под утицајем претходног палаталног вокала (трећа палатализација).

Именице са основом на *-i* м. р. нису многобројне: боль, гвоздь, голѣнь, господь, гость, горстань, дьколь, звѣрь, зять, медвѣдь, огнь, печать, пѫть, тать, тьсть, ѫшиндь, чрьвь, жгль, само у мн. людие, зять, лакоть, ноготь, тьсть, тать.

151. Основе на *-i-* мењају се овако:

јед. ном.	пѫть	мн.	пѫтие
ген.	пѫти		пѫтии (пѫтьи)
дат.	= ген.		пѫтьмъ
ак.	= ном.		пѫти
вок.	= ген.		= ном.
инстр.	пѫтьмь		пѫтьми
лок.	= ген.		пѫтьхъ

дв. ном.-ак.-вок.	пѫти	
ген.-лок.	пѫтию	(пѫтью)
дат.-инстр.	пѫтьма	

У споменицима у којима се јако ѣ мења у *-е*, налазимо облике пѫтемь, пѫтемѫ, пѫтеи, пѫтеχѫ, али сличне облике налазимо такође у споменицима који не знају за вокализацију ѣ у ѥ: на пример людемѫ дат. мн., людеχѫ лок. мн. у Сав. и Остр. (уп. о томе даље § 167). У ген. мн. налазимо у споменицима сем облика са -ии, -ьи, -еи такође облике на -и које се јавило сажимањем од -ии: уп. у Клоч. зб. люди 868, печати 737, 738.

5. Основе на сугласник м. р.

152. Именица м. р. са основом на сугласник било је релативно мало. У ту групу иду именице са основом на *-n-* (н) као што су основе дьн-, камен-, корен-, пламен-, ремен-, степен-, келен-.

Основу на *-n-* имају такође облици множине од именица м. р. са наставком за основу у једнини *-ino-*; те именице обележавају сталеж или народност; у множини те именице немају наставак *-ino-*: болѣринѫ, граждании, властелинѫ, жителѣнинѫ, галилѣянинѫ, жидовинѫ, римлѣнинѫ, роуминѫ, содомлѣнинѫ — множина болѣре, граждане, властеле итд.

Треба напоменути да не налазимо увек од тих именица облике множине у нашим споменицима.

Трагове старе сугласничке деклинације у множини налазимо такође код именица са наставком -teljo- (дѣлатель и сл.) и наставком -arjo- (мытарь и сл.); о тим именицама уп. горе § 146 и даље § 154.

153. Стари је наставак за ном. јед. код тих именица био *-y* (ъ) < ōn или < -ons, — уп. Хујера Slov. deklinace, 36 и д.; али нису све именице сачувале тај старији наставак: код већине је врло рано облик акузатива потиснуо стари облик номинатива: камъ, али дьнь, ремень, степень, корень.

Ове се именице мењају овако:

јед. ном.	камъ	дьнь	мн. —	дьне
ген.	камене	дьне	каменѫ	дьнѫ
дат.	камени	дьни	каменьмѫ	дьньмѫ
ак.	камень	дьнь	камени	дьни
инстр.	каменьмь	дьньмь	каменьми	дьньми
лок.	камене	дьне	каменьχѫ	дьньχѫ
дв. ном.-ак.-вок.		камени	дьни	
ген.-лок.		—	дьноу	
дат.-инстр.		каменьма	дьньма.	

154. У ном. мн. био је стари наставак *-е* као што сведочи облик дьне и облици именица са наставком -инѫ, -арь, -тель: уп. у Зогр. и(ероуса)л(и)м(л)ѣне Мр 1_5, галилѣане Л 13_2, граждане Л 19_{14}, самарѣне Ј 4_{40}, римлѣне Ј 11_{48}, свѣдѣтеле Л 24_{48}, дѣлателе Л $20_{10, 14}$, мытаре Мр 2_{15}, Л 7_{29}, тѫжателе Мр 12_7, благодѣтеле Л 22_{25}, у Мар. мытаре Мт 9_{10}, цѣре Л 22_{25}, тѫжателе Мр 12_7, жителе Мт 13_{39}, свѣдѣтеле Л 24_{48} и сл.

Такве облике налазимо и у Асем., Сав., Клоч. зб., Супр. и Остром.

Сугласници *r*, *l* испред наставка *-e* били су првобитно неумекшани, али су се касније јавили облици са *r'*, *l'* по угледу на облике једнине.

Именице су се са наставцима *-arь*, *-inъ*, *-telь* уопште подвргле јаком утицају именица са основом на *-jo-* и на *-o* (в. § 162 и д.), али су очувале старе облике сугласничке деклинације не само у ном., већ и у ген. мн.: уп. житєлъ Зогр. Л 15_{15}, тѫжатєлъ Зогр. Мр 12_{2}, галилѣанъ Зогр. Л 13_{2}, дѣлатєлъ Мар. Мт 20_{1}.

6. Основе на *-a* м. р.

155. Као што је већ речено, основе су на *-a* већином именице ж. р.; у мањој мери има такође именица м. р. са основом на *-a;* то су:

1. именице на *-a:* слоугъ, владыка, жжика, ближика, старѣишина, воєвода, оубица, сѣчьца, ыдьца, виноплинца, чародѣица;

2. именице са наставком *-ja (-ija):* дрѣводѣлъ, прѣдатєча, юноша, балии, сждии, вѣтии, ловьчии, крамьчии, кънигъчии, сокачии, шарьчии, корабьчии, самъчии и сл.

Напомена. Наставак -и (сждии и сл.) претставља слаби ступањ наставка -jā. О наставку именица ловьчии, кънигъчии и сл. уп. чланак Погорѣлов-а Образованіе именъ существительныхъ съ окончаніемъ -чи въ древнеболгарскомъ языкѣ, Варшава, 1914 (Изв. Варшав. универс.) и Соболевског у РФВ. 73, 1915, 402.

156. Промена именица м. р. са основом на *-a:*

јед. ном.	воєвода	мн. воєводы
ген.	воєводы	воєводъ
дат.	воєводѣ	воєводамъ
ак.	воєводѫ	воєводы
вок.	воєводо	= ном.
инстр.	воєводоѭ	воєводами
лок.	воєводѣ	воєводахъ

дв. н.-а.-в.	воєводѣ
ген.-лок.	воєводоу
дат.-инстр.	воєводама

Ове именице (са основом на *-a, -ja)* у тешњој су вези са сличним именицама ж. р. те су сачувале своје старе наставке и своје нарочито место између других именица м. р.

Именице са основом на *-ja* (дрѣводѣлъ, сждии и сл.) у појединим падежима разликују се од именица на *-a* исто тако као именице са истим основама ж. р. (уп. § 186).

О облику инстр. јед. воєводѫ м. воєводоѭ уп. § 187.

Сугласници *k, g* (к, г) мењају се у *c*, *dz* (ц, *s*) у дат. и лок. јед. и ном.-ак.-вок. двојине: владыцѣ, слоуsѣ — (друга палатализација).

7. Узајамни утицај основа на *-o, -jo, -i* и на сугласник.

157. Именице са основама на *-o, -jo, -i* и на сугласник налазиле су се у тешњој узајамној вези, јер су биле истог рода, а у исто су се време подударале у наставцима појединих падежа: уп. ген. јед. рабѣ - коня (исто у ном.-ак.-вок. двојине), дат. јед. рабѣ - коню, ном. мн. раби - кони, ген.-лок. двојине рабѣ - коню; или: ном. и ак. јед. конь - гость и лок. јед. кони - гости; или дат. јед. гости - камени, ак. јед. гость - камень, ак. мн. гости - камени. О подударању у појединим наставцима основа на *-u* и основа на *-o* в. горе (§ 138).

Овим се подударањем објашњава постепено стапање у словенским језицима свих именица м. р., сем именица са основом на *-a*, у једну групу.

Није немогућно да су већ у прасловенском поједине именице са основом на *-u* прешле у деклинацију *-o* основа. Наставак инстр. јед. основа на *-u -ъть* (-ѫмь) у запад. дијалектима праслов. језика потиснуо је стари наставак *-оть* (-ѡмь) код основа на *-o;* наставак вок. јед. основа на *-u* продро је у основе на *-jo:* *коńu м. *коńе које бисмо очекивали. Тако исто већ у праслов. доба или свакако врло рано основе на сугласник м. р. подвргле су се утицају од стране основа на *-i:* уп. инстр. јед. камен-ь-мь, дат. мн. камен-ь-мъ, инстр. мн. каменьми, лок. мн. камен-ь-хъ, ном.-ак.-вок. двојине камени. Трагове старијег стања у погледу тих облика налазимо у ст.-српским, ст.-р., ст.-чеш. споменицима: уп. дат. мн. дѫбровьчамь = dubrovčam (< *dobrovьčan-mъ), градѣмь = građam (< *gordjan-mъ) у повељи бана Кулина 1189 год., или содомлѣмъ у ст.-р. јеванђељу 1092 год. (Архангељско јеванђеље) и то < *sodomljan-mъ; у ст.-чеш. налазимо облике лок. мн. Dolas < *Doljan-sъ, Vrbčas < V^{b}rьbčan-sъ, Lužas < *Lužan-sъ и сл. (уп. Gebauer, Hist. ml. III 1, 77 и д.). Треба напоменути да се *-ja-* у лок. мн. м. *-jǫ-* јавило по угледу на остале падеже (*doljan-mъ, *doljan-mi > *dol'amъ, *dol'ami). Истог су порекла, вероватно, облици које налазимо у Мирослављевом јеванђељу: жителѣмь 81^{a}_{9} (Мт 13_{30} = Асем. жителѣнемъ: -емъ < ьмъ), гоморѣмь 350^{b}_{8}; уп. такође рѫмѣхъ у Остр. (Козловскій, Изслѣдов. 1, 75 с). У најстаријим споменицима таквих облика нема; вероватно није их било ни у језику Ћирила и Методија.

Напомена. Уп. о облицима Dolas и сл. код Флајшханса у зборнику Μνημα, 1926, 17—37 и Важни-а, Sborník Matice Slovenskej, 1, 1923, 114 и д., 4, 1926, 80 и д.

158. У ст.-сл. споменицима такође се огледа процес узајамног утицаја различитих типова деклинације именица м. р. О узајамном приближавању основа на *-u-* и на *-o-* већ је било говора (§ 140—144).

Код сугласничких основа опажа се даљи утицај основа на *-i-*. По угледу на однос ном. јед. гость: ак. јед. гость створен је

место старијег односа **камъı** ном. јед.: **камень** ак. јед. — нови однос **камень : камень** тј. створен је за ном. облик **камень**. Именице **дьнь, ремень, степень, корень** немају уопште облик ном. јед. са наставком -ъı (уп. § 153), старији су облици **камъı, пламъı** очувани само у Супр.: **пламъı** 159$_{17}$, **камъı** 243$_{6-7}$, 276$_{1}$, 300$_{4}$, 301$_{5}$, 444$_{14}$. У најстаријим преписима јеванђеља налазимо ном. јед. **камень**: Мт 24$_{2}$ у Мар. Асем., Мр 13$_{2}$ у Мар. Зогр. и др, тако да се може закључити да је тај облик био у језику Ћирила и Методија. Исти облик налазимо у Син. пс., Еух. и Клоч. зб.

Супр. употребљава облик са наставком -ъı не само као ном., већ и као ак.: **и камъı великъı възложити на прьси** 104$_{27}$ и сл. (уп. 154$_{2}$, 338$_{28}$); **пламъı** као ак. налазимо такође у Супр. (164$_{9}$, 435$_{3}$).

159. Стари је однос ген., дат. и ак. јед. код основа на сугласник био **камене : камени : камень**, али по угледу на однос **гости : гости : гость** тај се однос променио тако да се јавио облик ген. јед. **камени**. У најстаријим преписима јеванђеља чува се обично стари облик са наставком **е**; тај облик налазимо и у Син. пс., Еух. и Клоч. зб.; ген. јед. **дьне** јавља се више пута и у Супр. Али, с друге стране, каткада налазимо већ у најстаријим преписима јеванђеља облик ген. јед. са наставком -**и**: **дьни** Мт 25$_{13}$ у Мар., Зогр., Мт 24$_{38}$ у Асем. У Син. пс. налазимо **камени** 18$_{11}$, 20$_{4}$, 80$_{17}$, **дьни** 95$_{2}$, у Супр. — **камени** 49$_{27}$, **дьни** (**дни**) 375$_{6}$, 429$_{17}$ и др.

Нема сумње да језик Ћ. и М. није још знао за тај облик, већ се он јавио у ст.-сл. дијалектима XI века.

160. Исти наставак -**и** место старог -**е** јавља се у лок. јед.: уп. однос ном. јед. **гость**: ген. јед. **гости**: дат. јед. **гости**: ак. јед. **гость**: лок. јед. **гости**: инстр. јед. **гостьмь** и паралелни однос ном. јед. **камень** (м. старијег **камъı**): ген. јед. **камене** (истовремено замењен новим обликом на -**и**): дат. јед. **камени**: ак. јед. **камень**: лок. јед. **камене**: инстр. јед. **каменьмь**.

Облик лок. јед. **камени** налазимо у Мар. Мр 13$_{2}$, у Зогр. Мт 7$_{25}$ итд., **дьни** у Мар., Зогр., Асем. Мт 24$_{36}$ и др., **камни** у Син. пс. 39$_{3}$. Тај се последњи облик **камни** јавио, вероватно, поред ном. јед. **камень** по угледу на однос **день : дни** (< **дьни**): уп. р. *камень - камня - камню* итд. (друкчије мисли Лескин, Handb.[5] 70).

Напомена. Облик инстр. јед. **дьнiмь** у Супр. 292$_{21}$, **дьньıмь** ibid. 537$_{30}$ (уп. у Мирослављевом јеванђељу **дьнию** 195$^{a}_{5-6}$, Л 21$_{37}$) нема везе са деклинацијом основа на сугласник: тај се облик, вероватно, јавио по угледу на облик **ношть** (**ноштиıмь** и **дьньıмь**).

161. Поред старог облика ном. мн. са наставком -**е** именица **дьнь** има новији облик **дьньıе, дьниıе**: по угледу на облик основа на -**и** (**гостиıе** и сл.): уп. **дьне** у Мар. 24$_{22}$, Зогр. **дьне**, али чешће се јавља у Мар. и Зогр. **дьниıе** (**дьньıе**): Мт 9$_{15}$, Мр 2$_{20}$ и др.; исти облик налазимо у Сав. и Остр., такође у Син. пс. уп. у Остр. **мытарiе** 58^{b}.

Син. пс. употребљава сем тога у функцији ном. мн. облик ак. мн. **дьни** 77$_{38}$, 89$_{9}$, 101$_{4}$. Стари облик генетива множине **дьнъ, денъ**

налазимо у споменицима доста често: уп. Мр 9_2 у Мар. и Зогр., Л 13_{14} у Мар. и Зогр. и др., у Син. пс. 93_{18} дєнѫ, у Еух. 103^a дєнѫ (bis) и др., у Ключ. зб. 901 (дьнь), 904, у Сав. 138^b д'нѫ и др., у Остр. 11 дьнѫ. Али, с друге стране, већ у најстаријим споменицима јавља се новији облик по угледу на основе на *-i-*: дьнии Мт 11_{12}, 24_{29} у Мар. Зогр., дьнєи Л 5_{17} у Мар. Зогр. (дьнии), дьньи у Син. пс. 22_6, 20_5 и др.

По облицима ном. мн. и ген. мн. видимо да је именица дьнь подлегла утицају основа на *-i-* у већој мери него ли остале именице м. р. са основом на сугласник. У вези је с тим утицајем још и ген.-лок. двојине дьнию у Сав. 92 (Мт 26_2); старији облик дьноу налазимо у Мар. Зогр. Мт 26_2 и др.; у Асем. налазимо дьню Мт 26_2. Слични облик ген. лок. дв. са наставком -ню има у Супр. именица ѥлєнь : ѥлєнию $224_{8, 22}$.

162. Слабији је утицај на сугласничке основе од стране основа на *-o-* и *-jo-* м. р. Али ипак налазимо трагове тог утицаја, у главноме код именица које се мењају по сугласничкој деклинацији само у множини: у једнини те се именице мењају као основе на *-o-* (именице са наставком -ĭпъ) или као основе на *-jo* (именице са наставцима -tel'ъ, -aŕ'ъ).

Код последњих именица облици једнине који су се подударали са облицима именица типа конь били су узрок појављивању нових облика и у множини: поред старих облика ном. мн. тѫжатєлє, мытарє (уп. § 154) каткад налазимо у нашим споменицима ном. мн. са наставком *-o-*, *-jo-* основа тј. -и: уп. у Син. пс. сѫкѣдѣтєли 26_{12}, у Зогр. мытари Л 3_{12}, цр҃и (тј. цѣсари) Л 10_{24}, у Мар. цр҃и Мт 17_{25}, у Асем. и Сав. мытари Мт $5_{46, 47}$, у Син. пс. цр҃і 2_2, 47_5 и др.

163. У ген. мн. поред старог наставка -ъ по угледу на основе на *-jo* јавља се наставак -ь: уп. житєлъ у Зогр. Л 15_5, тѫжатєлъ ibid. Мар. 12_2, дѣлатєлъ у Мар. и Асем. Мт 20_1, а и дѣлатєль у Зогр. Мт. 9_{37}, Л 10_2, у Супр. 553_7, дѣлатєль у Мар. и Асем. Л 10_2 и Сав. 150 (Мт 20_1), оучитєль у Зогр. Л 2_{46}, у Супр. 323_{28}, родитєль у Супр. 338_{15} и др., сѫкѣдѣтєль у Ключ. зб. 72, гонитєль у Супр. 527_2, мытарь у Зогр. Л 5_{29} итд.

164. Дат. мн. са наставком -ємъ у споменицима који знају за вокализацију ь > є може се објаснити гласовном променом у старом наставку -ьмъ: Зогр. дѣлатєлємъ Мт 13_{30}, Л 20_{10}, ibid. сѫкѣдѣтєлємъ Мт 26_{60}, цѣсаремъ у Мар. и Зогр. Л 21_{12} и сл.

У ак. мн. јавља се наставак -ѧ м. старијег наставка -и по угледу на облике типа конѭ: уп. дѣлатєлѧ Зогр. и Мар. Мт 9_{38}, Л 10_2, 20_{16}, цѣсарѧ у Мар. Мт 10_{18} и цр҃ѧ у Зогр. ibid., пришєлѧ у Еух. 80^b и цр҃ѧ ibid. 5^b, цр҃ѣ (= цѣсарѧ) у Син. пс. 104_{14} и др., дѣлатєлѧ Сав. 150^b (Мт 20_8).

У инстр. мн. налазимо код тих именица наставак -ъı као код именица са основом на *-o-*: уп. дѣлатєлъı Асем. 161, Мар. Мт 20_2 (у млађем делу Зогр. -ли), родитєлъı Л 21_{16} у Мар., Зогр., Асем., сѫкѣдѣтєлъı у Еух. 93^b, мытаръı у Сав. 35^b, сѫтитєлъı Супр. 246_{12} и сл., уп. Зогр. дьнъı J $2_{19, 20}$, Мр 14_{58}.

Али налазимо такође инстр. мн. са наставком *-и*, као код именица са основом на *-jo*, уп. мытари у Зогр. Л 5_{80}, Мр 2_{16} и у Мар. Мт 9_{11}, Мр 2_{16}, Л 5_{80}, родители у Сав. 130[b] (Л 21_{16}), у Остр. мытари 65, 92[b], властели 96, дѣлатели 267—8, родители 225.

Облик се инстр. мн. са наставком *-ъı* јавио врло рано, услед тога што су се дотичне именице подударале са основама на *-о* у ген. мн.: мытарѫ, родителѫ, као и братъ, львъ и сл. Облик инстр. мн. са наставком *-и* вероватно је доцнијег порекла: он се јавио у доба када се деклинација именица на *-тель*, *-арь* уопште приближила деклинацији основа на *-jo*.

У лок. мн. налазимо облик са наставком *-ихъ* (као конихъ) м. старијег *-ьхъ* само у једном примеру: лателихъ = лателихъ м. лателѣхъ у Син. пс. 9_{29}.

165. Именице са наставком *-інъ* (*-инъ*) у једнини, које се у множини мењају по сугласничкој деклинацији (уп. § 152), подвргле су се у множини утицају од стране основа на *-о;* полазна је тачка том утицају било старо подударање основа на *-о* и основа на сугласник у ген. мн.: гражданъ — человѣкъ.

Тај се утицај пре свега показао у инстр. мн., уп. горе § 164 мытарꙑ, родителꙑ и сл., такође дьньı. Од именице исполинъ налазимо инстр. мн. исполꙑ у Еух. 52[b], од именице властелинъ - властелꙑ у Мар. и Зогр. Л 7_{8}, од именице рѫгминъ — рѫгмꙑ у Супр. 433_{14}. Затим се утицај основа на *-о* показао и у осталим падежима: уп. ак. мн. жидовъı (у Супр. 538_{21}) по угледу на человѣкъı и сл., ном. мн. жидови (Еух. 48[a], уп. жидове у Зогр., Клоч. зб., Супр.), ѳтіопѣни (у Син. пс. 71_{9}: уп. Погод. пс. єдиωплѣне) по угледу на человѣци, у дат. мн. жидовомъ (Супр. 438_{21}) по угледу на человѣкомъ и сл. (уп. такође у Клоч. зб. 98 кръстьѣномъ); у лок. мн. по угледу на человѣцѣхъ јавља се жидовѣхъ (Супр. 406_{18}); по угледу на человѣка ном. ак. дв. јавља се у том падежу облик болꙗрина (Супр. 195_{18}). Што се тиче именице исполинъ односно сполинъ, треба узети у обзир облик ген. мн. споловъ у Супр. 485_{10}: наставак *-овъ* пренесен је од деклинације основа на *-и*.

Разуме се, такве облике као што су жидови или ѳтіопѣни ном. мн, жидовомъ дат. мн. не смемо доводити у везу са језиком Ћ. и М.

166. Основе на *-і* м. р., као што смо видели, нису биле многобројне; у појединим падежима оне су се подударале са основама на *-jo:* уп. ном. јед. гость и конь, исто у ак. јед., у лок. јед. гости и кони; у ст.-сл. дијалектима X и XI века у којима се ь променило у ѣ јавило се ново подударање у инстр. једнине: гост-ѣмь < гост-ьмь и кон-ѣмь, слично томе у дат. мн. гост-ѣмъ (< гост-ьмъ) и кон-ѣмъ.

Отуд даље узајамно приближавање деклинације основа на *-і* и основа на *-jo* у којем преовлађује утицај основа на *-jo*.

167. У ст.-сл. споменицима можемо констатовати утицај основа на *-jo* на основе на *-і* у следећим примерима.

Именица огнь (уп. лат. ignis, ген. јед. огнѣи у Супр. 226$_{8}$, инстр. јед. огньмь у Сав. 34 Мт 8$_{14}$, 147^{b} Мр 1$_{16, 17}$) има по деклинацији основа на *-jo* ове облике: ном. јед. огнѣ у Зогр. Мр 1$_{31}$ (уп. конь), инстр. јед. огнѣмь у Зогр. Мр 1$_{30}$, ген. јед. огнѣ у Мар. Л 12$_{49}$, Син. пс. 67$_{3}$, Супр. 260$_{30}$, огнѣ Зогр. Л 12$_{49}$, Супр. 82$_{11}$, дат. јед. огню Супр. 5$_{24}$, лок. јед. огнѣи (м. огни) Супр. 5$_{21}$; уп. такође ген. јед. огна у Син. пс. 28$_{7}$, дат. јед. огнѫ у Супр. 263$_{12}$.

Од именице звѣрь налазимо у Супр. ген. јед. звѣрѣ 44$_{28—29}$ и др.

Од именице господь јавља се врло рано ген. јед. господѣ (ѓѣ) у Зогр. Мр 12$_{30}$, Л 1$_{45}$, дат. јед. господю (ѓю) у Мар. и Зогр. J 6$_{23}$, у Асем. Л 17$_{5}$, такође у Син. пс., у Еух. редовно ѓю (в. Lang II, 4).

Употреба облика именице господь у вези са облицима именице богъ може објаснити појављивање облика ген. јед. господа и дат. јед. господоу (по угледу на бога, богоу): уп. ѓа у Мар. (често), у Син. пс. 4 п., в. речник Северјановљев), у Еух. редовно (уп. Lang II, 3 и д.), Сав. 149 (Мт 4$_{7}$), ѓоу у Сав. 60 (Л 14$_{21}$), 149 (Мт 4$_{10}$) и у Супр. 15$_{18}$, 16$_{16}$ и др.

Затим се јавља у дат. јед. м. наставка -ю наставак -ѣви под утицајем облика старих основа на *-u* и на *-o* са наставком -ови: облик господѣви (ѓѣви) налазимо у Мар., Зогр., Сав. Л. 17$_{5}$, у Син. пс. 35 и др., у Еух. 59^{a}, у Асем. Л 2$_{23}$, у Супр. 70$_{21}$, 90$_{27}$ и др.

У Клоч. зб. налазимо пѫтоу 62, али немамо облика са наставком -ѹ у ген. јед., -ю у дат. јед. од те именице.

У споменицима који не знају за вокализацију ь > *e*, као што су Сав. и Остр., као резултат утицаја основа на *-jo* може се сматрати облик дат. мн. са наставком -ѣмъ: уп. у Сав. 147^{b} Мр 1$_{18}$ людѣмь (м. -мъ), у Остр. 280 людѣмъ; по угледу на людѣмъ јавља се у таквим дијалектима (који не знају за вокализацију ь > ѣ) облик лок. мн. людѣхъ: уп. у Сав. 32 Мт 4$_{23}$, 92 Мт 26$_{5}$.

168. Засебно треба напоменути о облицима ген. дат. и инстр. мн. именице лакъть, печать, ногъть (основе на *-i*) који су слични облицима деклинације основа на *-o:* уп. ген. мн. лакътъ у Зогр., Сав. и Остр. J 21$_{8}$, Супр. 5$_{10}$, 173$_{24—25}$, 230$_{18}$, лактъ у Мар. J 21$_{8}$, инстр. мн. лактъı у Супр. 502$_{17}$, 567$_{25}$, ген. мн. ноготъ у Еух. 36^{b} (уп. у Супр. ногътии 117$_{27}$), инстр. мн. у Супр. ногътъı 113$_{30}$, дат. мн. печатомъ у Клоч. зб. 915, 918 (уп. печатьмь у Супр. 452$_{22}$).

Те су именице, вероватно, спадале првобитно у основе на сугласник: уп. ном. мн. печатѣ у Супр. 452$_{20}$. Стога се облици ген. мн. лакътъ (*ногътъ, *печатъ) имају сматрати као стари, а облици инстр. са наставком -ъı као нови (уп. горе § 164), као и облик дат. мн. печатомъ и ном. мн. печатѣ у Клоч. зб. 913.

169. Поред примера који доказују да су основе на *-jo* утицале на основе на *-i* налазимо у споменицима и примере обратног утицаја, тј. облике од основа на *-jo* са наставцима који припадају деклинацији *-i* основа: уп. у Остр. ном. м. мъıтарие 58^{b} bis, у Супр. стражие 134$_{5}$, 184$_{26}$, у млађем делу Зогр. вождие Мт 23$_{16, 24}$,

ген. мн. врачєи у Асем. Мр 5_{26}, инстр. мн. оукроимн у Асем. Ј 11_{44} (н < јь), зълодѣими у Супр. 92_{22-28}.

У инстр. јед. јавља се -ъмь м. -ємь, а у дат. мн. -ъмъ м. -ємъ. Примере налазимо у споменицима који не знају за вокализацију ь, — у Сав. и Супр.: у Сав. оцѣмь инстр. јед. 25^b Ј 14_{21}, ножьмь инстр. јед. 96^b Мт 26_{52}, дѣлателѣмъ дат. мн. 46^b (bis, Мт $21_{40, 41}$), лѫжѣмъ дат. мн. (придев) 111^b Мт 26_{60}; у Супр. инстр. јед. отьцьмь 310_8, отьцьмь 342_8, плачьмъ 530_9, вьпльмъ 276_{18-14}, дат. мн. манастирѣмъ 293_{29}, отьцьмъ 284_{10}. У примерима оукроимъ инстр. јед. (Остр. 140, Ј 11_{44}), олѣимъ инстр. јед. (Син. пс. 44_8, 103_{15}) огледа се асимилација (уп. код именица ср. р. § 176).

170. Именице типа отьць, кънязь, разликовале су се од основа на *-jo* у почетку само у вок. јед. (уп. § 148). Тај је облик доводио дотичне именице у везу са основама на *-o*. Доцније, у XI веку именице типа отьць, кънязь приближују се још више основама на *-o* због тога што се ц, з очврсло: ном. и ак. јед. отьц, кнѧз (задње се ъ изгубило), као и рабъ, ген. јед. отца, кнѧза, као и раба, дат. јед. отцоу, кнѧзоу као и рабоу, ген. мн. отьц, кнѧз као и рабъ, инстр. мн. отцъı, кнѧзъı као рабъı (уп. старьцъı Мт 27_{41} у Мар.).

Услед тог приближавања именица отьць, кънязь деклинацији основа на *-o* јавља се облик ак. мн. са наставком -ъı м. старог наставка ѧ: пѣнязъı у Мар. Ј 2_{15} (у Зогр. пѣнязѧ).

С друге стране, у појединим дијалектима XI в. налазимо нови облик вок. јед. са наставком -оу, као код основа на *-jo:* уп. кнѧзоу у Супр. 156_8.

171. Видели смо (§ 139) да су се основе на *-u* врло рано помешале са основама на *-o;* у том су процесу именице са основом на *-o* примиле поједине наставке *-u-* деклинације: -ови у дат. јед., -ове у ном. мн., -овъ у ген. мн. Паралелно томе јављају се наставци -еви за дат. јед., -еве за ном. мн., -евъ за ген. мн. код именица са основом на *-jo*.

Примери: дат. јед. мѫжеви у Мар., Зогр. Л 1_{27}, Зогр., Асем. Л 6_8, Остр. 269^b, Сав. 32^b (bis, Мт $7_{24, 26}$), Супр. 95_{23}, врачеви у Еух. 84^a, Супр. 361_5, Кесареви у Зогр. Мр $12_{14, 17}$ и др., ілеви (= издраилеви) у Зогр. Ј 1_{31}, Остр. 260^b, винареви у Мар. Л 13_7, Остр. 28_9, кратареви у Сав. 110^b Ј 18_{16}, благодѣтелеви у Супр. 493_{11}. Ном. мн. са наставком -еве налазимо само у Супр.: змиеве 77_5, 227_{29}, 229_{24}, зноеве 172_{29}. Ген. мн. са наставком -евъ имају Зогр., Сав. врачевъ Мр 5_{26}, Супр. врачевъ 559_{11}, зноевъ 301_{24}, змиевъ 467_3.

Можда се у појединим од тих примера огледају стари облици са основом на *-ju* код којих су наставци -еви, -еве, -евъ стари: такви су примери: мѫжеви у Мар., Зогр., Асем. и Сав., врачеви у Еух., врачевъ Зогр. и Сав.

Напомена. Уп. о томе питању Meillet-a, Les vocatifs slaves du type mǫžu у MSL. 20, 1918, 95—102.

II. Именице (и придеви) ср. р.

172. У почетку биле су две групе именица ср. р.: 1. именице са основом на сугласник (-n-, -t-, -s-) и 2. именице са основом на *-o-, -jo.*

Основе на *-s-* имале су у ном.-ак.-вок. јед. исти наставак као и основе на *-o:* слово као и село; ово је подударање било полазна тачка за утицај основа на *-o-* на основе на *-s-*.

Основе на *-n-* и *-t-*, које су се разликовале од основа на *-s-* у ном.-ак.-вок. јед., очувале су стару везу са деклинацијом на сугласник именица м. р.

Ипак подударање у наставку ном.-ак.-вок. мн. са основама ср. р. на *-o- (-a)* дало је потстрека утицају последњих и на основе на *-n-, -t-*. Разлике су између основа на *-o* и основа на *-jo* ср. р. биле исте што и разлике код истих основа на *-o-* и *-jo* м. р.: уп. инстр. јед. конѣмь, полѣмь и рабомь, селомь, лок. јед. конѝ, полѝ и рабѣ, селѣ, ген. мн. конь, поль и рабъ, селъ, дат. мн. конѣмъ, полѣмъ и рабомъ, селомъ, лок. мн. конѝхъ, полѝхъ и рабѣхъ, селѣхъ, инстр. мн. конѝ, полѝ и рабъı, селъı, дат.-инстр. дв. конѣма, полѣма и рабома, селома. На тај је начин деклинација именица ср. р. са основом на *-o* дошла у везу са деклинацијом истих основа м. р.; стога су се именице ср. р. типа село могле у појединим случајевима подлећи истим утицајима аналогије као и именице са основом на *-o* м. р. Слично томе су именице типа полѣ подлегле у извесној мери истим утицајима као што и именице типа конь.

1. Основе на *-o* ср. р.

173. Те именице претстављају највећу групу именица ср. р. Овамо иду именице са тематским вокалом *-e/-o* и са различним наставцима за основу који се свршавају на *-o:* вѣко, гнѣздо, иго, мѧсо, перо, село, блато, длато, што, пѫто, врата (само у мн.), злато, жито, божьство, цѣсарьство, нестьство, лжкавьство, рождьство, чрьнило, грѫло, кадило, крило, рало, ръıло, сѣчиво, бедро, шдра (само у мн.), изеро, ребро, число, весло, рамо (уп. ак. дв. рамѣ Мар. Л 15_5, лок. дв. рамоу Супр. 80_{19}), колѣно, сѣно, стегно, зрьно и сл.;

2. придеви у облицима ср. р. који су наведени у облику м. р. у § 136;

3. редни бројеви у облицима ср. р. наведени у м. р. у § 136.

174. Промена основа на *-o:*

једн. ном.-ак.-вок.	село	мн.	села
ген.	села		селъ
дат.	селоу		селомъ
инстр.	селомь		селъı
лок.	селѣ		селѣхъ

дв. ном.-ак. селѣ
ген.-лок. селоу
дат.-инстр. села.

У лок. јед. и мн., ном.-ак.-вок. двојине испред наставка ѣ, пореклом од дифтонга, сугласник *k* се мења у ц, г у ѕ, *х* у *с* (друга палатализација): вѣцѣ, вѣцѣхъ (ном. јед. вѣко), изѣ, чѕѣхъ (ном. јед. иго), пазоусѣ (ном. јед. пазоухо), — уп. Супр. подъ обѣ пазоусѣ 263_{80}.

Тип именица село сачувао је у главноме добро своје старе наставке у споменицима X—XI века. Само у Супр. јавља се у инстр. јед. наставак -ъмь који је очевидно пренесен од именица м. р. са основом на *-о*, а ове су га последње примиле од основа на *-u;* примери су већ наведени у § 142 (брашънъмь, дѣльмь).

Примери дѣлъмь, сътъмь (а и словъмь која је именица претстављала стару основу на сугласник — уп. § 142 и 179) које налазимо у Остр. могу се сматрати као русизми. Тако исто су чехизми примери дрѣвъмь же крижънъмь II^{b}_{10-11} у Прашк.

У Супр. налазимо дат. мн. словъмь 312_{14} (м. старијег облика словесьмъ) и дат. инстр. дв. крильма 458_{7}; у осталом тај други пример може бити случајног порекла, а први обична грешка.

2. Основе на *-jo* ср. р.

175. Овамо иду:

1. именице ср. р. са наставцима *-jo-, -ьje:* полѥ, морѥ, жѧѥ, ложѥ, брьниѥ, вѣниѥ, зелиѥ, копиѥ, камениѥ и сл.;

2. придеви са истим наставцима у облицима ср. р. (облике м. р. в. у § 146);

3. редни број третии у облику ср. р. третиѥ:

јед. ном.-ак.-вок.	полѥ	знамениѥ	мн.	поля	знамениа
ген.	поля	знамениа		полъ	знамении
дат.	полю	знамению		полѣмъ	знамениѣмъ
инстр.	полѣмь	знамениѣмь		поли	знамении
лок.	поли	знамении		полихъ	знамениихъ

дв. ном.-ак.-вок.	поли	знамении
ген.-лок.	полю	знамению
дат.-инстр.	полѣма	знамениѣма.

Овако се мењају и именице ср. р. са наставком у ном. јед. *-е* од старијега *-о* иза сугласника ц које је ц постало од *k* услед треће палатализације: лице (< *liko), срьдьце (< s^{b}_{g}rdьko) и сл.

176. Место и може бити испред *j* ь, као и у другим случајевима (уп. § 53 и д.): знаменьѥ, -ыа итд.

Вероватно су фонетског порекла облици инстр. јед. подрѣжанiимъ Син. пс. 34_{16}, псанымь Клоч. зб. 55, хотѣнiимь ibid. 197, оутвьрьжденiимъ Супр. 52_{12}, каменимь ibid. 74_{1-2} и сл., као и облици дат. мн. сѧгрѣшенним Супр. 390_{12}, милосрьдiимъ ibid. 490_{15} и сл. Ови су облици резултат изједначења вокала; -ии- може даље дати сажимањем -и: уп. блисцанимь Клоч. 821, подражанимъ Супр. 83_{20-21}, пришьствимъ ibid. 306_{22-23}; уп. такође -и- < -ии- у лок. јед. въ трапѣни и сл. (в. § 58 и д.).

Друга су отступања од наведених образаца морфолошког порекла. Услед психолошке везе са основама на *-jo* м. р. које су добиле у дат. јед. секундарни наставак -ѣви (в. § 167) постао је облик моремви (Супр. 412$_{6-7}$). Слично се објашњавају облици који имају у инстр. мн. наставак -ими м. -и: оржжыми (-ы = ьи) у Зогр. Мр 14$_{48}$ (друкчије Kurz, LF. 50, 230 с.), оученими у Супр. 96$_{17-18}$, цѣсарьствими ibid. 232$_{2}$; исто тако налазимо у Супр. 469$_{11}$ облик дат. инстр. дв. плещьма са наставком основа на *-i*.

3. Основе ср. р. на *-s*

177. Ове именице претстављају мању групу: чюдес-, лютес-, колес-, небес-, словес-, дивес-, дрѣвес-, истес- (истеса = бубрези), очес-, ушес- (уп. Meillet-a, Études sur l'étymol. 356 и д.).

Мењају се овако:

јед. ном.-ак.-вок.	слово	мн. словеса
ген.	словесе	словесъ
дат.	словеси	словесьмъ
инстр.	словесьмь	словесы
лок.	словесе	словесьхъ
дв. ном.-ак.-вок.	тѣлеси (словесѣ)	
ген. лок.	словесоу	
дат. инстр.	—	

178. Наставак -ы у инстр. мн. изгледа да је врло стар: словесы Зогр. и Мар. Мт 12$_{37}$, Л 23$_{9}$, Син. пс. 108$_{3}$, нѣсы ibid. 112$_{4}$ и сл., — уп. дьнъı и сл. (§ 164).

Именице ср. р. овог типа (слово) имале су неколико падежних наставака заједничких са именицама м. и ж. р. са основом на сугласник; стога су се могли појавити код именица типа слово нови облици са наставцима пренесеним аналогијом у почетку у основе м. р. на сугласник; тако поред старог ген. јед. са наставком -е налазимо облик са наставком -и: словеси Асем. Мт 22$_{46}$, небеси Син. пс. 77$_{28}$, 84$_{12}$ (нѣси), Еух. 11^{b} и др. То исто налазимо у лок. јед.: словеси Мар. и Асем. J 8$_{31}$, Сав. 90^{b} Мт 25$_{19}$, небеси (нѣси) Асем. Мт 24$_{30}$ и др., очеси Асем. Мт 7$_{3, 4}$, Остр. тѣлеси 62^{b} (поред облика тѣлоу 61^{b} по деклинацији основа на *-o*), у Син. пс. нѣси 10$_{4}$ и др., колеси 76$_{19}$, тѣлеси 90$_{10}$, у Еух. тѣлеси 8^{a}, 44^{b}, у Супр. колеси 88$_{23-24}$, небеси 64$_{6}$ и др., дрѣвеси 400$_{18}$, словеси 278$_{11}$, чоудеси 35$_{12}$, тѣлеси 261$_{22}$.

179. С друге стране, именице типа слово имале су подједнаки облик ном. -ак. јед. са именицама ср. р. са основом на *-o* (слово : село), а и сличне облике ном.-ак.-вок. и инстр. мн. (словес-а, словес-ъı : сел-а, сел-ъı). Тиме се објашњава утицај именица типа село на именице типа слово. Тај се утицај пре свега огледа у преношењу наставака *-o* деклинације у деклинацију именица слово и сл.: уп. ном.-ак.-вок. дв. тѣлесѣ Супр. 14$_{5, 24}$ и др. (по угледу на селѣ) поред старијег облика тѣлеси ibid. 270$_{28}$.

Даље се тај утицај огледа у потпуном изравнавању облика именица типа слово са облицима именица типа село; по угледу на односе облика село : села : селоу : село : селѣ : селомь : села итд. јавили су се нови односи слово : слова : словоу : слово : словѣ : словомь итд. као замена старијих односа слово : словесе : словеси : слово итд.: уп. у Мар. и Зогр. инстр. јед. окомь Мр 9_{47}, (ном. око), лок. јед. оцѣ Мт 7_{8} (два пут), $_{4}$, у Асем. ген. јед. ока Мт 7_{5}, у Син. пс. ген. јед. ока 16_{8} и инстр. јед. окомь 100_{5}, у Еух. окомь 15^{a}, 93^{b}.

Тако исто именица слово има облик инстр. јед. словомь Мт 22_{15} у Мар., Сав. и Асем. (-омъ), у Еух. 13^{a} и др., у Супр. 10_{9}, 11_{27} и др., дат. јед. словоу у Сав. 43 Мт 19_{11}, у Супр. 24_{2} и др., ген. јед. слова у Супр. 442_{8} и др., уп. такође дат. мн. словѣмъ м. словомъ у Супр. (уп. § 174).

Именица небо: у Мар. и Зогр. налазимо дат. јед. небоу Мт 11_{25} и др., у Син. пс. нбоу 88_{30}, у Супр. небоу 28_{7}, у Зогр. инстр. јед. небомь Мт 5_{34} (у Мар. нбмь).

Именица оухо: у Мар. и Зогр. Л 12_{8}, у Син. пс. 17_{45} налазимо дат. јед. оуховоу.

Именица чоудо има дат. јед. чюдоу у Син. пс. 70_{7}, чоудоу у Супр. 563_{21}.

Именица коло: у Супр. 80_{20} налазимо ген. м. колъ.

Именица дрѣво у најстаријим споменицима мења се као основа на *-о*, али у Супр. налазимо облик дрѣвеси лок. јед. 400_{18}, дрѣвеса 158_{29}, дрѣвесемъ 158_{30}, дрѣвесѣхъ 159_{1-2} и др. поред дрѣва 49_{27}; уп. рус. *древесина, древесный*. Вероватно је у слов. језицима било и једно и друго — основа на *-о* и основа на сугласник: уп. грч. δένδρον и δένδρος; у језику Ћ. и М. било је, вероватно, дрѣво-дрѣва.

180. Пошто су се употребљавали нови облици ока, неба поред старих очесе, небесе, јавили су се обрнуто новији облици типа тѣлесе поред старијег тѣла и сл.: уп. у Мар. ген. јед. тѣла, дат. јед. тѣлоу, инстр. јед. тѣломь, лок. јед. тѣлѣ, али и ген. јед. тѣлесе 115_{22}, 188_{31}, Л $24_{8,23}$ (= Зогр., Асем.), 313_{18}, лок. јед. тѣлесе Мат 6_{27} (тѣлеси Асем., Зогр. и Остр. 62^{b}), ном. мн. тѣлеса Мар. Мт 27_{52}, Ј 19_{31} (= Асем., Зогр.) итд.

Именица дѣло у најстаријим преписима јеванђеља мења се као основа на *-о*, али у Еух. налазимо такође дѣлесъ 89^{a}, дѣлесемъ 60^{a}, у Супр. дѣлеса 325_{18}, дѣлесъ 413_{3}, дѣлесѣхъ 418_{17}, дѣлесѣ $305_{16,21}$, 336_{8} и др. поред дѣла ген. јед. 431_{28}.

Именица лице такође јавља се у најстаријим јеванђелским преписима као основа на *-о*, али у Супр. налазимо личеса 397_{18}.

Облике од основа дивес-, истес-, колес-, лютес- налазимо у старим споменицима врло ретко.

Облика ока, неба, оцѣ, небоу и сл. вероватно није било у језику Ћ. и М., ма да су се ти облици јавили врло рано, можда у X веку; још је мање вероватно да су били у језику Ћ. и М. облици тѣлесе, дѣлеса (старе основе на *-о*).

181. Именице око, оухо имају старе облике двојине без наставка -es-: ном.-ак.-вок. очи, оуши, ген.-лок. очию (очью), оушию (оушью), дат.-инстр. очима, оушима; тај је облик дат.-инстр. образован додавањем наставка -ма на облик ном.-ак.-вок. очи, оуши.

4. Основе на *n*- и на *t*- ср. р.

182. У ову групу именица иду именице ср. р.:

1. са основом на *-n* (понеке са наставком -men-): имен-, врѣмен-, чисмен-, писмен-, сѣмен-, племен-, слѣмен-, тѣмен-;

2. са основом на *-t* (наставак -ęt-): агнат-, жрѣбат-, клюсат-, козьлат-, осьлат-, овьчат-, отрочат-.

Мењају се овако:

једн. н.-ак.-в.	има	отроча	мн. имена,	—
ген.	имене,	отрочате	именъ,	отрочатъ
дат.	имени,	—	именьма,	—
инстр.	именьмь	—	—	—
лок.	имене,	отрочате	именьхъ,	—
дв. н.-а.-в.	имени		—	
ген.-ак.	—		—	
дат.-инстр.	именьма		—	

183. Као и код именица м. р. са основом на сугласник (уп. § 178), тако и код именица ср. р. са основом на *-n* и *-t* врло се рано појављује нови наставак -и поред старијег -е у ген. и лок. једн.: уп. ген. једн. врѣмени у Мар. Мт 26_{16}, Син. пс. 88_{46} (врѣмені), у Еух. 49^{b}, сѣмени у Еух. 59^{ab} и др.; лок. једн. врѣмени у Мар., Зогр. и Асем. Л 18_{4}, жрѣбати у Мар. 115_{9}, 188_{17}, Зогр. 130^{b}_{14} и у Асем. Ј 12_{15}, у Сав. ibid. и сл.

Утицај основа на *-o* ср. р. огледа се у облику ном.-ак.-вок. дв. именѣ у Зогр. и Мар. Мр 3_{17}, уп. старији облик имени у Супр. 113_{29}.

Облици инстр. једн. именьмь, дат. мн. именьмъ, лок. мн. именьхъ и сл. јављају се у споменицима који знају за вокализацију ь > е као именемь, именемъ, именехъ, али се слични облици могу наћи такође у споменицима у којима се ь у јаком положају чува: уп. Сав. лок. мн. врѣменехъ 90^{b} (Мт 25_{19}), инстр. једн. именемь 126 (2 пут, Ј $10_{38, 39}$) и именьмь 50^{b}, 52 и сл. У овим се споменицима -е јавило место ь по аналогији.

III. Именице (и придеви) ж. р.

184. Именице ж. р. имају четири различите промене: деклинацију основа на *-a*, основа на *-i*, основа на сугласник и основа на *-ū*.

Највише има именица ж. р. са основом на *-a;* пошто су те именице од почетка имале своје нарочите наставке, то су очувале своју стару деклинацију.

Именице са основом на *-i* тако исто су се очувале као засебна група. Именице са основом на сугласник које су већ од почетка имале понеке заједничке наставке са основама на *-i* (у ак. јед. матер-ь : кост-ь, у дат. јед. матер-и : кост-и, ак. мн. матер-и : кост-и), врло су рано подлегле утицају ових последњих: дат. мн. матер-ь-мъ постало је према кост-ь-мъ, инстр. мн. матер-ь-ми према кост-ь-ми, лок. мн. матер-ь-хъ према кост-ь-хъ.

Основе на *-ū* имале су од почетка наставке сличне наставцима основа на сугласник.

1. Основе ж. р. на *-a*

185. У ову групу иду:

1. Именице ж. р. са основом на *-a*, као што су брада, вода, жена, звѣзда, трава, хвала и сл.

2. Именице ж. р. са наставком *-ja (-ija)*: боуря, воля, земля, доуша (< duchja), паша, (< pasja), братриа (братия); понеке такве именице имају у ном. јед. слаби ступањ наставка *-ja* у облику *-i*: мльнии, богъини, господъини, гражданини, милостъини, поустъини, рабъини и сл. (са наставком -упја-);

3. Придевски облици ж. р. са основом на *-a, -ja* (-ija): добра, нова, львова, лъжава, дивьна, роумѣна, человѣчьска, крилата, синя, божия и сл.

Као основе на *-a* мењају се облици трпних партиципа у ж. р. (несена, читана, молена, бита и сл.).

Као основе на *-ja* мењају се облици компаратива у ж. р. (хоуждьши, новѣиши, уп. даље § 197) и облици ж. р. партиципа сад. и пр. времена (иджщи, несъши, уп. § 200 и д.); -и претставља слаби ступањ наставка *-ja*.

Именице са наставком у ном. јед. *-i* разликују се од именица на *-ja* само у том падежу.

186. Именице са основом на *-a, -ja* мењају се овако:

јед. ном.	жена	земля	мн. женъı	земльı
ген.	женъı	земльı	женъ	земль
дат.	женѣ	земли	женамъ	земльмъ
ак.	женж	землю	женъı	земльı
инстр.	женоиж	землеиж	женами	земльми
лок.	женѣ	земли	женахъ	земльхъ
вок.	жено	земле	= ном.	

дв. н.-а.-в.	женѣ	земли
ген.-лок.	женоу	землю
дат.-инстр.	женама	земльма.

Слично се мењају именице ж. р. са наставком *-a* иза сугласника ц, з који су се јавили услед треће палатализације старијих сугласника *k, g*: овьца (< *ovьka), полъза (< *polьga).

187. Сугласници к, г, х мењају се испред потоњег вокала ѣ (које је постало од старијег дифтонга *-aj*) у дат. и лок. јед. и ном.-ак.-вок. дв. у ц, з, с (друга палатализација): рѫцѣ, ногѣ, снъсѣ (ном. јед. рѫка, нога, снъха).

У инстр. јед. поред обичних облика са наставком -ѡ҃ѫ, -ѣ҃ѫ, налазимо такође облике са наставком -ѫ (то исто код именица м. р. са основом на -ѧ). Ови се облици јављају у главноме у Супр.: многѫ нꙋждѫ 41_{12}, домѫ $509_{20, 23}$, рѫкѫ 510_{18-19}, воєводѫ 72_{19} и др., дꙋшѫ 511_{20}, зємлѣѫ 257_{28}, братиѣѫ 174_{4} и сл.

Вероватно су ти облици особина преписивачевог дијалекта. У осталим споменицима такви се облици јављају врло ретко, у појединачним примерима; не можемо их узимати као особину преписивачевог дијалекта, а још мање као црту језика Ђ. и М.

Тако у Зогр. налазимо зємлѣѫ Мт 5_{35}, галилѣѫ Л 17_{11}, братрьѫ Л 21_{16}; у Мар. братриѫ Л 21_{16}; у Асем. братиѣѫ ibid., у Сав. славѫ (ѭжѥ имѣхѫ) Ј 17_{5} (2 п., 26, 107), што се може објаснити утицајем потоњег ѭжѥ; у Син. пс. налазимо само многѫ силѫ 32_{16}, у Клоч. зб. — сѫ вьсѣкоѫ обрѣтаѭштѣѫ сѧ тѫжю 145 (м. обрѣтаѭштѣѣѫ тѫжеѣѫ).

Облике инстр. јед. са наставком -ǫ треба сматрати као касније: они су се јавили услед сажимања (после губљења ĭ) у наставку -oĭǫ (-oǫ).

Напомена. О облику инстр. јед. са наставцима *-oję*, *-ǫ* уп. Nachtigal-a у Čas. za slov. jezik, knjiž. in zgod. 3, 1921, 1—24, van Wijk-a, Slavia 2, 1923/4, 6 и д., Ramovš-a у ZslPh. 1, 1925, 65—73 (старију литературу в. код Hujer-a, Slovan. deklin. § 159).

Сажимањем -нн у ном. јед. добија се -и: млнни Мт 24_{27} у Мар., Зогр., Асем. и Сав., Мт 28_{3} у Зогр. и Сав., Л 17_{24} у Зогр.

2. Основе ж. р. на *-i*.

188. Ове именице такође претстављају доста велику групу: блѧдь, водонось, вьсь, врьвь, вѣдь, двьрь, жаль (= гробъ), злъчь, зъль, испъıть, капь, жрьдь, кобь, ковь, конь (уп. искони), мѣдь, мъıшь, прьсь, пропадь, пѧдь, рѣчь, скрѫбь, соль, тварь, тврѫдь, ҳоть, чѧдь (Мак. гл. IV 22—23), цюдь (ib. IV 9 ак. мн. цюди), ıадь, гѫсли ном. мн., мъıсль, ıасли, гъıбѣль, кѫдѣль, обитѣль, свирѣль, брань, дань, длань, голѣнь (Мак. гл. 13), сѣнь, пѣсень, зависть, власть, благодѣть, благодать, кость, мьсть, лѣть, мошть, смрьть, памѧть, сласть, страсть, благость, боꙗсть, доблѣсть, дрьзость, грѫдость, крѣпость, кротость, милость, мрьзость, радость и сл.

189. Именице ж. р. са основом на *-i* мењају се овако:

јед. ном.	кость	мн.	кости
ген.	кости		костии (костьи)
дат.	кости		костьмъ
ак.	кость		кости
инстр.	костиѣѫ (-ьıѫ)		костьми
лок.	кости		костьхъ
вок.	кости		= ном.

дв. ном.-ак.-вок. кости
ген.-лок. костию (костью)
дат.-инстр. костьма.

О алтернацији -и и ъ у инстр. јед. и ген.-лок. дв. в. § 55 и д.

Место јаког ъ у дат. ген. и лок. мн. у споменицима у којима се ъ мења у ѣ налазимо -ѣ: костѣмъ, костѣи, костѣхъ.

Сличне облике у споменицима у којима се јако ъ чува, — часлѣхъ Сав. 138, Остр. 250 (2 п.), вещихъ, заповѣдѣхъ ibid. 277, — треба објашњавати друкчије: вокал ѣ дошао је у наставак дат. мн. -ѣтъ по аналогији (часлѣмъ као людѣмъ, гостѣмъ, а ови последњи облици по угледу на конѣмъ и сл.), а из дат. мн. прешао је у лок. мн.

3. Сугласничке основе ж. р.

190. Овамо иду две именице са основом на *-r* (ρ): матєр-, дъщєр-; те су две именице сачувале у ст.-сл. своју засебну деклинацију и поједине наставке који их везују са сугласничким основама м. и ср. р.

Мењају се овако:

јед. ном.	мати	мн.	матєр-и
ген.	матєр-е		матєр-ъ
дат.	матєр-и		матєр-ъмъ
ак.	матєр-ь		матєр-и
инстр.	матєр-иѭ		матєр-ъми
лок.	матєр-и		—
вок.	= ном.		= ном.

Облици дв. у ст.-сл. споменицима нису познати.

191. Као што се види, сугласничке основе ж. р. више су се приближиле основама ж. р. на *-i*, него ли сугласничке основе м. р. основама истог рода на -і.

Неки су се облици сугласничких основа ж. р. и основа истог рода на *-i* подударали у наставцима од почетка услед гласовних промена: такви су облици дат. јед. матєри и кости, ак. јед. матєрь и костьи, ак. мн. матєри и кости; сем тога већ у праслов. доба јавили су се облици код сугласничких основа ж. р. слични дотичним облицима основа на -і услед аналогије: матєриѭ по угледу на костиѭ, матєр-ъмъ (дат. мн.) по угледу на кост-ъмъ, матєр-ъми (инстр. мн.) по угледу на кост-ъми, матєр-ъхъ (лок. мн.) по угледу на кост-ъхъ (уп. § 158 и д. о сугласничким основама м. р.).

Стари облик лок. јед. са наставком *-e* код сугласничких основа ж. р. није очуван у ст.-сл. споменицима, уп. лок. јед. дъштєри у Мар. 114_{12}, 187_{7}, Зогр. 129^{b}.

Тако исто није очуван облик ном. мн. са старим наставком *-e* (уп. камєнє): у Син. пс. налазимо дъщєри 44_{10}, 47_{12}, 96_{8}, у Супр. матєри 8_{12}, 95_{28-29}; и у вок. мн. налазимо дъщєри у Мар. и Зогр. Л 23_{28}. Од старих облика сугласничке деклинације којима се та деклинација одликује од деклинације основа на -і очувани су само ови: ном. јед. мати, дъшти, ген. јед. матєрє, дъштєрє, ген. мн. матєръ, дъштєръ.

Вероватно је такво стање било у језику Ћ. и М.

У дијалектима XI в. утицај основа на *-i* проширио се и на облике ген. јед. и ген. мн.: у Син. пс. и Еух. стари облик ген. јед. са наставком *-е* јавља се релативно ретко, преовлађују облици са наставком *-і*: дъштери у Син. пс. 9_{15}, 44_{14}, матери у Еух. 44[a], 62[a], 79[a]; матери налазимо и у Супр. 242_{24}; за ген. мн. Син. пс. даје облик дъщерєи (управо дъщерь : рєі, sic), — уп. костєи од старијег костьи.

Нарочити појав претставља облик ген.-ак. матерє, дъщерє у Сав., Син. пс. и Супр.: любаі оц҃а ли мт҃рє... любаи сн҃а ли дъштерє Сав. Мт 10_{37} (2 п., 30[b] и 37[b]), тако исто у Остр. дъщерє 59, 67 и матерє 20, 59 (2 п.); у Син. пс. — мр҃є (= матерє) 112_9; у Супр. любаи отьца и матерє... 253_{10}, ищѣли ми дьштерє 308_4. Облици матерє, дъщерє најпре се јављају у вези са паралелним обликом ген. ак. јед. на *-а* (уп. Вондрак-а Altk. Gr.[2] 435).

4. Основе на *-ū* ж. р.

192. Тих именица нема много; оне се разликују од именица ж. р. са сугласничком основом у ном. и лок. јед. и дат.-инстр. мн.

У ном. јед. налазимо наставак -ъі од старијег *-ū -s*: црькъі; у лок. јед. очуван је стари наставак сугласничких основа *-е;* у дат.-инстр. и лок. мн. основе на *-ū* имају наставке -амъ, -ами, -ахъ: црькъвамъ, црькъвами, црькъвахъ, што је, вероватно, стара црта код тих основа (уп. Meillet-a, Sl. comm. 373 и д.).

У деклинацију основа на *-ū* иду ове именице: боукъі (боукъв-), брадъі (брадъв-), жрьнъі (жрьнъв-), *кръі (кръв-), локъі (локъв-), любъі (любъв-), неплодъі (неплодъв-), свекръі (свекръв-), смокъі (смокъв-), тъікъі (тъікъв-), цркъі (цркъв-), цѣлъі (цѣлъв-), ьтръі (ьтръв-), хоржгъі (хоржгъв-).

193. Ове се именице мењају овако:

јед.	ном.	цркъі	мн. цркъви
	ген.	цркъвє	цркъвъ
	дат.	цркъви	цркъвамъ
	ак.	цркъвь	цркъви
	инстр.	цркъвиж	*цркъвами
	лок.	цркъвє	цркъвахъ.

Облици дв. нису познати из ст.-сл. споменика. Могу се претпоставити облици цркъви, цркъвоу, цркъвама (уп. Leskien-a, Handb.[5] 76).

Није познат у најстаријим споменицима ни инстр. мн., али се може замислити да је у том падежу био облик *цркъвами (уп. боукъвами у Слепчанском апостолу 2 Тес. 2_2, боукьвами у Шишатовачком апостолу ibid.).

194. Од основе *krū-* није се очувао стари облик ном. јед. *kry (уп. ст.-пољ. kry), место њега се употребљава облик ак. јед. кръвь. Уопште та именица у својој деклинацији више нагиње

основама ж. р. на *-i:* уп. ген. мн. кръвии по угледу на костии (Зогр. кръвиі J 1_{13}), дат. мн. кръвьмъ Супр. 221_{19}, инстр. мн. кръвьми Син. пс. 105_{98}, Супр. 108_{20}, 217_{10}. Слично томе можемо замислити облик лок. мн. *кръвьхъ.

У Син. пс. налазимо ген. мн. крьвъі 25_{9}, 54_{24}, 58_{8}, кръвъі 15_{4}: уп. о томе облику Meillet-a R. E. Sl. IX, 119 с.

Утицај основа на *-i* огледа се делимице и код осталих именица са основом на *-ū:* у ген. јед. јавља се наставак -и поред старијег -е (уп. исто код сугласничких основа): Син. пс. кро҃ви (кровьви) 78_{10}, любъві 108_{4}, цр҃кві 17_{7}, 21_{23}, Еух. локъви 54[b]; Остр. кръви 21[b] и др.; лок. јед. любъви J 15_{9} у Мар., Зогр., Асем. и Сав. J 15_{10} Асем. и Сав. (-ве Мар. и Зогр.), цр҃кви Л 2_{46} у Мар., Асем. и Сав., Л 20_{1} у Мар., J 7_{28} у Мар., Асем. и сл.

Нарочито отступање претставља облик ном. јед. смокви у Супр. 316_{5}, 348_{4} (уп. цр҃квьи у Бол. пс. — в. Шчепкин, Болонская псалтырь, 214, — исто у Охрид. ап. цр҃кви 33, любъви 84[b], уп. Куљбакина, Охридская рукопись апостола, CX с.).

Као и код именица мати, дъщи, налазимо код основа на *-ū* облик ген.-ак. са наставком -е: уп. разар҃ѣмі цр҃квье у Зогр. Мр 15_{29}, свекръве своѥ Зогр. Мт 10_{35}, въ цр҃кве у Сав. Л 18_{10}, у Син. пс. неплодъве 112_{9}, любъве 72_{7}, Клоч. зб. цр҃кве 121; у Супр. тај се облик јавља чешће (смокве 350_{13} и др., на любъве 385_{9} и сл.).

195. Најзад треба забележити употребу облика любъі (ном. јед.) у улози ак. јед., и то већ у најстаријим споменицима; та се употреба ограничава на изразе любъі дѣіати, прѣлюбъі сътворити. Вероватно се ту огледа стари облик ак. јед. на *-ūm:* уп. лат. socrum и грч. ἑχθύν.

Обрнуто, доцнијег је порекла облик прѣлюбъ: не прѣлюбъ дѣи у Мар. Мр 10_{19}, не прѣлюбъ сътвори Л 18_{20}, не прѣлюбь сътвориши у Асем. Мт 19_{18} (уп. Вондрака Altk. Gr.[2] 426., Vgl. Gr. II 50, Ињинског, РФВ. 60, 1908, 435 и д., Хујера, Slov. deklinace § 90).

IV. Именичка деклинација придева

196. Видели смо да се придеви у кратком облику мѣњају у м. и ср. р. као именице са основом на *-o* (-jo), а у ж. р. као именице са основом на *-a* (-ja), — уп. § 136, 173, 185. Али треба напоменути да се у улози вок. јед. код придева јавља облик ном.: ѡ роде невѣр҃нь (у Мар. Мр 9_{19}). У осталоме употребљава се вок. када придев замењује именицу: безоумьне Л 12_{20} у Мар., Зогр., Асем. и Остр. и сл. По угледу на такве случајеве почео се употребљавати вок. и онда када се придев налазио поред именице: фарисею слѣпе Мар. и Зогр. (млађи део) Мт 23_{26} и сл.

197. По именичкој деклинацији мењају се и компаративи у кратком (именичком) облику.

Облици компаратива образовали су се помоћу наставка -jьs односно -ějьs-, и то без наставака -ъko-, -oko-. -ьko- који се јављају у позитиву. Тако имамо основу компаратива *chud-jьs- поред основе позитива *chudo-, основу компаратива *dorg-jьs- поред основе позитива *dorgo-, *sold-jьs- поред *soldъko-, *vys-jьs- поред *vysoko-, *nov-ějьs- поред *novo-.

Ном. јед. м. р. компаратива имао је у праслов. наставак -jь: bogatě-jь, nově-jь, *mьnjь-jь, *chudjь-jь- = богатѣи, новѣи, мьнии, хоужди. Наставак компаратива -jos/-jes имао је са слабим ступњем вокала облик -is-; -jos- се јављало у једним падежима, -is- у другим; контаминацијом -jos- и -is- добивен је наставак -jis, који је у ном. јед. м. р. дао -jь; облик *chudjь добио је још једно -jь- по угледу на облике *novějь, *bogatějь (уп. Лескин-а, Altb. Gram. 125). Ном. јед. ср. р. имао је у почетку наставак -jos (уп. лат. maius < *maios); -jos- је дало доцније -je; затим су облици компаратива са наставком -je- постали прилози (уп. ст.-сл. ѣіше, хоужде), а за ном. јед. ср. р. образовани су нови облици са сложеним наставком -jьs--je према облицима м. р. са наставком -jьs: *chudjьše, *novějьše, ст.-сл. хоуждьше, новѣише.

Порекло *ě* у облицима *novějьs- и сл. није потпуно јасно, види се само да је од старијег *ē*, а не од дифтонга, јер се иза *č* мења у *a:* уп. ст.-сл. мькчаи и сл.

Напомена. О облицима компаратива уп. Štrekelja AslPh. 26, 1904, 569 и д.

Треба напоменути да су основе компаратива у 2, 3 итд. падежима м. и ср. р. примиле још наставак -jo-. На тај су начин добивени ген. јед. м. и ср. р. *novějьša < *novějьsja (уп. *konja), дат. јед. м. и ср. *novějьšu < *novějьsju (уп. *konju) итд.

Само је облик ном. мн. м. р. очувао стари наставак сугласничких основа *-e*, али је имао испред тога наставка сугласник š као и остали облици (novějьse > novějьshe > novějьše), — уп. ст.-сл. новѣише. Облик ном. мн. ср. р. подударао се са ном. мн. основа на *-jo* ср. р. (*polja): ст.-сл. новѣиша.

Основе компаратива ж. р. проширене су наставком -jā (у ном. јед. слаби ступањ наставка -ī), тако да се њихова деклинација подудара са деклинацијом именица типа поустыни:

ном. *novějьši, *mьnjьši < *novějьs-i, *mьnjьs-i (-si > chi > ši)
(ст.-сл. новѣиши, мьньши),
ген. *novějьšę, *mьnjьšę (ст.-сл. новѣишѧ, мьньшѧ),
дат. *novějьši, *mьnjьši (ст.-сл. новѣиши, мьньши) итд.

Облици суперлатива разликују се од компаративних само префиксом naji-: *najinovějь итд., ст.-сл. наиновѣи.

Почетни распоред облика на наставком -jьs- и са наставком -ějьs- доцније је у појединим случајевима промењен: у Супр. налазимо, на пр., облик крѣпѣи (ном. јед. м. р.) м. старијег крѣпльи 64 $_{1-2}$, очевидно по угледу на новѣи и сл.

198. Деклинација компаратива:

	м. р.		ср. р.	
јед. ном.	хоуждии	новѣи	хоуждѣ	новѣиѥ
ген.	хоуждьша	новѣиша	= м. р.	
дат.	хоуждьшоу	новѣишоу	= м. р.	
ак.	хоуждьшь	новѣишь	= ном.	
инстр.	хоуждьшемь	новѣишемь	= м. р.	
лок.	хоуждьши	новѣиши	= м. р.	

	ж. р.	
ном.	хоуждьши	новѣиши
ген.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
дат.	хоуждьши	новѣиши
ак.	хоуждьшѫ	новѣишѫ
инстр.	хоуждьшеѭ	новѣишеѭ
лок.	хоуждьши	новѣиши

	м. р.		ср. р.
мн. ном.	хоуждьше	новѣише	хоуждьша, новѣиша
ген.	хоуждьшь	новѣишь	= м. р.
дат.	хоуждьшемъ	новѣишемъ	= м. р.
ак.	хоуждьшѧ	новѣишѧ	= ном.
инстр.	хоуждьши	новѣиши	= м. р.
лок.	хоуждьшихъ	новѣишихъ	= м. р.

	ж. р.	
мн. ном.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
ген.	хоуждьшь	новѣишь
дат.	хоуждьшамъ	новѣишамъ
ак.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
инстр.	хоуждьшами	новѣишами
лок.	хоуждьшахъ	новѣишахъ

дв. н.-а.-в. м. р. хоуждьша, новѣиша, н.-ак.-в. ж. ср. хоуждьши, новѣиши
ген.-л. м. ж. ср. р. хоуждьшоу, новѣишоу
д.-инстр. м. ср. р. хоуждьшема, новѣишема, ж. хоуждьшама, новѣишама.

199. Као стари облик у акузативу јед. м. р. треба сматрати облик типа хоуждьшь, новѣишь поред ном. јед. хоуждии, новѣи: уп. лоучѣшъ у Клоч. зб. 194; али се обично за ак. јед. употребљава облик ном. јед.: уп. J 15_2 да плодъ болии сътворитъ Мар. (Асем. больши, Зогр бол...) и сл.

Место -ии може бити -ьи односно -ѣи или -и сажимањем старијег -ии (в. фонетику, § 57): уп. больи Сав. 27, 102^b, болеи Мар. Мат 11_{11} и др., лоучі Клоч. зб. 203 итд.

У ном.-ак. ср. р. по правилу се јављају облици типа хоуждѣ, новѣиѥ, али поред тих облика налазимо и облике типа хоуждьше, новѣише: уп. J 2_{10} въсѣкъ чл҃вкъ прѣжде доброе вино полагаетъ. і егда опиѭтъ сѧ тогда тачѣе Мар., Асем. (тачае, у Зогр. тачаее) и сл.,

али Л 20_{47} осѫжденіе больше (ак.) Мар. (Зогр. большее) и сл. Облици типа хоуждьше, новѣише доцнијег су порекла; у језику Ћ. и М. тих облика вероватно није било. Можда су ти облици постали у сложеном облику хоуждьшее, новѣишее (уп. § 227).

У ном. мн. м. р. стари облици имају наставак -е: уп. Л 13_2 грѣшьнѣише Зогр., Остр., Л 12_7 соулѣише Остр. и сл. Али су се врло рано појавили облици са наставком -и који је пренесен аналогијом од облика именских типа коньи (конѣ : коню : коньи = хоуждьша : хоуждьшоу : хоуждьши); већ у Мар., Зогр. налазимо соулѣиши Л 12_7, у Зогр. лоучьши Мт 6_{26}, у Мар. лоучѧши Мт 6_{26}, 10_{31}, — грѣшѧнѣиши Л 13_2, у Сав. лоучѧши Мт 6_{26} и сл.

У појединачним примерима налазимо наставак -и м. -а у ном.-ак. мн. ср. р.: горьши Зогр. Л 11_{26} (Мар. -ьша), їна болши сиѫ Супр. 23_{12}; ти су облици доцнијег порекла.

V. Именичка деклинација партиципа

200. Слична је деклинацији компаратива деклинација партиципа сад. и пр. вр. активних.

Облици ових партиципа претстављали су у почетку сугласничке основе на *-t* (партиц. сад. вр.) и *-s* (партиц. пр. вр. уп. § 243 и д.). То се старије стање огледа још у облицима ном. јед. м. и ср. р. и у наставку *-e* ном. мн. м. р.

Али су сугласничке основе тих партиципа већ у прасл. језику примиле наставак *-jo-* у м. и ср. р., а наставак *-ja* у ж. р. На тај је начин добивена код партиципа сад. вр. сугласничка група *-tj-* што даје у ст.-сл. шт : иджща, иджщи итд. (у ном. мн. иджще м. старијег *idǫte са щ које је добивено од осталих облика); код партиципа пр. вр. слично је томе добивена група *-sj-* која даје већ у прасл. *š;* у ном. мн. м. р. наставак *-ъs-e* мења се у прасл. у *-ъch-e*[1]): *ved-ъs-e > *ved-ъch-e > *vedъše (прва палатализација).

На тај су начин партиципи сад. и пр. вр. активни прешли у деклинацију jo- основа (м. и ср. р.) и ja- основа (ж. р.), изузимајући облике ном. јед. м. и ср. р. и ном. мн. м. р.

201. Партиципи сад. вр. активни мењају се овако:

	м. р.		ср. р.	ж. р.
јед. ном.	несъı		несѣı	несѫщи
ген.		несѫща		несѫщѧ
дат.		несѫщоу		несѫщи
ак.	несѫщь		= ном. (несѫще)	несѫщѫ
инстр.		несѫщемь		несѫщеѭ
лок.		несѫщи		несѫщи

[1]) Свако се *-s-* мењало у прасл. у *-ch-* иза *i, u, r, k*, ако даље тј. иза *-s-* није био прскави сугласник *k, t, p.*

мн. ном.	несѫщіе	несѫщіа	несѫщѧ
ген.	несѫщь за сва три рода		
дат.	несѫщіемъ		несѫщамъ
ак.	несѫщѧ	= ном.	= м. р.
инстр.	несѫщи		несѫщами
лок.	несѫщихъ		несѫщахъ
дв. ном.-ак.-вок.	несѫщіа	несѫщіи	= ср. р.
ген.-лок.	несѫщю῀ за сва три рода		
дат.-инстр.	несѫщіема		несѫщама

Тако се мењају партиципи сад. вр. свих врста глагола; поједини се глаголи разликују од наведених образаца само у ном. јед. м. и ср. р. у којем падежу налази се ѧ м. ъ; код глагола IV врсте налази се ѧ м. ѫ у свима облицима испред -шт.

јед. ном.	читаѧ		читаѧ	читаѫщи
ген.		читаѫща		читаѫщѧ
дат.		читаѫщю῀		читаѫщи итд.
јед. ном.	моля		моля	молящи
ген.		моляща		молящѧ
дат.		молящю῀		молящи итд.

202. О облику ном. јед. м. р. типа градѧ са нарочитим словом за носни вокал као и облицима са ѧ или ѫ (градѧ, градѫ) в. § 20 и д. § 265.

Место обичног облика ном. јед. ср. р. који се подудара са обликом ном. јед. м. р. налазимо доцније облик са наставком -штє. Примера за тај облик имамо врло мало, и то у Супр.: сѫштє 544$_{22}$, назнаменоу῀ѫштє 560$_{27}$.

Тај је облик издвојен из сложеног облика на -штєѥ, о којем в. д. § 227.

Обрнуто, у облику ак. јед. ср. р. каткад налазимо облик који је подједнак са ном. јед.: съı Супр. 327$_{16}$; али се по правилу јавља облик на -штє (штє): несѫщѥ, знаѫщѥ и сл.

Стари је наставак ном. мн. м. р. *-е* очуван чак и у текстовима доцнијег порекла као што је Супр.: у њему се тај наставак јавља око 800 пута и само је у 4 случаја замењен наставком *-i* (-и), уп. Вондрака, Altk. Gr.^{2} 452 c.

Што се стари наставак ном. мн. м. р. боље очувао код партиципа него ли код компаратива (в. § 199) може се објаснити тиме што су се облици на *-е* употребљавали и у значењу герундија: уп. Супр. 43$_7$ знамениıа къıи вıсѧштє.

Напомена. У Остр. 203 налазимо ндѫщема же има (женама) Мт 28$_{11}$, Зогр. ıдѫщема же ıма, уп. Мар. ıдѫщама же нма: субјекат је заборављен, јер се налази далеко напред

203. Деклинација партиципа прошлог времена:

	м. р.	с. р.	ж. р.
јед. ном.	несѫ	несѫ	несѫши
ген.	несѫша		несѫшѧ
дат.	несѫшоу		несѫши
ак.	несѫшь	несѫше	несѫшѫ
инстр.	несѫшемь		несѫшеѭ
лок.	несѫши		несѫши
мн. ном.	несѫше	несѫша	несѫшѧ
ген.	несѫшь за сва три рода		
дат.	несѫшемъ		несѫшамъ
ак.	несѫшѧ	несѫша	несѫшѧ
инстр.	несѫши		несѫшами
лок.	несѫшихъ		несѫшахъ
дв. ном.-ак.-вок.	несѫша	несѫши	= ср. р.
ген.-лок.	несѫшоу за сва три рода		
дат.-инстр.	несѫшема		несѫшама

Тако се мењају и партиципи пр. вр. са наставком -vъš- или боље рећи са сугласником -v- испред наставка -ъš- (знавъ, видѣвъ, моливъ и сл.) а и партиципи типа моль (о образовању партиципа прошлог времена в. даље § 245):

јед. ном.	знавъ	знавъши
ген.	знавъша	знавъшѧ
дат.	знавъшоу	знавъши итд.
мн. ном.	моль	мольши
ген.	мольша	мольшѧ
дат.	мольшоу	мольши итд.

VI. Деклинација бројева

204. Број єдинъ мења се као заменице тъ, онъ, овъ, самъ: ген. єдиного, дат. єдиномоу итд. (уп. д. § 209); али се јављају каткада и облици по сложеној деклинацији, о којој в. даље (§ 223 и сл.): єдинъıи, єдинаго, єдиноуоумоу. Поред основе єдин- налазимо такође основу єдьн-: у Зогр. J 10_{41} ни єдьного же, чешће у Супр.: єд'нои лок. јед. ж. р. 69 и сл.

Број дъва мења се као заменица тъ у двојини: ном.-ак.-вок. дъва за м. р., дъвѣ за ж. и ср. р., ген.-лок. дъвою, дат.-инстр. дъвѣма.

Број трие (трье) ном. м. р., три ном. ж. и ср. р. у осталим падежима има облике који одговарају именичкој деклинацији са основом на *-i*, и то заједничке за сва три рода: ген. трии (трьи), дат. трьмъ, ак. три, инстр. трьми, лок. трьхъ.

Број четирє мења се овако:

ном.	четирє м. р.	четири ж. и ср. р.
ген.	четирѣ	
дат.	четирѣмъ	
ак.	четири	
инстр.	четирьми	
лок.	четирьхъ	

Ном. м. р. и ген. облици су деклинације сугласничких основа, а ном. ж. р. и ср. р. — деклинације основа на *-i;* остали облици одговарају обема деклинацијама: сугласничкој и основа на *-i.*

У ген. мн. поред облика четирѣ налазимо и облик четирь (Зогр., Супр., Сав. и Остр.), који треба сматрати као секундарни (друкчије — Шолвин у AslPh. 2, 557).

Бројеви пать, шесть, седмь, осмь, девать мењају се као основе на *-i* ж. р.; број десать има понеке облике по деклинацији сугласничких основа, а друге по деклинацији основа на *-i:* лок. јед. десати, али — единѣ на десате (= 11), ном. мн. десате, ген. мн. десатъ и десатии (тај се последњи облик јавља ретко: седмь десатии Мар., Зогр. Л 10_{17}), инстр. мн. десатьі; у дуалу је број десать обично м. р.: дъва десати (али дъва десать Мар. Ј 6_{19}); у мн. налазимо три десате (Остр. 185^a Мт 27_9), четирє десате и три десати, четири десати у Супр. 45_{9-10}, 175_9; тај је последњи облик, ном. множине десати, доцнији.

Бројеви од „једанаест" до „двадесет" обележавају се сложеним изразом: единъ на десате, дъва на десате итд.; тако исто бројеви 20, 30, 40 итд.: дъва десати, три десати (или десате), четирє десати (или десате), пать десатъ, шесть десатъ итд.

Број сто мења се као именица са основом на *-o:* сто, сто̨ итд.; даљи бројеви: дъвѣ сть, три ста, четирє ста, пать сть, седмь сть итд. до тисѫща или тисѧща, које се мења као основа на *ja-* (земля и сл.).

205. Редни бројеви пръвъ, вторъ, четвьртъ, пятъ, шестъ, седмъ, осмъ, девятъ, десятъ, единънадесятьнъ (единонадесятъ), пятьдесятьнъ, стьнъ, тисѫщьнъ мењају се као придеви у кратком облику: у м. р. као рабъ, у ср. р. као село, у ж. р. као жена.

Редни број третии мења се као придев са основом на *-jo* у м. и ср. р., а са основом на *-ja* у ж. р.

Сложени облици редних бројева мењају се као сложени придевски облици (уп. § 223 и д.).

Напомена. Поред единънадесятьнъ и единонадесятъ употребљава се пръвъи на десате; поред дъванадесятьнъ, пятьнадесятьнъ, осмонадесятъ итд. налазимо такође вторъ на десате, пать на десате и сл.; двадесетчетврти = дъвадесятьнъ и четвьртъ, двадесетосми = дъвадесятьнъ и осмъ итд.

Дистрибутивни бројеви: двои, трои, четворъ, пятеро, шестеро, седморъ, осморъ, деветеро, десятеро; нису сви познати у старијим споменицима: налазимо само двои людье у Клоч. зб. 840, по срѣдѣ двоихъ люди ibid. 868, трои сътъ Супр. 73_1, седморо Супр. 360_{18}, десятеро братиѫ Супр. 279_{15}, четворе бо сътъ въсѣ Супр. 370_{11-12}.

В. Заменичка деклинација

Заменичка деклинација има извесне особине које ју разликују од именичке, а постоје и разлике између деклинације заменица личних и неличних.

I. Личне заменице азъ, ты и повратна заменица сѧ

206. Заменице азъ, ты и сѧ мењају се овако:

јед. ном.	азъ	ты	—
ген.	мене	тебе	себе
дат.	ми, мънѣ (мьнѣ)	ти, тебѣ	си, себѣ
ак.	мѧ, мене	тѧ, тебе	сѧ, себе
инстр.	мъною	тобою	собою
лок.	мънѣ	тебѣ	себѣ

мн. ном.	мы	вы
ак.	ны, насъ	вы, васъ
ген.	насъ	васъ
дат.	намъ	вамъ
инстр.	нами	вами
лок.	насъ	васъ
дв. ном.-вок.	вѣ	ва
ак.	на	ва
ген.-лок.	нею	вею
дат.-инстр.	нама	вама.

207. Облици датива ми, ти, си јесу енклитике.

Облик дат.-лок.-јед. мьнѣ налазимо у Зогр.

Тај се облик обично сматра као старији, као црта језика Ћ. и М. (в. код Лескин-а, Handb.[5] 104, Вондрак-а, Altk. Gr. 459); што се тиче облика мънѣ, који налазимо у Остр., тај се облик обично објашњава утицајем облика инстр. мъною (Вондрак, l. c.). Али пошто се у Мар. поред мьнѣ често јавља и мънѣ, може се мислити да је тај облик старији, а да је облик мьнѣ постао услед мењања ъ у ь по правилу Јагићеву: уп. летско *тип.*

Напомена. Исто Hujer у Sbor. filolog. 2, 1911, 197—201 и у IF. 30, 1912, 49—54 сматра да је дат. мьнѣ < мънѣ.

Место ген. мене у појединим споменицима налазимо мнѣ: у Син. пс. (16 п. поред 55 п. мене), у Еух. м'нѣ 59[b] и др., мнѣ 33[b] и др., у Прашк. одл. II А 18.

Очигледно је облик мнѣ постао доцније по угледу на дат. мнѣ (од старијег мънѣ): уп. однос тебе, себе : тебѣ, себѣ.

Облик азъ налазимо по правилу; само у Син. пс. 38_{18} налазимо а : ѣко прѣселникъ есмъ а оу тебе.

Место ном. мн. мы у Мис. јавља се ны т. ј. ны (6 п.); сличан облик налазимо у Клоч. зб.: ны I 58 (и м. ы).

208. Облици ак. мн. нѣ, вѣ чешће се употребљавају као енклитике. Исти се облици употребљавају у значењу дат. мн.: извѣстьно нѣ єстъ Еух. 95^{b}, тамо вѣ єстъ дала ѣ денѣнжьк пицьк ibid. 59^{b} итд.

Облици ак. дв. на, ва очувани су у млађим споменицима, уп. Сав. на (помилоу на) Мт 20_{30}, ва (сътворѫ ва ловьца чѣкомъ) Мт 4_{19}, Супр. азъ ва имамъ мѫчити 2_{17} и сл., — док у најстаријим текстовима, Мар., Зогр. и Асем., налазимо нѣ, вѣ м. на, ва, исто у Остр. а и понекад у Сав.: уп. ак. дв. нѣ Мат 9_{27} у Мар., Зогр., Асем., Сав. и Остр., Мт $20_{30, 31}$ у Мар., Асем. и Остр. (Сав. на), Л 7_{20} у Зогр. и Мар., Л 23_{39} спасн сѧ самъ і нѣ у Зогр., Мар., Асем., Сав. и Остр.; облик вѣ као ак. дв. налазимо у Зогр., Асем. и Остр. Мт 4_{19} сътворьк вѣ чѣкомъ ловьца (Сав. ва) и др.

Облик вѣ употребљава се и као ном. дв. другог лица (м. ва): Мт 28_{5} у Мар., Зогр., Асем., Сав. и Остр. и Ј 9_{19} у Зогр., Мар., Асем. и Остр.

Напомена. Уп. Meillet-a, Vieux slave ny et vy au du., BSL. 21, 1918, 26 и д.

Супр. употребљава облике ак. дв. на, ва и у својству дат. дв.: иже ва рекѫ 203_{28}, что ва вѣсть 212_{20}; то исто налазимо у ст.-рус. споменицима: уп. ЖМНПр. 311, 1897, бр. 5, отд. 2, 58—59.

II. Неличне заменице

209. Заменице показне, упитне и односне претстављају два типа деклинације: основа на *-o* и основа на *-jo;* упитне заменице чьто, къи, показна сь као и вьсь мењају се по заменичкој деклинацији, али имају понеке своје особине.

1. Заменице са основом на *-o*

јед. ном.	тъ	то	та	мн. ти	та	ты
ак.	тъ	то	тѫ	ты	та	ты
ген.	того		тоѣ		тѣхъ	
дат.	томоу		тои		тѣмъ	
инстр.	тѣмь		тоѥ		тѣми	
лок.	томь		тои		тѣхъ	

дв. ном.-ак.	та	тѣ	тѣ
ген.-лок.		тою	
дат.-инстр.		тѣма.	

210. По овом обрасцу мењају се овъ, онъ, такъ, какъ, ыкъ, вьсакъ, никъ, самъ, број єдинъ (уп. горе § 204), на пр.: такого, такомоу, тацѣмь, такомь; таци, тацѣхъ, тацѣмъ, тацѣми, тацѣхъ и сл.

Самогласник *i* (и) у ном. мн. м. р. и *ě* (ѣ) у инстр. јед., ген. дат. инстр. и лок. мн., исто у ном.-ак. дв. ж. и ср. р. и у дат.-инстр. дв. постао је од дифтонга оі; то се доказује променом

k у *c* (ц) испред тих самогласника: уп. тацн, тацѣмъ и сл., кацн (Супр. 7_{12}) и сл. или инстр. јед. упитне заменице кѣто-цѣмь (у ген. имамо кого, у дат. комоу, у ак. кого, у лок. комь).

Речи толикъ, коликъ, еликъ, селикъ, многъ мењају се по заменичкој деклинацији или по именичкој.

Обично налазимо заменичке облике у падежима са ѣ (инстр. јед. м. и ср. р., ген.-лок., дат. и инстр. мн., дат.-инстр. дв.): толицѣмь, толицѣхъ, толицѣмъ, толицѣми, толицѣма; у осталим падежима налазимо облике именичке деклинације. Али свакако има отступања: уп. Мар. и Зогр. толикоѫ вѣроу Л 7_9, (Сав. и Асем. толикъ вѣроу); прѣдъ толикомъ множьствомъ (м. толикомь) Супр. 115_{30}.

Лок. јед. од многъ јесте мнозѣ (уп. Л 16_{10} у Мар., Зогр., Асем. и Сав., мнозѣ Еух. 54[a]); инстр. мн. м. и ср. р. — многы (Еух. 44[a], 93[b]), ж. р. многами (Зогр. Мр 4_{38}) а и мнозѣми (притъчами мнозѣми у Мар. Мр 4_{33}), ген. мн. многъ (Мт 13_{58} Мар. Зогр. и др.), а и мнозѣхъ односно мнозѣхъ (Мт 10_{31} у Мар. Зогр. и Асем., Л 12_7 у Мар. Зогр.), дат. мн. многомъ (Мар. Зогр. Л 7_{21}).

Сем тога налазимо облике од многъ по сложеној придевској деклинацији, о којој в. д. § 223: ном. мн. м. р. мнозии (мнози Сав. Л 13_{24}), ген. мн. многыихъ (Мар. Мт 24_{12}), многыихъ (Еух. 88[b]), дат. мн. многыимъ (Еух. 99[b]), инстр. мн. многыими (Еух. 83[a], 84[b]).

Чињеница што су понеке речи (многъ, единъ) имале поред сложене придевске деклинације и деклинацију заменичку учинила је те су код заменица тъ, самъ, овъ, такъ створени облици по сложеној придевској деклинацији: уп. тъи (= тъи- αὐτός) у Зогр. Л 24_{25}, самоѣ ном. јед. ср. р. у Супр. 493_1, тии ном. мн. м. р. у Супр. 15_8, 228_9, тыѧ ном. мн. ж. р. у Сав. Мт 25_7, тыѧ ак. мн. у Асем. Ј 10_{16}, Супр. (тыѧ) 214_{17}, 215_{12}, 538_{21}, 552_{28}, такыѧ ак. мн. у Супр. 29_{18}.

Нарочито треба истаћи ак. мн. тѧ у Клоч. зб. 77; тај је облик постао по аналогији облика ѧ ак. мн. заменичке деклинације основа на *-jo*.

2. Заменице са основом на *-jo*

211. Као образац те деклинације може се узети заменица чији се ном. јавља само у вези са партикулом же, а са значењем релативне заменице, док остали облици имају демонстративно значење.

	м.	ср.	ж.		м.	ср.	ж.
јед. ном.	(иже)	(еже)	(аже)	мн.	(ижe)	(аже)	(ѧже)
ак.	и, (ѥ)ь	е	ѫ		ѧ	а	ѧ
ген.	его		еѧ			ихъ	
дат.	емоу		еи			имъ	
инстр.	имь		еѭ			ими	
лок.	емь		еи			ихъ	

дв. ном.	ѩже	(иже)	(нже)
ак.	ѩ	и	и
ген.-лок.		ею	
дат.-инстр.		има.	

212. Облик ак. јед. м. р. јавља се као и (< *jь: тогда поѩтъ і диѣволъ... і поставѝ і... Зогр. Мт 4_5) или као -ь у вези са предлогом: въ-ѝ-ь (< *vъn-jь), за-ѝ-ь (ѝ је постало по аналогији, — уп. въѝѣ, сѫѝимъ и сл., в. § 128).

Наведена деклинација разликује се од деклинације заменице тъ и сл. тиме што се м. *о* прве деклинације (тъ) јавља *е* (jo > je: того-него, тоѩ-неѩ итд.); вокалу ě прве деклинације (типа тъ) код заменица типа и(же) одговара вокал *i*: тѣмь-имь, тѣхъ-ихъ, тѣ-и ном. ак. дв. ж. и ср. р. (уп. и, вьѝ-и ак. дв. ж. р. у Супр. 315_{18}, 540_{20}), тѣмъ-имъ дат. мн., тѣми-ими инстр. мн., тѣма-има дат.-инстр. дв.; однос ѣ : и одговара старијем односу oj : joj (> jej > ji).

213. Као заменица и(же) мењају се заменице мои-моѥ-моꙗ, твои-твоѥ-твоꙗ, свои-своѥ-своꙗ, нашь-наше-наша, вашь-ваше-ваꙗ, чии-чиѥ-чиꙗ (у Мар. чи добивено сажимањем од чии Мт 22_{20}): дакле, — моего, моемоу итд., моеѩ, моеи итд.

Отступања су релативно ретка:

1. ген. јед. ж. р. ѩ м. неѩ Мар. J 11_1, J 12_7, Зогр. Мт 14_4, тако исто моѩ м. моеѩ, твоѩ м. твоеѩ, своѩ м. своеѩ (моѧ Супр. 123_{25}, твоѧ Супр. 393_8, 510_{12}, Син. пс. 16_{14} и др., Зогр. Л 14_{12}, своѧ Супр. 279_{14});

2. дат. лок. јед. ж. р. твои, свои м. твоеи, своеи (твоі Клоч. зб. II 107, Асем. Мт. 19_5, Супр. 61_2, 200_{16});

3. инстр. јед. ж. р. моѭ м. моеѭ (Син. пс. 15_1), своѭ м. своеѭ (Остр. 102^b);

4. ген.-лок. дв. мою м. моею (Супр. 503_9);

5. лок. јед. м. и ср. р. моімь (-мъ Син. пс. 21_{16}), своімь (-мъ, ibid. 13_1), твоімь (ibid. 14_1, Еух. 74^a), нашимь (Еух. 26^b).

Нису поуздани усамљени примери моѫ м. неѩ у Зогр. (Мр 5_{21}), мего м. моего Зогр. (J 8_{19}), ѣ ак. дв. ж. р. м. и у Асем. (Мт 28_9), вашимъ инстр. јед. Остр. 56. У Мар. налазимо ак. јед. ж. р. вь нѭѭ (м. въѝѭ) Мр 11_2 по сложеној придевској деклинацији, — уп. облике тъи, тин, тъıѧ (§ 210).

Отступања наведена под 1—5 вероватно су чињенице ст.-сл. дијалеката X—XI века.

Ген. јед. ж. р. ѩ м. неѩ могао је постати гласовним путем, наиме сажимањем (jejь > jeę > jь) или аналогијом: уп. однос облика нова : нова-него = новъı : новъı-ѩ, въıшьнıı : въıшьнıı-него = въıшьнıѧ : въıшьнıѧ-ѩ и сл.

Облици моѧ, твоѧ, своѧ (ген. јед. ж. р.), твои, свои (дат. јед. ж. р.), моѭ (инстр. јед.), мою (ген. лок. дв.) постали су по угледу на одговарајуће облике заменица типа тъ: уп. ген. тоѧ, дат. тои, инстр. тоѭ, ген. лок. дв. тою.

Порекло облика лок. јед. моимь, твоимь, своимь, нашимь у вези је са облицима сложене придевске деклинације, у којој су једнаки инстр. и лок. јед. м. р.: вѣшьѩимь > вѣшьѣимь (уп. § 225).

214. Облици релативне заменице иже, еже, аже потпуно се подударају са облицима исте именице без -же: его-же, емоу-же, ем-же, еи-же итд.

У примерима ѣзбавленье іже отъ лѣсти Клоч. 859, избавьенїе иже отъ... Супр. 450$_{28}$ (иже м. еже) иже постало је веза.

215. У заменичку деклинацију основа на *-jo* иду поједини облици заменице сиць, сице, сица, ген. јед. м. и ср. р. сицего, ак. јед. ж. р. сицѫ, ср. р. сице (као е-же, мое); али други су облици слични са облицима заменице тъ: ген. лок. мн. сицѣхъ, дат. мн. сицѣмъ, инстр. мн. сицѣми и сл., — уп. тѣмъ, тѣхъ, тѣми.

У почетку су постојали облици сикъ, сико-сикого, сика-сикоѥ итд.; од сикъ, сико, сика правилни су облици сицѣхъ, сицѣмъ, сицѣми, инстр. јед. сицѣмь, јер се већ у прасл. *k* мењало у *c* (ц) по другој палатализацији. Доцније је у појединим падежима добивено *c* (ц) од *k* под утицајем претходног палаталног вокала *i* (трећа палатализација); по аналогији се *c* (ц) јавило и у облицима у којима треће палатализације није било, на пр. у ном. јед. м. р. (испред ъ); тако су постали облици сиць, сица, сице, сицего, сицѫ (са нефонетским ц у појединим падежима) поред сикъ, сика, сико, сикого, сикѫ.

Придев тоужды поред облика именичке и придевске сложене деклинације има такође облике по заменичкој деклинацији.

3. Упитна заменица чьто

216. Та се заменица одликује од осталих тиме што у ген. јед. има наставак *-so*, а не *-go* са чим су у вези поједини облици других падежа секундарног порекла.

ном. ак. чьто (< *čь-to)
ген. чесо (чьсо), чесого
дат. чесомоу (чьсомоу), чемоу
инстр. чимь
лок. чемь, чесомь.

Наставак *-so* у ген. јед. (уп. ст.-инд. tásya, ст.-прус. stesse), очуван је само код те заменице те се није осећао као наставак, стога се чесо узимало као основа од које су формирани други падежи: ген. чесого, дат. чесомоу, лок. чесомь.

Стара заменица čь (без -to, уп. лат. quid) очувана је у облику ни-чь-же (ничъже Син. пс. 38$_6$, Клоч. зб. 122). У ген. поред чесо често налазимо облик чьсо, али тај је облик доцнијег порекла као што се види из распореда једног и другог облика у споменицима: чьсо јавља се једанпут у Мис. (ничьсоже VI$^a_{16}$), али Мар. и Асем., који су уопште очували старије облике, као и Сав.,

употребљавају само чєсо и обично ничєсоже; Зогр. и Остр. имају чешће чєсо, ничєсоже него ли облике са ѣ; само у Супр. преовлађују чѣсо, ничѣсоже. Вероватно се ѣ м. є појавило у почетку у одричном облику ничєсоже, и то стога што су се облици ничєсоже и ничѣтоже употребљавали у истом значењу.

Облик чєсомоу налазимо у Зогр. 2 п. (Мр 4_{30}, 10_{51}), а чѣсомоу једанпут (Л 1_{18}), у Мар. налазимо само чєсомоу, као и у Асем. и у Остр., облик чємоу има Супр. 408_{6}.

Облик лок. чєсомѣ налазимо у Сав. (ни о чєсомѫ же Мт 22_{16}) и у Супр. (ни при чєсомѣже 268_{28-29}); у та два споменика налазимо и ген. чєсого (Сав. Мт 19_{20}), чѣсого (ничѣсогоже Супр. 267_{26}, ч'сого Супр. 153_{28}).

Дакле, у језику Ћ. и М. били су вероватно облици чєсо, чєсомоу, чємѣ, чимѣ.

4. Упитна заменица къи

217. Та заменица има поједине облике по заменичкој деклинацији од основе *kojo-, а друге облике по сложеној придевској деклинацији:

	м.	ср.	ж.		м.	ср.	ж.
јед. ном.	кѫи	коѥ	каꙗ	мн.	цни	каꙗ	кѫѧ
ак.	кѫи	коѥ	кѫѭ, коѭ		кѫѧ	каꙗ	кѫѧ
ген.	коѥго		коѥѭ		кѫихъ		
дат.	коѥмоу		коѥи		кѫимъ		за сва три
инстр.	кѫимѣ		коѥѭ		кѫими		рода
лок.	коѥмѣ		коѥи		кѫихъ		

218. Од облика дв. познат је у споменицима само ак. ж. р.: ржцѣ цѣи Супр. 431_{19} (управо ржцѣи: писарска грешка).

Ак. јед. ж. р. кѫѭ јавља се у старим споменицима: у Мар., Зогр. Мт 5_{46}, 24_{42}, Ј 18_{29}, у Мар сем тога Ј 4_{52}, затим у Клоч. зб. 269, Супр. 64_{21}; облик коѭ налазимо у Клоч. зб. II 114.

За ген. мн. по правилу налазимо облик кѫихъ, али у Зогр. — коихъ Л 24_{19}.

Поред обичних облика ген. јед. ж. р. коѥѭ, дат.-лок. јед. ж. р. коѥи, инстр. јед. ж. р. коѥѭ налазимо такође коѭ (никоѭже Мар. Ј 16_{29}), кои (Супр. $512_{4, 5, 6}$), коѭ (Мар. Л 20_{8}, Супр. 528_{4}); уп. облике моѭ, твоѭ, свои, моѭ (§ 213).

Напомена. Уп. Vasmer-a IF. 40, 1922, 139—144, Дурново-а, ZslPh. 2, 1926, 381—382 и Белића у ЈФ. 3, 1922—3, 31—34 и 5, 1925—6, 324.

5. Показна заменица сь

219. Заменица сь слична је у својој деклинацији заменицама са основом на *-jo*, али се разликује у појединим облицима који су формирани од основе *sьjo-.

	м.	ср.	ж.		м.	ср.	ж.
јед. ном.	сь	се	си	мн.	сии	си	сиѧ (сьѧ)
ак.	сь	се	сиѫ (сьѫ)		сиѧ (сьѧ)	си	сиѧ (сьѧ)
ген.	сего		сеѧ			сихъ	
дат.	семоу		сеи			симъ	
инстр.	симь		сеѫ			сими	
лок.	семь		сеи			сихъ	

дв. ном.-ак. сиа (сьа) — си

ген.-лок. сею

дат.-инстр. сима

220. У ном. јед. м. р. сь огледа се основа si (инд. евр. *ḱi-, уп. лит. šis, лат. ci-tra). Ном.-ак. јед. ср. р. се као и облици са основом *se-*, а тако исто инстр. јед. м. и ср. р. симь, ген.-лок. мн. сихъ, дат. мн. симъ, инстр. мн. сими, дат.-инстр. дв. сима постали су по аналогији облика заменице *јь, *ја, *је (и-же, ы-же, ѥ-же). У облицима сиѧ, сиѫ, сиа (сьѧ, сьѫ, сьа) огледа се основа *sьjo-.

Иста се основа огледа у овим облицима: ном. јед. м. р. сы у Мис. (сы приносѣ III[b] 1, сы даръ VI 2), сии у Еух. 44[a], такође сеи < *sьjь у Еух. 11[b] и 73[ab], 74[b], 76[a], 77[b] (употребљава се као ак. јед. м. р.), у Супр. си од сии (304$_{11}$), ном. ак. јед. ср. р. сиѥ у Остр. 153[b], Еух. 58[b], Супр. 47$_{15}$, ном. јед. ж. р. сии у Асем. Мт 9$_{27}$, 26$_{12, 89}$, ном. мн. м. р. сии у Мар. (Мт 21$_{16}$ и др.), Зогр. (Мт 15$_{8}$ и др.), Асем. (Мт 25$_{46}$ и др.), Ключ. зб. 249, 251, 253, Еух. 51[b]; поред тог облика налазимо и си у Зогр., Мар., Сав. и Супр. Исто у ном. мн. ср. р. јавља се облик сии (у Асем. исто, у Супр. 138$_{10}$, 334$_{19}$).

У Мис. налазимо у ном.-ак. мн. ж. р. облик си м. обичног сиѧ.

Напомена. О заменици сь уп. Hujer-a, Sbor. filolog. 2. 1911, 188 и д., али се је тешко сложити са појединим његовим претпоставкама.

6. вьсь „omnis"

221. По заменичкој деклинацији мења се и вьсь „omnis", и то тако да једни облици иду по деклинацији са основом на *-o*, а други по деклинацији са основом на *-jo*.

Мења се овако:

	м.	ср.	ж.		м.	ср.	ж.
јед. ном.	вьсь	вьсе	вьсѧ, вьса	мн.	вьси	вьсѧ, вьса	вьсѧ
ак.	вьсь	вьсе	вьсѫ		вьсѧ	= ном.	
ген.	вьсего		вьсеѧ		вьсѣхъ		
дат.	вьсемоу		вьсеи		вьсѣмъ	за сва три	
инстр.	вьсѣмь		вьсеѫ		вьсѣми	рода	
лок.	вьсемь		вьсеи		вьсѣхъ		

222. Двојство наведене деклинације вьсь објашњава се овако: једни су облици постали од прасл. облика заменице *vьchъ (< *visos, уп. лит. vìsas) другом палатализацијом (ch > s): вьсѣмь, вьсѣхъ, вьсѣмъ, вьсѣми (ě < oi), а други — доцније, опет у прасл., услед треће палатализације: *vьchogo > *vьšogo > *vьšego, *vьcha > *vьša итд.; у појединим се облицима -š- јавило по аналогији, на пр. вьсь м. *vьchъ.

Облик вьсѧ, у глагољским споменицима вьсѣ, вьсѣ, познат је најстаријим споменицима: Мис., Мар. и Зогр.; облик вьса налазимо у ћирилским споменицима: Сав., Супр., Остр. а од глагољских у Клоч. зб.

Облик ак. јед. ж. р. вьсѫ јавља се по правилу; вьсю налазимо у Еух. (в'сю 18ª, 20ª и др.) и у Асем. (Мт 27_{27}, Л 3_{8}).

С. Сложена придевска деклинација

223. Сложена придевска деклинација која је створена у прасл. доба (ако не у балто-словенској језичкој заједници) очувана је врло добро у ст.-словенском.

Принцип је те деклинације што се именском облику придева додаје одговарајући облик заменице *jь, *ja, *je: ген. јед. м. р. нова-ѥго, дат. јед. м. р. новоу-ѥмоу итд. Место новѣ-ѥи у дат.-лок. јед. ж. р. јавља се новѣи, место новъı-ѥѭ у ген. јед. ж. р. — новъıѭ, м. новоу-ѥю у ген.-лок. дв. новоую.

У инстр. јед. м. и ср. р., дат., лок. и инстр. мн. и у дат.-инстр. дв. створени су у праслов. доба нови облици: инстр. јед. новъıимь м. новомь-имь, дат. мн. новъıимъ м. новомъ-имъ, новамъ-имъ итд.

Вероватно је стари облик инстр. мн. м. и ср. р. *novy-jimi по угледу на заједнички облик заменичке деклинације (*těmi, *jimi) постао заједнички облик за сва три рода (за ж. р. морало је бити новами-ими), па је тај облик утицао на остале облике мн. који су били незгодни тиме што су се у њима понављали наставци -mъ, -mi, -chъ, -ma (мишљење Вондраково): по угледу на однос *těmi, *jimi : *těchъ, *jichъ : *temъ, *jimъ створени су односи *novy-jimi : *novy-jichъ лок мн.: *novy-jimъ дат. мн. По угледу на заменичку деклинацију, која је имала заједнички облик ген. и лок. мн. (*těchъ, *jichъ), — могао се јавити облик ген. мн. *novy-jichъ м. *novъ-jichъ; најзад, према односу заменичких облика *těmь, *jimь инстр. јед.: *těmъ, *jimъ дат. мн. могао се јавити облик инстр. јед. *novy-jimь.

Слично се објашњавају, mutatis mutandis, облици меке сложене деклинације: са основом у м. и ср. р. на -jo и са основом у ж. р. на -ja.

Напомена. Уп. Vondrák-a, Zur Deklination des zusammengesetzten Adjectivums у AlsPh. 22, 1900, 6 и д., Иљинског, Къ исторіи сложнаго склоненія, 1902 (Научно-литературный сборникъ 2, 1902), Weingart-a у ČMF. 2, 1912, 297, Белића у ЈФ. 1, 1914, 39 и д. и Акцен. студ. 1, 1 и д. Torbiörnsson-a у ZslPh 1, 1924, 276 и д.

224. Тврда придевска деклинација:

	м.	ср.	ж.
јед. ном.	новъıи	новоѥ	новаıа
ак.	= ном.	= ном.	новжıѫ
ген.	новаѥго		новъıѧ
дат.	новоуѥмоу		новѣи
инстр.	новъıимь		новоıѫ, новжıѫ
лок.	новѣѥмь		новѣи

Напомена. Облици новаѥго, новоуѥмоу итд. познати су из глагољских споменика, у којима се не разликује ѥ од ꙗ; стога не можемо поуздано рећи да ли су се најстарији облици изговарали као novajego, novujemu или novaego, novuemu.

мн. ном.	новıи	новаıа	новъıѧ
ак.	новъıѧ	= ном.	= ном.
ген.		новъıихъ	
дат.		новъıимъ	
инстр.		новъıими	
лок.		новъıихъ	
дв. ном.-ак.	новаıа	новѣи	новѣи
ген.-лок.		новоую	
дат.-инстр.		новъıима.	

225. Мека придевска деклинација:

	м.	ср.	ж.
јед. ном.	вжıшьııи	вжıшьнıѥ	вжıшьнıаıа
ак.	= ном.	= ном.	вжıшьнıжıѫ
ген.	вжıшьнıаѥго		вжıшьнıъıѧ
дат.	вжıшьнюѥмоу		вжıшьııи
инстр.	вжıшьııимь		вжıшьнıѥıѫ, вжıшьнıжıѫ
лок.	добııимь		вжıшьııи
мн. ном.	вжıшьııи	вжıшьнıаıа	вжıшьнъıѧ
ак.	вжıшьнъıѧ	= ном.	= ном.
ген.		вжıшьııихъ	
дат.		вжıшьııимъ	
инстр.		вжıшьııими	
лок.		вжıшьııихъ	
дв. ном.-ак.	вжıшьнıаıа	вжıшьııи	вжıшьııи
ген.-лок.		вжıшьнюю	
дат.-инстр.		вжıшьııима.	

226. Слично се мењају у сложеном облику партиципи и компаративи.

Парт. през. акт.:

јед. ном.	несѫи	несѫштеѥ	несѫштиꙗ
ак.	несѫштиии	несѫштеѥ	несѫштѫѭ
ген.	несѫштаѥго	несѫштаѥго	несѫштѫю итд.

парт. прош. акт.:

јед. ном.	несъи	несъшеѥ	несъшиꙗ
ак.	несъшиии	несъшеѥ	несъшѫѭ
ген.	несъшаѥго	несъшаѥго	несъшѫю итд.

компаратив:

јед. ном.	мьѥиии	—	мьѥьшиꙗ
ген.	мьѥиии	мьѥьшеѥ	мьѥьшѫѭ
дат.	мьѥьшаѥго	мьѥьшаѥго	мьѥьшѫю итд.

227. Као што видимо, у ном. јед. ср. р. партиципа употребљава се облик на ѥ (несѫштѥ, несъшѥ) у вези са обликом ср. р. заменице; тај се облик несѫштѥ, несъшѥ у именичкој деклинацији јавља само у улози ак. јед. (ном. јед. ср. р. несъı, несъ); у ак. јед. ср. р. компаратива поред облика болѣшеѥ, горьшеѥ и сл. налазимо болѣѥ Супр. 526_{2}, тачаѥ Зогр. J 2_{10}; ти су облици постали од старог облика компаратива ном. јед. ср. р. (болѥ, тачаѥ); ном. јед. ср. р. компаратива није познат у споменицима.

Ном. мн. м. р. партиципа и компаратива разликује се од ном. мн. м. р. придева у позитиву истим наставком ѥ који се јавља у несложеној деклинацији: ном. мн. м. р. несѫштѥи, несъшеи, мьѥьшеи; само у појединачним примерима у компаративу јављају се облици на -ии: множаишии Супр. 197_{9} и др., горьшии Супр. 385_{30}.

У Асем. и Супр. обично се јављају облици на -ии (м. старијег -еи) код партиципа; м. -ии може бити и услед сажимања: Асем. хранѣштии (οἱ ποιοῦντες) Л 8_{21} итд. Исто у Син. пс. налазимо надѣѭштии сѧ 134_{18}, искѫштиı 34_{4} и сл. Очевидно су облици на -ии партиципа и компаратива постали по угледу на облике позитива новии, вꙑшьѥии итд.

228. Ном. јед. м. р. типа новъıи, вꙑшьѥии може се сматрати као облик језика Ћ. и М. У ст.-сл. дијалектима X—XI в. тај је облик имао неједнаку судбину. По угледу на кратке облике новъ, вꙑшьѥь јавило се и у сложеним облицима ъ и ь м. ъı и ьı; то је ъ и ь у сложеним облицима било у јаком положају због слабљења задњег и те се могло вокализовати у појединим ст.-сл. дијалектима. С друге стране, -ъıи, -ıи могло је сажимањем дати -ъı, -ı. На тај су начин поред старијих облика добръıи, вꙑшьѥии постали облици: 1. добръи, вꙑшьѥьи, 2. доброи, вꙑшьѥи, 3. добръı, вꙑшьѥи. Примере из појединих споменика в. у § 56. На сличан су се начин јавили дијалекатски облици инстр. јед. на -ъıмь, ген. мн. на -ъıхъ, дат.

мн. на -ѣхъ, инстр. мн. на -ѣми; уп. у Зогр. Л 6_{24} богатѣмъ дат. мн. Л 20_{18}, мрѣтвѣихъ ген. мн. Л 14_{62}, нѣбскѣми инстр. мн.; у Хил. правовѣрнѣихъ II B^b 19, мирѣнѣмъ II A^a 9—10, просвѣщаемѣмъ II A^a 1—2, страшьнѣмъ инстр. јед. I B^a 18—19, расмотрьливѣми II A^a 19—20.

229. Може се мислити да су у језику Ћ. и М. били облици ген. јед. м. и ср. р. на -аѥго и дат. јед. на -оуѥмоу (уп. нап. § 224). У ст.-сл. дијалектима X—XI в. ти су наставци -аѥго, -оуѥмоу дали -ааго, -оуоумоу (губљење ј и једначење); наставци -ааго, -оуоумоу дали су сажимањем -аго, -оумоу.

Облици на -аѥго очувани су у Зогр., Син. пс., Мар. и Клоч. зб., облици на -оуѥмоу — у три прва споменика и у Супр. (једини пример осѫжденоуѥмоу 251_{10}).

Али се у најстаријим споменицима јављају тако исто и облици на -оуоумоу, -оумоу, и то у Мар., Зогр. и Асем.; у Мар. су облици на -аѥго, -оуѥмоу ретки: кадилѫнаѥго Л 1_{11}, малаѥго Мр 15_{40}, вѣшѫнѣѥго Л 6_{35}, лѫкавоуѥмоу Мт 12_{45}, вѣсѣноуѥмоу Мр 5_{16}, ослабленоуѥмоу Мт 9_2, ѥдиноуѥмоу Мр 16_{14}; чешће се јављају у том споменику облици на -ааго и -оумоу, облици на -аго, оуоумоу јављају се ређе. У Клоч. зб. обично имамо -аго, ређе -ааго и само једном -аѥго. У Остр. обични су облици на -ааго, -оуоумоу, понекад налазимо -аго, -оумоу (в. Козловског, Изслѣдов. 1, 62—63). У Син. пс. подједнако се употребљавају облици на -аѥго, -оуѥмоу и на -аго, оумоу. У Хил. налазимо крѣпкаго I A^b 15—16, али плѫтьноумоу I A^a 23; у Унд. налазимо само -аго, у Мак. гл. -ааго III 33, -юмоу II_4, у Мак. ћирил. -оуоумоу 1_{14}.

Мис., иако је најстарији споменик у палеографском и фонетском погледу, зна само за облике са сажимањем: блажѥнаго I^b 3, свѧтаго II^a 5, чьстьнаго I^b 17, блажѥноумоу I^b 12, 20: очевидно су се облици са сажимањем појавили у ст.-сл. дијалектима већ током X в. (друкчије су мислили Фортунатов и Шчепкин, — уп. RS. 3, 1910, 216).

Није немогуће да се сложена деклинација подвргла утицају заменичке већ у XI в.: уп. у Сав. ѥлѣ живого сѫща 56, у Асем. благовѣрномоу (у календару, — издање Чрнчићево, стр. 165), дроугомоу J 19_{32}, у Прашк. слѣпомоу I A 22, у Унд. сѣмоу 48. У осталоме није искључено да су то само преписивачеве грешке.

230. Лок. јед. м. и ср. р. новѣѥмь дао је услед губљења ј и једначења новѣѣмь и даље сажимањем новѣмь; старији облик новѣѥмь налазимо не само у глагољским споменицима (Мар., Зогр., Син. пс., Клоч. зб.), у којима се он може читати и као новѣѣмь, — уп. напр. у Мар. грѣшьнѣѥмь Мр 8_{38}, дроуѕѣѥмь Мт 6_{24} и сл., у Зогр. нѣсцѣѥмь Мт 11_{11}, новѣѥмь Мт 27_{60}. у Син. пс. сѣтѣѥмь 21_4, 73_3 и сл., — већ и у Супр.: тврьдѣѥмѣ 214_{28}, вьзвѣштенѣѥмѣ 295_{30}; у Остр. налазимо вѣчьнѣѥмь 19, 42, 266, грѣшьнѣѥмь 132 итд. Облик са једначењем налазимо у Супр.: сѣтѣѣмѣ 42_{26}, добрѣѣмь 46_{28} и сл.

Облици са сажимањем могу се наћи у најстаријим споменицима: у Мар. новѣмь Мт 27_{60}, дрꙋѕѣмь Л 5_{7}, наричаемѣмь J 19_{13} и др., у Зогр. грѣшьнѣмь Мр 8_{38}, дрꙋѕѣмь Мт 6_{24}, и сл., у Син. пс. сѣмь 23_{3}, 28_{2}, сѣмь 95_{9} и др., у Клоч. зб. гробьнѣмь 755, Асем. небесьнѣмь Мт 11_{11}, новѣмь Мт 27_{60} и др., у Еух. прѣчистѣмь 3^{a}, цр҃квьнѣмь 6^{b} итд.

Сем наведених облика у појединим споменицима јавља се облик на -ѣмь (уп. фонетику § 92): у Асем. дрꙋѕѣмь Мт 6_{24}, вѣчьнѣм J 6_{27} и сл., у Супр. гробьнѣимь 448_{1}, адъстѣмь 461_{1} и сл.

231. Инстр. јед. ж. р. јавља се у споменицима са наставцима -оѭ и -жѭ. По правилу се јавља наставак -оѭ и тај облик можемо претпостављати за језик Ћ. и М. и већину ст.-сл. дијалеката X—XI века. Облик са наставком -жѭ претстављен је ретким примерима из Мар., Зогр., Асем., Син. пс., Еух. и Клоч. зб.; чешће се тај облик јавља у Супр.; уп. у Мар., Зогр. и Асем. оврѣченжѭ женоѭ Л 2_{5}, Зогр. сѫштжѭ Л 2_{5}, Син. пс. сѣжѭ 2_{7}, Клоч. зб. безаконꙗжѭ 682, Еух. сѫщжѭ 19^{b}, сѫмѣренжѭ 105^{b}. Облик на -жѭ води порекло од дијалекатског именичког облика на -ǫ + (je)jǫ.

У Прашк. одл. налази се облик ак. јед. ж. р. ѭдроѭ 1^{b} 13, али је то вероватно случајна грешка.

232. Партиципи се одликују од придева тиме што се код њих у споменицима јављају облици ген. лок. мн. на -ѣнѫ̆х, дат. мн. на -ѣимъ поред старијих облика на -инѫ̆х, -имъ: чажштѣıѫ̆х Зогр. J 5_{8}, слꙑшаштѣımъ Зогр. Мр 4_{24}, надѣжштѣımъ сѧ Зогр. Л 18_{9} и сл.

Ови су се доцнији облици јавили у ст.-сл. дијалектима (X)—XI в. под утицајем облика ном. мн. на -ѣи.

Доцније је то ѣ ушло такође у облик лок. јед. м. и ср. р.: уп. у Зогр. каѭштѣımь сѧ Л 15_{10}.

Облик ном.-ак. мн. ср. р. сложене деклинације свршава се по правилу на -аıа (-ꙗıа); као отступање треба забележити множѣишиѣ у Еух. 7^{b}, прѣбꙑваѭщиѣ ibid. 24^{a}, двіжꙑштиѣ у Син. пс. 68_{35}.

КОНЈУГАЦИЈА

А. Опште напомене

1. Врсте глагола

233. У ст.-сл. језику можемо разликовати 5 врста глагола, с обзиром на презентнv основу; у свакој од тих 5 врста могу се утврдити уже групе, узимајући у обзир инфинитивну основу.

Прву врсту сачињавају глаголи са презентном основом на -е/о; код једних глагола ове врсте (А) инфинитивна основа претставља корен (нес-ѣ-тѫ — нес-ти), код других (В) инфинитивна основа има наставак -а- (бер-ѣ-тѫ — бьр-а-ти).

Другу врсту сачињавају глаголи са наставком -no/ne- у презентној основи; инфинитивна основа свршава се наставком -nǫ- (двиг-нѣ-тъ — двиг-нǫ-ти).

Код глагола 3 врсте презентна основа има наставак -je/jǫ-; глаголе те врсте чији се корен свршава на вокал не можемо разликовати од глагола 1 врсте (са наставком -e/o-) чији се корен такође свршава на вокал, јер се код ових последњих развило j (j) између кореновог вокала и тематског вокала -e/o-.

Код глагола 3 врсте могу се утврдити 2 групе: А) глаголи код којих је инфинитивна основа саставни део презентне основе, на пр. млѣти (< *mel-ti) — мел-нѣтъ, зна-ти — зна-нѣ-тъ, цѣлѣ-ти — цѣлѣ-нѣ-тъ, дѣла-ти — дѣла-нѣ-тъ; В) глаголи код којих инфинитивна основа има наставак -a- који се не налази у презентној основи: таи-ти — тан-тъ, ора-ти — орѣ-тъ, коупова-ти — коупоуѣ-тъ и сл.

4 врсту сачињавају глаголи са наставком -i- у презентној основи; инфинитивна основа може се свршавати на -i- (моли-тъ — моли-ти) или на ѣ (види-тъ — видѣ-ти).

5 врсту сачињавају атематски глаголи.

Напомена. Уп. ово груписање глагола у Лескина; друкчије групишу ст.-сл. глаголе Јагић у AslPh. 28., 1906, 17—27, Вондрак у Altk. Gr.[2] 488, 524 и д.; уп. о том питању Кульбакина Классификація глагола въ старословянскомъ. SGrRoz II (1927) 176—184. О старословенској конјугацији уопште уп. Wiedemann-a Beiträge zur altbulgarischen Conjugation 1886; о образовању глаголских основа уп. Ульянова, Основа настоящаго времени въ старославянскомъ и литовскомъ языкѣ 1888 (РФВ. 20) и Значенія глагольныхъ основъ въ литовско-славянскомъ языкѣ 1, 1891, 2, 1895 (РФВ. 24, 1890 и 25, 1891); уп. такође критику Фортунатова у Сбор. отд. 64, № 11, 1897.

2. Лични наставци

234. Лични су наставци заједнички у двојини и у 1. и 2. л. мн.; што се тиче једнине и 3 л. мн., разликују се примарни и секундарни наставци: примарни се употребљавају у индикативу презента, секундарни пак у облицима аориста, имперфекта и императива (који је пореклом оптатив).

Примарни су наставци једнине код тематских глагола за 1 л. -ǫ-, за 2 л. -ši, за 3 л. -tъ (< прасл. -tь), код атематских глагола -mь, -si, -tъ: нес-ѫ, нес-е-ши, нес-е-тъ; нес-мь, несн (< *jes-si), нес-тъ.

Секундарни наставци једнине изгубили су се већ у прасловенском; за 1 л. наставак је био -m, за 2 л. -s, за 3 л. -t: задњи су се сугласници у праслов. уопште изгубили; -m у 1 л. иза кратког вокала отпало је пре него што су се формирали носни вокали. Дакле за 1 л. једнине аориста имамо ст.-сл. могъ од *mog-o-m (> *mogъn > *mogъ); у 2 л. и 3 л. био је облик може (од *mog-e-s 2 л., *mog-e-t 3 л.). Лични наставци за 1 л. и 2 л. мн. и двојине били су: 1 л. мн. -mъ, дв. -vě, 2 л. мн. -te, 2 дв. -ta.

У 3 л. дв. био је наставак -te; у 3 л. мн. примарни је наставак био -nti, секундарни пак -nt, али је -n- заједно са претходним вокалом дало већ у прасл. носни вокал: према прасл. -onts у

ст.-сл. налазимо -ǫtъ, према прасл. -intь, -n̥tь (> ьntь) — ст.-сл. -ętъ, према прасл. -ont — ст.-сл. -ǫ, према прасл. -n̥t (> ьnt) -ę: уп. 3 л. мн. през. несѫтъ од прасл. *nes-o-ntь, молѧтъ од *modl-i-ntь, 3 л. мн. аор. могѫ од *mog-o-nt, ѭсѧ од *ję-s-n̥t.

Напомена. О спорном питању порекла наставка 3 л. мн. -ętь код презентних основа на i в. Hujer-a, LF. 39, 1912, 211 и д., Vondrák-a, Vgl. Gr. 1², 144, Brugmann-a Grund.² II 3, 637.

235. Маркантну особину ст.-сл. језика претставља наставак 3 л. -tъ: уп. ст.-инд. ásti, грч. ἐστι, лит. ẽsti, ст.-инд. bhárati и сл.; са и.-евр. -ti слаже се ст.-руско -ть (несеть и сл.) и ст.-пољско jeść.

Напомена. О наставку -tъ уп. Hirt-a, IF. 17, 1904/5, 287—292, Фортунатова, Изв. 13, 2 св. 1908, 1—14; Meillet-a Études I, 134, MSL. 18, 1913, 232—8, Sl. comm. 271, Leskien-a, Altb. Gr. 190, van Wijk-a AslPh. 36, 1916, 116, Barića, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte 1918, 57 и д.

Наставак -tъ за 3 л. јед. и мн. (-ǫtъ, -ętъ) јавља се у ст.-сл. споменицима по правилу; гласовну вредност вокала -ъ у том наставку потврђују примери можѣто-сѧ (Мар. J 6_{52}), лежито-сѧ (Асем. Л 2_{34}) и сл., — уп. Wiedemann-a, Beiträge 13, — а тако исто примери прославитъı-и, оубиѭтъı-и и сл., уп. у фонетици § 60. Додуше, у ст.-сл. споменицима налазимо такође примере 3 л. са наставком -тъ, али врло ретко. Нарочити положај заузима Остр. као руски споменик: у њему је наставак -тъ потпуно појмљив.

Тако исто у појединим случајевима налазимо -тъ м. -тъ у 2 и 3 л. аор. атематских глагола: бъıстъ, дастъ и сл.

236. Отступања од правила у другом правцу претстављају облици 3 л. јед. и мн. презента без икаквог наставка: Зогр. ѣ J $21_{22, 23}$, достоı Мр 3_{4}, подобаѧ Л 18_{1}; Мар. ѣ Л 18_{19}, нѣ (м. нѣстъ) J 6_{63}, бѫдѣ Мр 13_{18}, можѣ Мр 9_{8}; Асем. ѣ Л 12_{34}, J $21_{22, 23}$ (39), бѫдѣ Л 14_{10}, сѫдѣ Мт 19_{28} (43), вѣроуѭ 3 л. мн. J 6_{64} (19), прозираѭ 3 л. мн. Мт 11_{5} (160); Син. пс. истъни 28_{6}, оцѣсти 77_{38}, погоуы ib., поідѫ 83_{8}, процвѣтѫ 89_{6}; Ключ. зб. ѣ 82, 87, 128, ѣ лі 676; Сав. ѣ 36, 39^{b}, 46, нѣ 125^{b}; Унд. бѫдѣ 32; Остр. ѣ 53^{b}, 65^{b}, напише 294^{b}, възгласи 292; у Супр. такви се облици јављају чешће него ли у другим споменицима, нарочито у другом делу споменика: ѣ (17 п.), нѣ (15 п.), вѣ 382_{17}, можѣ (ли) $27_{24, 26}$, бѫдѣ 35_{27}, 310_{25}, 494_{3}, често — подобаѣ, подобаѧ, сътвори 322_{4}, сътвори 359_{19}, приводи 370_{29}, лежи 422_{1}, сѣди 506_{17}, сѫ 38_{12} и др., начьнѫ 16_{18}, нарицаѭ 276_{24}, оклевештѫ 413_{26}, съвѣдѣтелъствоуѭ 277_{24}.

Облици без наставка -tъ, tь, налазе се у свим словенским језицима и могу се објашњавати као продужење праслов. облика са секундарним наставком -t: тај је секундарни наставак, вероватно, пренесен у облике презента из облика аориста и имперфекта.

237. У облику 1 л. мн. налазимо по правилу -мъ (односно услед мешања полугласника -мь); али већ у ст.-сл. споменицима налази се такође наставак -мъı, и то не само у вези облика на -мъ са потоњим енклитичним -и (слъıшахомъı-и у Мар. и сл., в. § 53

и д.), већ и ван те везе: вѣмъı Зогр. J 9_{29}, оувѣмъı Ключ. зб. 810 (уп. Vondrák-a, Altk. Gr.² 491 нап.), у Супр. вѣмъı 438_{27}, видимъı 382_{2}, имѣмъı са 382_{18}, имамъı 435_{17}, 540_{17}, прѣбждѣмъı 439_{8} и сл. — уп. Wiedemann-a Beiträge 8. Што се наставак -мъı који се фонетски јавио у вези са потоњим и почео да употребљава ван те везе објашњава се утицајем од стране заменице 1 л. мъı.

Место -мѫ налазимо такође -мо: пожрѣхомо-и Син. пс. 34_{25}, оубиѣмо-и Асем. Мт 21_{38} (уп. Wiedemann-a op. cit. 8).

238. У погледу наставка 3 л. дв. постоје разлике између појединих споменика: у Мар., Ключ. и Син. пс. употребљава се искључиво наставак -тє; у Зогр. поред 87 примера облика са тим наставком налазимо 11 примера са наставком -та, у Асем. — 10 п. -та поред 75 са -тє; обрнуто, у Сав. јавља се по правилу -та и само 3 п. -тє: сѫдѧтє са 136^{b}, идєтє 80, вѣстє 96; у Супр. наставак -тє јавља се само у појединачним примерима и то у најстаријем делу тога рукописа (447—471): носитє 458_{9}, бъıстє $458_{4, 6}$, прѣбъıстє 472_{19}, дашєтє 450_{19}; у Остр. ретко кад јавља се -тє, уп. Wiedemann-a op. cit. 25—26 и допуне руском преводу Лескинове граматике, 185. Нема сумње да је старији наставак 3 л. дв. поступно потискиван од стране наставка -та, јер се тај последњи осећао као наставак за двојину по преимућству, док се наставак -тє подударао са наставком 2 л. мн. (уп. Meillet-a, Зборник Јагићев, 202).

У споменицима налазимо такође наставак 2—3 л. дв. -тѣ, и то у случајевима када је подмет ж. или ср. р.: у Сав. посѧластѣ (сєстрѣ) 81, (мариѧ ... и дроугаѧ мариѧ) тєкостѣ ... идѣстѣ ... ѧстѣ ... поклонистѣ са 121^{b}, видѣстѣ (очи) 139, у Супр. ѧстѣ (тѣ) 446_{7}, вѣроующѣтѣ 445_{17}, у Остр. посѧластѣ 136^{b}, тєкостѣ 203, поклонистѣ сѧ 203^{b}, радоуитѣ сѧ 203^{b} (2 л. дв.), в. Козловски, Изслѣд. 1, 89 — уп. Wiedemann-a op. cit. 26. Нема сумње да је тај наставак -тѣ постао под утицајем наставка за ном. дв. код именица и заменица ж. и ср. р. као што су облици жєнѣ, сєлѣ, тѣ, онѣ итд. Са језиком Ћ. и М. тај наставак -тѣ нема никакве везе.

3. Формирање облика за време

239. Ст.-сл. је језик наследио од прасл. (управо од заједничког јужнословенског језика) облике презента, аориста и имперфекта.

Облици презента формирају се од презентне основе помоћу примарних наставака: несє-шн, несє-мѫ, двиг-нє-тѫ, моли-тє и сл.; у облику 1 л. јед. нес-ѫ = прасл. *nes-ǫ и сл. јавља се наставак -ǫ м. и.-евр. -ō, што се тумачи на више начина, — ја видим у томе наставку -ǫ и.-евр. -ō + секундарни наставак 1 л. јед. -m. То исто имамо код глагола 4 врсте у облику молѭ и сл., прасл. *modljǫ. У 3 л. мн. несѫтъ (прасл. *nesǫts) јавља се ǫ од тематског вокала у вези са сугласником *-n* наставка -nti (> ntь, а у ст.-сл. > -ntъ); слично је постао облик 3 мн. молѧтъ и сл. код глагола 4 врсте < *modl-i-ntь (в. § 234).

Код атематских глагола налазимо примарне наставке једнине -mь, -si, -tъ (од старијега -tь): ѥс-мь, ѥси (од *jes-si), дамь (од *dad-mь), дастъ (од *dad-tь) итд.; у 3 мн. глагола ѥсмь јавља се облик сѫтъ (од *so-ntь) са тематским вокалом -о и слабим ступњем кореновог вокала, управо његовим потпуним губљењем (в. § 95); у облицима 3 мн. даѫтъ, вѣдѫтъ ę води порекло од и.-евр. n̥: *dad-n̥ti (> *dadьnti > *dadętь).

240. Облици аориста који су наслеђени од прасл. различни су:

Код глагола 1 врсте са инфинитивном основом на сугласник налазимо:

а) асигматски аорист (друкчије „јаки"): 1 јед. могъ (<*mog-o-m), 2 и 3 л. јед. може (<*mog-e-s, *mog-e-t), 1 мн. могомъ (<*mog-o-mъ) итд., 3 мн. мог-ѫ (<*mog-o-nt);

b) аорист сигматски старог типа са дугим кореновим вокалом и обележјем аориста -s- (-s- > -ch- иза i, u, r, k); обележје аориста -s- (ch) додаје се непосредно основи на сугласник, а иза тог -s- (ch) јавља се лични наставак у извесним лицима непосредно, а у другим у вези са претходним тематским вокалом: 1 јед. нѣсъ < *nēs-s-o-m, рѣхъ < *rēk-s-o-m, 1 мн. нѣсомъ, рѣхомъ, али 2 мн. нѣсте < *nēs-s-te, рѣсте < *rēk-s-te, 3 мн. нѣсѧ < *nēs-s-n̥t, рѣшѧ < *rēk-s-n̥t (> *rēk-ch-n̥t > *rēchn̥t > *rēchьnt > *rěšę);

c) аорист сигматски новог типа са вокалом -о- испред обележја аориста -ch-, које је -ch- постало од старијега -s- путем аналогије: ѥс-о-хъ (< *nes-o-ch-o-m), рѣк-о-хъ, ѥс-о-х-о-мъ, рѣк-о-х-о-мъ и сл.

Треба нагласити да сигматски аорист *(b* и *c)* нема сопствених облика за 2 и 3 л. јед., већ се место њих употребљавају облици асигматског аориста: ѥсѣ, рѣче и сл.

Напомена. О 2 и 3 л. јед. аориста типа nese уп. Meillet-a у MSL, 15, 1908, 328 и Mélanges de lingu. off. à Saussure 81 и д., ibid. 92 о сигматским аористима.

Код глагола са инфинитивном основом на вокал свију врста налазимо искључиво сигматски аорист типа b); обележје аориста јавља се у облику -ch- услед гласовне промене у једним случајевима, у другим пак услед аналогије: а) 1 јед. ꙗ-съ, 2 и 3 јед. ꙗ-тъ са -тъ које се додаје на облик ꙗ, о којем в. даље (§ 262), 1 мн. ꙗ-с-о-мъ, 2 мн. ꙗ-с-те, 3 мн. ꙗ-с-ѧ, 1 дв. ꙗ-с-о-вѣ итд., b) мол-и-хъ, 2 и 3 јед. мол-и (у осталоме тај облик може бити облик асигматског аориста), 1 мн. мол-и-х-о-мъ, 2 мн. мол-и-с-те итд.

241. Стари имперфект и.-евр. порекла изгубљен је већ у праслов. језику; место њега створен је нови прасловенски облик са наставком -ēach-, -aach-, чије порекло није јасно.

Напомена. Уп. Meillet-a, Глас 112, 1924, 88—92 и Baudiš-a, IF. 23, 1909, 135—152; сем тога преглед научне литературе о том питању в. код Грунског О происхожденіи имперфекта, Уч. Зап. Юрьев. унив. 1905 и Куљбакина Древнец.-слов. языкъ II, 1912, 207.

Тај се прасловенски имперфект огледа у ст.-сл. облицима нєс-ѣах-ъ, бѣр-аах-ъ, 2 и 3 л. јед. нєсѣашє, бѣраашє итд.; код глагола 4 врсте са инфинитивном основом на -i имперфект има наставак -шаахъ: молшаахъ, рождаахъ (< *rod-j-aach-ъ) итд. За 2 л. мн. у 2. и 3. двојине има у ст.-сл. споменицима облика на -шєтє, -шєта и на -стє, -ста. Облици на -шєтє, -шєта старији су: у Зогр. и Ключ. зб. налазимо само те облике, у Мар. има 25 облика старијег типа према једном новог, у Асем. однос првих према другим = 9 : 8, у Сав. налазимо само облике на -стє, -ста, у Супр. ти се облици јављају по правилу, у Остр. — само облици на -стє, -ста, уп. Wiedemann-a, Beiträge 42.

4. Облици за начин

242. Ст.-сл. је језик наследио од прасловенског сем индикатива облике оптатива, који су добили у њему значење императива.

Код тематских глагола облици оптатива имају наставак -i: 2 л. јед. *ber-o-i-s, 3 л. јед. *ber-o-i-t > *beri — ст.-сл. бєри, 1. мн. бєр-ѣ-мъ од *ber-o-i-mъ итд.

Напомена. Облик 2 л. јед. beri објашњавају такође претпоставком да је постао од облика на -ei, који налазимо у лит. и грч. (индик. vedi, ἄγεις, импер. ст.-лит. vedi, грч. дијал. ἄγει), уп. Solmsen-a KZ. 44, 1911, 195 и Hujer-a, RS. 6, 1913, 253, Зборник Белићев 150, Úvod 68.

Код глагола 3 врсте -joi > -jei > -i: глаголи, -и-мъ итд. Код атематских глагола налазимо у облику 2 л. јед. -jь (порекло тог наставка није јасно): вѣжды од глагола вѣмь, али у множини -i-: вѣдимъ и сл., тј. слаби ступањ наставка -jē-, уп. лат. s-iēm, s-ī-mus. То исто -i- налазимо код глагола 4 врсте: хвали — хвалимъ.

Напомена. О наставку -jь- у 2 л. јед. атематског императива уп. Vondrák-a AslPh. 20, 1898, 54, Horák-a, ibid. 16, 1894, 409, Agrell-a у Stud. till. Es. Tegn. Lund 1918, 532—537, Meillet-a, Sl. comm. 283.

Остатак облика 1 л. јед. старог оптатива претставља отъпадѣмъ = ἀποπέσοιμι (с примарним наставком и графичком заменом ъ тј. м. отъпадѣмь) у Син. пс. 7_5; исти облик на овом месту налазимо у Бол. пс. и Погодиновом пс. Други пример, очевидно ст.-сл. порекла претставља облик бжджмь у Бол. пс. (Шчепкин, Болон. псалт. 227) и у пс. Толстоја (18⁴, уп. Собољевски, Лекције⁴ 250). Као остатак старог конјунктива могу се сматрати облици бимъ, покажатє и сл. (са значењем императива), уп. даље § 276: ст.-сл. а постало је ту од старијега ē иза j. Облик 3 л. мн. конјунктива по своме пореклу претставља облик бждж, који има у ст.-сл. значење императива; примере види у § 286.

5. Именски облици глагола

243. Инфинитив се гради у ст.-сл., као и у праслов. и југосл., помоћу наставка -ti од основе инфинитива — аориста: нєс-ти, чита-ти, моли-ти и сл.; супин се гради од исте основе помоћу

наставка -tъ: нес-тъ, чита-тъ, моли-тъ и сл. Код глагола типа пекъ, могъ облик супина је промењен под утицајем инфинитива: пештъ м. *петъ од *pek-tъ (у инфинитиву -kti дало је фонетским путем у прасл. -ťi, откуда — ст.-сл. -шти).

244. Партицип презента активни гради се у прасл. помоћу наставка -nt-, који је у вези са претходним вокалом дао -ǫt- или -ęt-: *ber-o-nt > *berǫt-, *modl-i-nt- > *modlęt- (в. напомену у § 234).

Облик ном. јед. *nesy, ст.-сл. несъı може се објашњавати од -ont-s или од -ōn, — в. Meillet-a, Sl. comm. 284, Hujer-a, Slov. dekl. 42 и д., van Wijk-a, ZslPh. 1, 282 и д., Отремског (Otrębski), Prace lingw. ofiar. Baudouinowi de-Courtenay, Kraków 1921, 10—16; од облика *modlint-s очекивали бисмо *modli, али у ствари налазимо *modlę, ст.-сл. молѧ, са ę под утицајем осталих падежа; у облику знаıѧ ję се јавило од -jont- (> -jent- > -jęt-). У облицима ж. р. наставку -nt- додаје се још наставак -ja- (-tj- даје шт); у облику ном. јед. ж. р. јавља се слаби ступањ наставка -ja- тј. -i-, а -št- м. -t- јавља се под утицајем осталих падежа. У ном. јед. ср. р. налазимо знаıѧ од *znajont, молѧ од *modlint, тј. исте облике које и у ном. јед. м. р.; под утицајем тог подударања јавио се и облик ном. ср. р. несъı поред облика ном. јед. м. р. несъı: остали и.-евр. језици показују да је у ном. јед. ср. р. био наставак -nt- односно -ont-, што није могло дати ъı. У осталим падежима м. и ср. р. основа партиципа на -nt- добила је још наставак -jo- (уп. § 200).

245. Партицип пр. вр. активни има облике нес-ъ, нес-ъш-и, нес-ъ: у њима налазимо наставак -ŭs-, слаби ступањ наставка -u̯os/-u̯es; -ŭs > -ъch; у ном. јед. м. р. *ved-ъch > *vedъ, ст.-сл. вѣдъ; ном. јед. ж. р. *ved-ъch-ī (-ī- слаби ступањ наставка -ja) > *vedъši, ст.-сл. вѣдъши; ном. јед. ср. р. вѣдъ могао је постати од *ved-os (уп. грч. εἰδός). Иза самогласника наставак тог партиципа јавља се у облику -vъs-: ст.-сл. видѣвъ — видѣвъши — видѣвъ, писавъ — писавъши — писавъ и сл.

Код глагола 4 врсте са инфинитивном основом на -i- налазимо два типа партиципа пр. вр. моливъ — моливъши — моливъ и молѣ — молѣши — молѣ од *modlį-ъs итд.; тај је други тип старији: в. § 283 (уп. о томе партицину Meillet-a REsl VIII 46—49). О деклинацији тог партиципа уп. § 203.

246. Значење партиципа активног пр. вр. добили су у прасл. такође облици са наставком -lъ (м. р.), -la (ж. р.), -lo (ср. р.): ст.-сл. нес-лъ, -ла, -ло, моли-лъ, -ла, -ло, пис-а-лъ, -ла, -ло и сл. Ти су се партиципи већ у прасл. мењали само у роду и броју, а не и у падежима, те су постали саставни део сложених глаголских облика о којима уп. § 248.

247. Партицип сад. вр. пасивни гради се помоћу наставка -mo-: вѣдомъ, двигномъ, знаемъ, молимъ, уп. лит. sùkamas.

Партицип пр. вр. пасивни гради се помоћу наставка -to- или -no- (-eno): уп. лит. -tas (vèstas од глагола vedù) и -nas (álkanas), али лит. облици са наставком -nas претстављају сада само придеве.

Помоћу наставка -to- гради се трпни партицип пр. вр. само код глагола са инфинитивном основом на *m*, *n*, *r* или коренов вокал: *klьnǫ — *klęti — *klętъ, ст.-сл. клѧтъ, *stьrǫ — *sterti — *stʲr̥tъ, ст.-сл. стрѣтъ, *bьjǫ — *biti — *bitъ, ст.-сл. битъ, *pojǫ — *pěti — *pětъ, ст.-сл. пѣтъ. Првобитно је наставак -tъ био у широј употреби: уп. ст.-сл. отврѣстъ (*vʲr̥z-), оуѧстъ (*vęz-), лит. kéltas (keliù — kélti), riñktas (renkù — riñkti) — в. Лескина, Altb. Gr. 210.

Наставак -no- налазимо код глагола са инфинитивном основом на -a, -ě: читанъ, данъ, видѣнъ, сѣнъ и сл., такође код глагола са основом на -l: клань < *kolnъ (клати — колѫ), наставак -eno- код глагола са инфинитивном основом на сугласник, код глагола типа бити, крыти, а и код глагола брати (борѫ), клати (колѫ): вєдєнъ, жьрєнъ, движенъ, биєнъ, крѫкєнъ, *борєнъ (уп. у Супр. борєниє), коленъ (поред кланъ); наставак -eno- налазимо такође код глагола са инфинитивном основом на -i-: хвалєнъ, молєнъ.

Напомена. О партиципима пр. вр. пасивним уп. Zubatý-а „Slov. рьjanъ a jiné tvary podobné“ у LF. 28, 1902, 24—35, 115—121, 278—286, 359—365, van Wijk-а у IF. 43, 1925, 281—289.

6. Сложени глаголски облици

248. Стари и.-евр. облици перфекта, плусквамперфекта и футура изгубљени су у прасл., па су замењени сложеним облицима.

Значење перфекта, чији је једини остатак ст.-сл. облик вѣдѣ (ѣ < ai, уп. ст.-инд. tutudē = лат. tutudī), добио је сложени облик који се састоји од партиципа на l- и облика помоћног глагола: несль єсмь, несль єси итд.

Напомена. Друкчије објашњавају облик вѣдѣ Mikkola, RS. 1, 1908, 7 и Ursl. Gramm. 60, Hujer, Slovan. dekl. 72 и д.

Значење плусквамперфекта добио је сложени облик који се састоји од партиципа на -l и имперфекта помоћног глагола: несль бѣхъ, несль бѣаше итд.; м. бѣхъ може се употребити сложени перфект помоћног глагола бѣлъ єсмь : несль бѣлъ єсмь итд.

Напомена. О употреби ст.-сл. перфекта уп. Слоњског, Tak zwane perfektum w językach słowiańskich, Prace fil. 10, 1926, 1—33, Погорелова, Изъ наблюденій въ области древне-слов. переводной литературы II. Sbornik filozof. fakulty univ. Komenského, Bratislava, III, č. 32. 1925, 217 и д.

Прасловенско продужење и.-евр. футура огледа се у неколико у остацима партиципа футура бъшѧ — бъшѧшти — бъшѧ, које налазимо у ст.-рус. рукописима црквеног порекла; уп. такође ст.-ч. придев probyšúcný (користан — Gebauer, Ml. III, 2^2, 66 и д.); на основу тих облика партиципа може се претпоставити прасл. футур са наставком -s: *bysjǫ, *bysiši, *bysitъ итд. > *byšǫ, *byšiši, *byšitъ итд. (-y + s > -y + ch > -y + š), уп. лит. búsiu, bús(i), búsiva, búsita, búsime, búsite (уп. Јагића, AslPh. 28, 1906, 35 и д.).

Значење футура добили су у прасл. облици презента перфективних глагола, а такође сложени облик који се састоји од

инфинитива дотичног глагола и помоћног глагола: уп. ст.-сл. бѫдѫ носити, имаши пити, начѣнѫ (или вѣчѣнѫ) нєбрѣщи, хощѫ видѣти и сл.

Будуће прећашње (futurum exactum) обележава се сложеним обликом који се састоји од партиципа на l- и помоћног глагола: читалѫ бѫдѫ и сл.

249. Сложени облик кондиционала у најстаријим споменицима састоји се од партиципа на l- и облика бимь 1 л. јед., би 2 и 3 јед., бимѫ 1 мн., бисте 2 мн., бѫ 3 мн.; м. бисте очекивали бисмо *би-тє: -s- се јавило под утицајем облика 2 мн. аориста бъıстє.

У облику 1 јед. имамо примарни наставак -мь м. секундарног који се јавља обично у облицима пр. вр.

У доцнијим споменицима м. бимь, би итд. јављају се облици аориста бѣıхъ (2, 3 л. бѣı, а не бѣıстъ). Место облика 3 мн. бѫ често налазимо бишѧ; катkада се за 1 мн. јавља облик бихомъ, уп. Зогр. J 18_{80}.

За 3 мн. облици бѫ и бишѧ јављају се један поред другога већ у Мар., Зогр., Асем: у Мар. бѫ 13 п., бишѧ пак 3 п., у Асем. бѫ 4 п., бишѧ 2 п., у Зогр. бѫ 11 п., бишѧ 9 п. (в. примере у Vondrák-a, Altk. Gr.[2] 512).

Облици бимь итд. — бѫ вероватно припадају језику Ћ. и М. Облици бѣıхъ — бѣı итд. јавили су се можда током 10 века: већ у Мар. и Зогр. налазимо бѣıстє бѣıли J 8_{39}, подвиѕали сѧ бѣишѧ J 18_{36}, у Зогр. бѣıстє J 15_{19}, бѣишѧ Мт 11_{23}; у Син. пс. налазимо пожрѣлı бѣишꙗ 123_{3}, али бишꙗ 80_{14}, такође бимь (односно бимъ са ъ м. ь) $54_{12, 18}$, 80_{15} (2 п.), 118_{92}, 2 јед. би 50_{18}, 3 јед. би 54_{12}, 93_{17}, $123_{1, 2}$. У споменицима писаним ћирилицом облици бимь, би итд. јављају се као изузеци: Сав. бимъ 1 јед. 91^{b}, би 3 јед. 59, 87^{b}, 89 (3 п.), 89^{b}, Супр. бимъ 1 јед. 377_{16}, би 82_{28}, 88_{29}, $149_{1, 5}$, 275_{7}, 307_{21}, 403_{26}, 496_{11}.

250. За обележавање пасива постоје 2 начина: 1) активном се облику дотичног глагола додаје повратна заменица сѧ: нарєшти сѧ = κληθῆναι; 2) помоћу сложеног облика који се састоји од пасивног партиципа и помоћног глагола: сѫпасєни бѣишѧ = διεσώθησαν и сл.

7. Глаголски вид

251. Глаголски вид у ст.-сл., као и у словенским језицима уопште, у једним се случајевима налази у вези са стварним значењем глагола тј. са његовим кореном (уп. нєсти — глагол имперфективни, док је пасти — падѫ глагол перфективни), у другим се случајевима обележава помоћу наставака и дуљења кореновог вокала или, најзад, помоћу префикса: уп. однос глагола двиѕи (< *dvigti) и двиг-нѫ-ти, лєт-ѣ-ти и лѣт-а-ти, плоу̑ти и плава-ти, клон-и-ти сѧ и клан-ꙗ-ти сѧ, и-ти и при-и-ти, нес-ти и при-нес-ти и сл.

У томе погледу сви се глаголи могу поделити у 2 велике групе: имперфективне и перфективне.

Код глагола перфективних обележене су границе радње односно стања, наиме почетак радње (**зачѧти**) или њен свршетак (**завръшити**) или је радња претстављена као моментана (**минѫти**).

Код глагола имперфективних обележава се неограничено трајање радње или стања, односно понављање радње: уп. **нес-ти** (глагол имперфективни) — **носити**, **вести** — **водити** и сл.; ови последњи глаголи (**носити**, **водити**) зову се учестани (итеративни).

252. Глаголи истог корена налазе се у извесном међусобном односу у погледу вида: **пад-а-ти** је глагол имперфективни према перфективном **пас-ти**, **при-ити** је перфективни глагол према имперфективном **и-ти**, **давлати** — имперфективни према перфективном **давити** и сл.

Перфективни се глаголи граде од имперфективних помоћу префикса (уп. горе **при-ити** и сл.): имперфективни се глаголи граде од перфективних помоћу наставка и дуљења кореновог вокала: **пад-а-ти** од **пас-ти** (< *pad-ti), **двизати** (< *dvig-a-ti) од **двигнѫти** (управо од старијег *dvig-ti), **възлежати** (старије *-leg-ēti): **възлегнѫти** (старије *-leg-ti), **съблюд-а-ти : съблюсти** (старије *-bljud-ti), **съконьчавати : съконьчати**, **при-носити : принести** (са превојем кореновог вокала). По угледу на однос **стати** (перф.): **сто-ја-ти** (имперф.) постало је **прѣдъстоѭти** (имперф.) поред **прѣдъстати** (перф.) и сл.

253. Има неколико случајева двоструке употребе истог глагола: у значењу перфективном и имперфективном.

Тако на пр. глагол **бѣжати** може имати поред обичног имперфективног значења перфективно: **бѣжѣтъ отъ лица его**... Син. пс. 67_2 (φυγέτωσαν); тако исто глагол **сѫдити : сѫждѫ** = κρινῶ Л 19_{22}, глагол **видѣти** и др. (уп. Boehme-a, Die Actiones 58 и д.) О употреби имперфекта перфективних глагола в. § 290.

Напомена. Уп. о виду код словенских глагола Белића, Zur slavischen Aktionsart, Streitberg-Festgabe 1924, 1—11 и ЈФ. 4, 1925, 1—10; о глаголском виду у ст.-сл. уп. Boehme-a, Die Actiones der Verba simplicia in den abg. Sprachdenkmäler 1904, Meillet-a, Des aspects perf. et imperf. dans la traduction de l'évangile en vieux slave (Études sur l'étimologie et le vocabulaire du vieux slave 1902, 1—104), Јагића, Beiträge zum slav. Syntax, Denk. d. Wiener Akad. Ph.-h. Kl. 26, 1900, 72 и д., van Wijk-a IF. 45. 1927, 93—104.

B. Преглед конјугације појединих глаголских врста

1. Глаголи 1 врсте

254. У прву врсту, као што смо видели (§ 233), иду глаголи са основом презента на -e/o-; инфинитивна основа може претстављати A) чист корен или B) имати наставак -a. Код глагола са основом инфинитива која претставља корен можемо разликовати 2 групе: a) глаголе чија се основа свршава на сугласник и b) глаголе чија се основа свршава на вокал; у осталом у ту другу групу могу се поуздано уврстити само глаголи чији се корен свршава старим дифтонгом ею, оу, који даје на словенском

земљишту u (ju), и то испред консонанта, испред вокала пак даје ov. Глаголи са другим вокалима на крају корена и тематским вокалом -e/o- у презенту стопили су се у једну групу са глаголима 3 врсте (са наставком у презенту -je/jo-) или стога што су имали у корену дифтонг на i̯ (j) или пак стога што се између кореновог вокала и тематског вокала -e/o- развило ново i̯.

Тешко би било у сваком посебном случају решити питање о пореклу i̯ (j); стога ћемо све глаголе са наставком -je/jo- у основи презента сматрати као глаголе 3 врсте.

255. У групи глагола 1 врсте A а најчешће се јавља у корену вокал *e* односно *ę* (< en), ређе вокали o, ě (< ē), a (< ō), i, ь, y. У појединим глаголима налазимо превој вокала: у презенту слаби ступањ, у инфинитиву ступањ *-e* или *-o:* жьрѫ — жрѣти (< *žer-ti), мьрѫ — мрѣти (< *merti), чьтѫ — чисти (< *kei̯t-ti), клънѫ — клѧти и сл.

У погледу облика инфинитива треба узимати у обзир праслов. промене сугласничких група: ведѫ — вести < *ved-ti, гребѫ — грести < *greb-ti, везѫ — вести < *vez-ti, плетѫ — плести < *plet-ti, чрьпѫ — чрѣти < *čerp-ti, могѫ — моци < прасл. *moťi, ово пак < *mog-ti, рекѫ — рещи < прасл. *reťi, < *rek-ti и сл.

У ову групу иду глаголи:

α) са кореновим вокалом *e (ę):* ведѫ — вести, гнетѫ — гнести, гребѫ — грести, жегѫ — жещи, несѫ — нести, плетѫ — плести, рекѫ — рещи, тепѫ — тети, жлѣдѫ — жлѣсти (< *želd-), плѣвѫ — плѣти, стрѣгѫ — стрѣщи, трясѫ — трясти, лягѫ — лещи, сѧдѫ — сѣсти и сл.;

β) са кореновим вокалом o (ǫ): бодѫ — бости, могѫ — моци, владѫ — власти (< *vold-), растѫ — расти (< *orst-), гѫдѫ — гѫсти; овамо иде бѫдѫ (инфинитив бъıти има други корен);

γ) са кореновим вокалом ē или ō, ā (праслов. ě, ȁ, ст.-сл. ѣ, ѧ): кладѫ — класти, падѫ — пасти, пасѫ — пасти, лѣзѫ — лѣсти, крадѫ — красти, сѣкѫ — сѣщи, овамо иде такође шдѫ (инфин. шдѣти);

Напомена. Корен шд- налазимо у облицима шдѣдѣхъ имп., шдъ, шдохъ аор., основа шдѣ- јавља се у инф. шдѣти, парт. пр. вр. шдѣвъ; постоји такође парт. пр. вр. од основе ш-: прѣшьдъшь Мар. (Мт 14 34).

δ) са кореновим вокалом i, ь, y: идѫ — ити, живѫ — жити, стригѫ — стрищи, цвьтѫ — цвисти, чьтѫ — чисти, грызѫ — грызти;

Напомена. Код глагола идѫ имамо парт. сад. вр. идъı, зап. н. иди, имперф. идѣдѣхъ, аор. идъ, идохъ; у инф. и суп. имамо основу и-: ити, итъ; у парт. пр. вр. имамо основу шьд-: шьдъ, шьлъ.

ε) са слабим ступњем кореновог вокала у основи презента, а са кореновим вокалом *-e-* или *-o-* у основи инфинитива: жьрѫ — жрѣти (< *žerti), мьрѫ — мрѣти (< *merti), стьрѫ — стрѣти, вьргѫ — врѣщи, вьрзѫ — врѣсти, вьрхѫ — врѣщи, чрьпѫ — чрѣти, чрьтѫ — чрѣсти, млъзѫ — млѣсти, тлъкѫ — тлѣщи и сл.; самогласници *e*, *o* огледају се можда у инфинитивној основи глагола жѧти — жьмѫ,

ѣати — имѫ < jьmǫ, клѧти — кльнѫ, мѧти — мьнѫ, пѧти — пьнѫ, тѧти — тьнѫ, начѧти — начьнѫ, дѫти — дмѫ.

У групу Ab (глаголи са инфинитивном основом која претставља корен на вокал) иду глаголи пловѫ — плоу̑ти, ꙗвѫ (ревъı Хил. II B[a] 16) — рюти, словѫ — слоу̑ти, тровѫ — троу̑ти.

256. B. Глаголи са наставком *-a-* у инфинитивној основи.

Глаголи са презентном основом на -e/o- и с инфинитивном основом на *-a-* могу имати корен који се свршава на сугласник (a) или на вокал (b):

a) берѫ — бьрати, держ — дьрати, перѫ — пьрати, женѫ (< *genǫ) — гънати, жидѫ (< *geidǫ) — жьдати, искѫ — искати, сѣкѫ — сѣкати, тѣкѫ — тѣкати; коренов вокал код тих глагола у презенту обично је *-e-*, а у инфинитиву претставља слаби ступањ;

b) рѣвѫ — рѣвати, зовѫ — зъвати, ковѫ — ковати (ov < *oǫ̑).

Глаголи 1 врсте већином су имперфективни, ређе су перфективни као што су: рекѫ, жлѣдѫ, лагѫ, сѧдѫ, бѫдѫ, падѫ врьгѫ, имѫ, начьнѫ.

Обрасци конјугације глагола I врсте

A.

257.

Сад. вр.

јед.	несѫ	пьнѫ	жьрѫ	пловѫ
	несеши	пьнеши	жьреши	пловеши
	несетъ	пьнетъ	жьретъ	пловетъ
мн.	несемъ	пьнемъ	жьремъ	пловемъ
	несете	пьнете	жьрете	пловете
	несѫтъ	пьнѫтъ	жьрѫтъ	пловѫтъ
дв.	несевѣ	пьневѣ	жьревѣ	пловевѣ
	несета	пьнета	жьрета	пловета
	несете	пьнете	жьрете	пловете

Зап. нач.

јед. 2. и 3.	неси	пьни	жьри	плови
мн.	несѣмъ	пьнѣмъ	жьрѣмъ	пловѣмъ
	несѣте	пьнѣте	жьрѣте	пловѣте
дв.	несѣвѣ	пьнѣвѣ	жьрѣвѣ	пловѣвѣ
	несѣта	пьнѣта	жьрѣта	пловѣта

Парт. сад. вр.:

активни:	несъı	пьнъı	жьръı	пловъı
пасивни:	несомъ	пьномъ	жьромъ	пловомъ

Асигматски аорист

јед.	могъ	—	—	—
	може, несе	—	жьре	—
	може, несе	—	жьре	—

мн.	могомъ	—	—	—
	можете	—	—	—
	могѫ	—	—	—
дв.	моговѣ	—	—	—
	можета	—	—	—
	можете	—	—	—

Аорист сигматски

А. (старог типа)

јед.	нѣсъ	рѣхъ	пѫсъ	жрѣхъ	плоухъ
	(несе)	(рече)	пѧ	жрѣ	плоу
	(несе)	(рече)	пѧ	жрѣ	плоу
мн.	нѣсомъ	рѣхомъ	пѫсомъ	жрѣхомъ	плоухомъ
	нѣсте	рѣсте	пѫсте	жрѣсте	плоусте
	нѣсѧ	рѣшѧ	пѫсѧ	жрѣшѧ	плоушѧ
дв.	нѣсовѣ	рѣховѣ	пѫсовѣ	жрѣховѣ	плоуховѣ
	нѣста	рѣста	пѫста	жрѣста	плоуста
	нѣсте	рѣсте	пѫсте	жрѣсте	плоусте

В. (новог типа)

јед.	несохъ	рекохъ
	(несе)	(рече)
	(несе)	(рече)
мн.	несохомъ	рекохомъ
	несосте	рекосте
	несошѧ	рекошѧ
дв.	несоховѣ	рекоховѣ
	несоста	рекоста
	несосте	рекосте

Имперф.

јед.	несѣахъ	пьнѣахъ	жьрѣахъ	пловѣахъ
	несѣаше	пьнѣаше	жьрѣаше	пловѣаше
	несѣаше	пьнѣаше	жьрѣаше	пловѣаше
мн.	несѣахомъ	пьнѣахомъ	жьрѣахомъ	пловѣахомъ
	несѣашете	пьнѣашете	жьрѣашете	пловѣашете
	несѣахѫ	пьнѣахѫ	жьрѣахѫ	пловѣахѫ
дв.	несѣаховѣ	пьнѣаховѣ	жьрѣаховѣ	пловѣаховѣ
	несѣашета	пьнѣашета	жьрѣашета	пловѣашета
	несѣашете	пьнѣашете	жьрѣашете	пловѣашете

Парт. пр. вр.:

активни:	несъ	пьнъ	жьръ	плоувъ
	несль	пѫль	жрьль (жрѣль)	плоусль
пасивни:	несенъ	пѧтъ	жрѣтъ (жрѣтъ)	пловенъ

Инфинитив: нести, пѧти, жрѣти, плоути

Супин: нестъ, пѧтъ, жрѣтъ, плоутъ.

B.

Сад. вр.

једн.	зовѫ	мн.	зовемъ	дв.	зовевѣ
	зовéши		зовéте		зовета
	зоветъ		зовѫтъ		зовете

Зап. нач.

једн.	зови	мн.	зовѣмъ	дв.	зовѣвѣ
			зовѣте		зовѣта

Парт. сад. вр.:

акт.: зовъı пас.: зовомъ

	Аорист	Имперф.
једн.	зъвахъ	зъвалахъ (зовѣахъ)
	зъва	зъвалаше (зовѣаше)
	зъва	зъвалаше (зовѣаше)
мн.	зъвахомъ	зъвалахомъ (зовѣахомъ)
	зъвасте	зъвалашете (зовѣашете)
	зъваша	зъвалахѫ (зовѣахѫ)
дв.	зъваховѣ	зъвалаховѣ (зовѣаховѣ)
	зъваста	зъвалашета (зовѣашета)
	зъвасте	зъвалашете (зовѣашете)

Парт. пр. вр.: зъвавъ, зъвалъ, зъванъ
Инф. и суп.: зъвати, зъватъ.

Напомене о појединим облицима

258. У облику императива глагола рекѫ, пекѫ, текѫ, жегѫ налазимо слаби ступањ кореновог вокала: рьци, пьци, тьци, жьги. Последњи глагол има слаби ступањ и у другим облицима: възжжеши Супр. 457$_{11}$, парт. жегомъıимъ Супр. 476$_{17}$, сѫжжетъ Сав. 147^{b}, зажьже (аор.) Мар. Мт 22$_{7}$, пожьже Супр. 22$_{18}$ и др.

Напомена. О облицима пьци, тьци, жьги уп. Решетара, AslPh. 26, 1903, 571, Sievers-a, AslPh. 27, 1904, 142, Meillet-a MSL. 19, 1916, 125 и RÉSl. 6, 1926, 286.

Глагол стригѫ има инфинитив стрици и стрѣци: пострѣци Еух. 7^{ab} и др.

У аористу глагола сѣдѫ и лѣгѫ је кореновог вокал исти као и у инфинитиву: сѣдъ, легъ; уп. 3 једн. възлеже Мар. и Зогр. Мт 26$_{20}$, 3 мн. възлегѫ Мар. Мр 6$_{40}$, 1 мн. сѣдомъ Клоч. зб. 350; то исто налазимо и у партиципу на -l-: сѣлъ, легълъ.

Код глагола брѣгѫ — брѣци налазимо слаби ступањ у парт. пр. вр. активном: небрегъше Супр. 97$_{8}$, небрег'ша ibid. 40$_{14}$, али у Супр. имамо такође небрѣгъıи 432$_{24}$, небрѣгъша 212$_{16}$. Слично колебање видимо код глагола блѣкѫ — блѣшти; облици са слабим

ступњем старији су: Мар. ꙗзвлѣкѫ Мр 14_{47}, Зогр. ꙗзвлькѫ ibid. Мар. ꙗзвлѣкѫшє Мт 13_{48} и сл., али у Зогр. — ꙗзвлѣкѫ Мт 26_{51}. У Супр. чешће се употребљавају облици са ѣ: влѣк'ше 537_{24}, ꙗзвлѣк'ше 537_{24-25} и сл.

259. Распоред облика сигматског и асигматског аориста није подједнак у појединим споменицима.

Асигматски аорист најчешће се јавља у глагољским споменицима: Мар., Зогр., Асем., Син. пс. и Клоч. зб., нешто ређе у Еух., а од ћирилских споменика у Сав.; у Супр. га не налазимо уопште, а у Остр. само 1 п.: ѫзможетє 160 Мт 26_{40}, у Праш. такође 1 п.: обидоу (= обидѫ) II A_3.

Асигматски аорист имају ови глаголи: ити — идѫ (са префиксима ѫн-, из-, ѫз-, при-, отъ-, сън-, об-): 1 јед. придѫ, ѫнидѫ и др., 1 мн. идомъ, 2 мн. ѫнидѣтє, 3 мн. идѫ, 3 дв. идѣтє и сл.; обрѣтѫ: 1 јед. обрѣтѫ, 1 мн. обрѣтомъ, 3 мн. обрѣтѫ, 3 дв. обрѣтѣтє; могѫ: 1 јед. ѫзмогѫ, 1 мн. ѫзмогомъ, 3 мн. могѫ, 2 мн. можетє; врьгѫ: 3 мн. извргѫ и др.; лешти — лагѫ: 3 мн. ѫзлегѫ; ѣдѫ (у глагољским споменицима — ѣдѫ): 3 мн. ѫѣдѫ, прѣдѫ; сѣсти — сѧдѫ; 1 јед. сѣдѫ, 1 мн. сѣдомъ, 3 мн. сѣдѫ; лѣзѫ: 3 мн. ѫлѣзѫ и др.; красти: 3 мн. оукрадѫ; падѫ: 3 мн. падѫ. — Што се тиче облика 2 и 3 л. јед. (идє, можє и сл.) ти се облици једино и употребљавају код аориста. Поједине примере из споменика в. у Wiedemann-a, Beiträge 81 и д.

260. Сигматски аорист старијег типа са дуљењем кореновог вокала најчешће се употребљава у Мар., нешто ређе у Зогр., Асем. и Син. пс., још ређе у Еух., Сав. и Клоч. зб., нема га уопште у Супр. и Остр.

Тај се аорист јавља код глагола са кореном на носни вокал или на сугласник: ѧти — ѧсѫ, ѧсомъ, ѧсѧ, начѧти — начѧсѧ, пропѧти — пропѧсѧ, нес-ти — (ѫз)нѣсѫ, отвръзѫ — отвръсѫ, съблюсти — съблюсѫ, вести — (при)вѣсѫ, (ѫз)вѣсомъ — вѣсѧ, чьтѫ — чисѧ, бодѫ — (про)басѧ, начѧти — начѧсѫ, клѧти — клѧсѫ, съмѧсти — съмѧсѧ (сѧ), цвьтѫ — (про)цвисѧ (Клоч. зб.); уп. Wiedemann-a, Beiträge 88 и д.

Сигматски аорист од ових глагола са χ м. с (s) јавља се у споменицима чешће; и тај се аорист обично јавља у Супр., Сав. и Остр.

Примери: Зогр. помѫхъ, облѣшѧ, ѫзѧхомъ, ѫзѧшѧ, начѧшѧ, пропашѧ; Клоч. зб. ѫзѧшѧ; Мар. ѫзѧшѧ, пропашѧ; Супр. ѫзѧхъ, начѧхъ, распѧхомъ, проклашѧ, жиѫхомъ; Син. пс. сълѧхъ сѧ, ѫжѣшѧ, ꙗзвлѣшѧ; Асем. отвѣшѧ, съмашѧ (сѧ) и сл., уп. Wiedemann-a, Beiträge 94 и д.

Код глагола са кореном на непчани сугласник постоји сигматски аорист само са χ: рѣхъ, рѣшѧ Мар., Зогр., ѕвлѣшѧ Мар., Зогр. налашѧ (налѧшѧ) од глагола налѧшти — налѧкѫ Син. пс.; уп. Wiedemann-a ор. с. 94—97. Старо се *s* сачувало код тих глагола само испред *t*: рѣстє 2 мн. и 3 дв., рѣста 2 дв., рѣста 3 дв. и сл.

Сигматски аорист новог типа — **вѣдоⷯѫ**, **рекоⷯѫ**, **съблюдоⷯѫ**, **идоⷯомѫ**, **отидошѧ**, **възлегошѧ**, **обрѣтошѧ**, **рекоста**, **привѣдоста** и сл. налази се у свим споменицима сем Мар. и Син. пс, у Еух. има само неколико примера, обрнуто у ћирилским споменицима тај се аорист јавља често, уп. Wiedemann-a ор. с. 104 и д.

Нема сумње да језик Ћ. и М. није знао за сигматски аорист новог типа.

261. Треба напоменути да се поред старих облика аориста **жрѣⷯѫ**, **жрѣ**, **жрѣ** у споменицима јављају облици са слабим ступњем кореновог вокала: **жрѫⷯѫ-жрѫ-жрѫ** итд. (< *žᵉr-s-o-m, *žᵉr-s-s, *žᵉr-s-t): уп. **пожрѫⷯѫ** Син. пс. 26_{6}, **пожрѫшѧ** ibid. $105_{37, 38}$, **пожрѫ** Супр. 112_{26}, — **жрѫшѧ** ibid. 106_{27}, 140_{14}; тако исто од глагола **тьрѫ** — **трѣти** имамо **отрѫ** у Мар., Асем., Зогр. Ј 12_{8}, **стрѫ** Син. пс. 104_{33}, **сътрѫшѧ** Супр. 180_{17}. Слаби ступањ јавља се такође у инф. **жрѫти** Мар. Л 22_{7}, Супр. 68_{27}, **жрѣти** Супр. 20_{4}, у супину **сътрѫтъ** Супр. 342_{2} и у партиципу пасивном пр. вр.: **прострѫта** Супр. 141_{28}, **прострѫто** Ключ. зб. 566, **пожрѫтоу** Хил. I Bᵃ 19 и др., уп. Wiedemann-a, Beiträge 140—141.

Сем тога налазе се облици **простьрѣ** Зогр. Мр 3_{5}, Л 13_{18}, **оумьрѣ** Супр. 306_{11}, 314_{18} и др., **опьрѣшѧ сѧ** Зогр. Мт 7_{27}, **оумьрѣти** Ключ. зб. 476 и сл. (уп. Wiedemann-a ор. с. 92—93), — са **стьрѣ-**, **мьрѣ-**, **пьрѣ** м. **стрѣ-**, **мрѣ-**, **прѣ-**; можда је у овим облицима стара основа аориста измењена под утицајем основа презента (**стьрж**, **мьрж**, **пьрж**).

Напомена. Има научника који мисле да је ту стара основа инф.-аор. **мьрѣ-** итд. (уп. J. Schmidt-a KZ. 23, 456, Ульянов-а, РФВ. 25, 1891, 41).

Сигматски аорист старог типа са обележјем -ch (χ) претставља облик 3 мн. **отъвѣшѧ** у Асем. (корен је **вѣт-**), уп. 3 јед. **отъвѣ** ibid. (в. Wiedemann-a ор. с. 101).

262. Једносложном облику 2 и 3 л. јед. сигматског аориста додаје се наставак **-тъ**; питање порекла тог наставка налази се у вези са питањем о истом наставку у облику 3 л. јед. презента (уп. § 235). Примери: **ѩ-тъ**, **по-ѩтъ**, **възѧ-тъ**, **вѫзѧ-тъ**, **на-чѧтъ**, **оу-мрѣтъ**, **битъ**, **повитъ**, **клатъ**, **питъ**, **въс-пѣтъ**, **по-жрѣтъ**, **про-стрѣтъ** (префикс испред једносложног облика аор. не мења ствар).

Треба напоменути да облици **ви-тъ**, **пи-тъ**, **би-тъ** припадају глаголима које смо уврстили у 3 врсту (в. § 254). Овамо спада такође облик **из-мѣтъ сѧ** у Син. пс. 72_{21} (**жтроба моѣ ізмѣтъ сѧ** = οἱ νεφροί μου ἠλλοιώθησαν), — корен је **мѣ-** као и у именици **мѣ-на**. 3 л. јед. аориста са наставком **-тъ** претставља такође облик **рѣтъ** = inquit; друкчије мисли van Wijk, IF. 43, 1925, 288—9.

Облици са наставком **-тъ** старији су него ли облици без тог наставка; однос првих према другим у споменицима овакав је: у Мар. 96 : 6, у Зогр. 94 : 6, у Асем. 68 : 1, у Син. пс. 35 : 2, у Ключ. зб. 36 : 0, у Еух. 6 : 1, у Сав. 39 : 2, у Хил. 1 : 0, у Остр. 58 : 15, обрнуто, у Супр. — 31 : 116 (уп. Ильинскій Изв. 5, 1900, 171 и д.).

У вишесложним облицима 2 и 3 л. јед. аориста (не узимајући у обзир префиксе) наставак се -тѫ јавља врло ретко. Уопште наставак -тѫ у облицима 2 и 3 л. јед. аор. може се сматрати као особина једносложних основа 1 врсте (и глагола 3 врсте типа би-тѫ, пи-тѫ), а у исто време као обележје језика Ћ. и М. Код осталих глагола облици са наставком -тѫ јављају се у усамљеним примерима.

Напомена. Уп. о тим облицима van Wijk-a, IF. 43, 1925, 284.

263. Имперфект код глагола 1 врсте има наставак -ѣахѫ у групи А (нѣс-ѣахѫ) и наставак -аахѫ у групи В (бѣраахѫ, зѫваахѫ и сл.) Само глаголи који иду у групу А а чији се корен свршава на непчани сугласник имају наставак -аахѫ као и глаголи групе В., јер се -k + ēach-, -g + ēach- мења у -čēach-, -žēach- и затим у -čaach-, -žaach-: печаахѫ (пекѫ — пешти), можаахѫ (могѫ — моћи) и сл. Групе -ѣа-, -аа- сажимањем дају -ѣ-, -а-: поред ѣдѣаше (Зогр. Мт 26_{58} и др.), вѣдѣаше (Мар. Л 4_{1}), можаахѫ (ibid. Мр 4_{38}) и сл. већ у најстаријим споменицима налазе се каткад сажети облици: можаше (Мар. Мт 26_{9}) можахѫ (Зогр. Ј 12_{39}), стрѣжахѫ (ibid. Мт 27_{36}), зѫваше (ibid. Ј 7_{37}), живѣше (Син. пс. 100_{7}), клънѣхѫ сѧ (ibid. 61_{5}) и сл. Несажети облици, које можемо доводити у везу са језиком Ћ. и М., преовлађују у Мар., Зогр., Асем., Остр., па и у Супр.; Сав. у томе погледу одликује се од осталих текстова искључивом употребом сажетих облика, — в. Wiedemann-a, Beiträge 113 и д.; потпуни списак облика имперфекта у Мар. даје Бузук, Изв. 29, 1924, 342—351.

264. Код глагола типа зѫвати стари је имперфект у вези са инфинитивном основом: (зѫваахѫ, коваахѫ, жьдаахѫ, тѫкаахѫ), али у Супр. налазе се такође новији облици везани са презентном основом: зовѣаше 516 $_{6}$, зовѣахѫ 322_{12-13}, женѣахѫ (гѫнати — женѫ) 17_{21}, 196_{15}, жидѣахѫ (жидѫ) 125_{4-5}, — такође жьдѣахѫ 36_{3}, жьдѣаше 72_{8} са слабим ступњем кореновог вокала као у инфинитиву.

265. Партицип презента активни има у ном. јед. м. р. по правилу наставак -ъı, али се у споменицима налазе такође облици на -ѧ или -ѫ, са нарочитим словом у Зогр. (в. § 20).

Сличне облике ном. јед. м. р. партиципа има глагол нѣсмь: съı или сѧ, сѫ (сложени облик съıи, сѫи, сѧи).

У Зогр. налазимо са нарочитим словом за носни вокал (који замењујемо словом ѧ) ове облике: грѧдѧи Мт 11_{8} и др., живѧи Ј 6_{57}, сѧı Мр 13_{16}, сѧи Ј 1_{18}, 6_{46}, ѣдѧи Ј $6_{54,\ 58}$, нѣсѧ Мр 14_{13}, Л 22_{10}; у Мар. — ѣдѧи Ј 6_{58}, сѧи Ј 1_{18}, 19_{38}.

У Клоч. зб. са обичним словом ѧ имамо грѧдѧı 39 (bis) и др., у Еух. живѧи 63^{a}, у Асем. грѣдьѧи Ј 3_{31} и др. (у Асем. не разликује се ѧ и ьѧ).

Ређе се јавља у томе облику ѫ м. ъı: сѫи Мар. Ј 6_{46}, Еух. 40^{a}, живѫи Мар. Ј 6_{57}, Син. пс. 90_{1}, грѣдѫı ibid. 117_{26}, стрѣгѫı ibid. 126_{2}.

Сматрам да су облици градѧ(н) — градж(н) и сл. новијег порекла.

Напомена. Друкчије мисли Ekblom, Le monde oriental 10, 1916, 1 и д., уп. van Wijk-a, RS. 9, 1921, 6 и ZslPh. 1, 1925, 281 и д., Tore Tornbiörnsson-a, Sl. 1, 1922—3, 208—214.

2. Глаголи 2 врсте

266. Глаголи са презентном основом -ne/no- имају у инфинитивној основи наставак -nǫ-. Корен се свршава на самогласник или на сугласник: ми-нж, ми-не-ши, инф. ми-нж-ти и гас-нж, гас-неши, инф. гас-нж-ти; уп. бѣнж (<*bъd-nǫ, вѣзбѣнжста 3 дв. Супр.), бѣгнж, (по)винж, вѣікнж, вѧнж (<*vęd-nǫ), вѧзнж, гънж (<*gъb-nǫ), двигнж, дрѣзнж (дрѣзнж), дѫгнж, канж (<*kap-nǫ), кликнж, крѣснж, кѣіснж, мѧнж и мѣнж (помѣнж), млькнж (млѣкнж).

Већином су ови глаголи перфективни, али има их који су имперфективни: блѣснж, вѣікнж, гѣібнж, сѣхнж, зѧбнж, кѣіснж, тонж.

Обрасци конјугације глагола 2 врсте

		Презент		Императив	
267.	јед.	двигнж	минж	—	—
		двигнеши	минеши	двигни	мини
		двигнетъ	минетъ	двигни	мини
	мн.	двигнемъ	минемъ	двигнѣмъ	минѣмъ
		двигнете	минете	двигнѣте	минѣте
		двигнжтъ	минжтъ	—	—
	дв.	двигневѣ	миневѣ	двигнѣвѣ	минѣвѣ
		двигнета	минета	двигнѣта	минѣта
		двигнете	минете	—	—

Парт. през. акт. двигнъі
пасив. двигномъ

Аорист

јед.	двигъ	двигохъ	минжхъ
	движе	—	минж
	движе	—	минж
мн.	двигомъ	двигохомъ	минжхомъ
	движете	двигосте	минжсте
	двигж	двигошѧ	минжшѧ
дв.	двиговѣ	двигоховѣ	минжховѣ
	движета	двигоста	минжста
	движете	двигосте	минжсте

Имперфект

јед. сѣхнѣахъ	мн. сѣхнѣахомъ	дв. сѣхнѣаховѣ
сѣхнѣаше	сѣхнѣашете	сѣхнѣашета
сѣхнѣаше	сѣхнѣахж	сѣхнѣашете

Парт. пр. вр.: акт. двигъ двигълъ
минѫвъ минѫлъ
пасив. движенъ

Инфин. и суп.: двигнѫти двигнѫтъ
минѫти минѫтъ.

Напомене о појединим облицима

268. Наставак -nǫ- налази се код појединих глагола такође у аористу и парт. пр. вр.

Асигматски аорист глаголи те врсте очували су у овим примерима: оужасѫ сѧ 3 мн. Зогр. Мар., приседѫ 3 л. мн. (приседнѫти) Зогр. Мар., исъхѫ 3 мн. Мар., исохъ (исъхъ) 1. јед. Син. пс. (101_{12}), прозабѫ 3. мн. Мар., оутопѫ 3. мн. Мар., въкъіе 3. јед. Сав. Остр., въскъіѫ 3. мн. Асем., оуньзѫ (ньзнѫ) 3. мн. Син. пс. 37_3, изѣгъ 1. јед., отъѣгѫ 3. мн. Еух., оуглѣбъ (< оуглѣбъ : глънѫ) 1 јед. Син. пс. 68_3, оуглѣбѫ 3. мн. ibid. 9_{16}, навъікѫ 3. мн. ibid. 105_{35}, гъібе и погъібе 3. јед. ibid. $9_{6,\ 8}$, възнікѫ 3. мн. ibid. 91_8, въздвігѫ 3. мн. ibid. 82_8, оумлакѫ 3. мн. ibid. $106_{29,\ 30}$, охрамѫ 3. мн. ibid. 17_{46}, иштезѫ, їщезѫ 3. мн. ibid. 36_{20}, 101_4, потъкѫ 3. мн. Сав., въскрьсѫ 3. мн. Супр. 471_4, оужасѣте сѧ Мар., сосъхѫ сѧ Син. пс. 101_4; уп. Wiedemann-a, Beiträge 81 и д.

У Супр. налазимо сигматски аорист код ових глагола: навъікохъ, навъікоша, поткоша сѧ, погъібоша, въздвигоша, въскрьсоша, иштезоша, истопоша, отъѣгоша, оужасоша сѧ, възникоша, такође омрькохъ, уп. Wiedemann-a ор. с. 105—106.

Сигматски аорист без наставка -nǫ- типа *michъ (презент minǫ), *duchъ (презент dunǫ) није очуван у споменицима: у Син. пс. 105_7 налази се облик помѧша 3. мн. (презент помѧнѫ), али то може бити обична грешка — м. помѧнѫша; обично налазимо минѫхъ, дохнѫхъ (дохноу Мар. м. дохнѫ).

Аорист са наставком -nǫ- можда је био првобитно само код глагола перфективних; од облика аориста без наставка -nǫ- припадају глаголима имперфективним: въікъ (3. мн. навъікѫ), гъібъ (погъібѫ 3 мн.), зѧбъ (прозабѫ), къіс (въскъіѫ), сѫхъ (исохъ), топъ (оутопѫ).

У најстаријим споменицима имперфективни глаголи немају аориста са наставком -nǫ-; али у Син. пс. већ налазимо аорист са наставком -nǫ- и од глагола који су били и без префикса имперфективни: прозѧбнѫша 91_8, такође у Супр. — оусъхнѫ 343_{28}, истопнѫша 197_{10}, тъкнѫ 240_8 и сл., уп. такође партицип въікнѫвъшии ibid. 425_{3-4}.

269. Глаголи који имају наставак -nǫ- у аористу имају га такође у парт. пр. вр. активном: дрѣзнѫвъ, въздъхнѫвъ, коснѫвъ и сл. Понеки глаголи имају партицип пр. вр. трпни на — новень: дрѣзновень Супр. 415_7, 524_{28}, 560_9, прикосновень Еух. (неприкосновенѣ 61^b и др.), отриновень Син. пс. (отріновені 87_6) и др.; уп. именице дъхновение, кликновение, косновение, въскрьсновение и сл. (уп. Leskien-a,

Handb.[5] 151—152). Порекло тих облика није јасно; они, вероватно, имају у основи стари наставак -neu̯- (в. Pedersen-a, KZ. 38, 1905, 397, Meillet-a, Études 46, Brugmann-a, Grund.[2] 3, 2, 336, Vondrák-a, Vgl. gr. 1[2], 109).

Напомена. Вондраково објашњење у Vgl. Gr. 1, 511 не може се примити. О односу наставака -neu̯- и -nǫ- уп. Endzelin-a, РФВ. 68, 1912, 171.

3. Глаголи 3 врсте

270. Глаголи 3 врсте, тј. глаголи са презентном основом на -je/jo-, могу се поделити у две велике групе: А) глаголи којих је инфинитивна основа саставни део презентне основе, другим речима презентна се основа гради од инфинитивне основе помоћу наставка -je/jo-; В) глаголи са инфинитивном основом на *-a-*, којег наставка нема у презентној основи.

А. Код глагола типа А разликују се опет две групе: а) глаголи са инфинитивном основом на вокал и b) глаголи са инфинитивном основом на сугласник. У групу а) иду такође глаголи који су првобитно ишли у 1 врсту (са презентном основом на -e/o-). Није увек лако одредити границу између примарних и секундарних глагола; стога се тај моменат не узима у обзир при груписању.

а) Глаголи 1 групе могу имати на крају основе различне вокале:

1) вокал *-a:* знати — знаѭ, дѣлати — дѣлаѭ, знаменати — знаменаѭ, сѫтѧѕати — сѫтѧѕаѭ, подобати — подобаѭ и др. (уп. Wiedemann-a ор. с. 74 и д.). Већим су делом ти глаголи секундарни: уп. дѣлати и дѣло, знаменати и знамѧ, вꙁѣвати и вꙁѣти, сѣбирати (итер.) и берѫ, нарицати (итер.) и рекѫ;

2) вокал *-ě:* грѣти — грѣѭ, дѣти — дѣѭ, сѣти — сѣѭ, пѣти (< *poi̯-ti) — поѭ, (о)бо̨ꙗти (< *bujē-ti) — (о)бо̨ꙗѭ, (о)жесточати (-ča- < -kē-) — (о)жесточаѭ, (вꙁ)мѫжати — (вꙁ)мѫжаѭ, вѣтѫшати (-ša < *chē-) — вѣтѫ-шаѭ и др. (уп. Wiedemann-a ор. с. 76). Поједини су од тих глагола секундарни: уп. цѣлѣти и цѣлѫ, слабѣти и слабѫ и сл.;

3) вокал -i: бити — биѭ, вити — виѭ, гнити — гниѭ и др.;

4) вокал -у (< ū): крꙁити — крꙁиѭ, мꙁити — мꙁиѭ, шити — (ši- < *sjū-) — шиѭ, нꙁити — нꙁиѭ (уп. ст.-ч. nýti, nyju, рус. ныть);

5) вокал -u (-ju): дꙋти — дꙋѭ, чюти — чюѭ.

b) Има неколико глагола којих се инфинитивна основа првобитно свршавала на сугласник, али су постали слични глаголима а) услед фонетских промена. Првобитно се стање код тих глагола огледа у облицима презента: брати — борѧ (брати < *borti, уп. рус. бороть), клати — колѭ (клати < *kolti, рус. колоть), млѣти — мелѭ (млѣти < *melti, рус. молоть), жати — жьнѭ (жати < *genti или *gьnti).

У групу глагола 3 врсте А иду и глаголи обрѣсти — обрѧщѫ и дѣти — дѣждѫ (прасл. *ob-rět-ti — *ob-rę̆t-jǫ, *dě-ti — *ded-jǫ).

271. B) Много је већа група глагола 3 врсте са инфинитивном основом на вокал -a, који се не налази у презентној основи; и код тих глагола као и код глагола групе A могу се разликовати две уже групе: a) глаголи са самогласником испред наставка -je/jo- и b) глаголи са сугласником испред тог наставка.

a) Глаголи са самогласником испред -je/jo-: ва-и-ти — ва-ѣ, ка-и-ти — ка-ѣ, ла-и-ти — ла-ѣ, ма-и-ти — ма-ѣ (уп. рус. манить) и др.

Овамо иду глаголи бл҃ꙗвати — блюю҆тѫ, пл҃ꙗвати — плюю҆тѫ, јер је *ѵ* постало од *ц*. Код глагола знати, лнати, смнати сѧ коренов вокал у презенту претставља други ступањ: зн҃ѣ, лн҃ѣ, смн҃ѣ сѧ, тј. у тим се облицима огледа превој вокала ē̆j: ej > ьj = ст.-сл. -ij-.

Поред знати, лнати, смнати (сѧ) налазе се такође облици зьнати, льнати, смьнати (сѧ).

Код глагола бл҃ꙗвати — блюѭ имамо такође превој вокала: ступањ *-е* у презенту, али слаби ступањ у инфинитиву.

Овамо иду такође секундарни глаголи на -овати: коупова҆ти — коупоуѭ, вѣ҆ровати — вѣ҆роуѭ, обѣ҆довати — обѣ҆доуѭ, непьщтевати, благовѣ҆ствовати, трѣбовати, знаменовати и др.

b) Глаголи су са сугласником испред наставка -je/jo- у презентној основи и пред -a- у инфинитивној многобројнији: алкати — алчѫ, вѧзати — вѧжѫ (-žǫ < *-zjǫ), гасити — гашѫ (-šǫ < *-sjǫ), гꙗбати — гꙗблѭ, глаголати — глаголѭ, дрѣ҆мати — дрѣ҆млѭ, доухати — доушѫ (-šǫ < *-chjǫ), зьдати — зиждѫ (-ždǫ < *-djǫ), жѧдати — жѧждѫ, имати — имлѭ, казати — кажѫ, капати — каплѭ, клепати — клеплѭ, клеветати — клевешѫ, страдати, дѣ҆ѕати, клицати, лѫцати, вѣ҆щати, мрьцати, сѧѕати, тѧѕати и сл. Облици са ц, ѕ испред *а* постали су услед мењања k, g под утицајем претходног палаталног вокала, а у презенту *-kje-, *-gje- дало је че-, же-: прорицѣ҆тѫ, движѣ҆тѫ итд.; у глаголу вѣ҆щати сугласник ц је постао по аналогији према рицати, клицати и сл.

Глагол искати има презент ишт҃ѫ (< *iskjǫ) и искѫ. У глаголима зьдати, пьсати, стьлати, имати имамо у инфинитиву слаби ступањ кореновог вокала (почетно и у имати постало је од jь), у презенту пак коренов вокал *-е-;* у неколико примера налазимо вокал *-е-* такође у инфинитиву: приемати Зогр. J 7_{89}, Асем. J 3_{27} (уп. такође у аористу приемаста Супр. 446_{9}). Уп. Wiedemann-a op. c. 150.[1])

272. Глаголи 3 врсте по правилу су имперфективни; изузеци су ретки: коньчати — коньчаѭ, лобѣ҆зати — лобѣ҆жѫ, власфимисати — власфимисаѭ (имперф. власфимлѭти), скандалисати — скандалисаѭ. Глаголи разоумѣ҆ти, цѣ҆ловати употребљавају се као перфективни и као имперфективни, уп. Boehme-a, Die Actiones, 35 и д.

---

[1]) У Wiedemann-a l. c. налазимо пример из Еух 163_{6} (издање 88^{b}) прѣимати, али је то његова погрешка: у споменику имамо прѣимаган.

Обрасци конјугације глагола 3 врсте

273. Глаголи типа А.

Презент

		a)		*b)*
једн.	знаѭ	сѣѭ	биѭ	боръ
	знаѥши	сѣѥши	биѥщи	борѥши
	знаѥтъ	сѣѥтъ	биѥтъ	борѥтъ
мн.	знаѥмъ	сѣѥмъ	биѥмъ	борѥмъ
	знаѥте	сѣѥте	биѥте	борѥте
	знаѭтъ	сѣѭтъ	биѭтъ	борѫтъ
дв.	знаѥвѣ	сѣѥвѣ	биѥвѣ	борѥвѣ
	знаѥта	сѣѥта	биѥта	борѥта
	знаѥте	сѣѥте	биѥте	борѥте

Парт. през.:

акт.	знаѩ	сѣѩ	биѩ	борѧ
пас.	знаѥмъ	сѣѥмъ	биѥмъ	борѥмъ

Зап. нач.

једн.	2. л. знаи	сѣи	би	бо*р*и
	3. л. знаи	сѣи	би	бо*р*и
мн.	знаимъ	сѣимъ	биимъ	бо*р*имъ
	знаите	сѣите	биите	бо*р*ите
дв.	знаивѣ	сѣивѣ	биивѣ	бо*р*ивѣ
	знаита	сѣита	биита	бо*р*ита

Аорист

једн.	знахъ	сѣхъ	бихъ	брахъ
	зна	сѣ	би	бра
	зна	сѣ	би	бра
мн.	знахомъ	сѣхомъ	бихомъ	брахомъ
	знасте	сѣсте	бисте	брасте
	знашѧ	сѣшѧ	бишѧ	брашѧ
дв.	знаховѣ	сѣховѣ	биховѣ	брахове
	знаста	сѣста	биста	браста
	знасте	сѣсте	бисте	брасте

Имперфект

једн.	знаахъ	сѣаахъ	биаахъ	(борѣаахъ)
	знааше	сѣаше	биааше	(борѣаше)
	знааше	сѣаше	биааше	(борѣаше)
мн.	знаахомъ	сѣаахомъ	биаахомъ	(борѣаахомъ)
	знаашете	сѣашете	биаашете	(борѣашете)
	знаахѫ	сѣаахѫ	биаахѫ	(борѣаахѫ)
дв.	знааховѣ	сѣаховѣ	биааховѣ	(борѣаховѣ)
	знаашета	сѣашета	биаашета	(борѣашета)
	знаашете	сѣашете	биаашете	(борѣашете)

Парт. пр. вр.:

акт.	знавъ	сѣвъ	бивъ	—
	зналъ	сѣлъ	билъ	бралъ
пас.	знанъ	сѣнъ	биенъ, битъ	коленъ, кланъ

Инф.:

знати	сѣти	бити	брати

Суп.:

знатъ	сѣтъ	битъ	братъ

Слично се мењају глаголи крѣпити, чути и сл.: крѣпљ — крѣпиши — крѣпитъ итд., чујь — чуеши — чуетъ итд. зап. нач. крѣпи, чуи, аор. крѣпихъ, чухъ, имперф. крѣпљахъ, чушахъ итд., парт. пр. вр. пас. крѣпенъ, чуенъ. Тако исто се мењају глаголи типа коуповати: коупоуљ — коупоуеши — коупоуетъ итд., зап. нач. коупоуи — коупоуимъ итд., аор. коуповахъ, имперф. коуповахъ итд.

Глаголи типа B

274. Глаголи типа Ba имају облике презента, зап. н. и парт. през. сличне облицима типа Aa: дањ — даеши — даетъ итд., зап. н. дади — даимъ итд., парт. през. дадѧ, даемъ, аор. дахъ (од основе инфин. да-ти као и сѣхъ од сѣ-ти, знахъ од зна-ти, сѣхъ од сѣ-ти); имперф. — дахъ, сѣхъ, парт. пр. вр. сѣвъ, сѣлъ, сѣнъ, суп. сѣтъ.

Глаголи типа Bb имају облике сличне облицима типа Ab: глаголљ — глаголеши — глаголетъ итд. као борьњ — борѣши — борѣтъ итд., зап. н. глаголи — глаголимъ — глаголите као бори — боримъ — борите, аор. глаголахъ — глагола итд., имперф. глаголахъ — глаголаше итд., партиц. глаголѧ, глаголемъ; глаголавъ, глаголалъ, суп. глаголатъ.

275. Облици презента глагола типа Aa са основом на -ајеjављају се у споменицима такође без j и са једначењем вокала: Мар. бївалатъ, сѣбиралатъ, прѣдалатъ, дѣлалатъ, подобалатъ и др. Слично томе врши се једначење вокала код глагола типа трѣбовати: у Мар. налазимо трѣбоуоутє, вѣроуоутъ, вѣроуоутє, радоуоутъ сѧ, обѣдоуоутъ и др. Код глагола са презентном основом на -ѣjejављају се облици на -ѣатъ, -ѣатє: оумѣатє, дѣатъ, дѣата, цѣлѣатъ, оуспѣатъ, оскждѣатъ, питѣатъ, сѣатъ, пролѣатъ и др., — уп. Јагића изд. Мар. 444—446.

Сличне примере налазимо у осталим споменицима: у Асем. кланѣтє сѧ (сажимањем од клаiѣатє сѧ) J 4_{22}, Зогр. помишлѣатє Мр 8_{17}, авлѣатъ (= авлиатъ) Мт 24_{27}, сконьчаатъ Мт 4_{14}, разбиваатъ Мр 9_{18}, подобаатъ Л 9_{22}, пржжаатъ сѧ Л 9_{39}, подобал (без -тъ) Л 18_{1}, напаѣтъ (= напиатъ сажимањем од -паатъ) Л 13_{15}, ицѣлѣтъ (< -лѣѣтъ) Л 7_{7}; у Син. пс. наслѣлѣтъ (< -ѣѣтъ) 28_{10} са сажимањем, повѣдаши 49_{16}, обладатъ 21_{29}, у Сав. отвѣщаваши 97^{b}, у Супр. прѣбиваваши 50_{6}, гнѣваваши сѧ 403_{21}, подобаатъ 13_{15}, оука-

ѧдатѫ сѧ 83_{18} и др., прѣѳѣкатѣ 33_{28}, ставѣлатѣ (< ставлятѣ) — уп. Wiedemann-a, Beiträge 76—78. У Хил. има ѥкстаѧши I B^b 13, у Праш. ѡбличатѫ II B_5. Сличне овим појаве имали смо код сложених придева (уп. § 230).

Облици на -ѧатѫ, -ѹѹтѫ, -ѣатѫ треба сматрати као појаве ст.-сл. дијалеката 10—11 века.

276. У зап. начину налазимо у споменицима поред облика типа бимѫ — бити, плачимѫ — плачите, пишите, покажите, слышите такође облике на -ја- (< jē), који су пореклом стари конјунктиви. У најстаријим споменицима последњи облици налазе се доста често: уп. Мар. ѹбиѣмѫ 163_{12}, 289_{17}, вѣземлѣте 233_{18}, ѥнемлѣте 19_{30}, сѧмѧжате 45_4, ыштѣте 18_9, покажѣте 290_{17}, осмѧжате 311_{17} ~ поред пиите 99_{20}, глите 241_{14}, покажите 80_5 и сл., такође у Зогр. налазимо ѹбиѣмѫ Мр 12_7, -ѧѣмѫ Л 20_{14}, покрыѣте Л 23_{30}, емлѣте J 10_{37}, 14_{11}, ѥнемлѣте (вьн-) Мт 6_1 и др., заколѣте Л 15_{28}, ѣлѣте Мт 6_7, сѧмѧжате Мт 13_{30}, покажѣте Л 20_{24}, ыштѣте Мт 6_{28} и др., ыштате Л 11_9; у Асем. ѹбиѣмо-и Мт 21_{38}, емлѣте J 14_{11} (стр. 109), ѥнемлѣте Мт 6_1 и др., сѧмѧжате Мт 13_{30}, осмѧжате Л 24_{29}, ѥксплештате 35_4, ишѣте Мт 7_7 и др.; у Син. пс. ѧздеждѣте 133_2, вьзиѣте 104_4 и др., накажѣте сѧ 2_{10}, ѥксплещѣте 46_1.

У Сав. — пиите 94^b, емлѣте 100^b, вѣнемлѣте 64, вѣнемѣте 69^b, 130^b, глѣте 64^b, 72, заколѣте 68^b, плачате 53, покажѣте 46, покажате 61^b, ищѣте 31^b, 67; у Супр. глаголѣите 46_2, ѧзыштате 151_{20}, биите 103_8, $113_{13, 14}$ (bis), алчамы 430_{27}, ѧпишемѫ 319_{29} итд.

Ови облици преовлађују у најстаријим преписима јеванђеља — Зогр., Мар. и Асем.; може се мислити да су били одлика е зика Ђ. и М.

Напомена. Уп. о тим облицима зап. н. Облака у AslPh. 10, 1887, 143, Meillet-a у MSL. 15, 1908—09, 36 и Leskien-a у Handb.^{6} 159.

Коренов вокал у зап. н. одликује се од кореновог вокала у презенту у облику ызліите, пролы у Син. пс. (61_9, 68_{25}): уп. пролѣтѫ сѧ Зогр. и Мар. (в. Wiedemann-a ор. с. 29, 69 и 70).

277. Имперфект се гради код глагола типа Аа додавањем наставка -ахѫ инфинитивној основи код глагола са основом на -*а* или ě (знати, сѣти); код глагола типа би-ти, крꙑі-ти, чю-ти наставак -ахѫ додаје се инфинитивној основи проширеној наставком -*а* (< ē или ā): бива-ахѫ, крꙑіва-ахѫ, чюва-ахѫ; сличан је облик поѥ-ахѫ код глагола поѩ-пѣти.

Поред бива-ахѫ, пива-ахѫ, пова-ахѫ има сажетих облика: поред бѣѣахѫ, пѣѣахѫ Зогр. (Мр 15_{19}, Л 23_{27}, 17_{28}), биѣаше, биѣахѫ Мар. (Л 18_{13}, 22_{64}, 23_{27}) у Зогр. налазимо бѣѣше (Л 18_{13}), пѣѣхѫ (Л 17_{27}), биѣхѫ (Мт 27_{30}), у Мар. пиѣхѫ (Л 17_{28}), биѣхѫ (Мт 27_{30}) и др., у Сав. биваше, бивахѫ (114, 117^b bis), у Супр. повыше, повахѫ (118_{11}, 70_{26}) — уп. Wiedemann-a ор. с. 113—116.

Код глагола крꙑіти, чюти (чоѹти) по правилу се јављају сажети облици: крꙑіаше Супр. 489_{22}, чюѣше Клоч. зб. II 42, чоѹѥста Супр. 183_{15}.

Од глагола типа Ab у споменицима има релативно мало примера имперфекта: у Син. пс. **борѣахѫ** 2. мн. 119_{8}, у Супр. **мелѣаше** 565_{10} и **б'рахомѫ** 72_{27} (< **бьрааховмъ**); тај је последњи облик, вероватно, постао поред аориста **брахѫ** по угледу на однос **знахѫ** аор.: **знааахѫ** имперф.; м. основе **бра-** (< прасл. *bor-) јавља се у том облику **б'ра-** (= **бъра-**): уп. **бъраша** са Супр. 113_{9}, такође **закала** Зогр. Л 15_{27}, **закьла** у Асем. Л 15_{27}, **мълѣтѣ** (< **мълѣтъ**) у Супр. 565_{4}. Облик **борѣахѫ**, који се налази у Син. пс., може се читати као **борѣахѫ** или као **боряахѫ**; стога су облици **борѣахѫ** итд. наведени у парадигми у загради.

Основе су **бъра-**, **мълѣ-**, **къла-** секундарног порекла и можда чак у њима полугласник нема гласовне вредности: уп. **бьрати** (**бърати**) — **берѫ**, **зьрѣти**, **сълати**, у којим облицима преписивач такође није више изговарао полугласник.

Од глагола (**обрѣсти**) — **обрѣштѫ** у Супр. налази се облик имперфекта сграђен од презентне основе: **обрѣштааахѫ** 511_{21}, **обрѣштахом'** 72_{26}; тај облик нема везе са језиком Ћ. и М.

Код глагола типа Ba имперфект се гради додавањем инфинитивној основи на **-ѩ-** наставка **-ахъ**: **дѫти** — **дѫтахѫ** или са сажимањем **дѫхѫ**.

Од глагола типа **коуповати** старији је имперфект **коупованхѫ**; али се у Супр. налазе облици који су у вези са презентном основом: **бесѣдоуѧше** 304_{18}, 569_{30}, **красоуѧше** 352_{6}, **трѣбоуѧше** 307_{19}, **радоуѧше** са 550_{11}.

Код глагола типа Bb стари је имперфект такође у вези са инфинитивном основом: **глаголааахѫ**, **писааахѫ**, **метааахѫ** и сл.; у Супр. опет налазимо облике који су у вези са презентном основом: **приемлѧше** 383_{26} м. **приимаше**, **мештааахѫ** 216_{25} м. **метааахѫ**.

278. О партиц. пр. вр. пас. **данъ**, **сѣнъ**, **биенъ**, **витъ**, **кланъ**, **боренъ**, **коленъ**, **-кравенъ**, уп. § 247.

Код глагола типа **вити** налазе се у споменицима облици са наставком -no- и облици са наставком -to-; **бьени** Мр 13_{9} у Мар. Зогр., **бьенъ** Л 12_{47-48} у Мар. Зогр., **оубьенъ** Мр 9_{31} у Мар., **оубиенъ** ibid. у Зогр., **оубьенъ** у Клоч. зб. 464, **повьенъ** у Син. пс. 101_{5} и сл.; али такође **повитъ** Л 2_{12} у Мар. Зогр., **сввитъ** J 20_{17} у Мар. и др. (уп. Wiedemann-a op. c. 136—141).

Код глагола **колѫ** — **клати** партиц. пр. пас. је **коленъ**: **исколена** Мт 22_{4} у Мар. и Асем., у Еух. 106[a], **заколенъ** Супр. 331_{30}, 421_{30}, али у Супр. такође **заклань** 232_{8}, 422_{1}. Именице **боренье** Супр. 486_{27} и **бранье** (м. **бранье**) ibid. $86_{13, 14}$ показују да су код глагола **брати** — **берѫ** била оба облика.

4. Глаголи 4 врсте

279. Овамо иду глаголи са презентном основом на -i-; а код тих глагола можемо разликовати ове групе.

А) Глаголи са инфинитивном основом на -i-: **боудити** — **боужда**, **варити** — **варѫ**, **вратити** — **врашта**, **блазнити**, **водити**, **вла-**

чити, врѣдити, гонити, гоубити, живити, крьстити, коупити, ключити сѧ, ломити, ловити, любити, молити, мѣслити, моудити, мьстити, носити, нѫдити сѧ, просити, роушити и др.

Међу овим глаголима има несумњиво секундарних као што су мѫножити (мѫногъ), пити (пити), сѫдити (сѫдъ), цѣлити (цѣлъ).

B) Глаголи са инфинитивном основом на -ě- < ē (на -*a*- иза сугласника j, ž, č, š, šč = ст.-сл. щ): болѣти — болѭ, обидѣти — обижда, блъштати (< *blьskēti), — блъштѫ, бояти сѧ — боѭ сѧ, бъдѣти — бъжда, бѣжати (< *bēgēti) — бѣжѫ, велѣти — велѭ, висѣти — вишѫ, дрьжати, зьрѣти, кричати, кьснѣти, лежати, летѣти, мльчати и др.

C) Инфинитив код глагола сѫплѭ — сѫпиши за разлику од свих других глагола ове врсте има наставак -a-: сѫпа-ти.

280. Међу глаголима ове врсте типа A има перфективних и имперфективних; перфективни су благоволити, варити, вратити, врѣдити, гонезити, живити, ключити сѧ, крьстити, коупити, лишити, мьстити, мѣнити, поустити, родити, роушити, свободити, свѧтити, скочити, срамити, ставити, троудити сѧ, шити; имперфективни су: благодарити, водити, возити, влачити, гонити, гоубити, молити, мльчити, носити, нѫдити сѧ, пити, просити, сѫдити, хвалити, оучити. Глаголи типа B по правилу су имперфективни, само глагол видѣти каткад се употребљава као перфективни: и тоу мѧ видѧтъ Мт 28_{10} κἀκεῖ με ὄψονται.

Обрасци конјугације глагола 4 врсте

281.

Презент

јед.	молѭ	велѭ	слъшѫ
	молиши	вели ши	слъши ши
	молитъ	велитъ	слъшитъ
мн.	молимъ	велимъ	слъшимъ
	молите	велите	слъшите
	молѧтъ	велѧтъ	слъшѧтъ
дв.	моливѣ	веливѣ	слъшивѣ
	молита	велита	слъшита
	молите	велите	слъшите

Парт. през.:

акт.	молѧ	велѧ	слъшѧ
пас.	молимъ	велимъ	слъшимъ

Зап. н.

јед.	моли	вели	слъши
	моли	вели	слъши
мн.	молимъ	велимъ	слъшимъ
	молите	велите	слъшите
дв.	моливѣ	веливѣ	слъшивѣ
	молита	велита	слъшита

Аорист

јед.	молихъ	велѣхъ	слышахъ
	моли	велѣ	слыша
	моли	велѣ	слыша
мн.	молихомъ	велѣхомъ	слышахомъ
	молисте	велѣсте	слышасте
	молишѧ	велѣшѧ	слышашѧ
дв.	молиховѣ	велѣховѣ	слышаховѣ
	молиста	велѣста	слышаста
	молисте	велѣсте	слышасте

Имперфект

јед.	молѣахъ	велѣахъ	слышаахъ
	молѣаше	велѣаше	слышаашe
	молѣаше	велѣаше	слышаашe
мн.	молѣахомъ	велѣахомъ	слышаахомъ
	молѣашете	велѣашете	слышаашете
	молѣахѫ	велѣахѫ	слышаахѫ
дв.	молѣаховѣ	велѣаховѣ	слышааховѣ
	молѣашета	велѣашета	слышаашета
	молѣашете	велѣашете	слышаашете

Парт. пр. вр.:

акт.	мо̀лъ	велѣвъ	слышавъ
	молилъ	велѣлъ	слышалъ
пас.	молѣнъ	велѣнъ	слышанъ

Инф.

молити	велѣти	слышати

Суп.

молитъ	велѣтъ	слышатъ

Напомене о појединим облицима

282. Појединачни примери 3 л. јед. презента без наставка -тъ код глагола 4 врсте наведени су у § 236.

У погледу имперфекта треба имати на уму гласовне промене сугласника у вези са потоњим j: носити — ношаахъ (š < s + j), ходити — хождаахъ (žd < d + j), родити — рождаахъ, мыслити — мышлѣахъ (мышлѣахъ у глагољским споменицима, — -šl' < sl + j), мьстити — мьштаахъ (št < st + j), ловити — ловлѣахъ (vl' < v + j) итд.

Сажети облици имперфекта налазе се поред несажетих као и код глагола других врста: на пр. у Мар. мънѣахѫ Мт 20_{10} и др., дръжаахѫ Л 4_{42}, лежаше Л 5_{25} и сл., али такође лежаше Мр 1_{30},

сѫпаше Мт 8_{24}, вошѣдшемъ Мр 11_{18}, 16_{8} и сл., в. Јагића, Мар. јев., 461. Слични су односи у осталим споменицима.

Примери сажетих облика у Мар. јев., које се иначе одликује великом старином облика, показују да су се ти облици могли употребљавати већ у 10 веку.

283. Глаголи типа A (молити и сл.) имају два типа партиципа пр. времена активног, (уп. § 245): молѣ — молившь, рождь — родившь, любѣ — любившь, ломѣ — ломившь, крьштѣ — крьстившь, вькоушь — вькоусившь, вьсаждь — вьсадившь, пристѫпльшь — пристѫпившь, вратѣ — вратившь, коупль — коупившь и др. Први тип је старији: у Зогр. налазе се 160 примера овог типа и свега 4 (у старијем делу) другог типа, у Мар. — 186 прим. првог типа и само 1 другог, у Асем. Клоч. зб. и Син. пс. другог типа партиципа уопште нема, у Еух. — 11 прим. другог типа и 176 прим. првог., у Сав. 2 прим. другог типа и 69 првог; и у Остр. примери су другог типа ретки. Обрнуто, у Супр. облици су другог типа много чешћи неголи првог (598 : 117), — уп. Wiedemann-a, Beiträge 143 и допуне руском преводу Лескинове граматике 134.

У Прашк. налази се вькоушь (II B_{12-18}).

Напомена. Уп. Meillet-a, RÉSl. VIII, 46—49.

284. Глагол хътѣти или хотѣти (-о- можда под утицајем презента хоштѫ) претставља пример мешовите конјугације: инфинитив се може упоредити са глаголима видѣти, велѣти и сл., већина презентних облика има основу на -je/jo- (*chotje/-jo-): хоштѫ, хоштеши, хоштетъ, хоштевѣ, хоштета, хоштете, хоштемъ, хоштете, али облик 3 мн. гради се као код глагола 4 врсте: хотѧтъ; облик парт. през. хотѧ тако исто је сличан облицима 4 врсте (уп. молѧ, видѧ); зап. н. — хощи.

Лескин, Handb.[5] 164, сматра да је облик хощи у реченици аште ми са хощи Супр. 65_{21} остатак старе употребе тог облика у значењу оптатива; примери употребе облика хощи у значењу индикатива налазе се у ст.-рус. преписима ст.-сл. оригинала (в. Собољевског, Лингвист. и археол. зам. 72—73).

Код глагола сѫплѭ аорист и имперфект се граде од инфинитивне основе: сѫпахъ, сѫпаахъ.

Глагол горѭ — горѣти има облике парт. през. сграђене од основе *goro- (као код глагола 1 врсте): горѫште Л 12_{35} Зогр., Мар., горѫшта Супр. 13_{11}, горѫштіми Син. пс. 119_{4}.

Глагол довлѣти има облик 3 мн. довлѣѭтъ (= довлѣютъ); Мар. J 6_{7} има довлѣѭтъ, вероватно, на основу парт. довлѣѭ (Еух. 99[a]), али такође довлѣѧтъ Зогр. J 6_{7}, као глагол 4 врсте, — уп. Leskien-a, Handb.[5] 164.

Глагол видѣти има облик 2 јед. зап. н. вижь и партиц. през. видомъ што даје право претпоставити атематски глагол *vid-mь.

5. Глаголи 5 врсте (атематски)

285. Овамо иду 5 глагола: ѥсмь, вѣмь, ѣмь, дамь, имамь; глагол дамь је перфективни, остали су имперфективни.

Презент

јед.	ѥсмь	вѣмь	дамь	ѣмъ	имамь
	ѥси	вѣси	даси	ѣси	имаши
	ѥстъ	вѣстъ	дастъ	ѣстъ	иматъ
мн.	ѥсмъ	вѣмъ	дамъ	ѣмъ	имамъ
	ѥстѥ	вѣстѥ	дастѥ	ѣстѥ	иматѥ
	сѫтъ	вѣдѧтъ	дадѧтъ	ѣдѧтъ	имѫтъ
дв.	ѥсвѣ	вѣвѣ	давѣ	ѣвѣ	имавѣ
	ѥста	вѣста	дастa	ѣста	имата
	ѥстѥ	вѣстѥ	дастѥ	ѣстѥ	иматѥ

Императив

јед.	бѫди	вѣжды	даждь	ѣждь	имѣи
	бѫди	вѣжды	даждь	ѣждь	имѣи
мн.	бѫдѣмъ	вѣдимъ	дадимъ	ѣдимъ	имѣимъ
	бѫдѣтѥ	вѣдитѥ	дадитѥ	ѣдитѥ	имѣитѥ
дв.	бѫдѣвѣ	вѣдивѣ	дадивѣ	ѣдивѣ	имѣивѣ
	бѫдѣта	вѣдита	дадита	ѣдита	имѣита

286. Код глагола ѥсмь облици аориста, имперфекта, партиципа пр. вр., инфинитива, супина и зап. н. граде се од друге основе.

Зап. н. бѫди итд. у вези је са индикативом бѫдѫ, који има значење футура од глагола ѥсмь. Инфинитив и супин граде се од корена *by- (и.-евр. *bhū-). Аорист бꙑхъ, бꙑ или бꙑстъ, бꙑхомъ, бꙑстѥ, бꙑшѧ, бꙑховѣ, бꙑста, бꙑстѥ граде се од основе инфинитива бꙑ-; поред бꙑхъ итд. постоји облик који се гради од основе *bě: бѣхъ, бѣ, бѣхомъ, бѣстѥ, бѣшѧ, бѣховѣ, бѣста, бѣстѥ. Од исте основе *bě гради се имперфект бѣахъ, који се мења као ѥстѣахъ : бѣаше, бѣахомъ итд.

Конјунктив бѫдѫ у значењу зап. н. налази се у Мис. К., V 16, у јеванђељу (бѫдѫ чрѣсла ваша прѣпоѣсана Л 12$_{35}$ Мар. Зогр.) и у Син. пс. 108$_{8, 9}$. Парт. през. акт. гради се од презентне основе са потпуним губљењем кореновог вокала: сꙑ (< *sonts) м. р., сѫшти ж. р., сꙑ ср. р.

Парт. пр. вр. активни бꙑвъ, бꙑлъ гради се од инфин. основе; облик партиц. пр. пас. — (за)кꙑвенъ, који уп. са обликом крꙑвенъ (крꙑти).

Зап. н. и партиц. през. глагола дамь граде се од презентне основе *dad-: даждь, дадꙑ (< *dad-o-nts), остали облици скоро сви — од инфинитивне основе: инф. дати, суп. датъ, аор. дахъ, да или дастъ, дахомъ, дастѥ, дашѧ, даховѣ, дастa, дастѥ, парт. пр. вр. давъ, далъ, данъ; имперфект дадѣахъ (од презентне основе) употребљава се ретко.

Код глагола ѣмь сви су облици сграђени од основе *jad-: инф. ѣсти (<*jad-ti), суп. ѣстъ, партиц. през. ѣдѧı, имперф. ѣдѣахъ, аор. ѣсъ (<*jad-sъ) или ѣхъ, облици 2 и 3 јед. аор. познати су у споменицима само у вези са префиксом: из-ѣ (<*ēd-s-s, *ēd-s-t), сънѣстъ; ѣсомъ и ѣхомъ, ѣсте, ѣсѧ и ѣшѧ, дв. ѣсовѣ, ѣста, ѣсте (уп. на пр. у Син. пс. ѣсъ 101_{10}, ѣсѣмь 21_{80}, сънѣсѣмь 105_{28}, у Супр. ѣхъ, изѣ, ѣшѧ, — в. Wiedemann-a ор. с. 100—102), партиц. пр. ѣдъ, ѣлъ, ѣдѣнъ.

Глагол вѣмь има инфин. вѣдѣти; од презентне основе *věd- — граде се: зап. н. вѣжды и партиц. през. вѣдѧı (= *věd-o-nts), вѣдомъ. Од основе инфинитивне гради се аор., имперф. и парт. пр. вр.: вѣдѣхъ, вѣдѣ итд. (уп. видѣхъ); вѣдѣахъ итд. (уп. видѣахъ); вѣдѣвъ, вѣдѣлъ, вѣдѣнъ; суп. вѣдѣтъ.

Глагол имамь разликује се од осталих атематских глагола наставком 2 л. јед. презента -ши; за 3 мн. јавља се тематски облик имѫтъ (уп. сѫтъ); парт. през. имѧı сличан је облицима сѧı, ѣдѧı, вѣдѧı, дадѧı. Сви се остали облици граде од инфин. основе имѣ-. У Остр. налазе се облици имаамъ (= имаамь), имааши (в. допуне рус. преводу Лескинове граматике, 189).

Облици 2 и 3 л. јед. зап. н. даждь, ѣждь, вѣжды одговарају прасл. *dadjь, *ědjь, *vědjь, којих порекло није јасно.

У Еух. у тим облицима налазимо по правилу м. задњег -ь вокал -и: даждь, подаждь, заповѣждь, повѣждь и сл., такође виждь од глагола 4 врсте видѣти (виждь 11^b, 100^a, даждь 5^b, 6^a, 7^a и др., въздаждь 18^b, отъдаждь 30^b, 66^a, 73^b, 74^a, повѣждь 48^a, заповѣждь 51^b). У најстаријим споменицима такви се облици не налазе; вероватно су ови облици постали под утицајем облика зап. н. несı, глаголи, моли, вѣдѣждь и сл.

Напомена. О пореклу облика *vědjь итд. не може се ништа поуздано рећи; можда се і (> ь) у облику *vědjь јавило м. ē (*void--jē) по угледу на -dhi у и.-евр. зап.-н. (в. Куљбакина Древне-ц.-сл.-язык[3] 1917, 114 и Brugmann-a, Grund.[3], II, 3, 551). Уп. о том питању Vondrák-a, AslPh. 20, 1898, 54 и д. и „Сборникъ Ламанскаго" I, 19, 191, Horák-a, AslPh. 20, 409, Agrell-a, Stud. till. Ės. Tegn. 532—537, Поливанов-а, Изв. 24, 1923, 2, 349 и д.

Облици 2 и 3 л. јед. аориста атематских глагола имају на крају -тъ нејасног порекла (уп. § 235 и 262): дастъ, бѣстъ, сънѣстъ, ѣтъ-ѣстъ у Мар., Асем., Зогр., Син. пс., Еух., Сав. и Супр. Поред тих облика налазе се такође облици да, отъда, прода Зогр., отъда Мар., забы Клоч. зб., прѣда Еух., забы Син. пс., да, отъда Сав., бы, изѣ, прода, забы Супр.; уп. Wiedemann-a ор. с. 15 и 21—22 и допуне руском преводу Лескинове граматике, 189 (примери из Остр.).

У Мис. налазимо подась III 7; можда је то контаминација облика 2 јед. презента подаси и 2 јед. зап. н. подазь (са з м. жд).

СИНТАКСА

А. Синтакса просте реченице

Напомена. Уп. Grünenthal-a Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung, AslPh. 31, 1910, 321 и д., 507 и д.; 32, 1911, 1—48.

1. Безличне реченице

287. Као и у осталим језицима у ст.-сл. налазимо безличне реченице: **мрѣчє** Син. пс. 104_{28} (ἐσκότασε), **поздѣ бѣістѣ** Мар. Мр. 11_{19} (ὀψὲ ἐγένετο), **нє ли ти тѫжько славимоу** Супр. 330_{19-20} (οὐ βαρύνῃ δοξαζόμενος), **довѣлѣтѣ оученикоу да бѫдетѣ ѣко оучитель его** Мар. Мт 10_{25} (ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα...) и сл.

Од безличних реченица треба разликовати реченице са неодређеним подметом: **і сє принѣсѧ емоу ослабленѣ жилами** (καὶ ἰδοὺ προσέφερον...) Мар. Мт 9_2 (подразумева се — људи).

Напомена. О реченицама са неодређеним подметом уп. Zubatý-a, Die Mansätze, KZ. 40, 1907, 478—520.

2. Подмет и прирок

288. Као подмет се јавља по правилу именица у ном. или реч употребљена у томе смислу: уп. **нє оудобь вьнидетѣ богатѣ вѣ цѣрєствиє нєбєскоє** Мар. Мт 19_{23}, **бѣгословѣ градъı вѣ імѧ ѓнє** ibid. Мт 21_9, **аште ми сѧ ключитѣ сѣ тобоѭ оумьрѣѣти** ibid. Мр 14_{31}. Под утицајем грчке синтаксе каткад се инфинитиву додаје **иже**: **і иже любити іскрѣнѣѣго ѣко себє болє естѣ вьсѣхъ** Зогр. Мр 12_{33} (καὶ τὸ ἀγαπᾶν...).

Прирок се по правилу обележава личним обликом глагола, каткад у вези са именским обликом; саставни део сложеног прирока може бити партицип: **і бѣшѧ ризъı его лѣштѧштѧ сѧ** Зогр. Мр 9_3 (καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα), **вѣіхомѣ весельѧштє сѧ** Син. пс. 125_3 (ἐγενήθημεν εὐφραινόμενι), **обрѣтє сѧ имѧщи вь чрѣвѣ** Сав. Мт 1_{18} (εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα), **иже аште мнитѣ сѧ імъı** Зогр. Мт 25_{29} (ὃ δοκεῖ ἔχειν).

Глаголски прирок слаже се са подметом у лицу и броју, именски пак део прирока слаже се са подметом у броју, падежу и роду. Кад има више подмета, 1 л. има преимућство пред 2 и 3: **сє отєць твои и азъ скрѣбѧща искааховѣ тєбє** Мар. Л 2_{48} (ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε).

289. У примерима као што је **паче вьсєго благаагo житиꙗ оугодно бѣи кротость** (Супр. 545_{13}) именски део прирока (**оугодно**) не слаже се с подметом, јер је глаголски или безлично схваћен; именски део прирока не слаже се са глаголским такође када је тај део непроменљиви придев: **свободь бѫдєтє** J 8_{33} (ἐλεύθεροι γενήσεσθε).

Подмет може бити у једнини, а прирок у множини, када подмет својим значењем обележава множину: **многꙑ народꙑ**... **ідошѧ** Зогр. Мр 3_7 (Мар. **идѣ**, πολὺ πλῆθος... ἠκολούθησαν и **-сен**), **пать ихꙑ рѣшѧ** Супр. 369_6, **начѧшѧ глати емоу единꙑ кождо ихꙑ** Зогр. Мт 26_{22} (ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ εἷς ἕκαστος αὐτῶν); то исто имамо код израза **дроугꙑ дроугꙑ**: **ѣко прѣпираахѫ дроугꙑ дроугꙑ** Зогр. Л 12_1 (καταπατεῖν ἀλλήλους).

Показна заменица у улози подмета или се узима у облику средњег рода или се слаже у роду са именским делом прирока: **сѣ бо естꙑ законꙑ и пророци** Мт 7_{12} (Мар., οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καί οἱ προφῆται), али — **а сѧное вꙑ трꙑнии сѧ естꙑ слꙑшѧі слово** Мт 13_{22} (Зогр., οὗτός ἐστιν ὁ... ἀκούων) и сл.

Придев се узима у неодређеном облику кад је саставни део прирока: **нѣсмꙑ достоинꙑ** Мт 3_{11} (Асем.), **мноѕи сѫтꙑ звани** Мар. Мт 22_{14} и сл.; у реченицама типа **к'то естꙑ прѣдаꙑі тѧ** (Ј 21_{20} Зогр.) **прѣдаꙑи** замењује именицу, а тада придеви имају одређени вид.

Помоћни глагол каткад се изоставља: **бѫдетꙑ бо тꙑгда скрѫбь велиѣ. ѣкаже не бꙑла** Зогр. Мт 24_{21}; **васꙑ не землѣ покрꙑла ни небо приѧтꙑ** Суцр. 97_{2-3}.

3. Употреба глаголских облика

290. Облик презента обележава по правилу глаголску радњу која се врши истовремено са моментом кад се говори, али треба имати на уму да презентни облици перфективних глагола имају значење футура, као и у осталим словенским језицима: **сѧдѫ** = καθίσω, **падетꙑ** = πεσεῖται и сл.

Ипак налазе се примери у којима се презентом перфективног глагола преводи грчки презент: **і глѣ семоу іди і идетꙑ і дроугомоу приди і придетꙑ · і рабоу моемоу сътвори сѧ і сътворитꙑ** Зогр. Л 7_8 (**придетꙑ** = ἔρχεται, **сътворитꙑ** = ποιεῖ, **приди** = ἔρχου, **сътвори** = ποίησον), уп. Meillet-a Études I 63 и д. Овде је перфективни презент у причању и одговара духу словенских језика.

У споредним реченицама облик презента перфективних глагола обележава завршену радњу, презентни облик имперфективног глагола незавршену радњу: уп. **і егда оупьѭтꙑ сѧ тачаѧ** (тј. **вино даетꙑ**) Зогр. Ј 2_{10} (ὅταν μεθυσθῶσιν), али **іже бо аште хоштетꙑ дшѫ своѭ спасти погоубитꙑ ѭ** ibid. Л 9_{24} (ὃς γὰρ θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν).

Praesens historicum: **вꙑ оутрѣі же дьнь видитꙑ іѣа грѧдѫшта кꙑ себѣ і глѧ** Зогр. Ј 1_{29} (βλέπει... καὶ λέγει).

Сложени облик футура обележава по правилу будуће време несвршено, на пр. **имѣти имаши сѫкровиште на небсѣ** Мар. Мт 19_{21} (καὶ ἕξεις); облик презента перфективних глагола обележава будуће свршено време, на пр. **дастꙑ бо сѧ вамꙑ вꙑ тꙑ часꙑ** Мт 10_{19} (δοθήσεται); исто значење има сложени облик који се састоји од помоћног глагола **бѫдѫ** и партиципа на **-l-**, на пр. **вꙑскѫѭ сѧ и родили бѫдемꙑ** Еух. 71^a и сл.

Имперфект обележава трајну радњу, односно радњу која се понавља у прошлости; по правилу имперфект се гради од имперфективних глагола, али има примера за имперфект перфективних глагола; тај имперфект обележава понављање у прошлости радње која је ограничена у времену, на пр. не вьсег'да ли иг'да начьнѣахомъ сѧ брати глаголаахомъ... Супр. 73_{9-10}, и не дадѣаше никомоуже мимо нести сѧсѫдъ Мар. Мр 11_{16}, запрѣштаѧ не дадѣаше имъ г(лаго)лати Зогр. Л 4_{41}; иегда бо въ ратехъ обрѣтахомъ сѧ и помолѩхомъ бѫ то помогаше намъ и одолѣваахомъ и вьси побѣгаахѫ, Супр. 72_{22}.

Аорист обележава радњу ограничену у прошлости и гради се по преимућству од перфективних глагола, али такође и од имперфективних.

Гномички аорист: вьсѣкъ іже вьзьритъ на женѫ съ похотиѭ оуже ѩбъı сътвори сѧ ѩи въ срьдьци своемь Зогр. Мт 5_{28} (πᾶς ὁ βλέπων, односно ἐμβλέψας).

Сложени облик перфекта обележава трајну или свршену радњу која се десила у прошлости, на пр. моси нап'салъ естъ намъ Зогр. Л 20_{28} (ἔγραψεν). Тај се облик употребљава релативно ретко, по правилу у 2 л. јед., јер се облик 2 л. јед. аориста подударао са обликом 3 л. јед.

Напомена. Уп. о перфекту у ст.-сл. радове Слоњског и Погорелова наведене у § 248. Са резултатима Погорелова о условима употребе облика перфекта сем 2 л. јед. тешко се сложити, уп. ЈФ. 5, 1925—26, 301 и д.; уп, такође Младенова, Два въпроса... 37 и д.

Сложени облик плусквамперфекта обележава радњу која се вршила у прошлости пре друге радње такође у прошлости, на пр. сѫсѣди же · і иже бѣахѫ видѣли прѣжде · ѣко проситель бѣ · глахѫ Зогр. Ј 9_{8} (οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον).

291. Облици индикатива употребљавају се у главним реченицама за обележавање радње која се сматра као стварна. У споредним реченицама индикатив може обележавати радњу која се замишља, а која се иначе обележава обликом кондиционала, на пр. аште сѩ̄ъ еси бо̄ѭи Зогр. Мт 4_{3}. Сем тога индикатив може имати значење зап. н., по правилу у 3 л. са партикулом да: да с(вѧ)титъ сѧ имѧ твоє Зогр. Мт 6_{9} ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου; каткад индикатив има значење зап. н. и без партикуле: не прѣлюбъı сътвориши Мт 5_{27} οὐ μοιχεύσεις, овде и у грчком футур има значење зап. н. Облик зап. н. обележава радњу која се захтева.

Сложени облик кондиционала обележава ирealну радњу, тј. радњу која се замишља, на пр. аште би сьде бѣлъ, не би братръ мои оумрѣлъ Мар. Ј 11_{21}, і не оумѣахѫ чьто бишѧ отъвѣштали емоу Зогр. Мр 14_{40}, і дръжаахѫ і да би не ошьлъ отъ ѩихъ Зогр. Л 4_{42}.

4. Споредни чланови реченице

292. Подмет и прирок одређују се тачније помоћу споредних чланова реченице. Однос тих споредних чланова реченице према главним а и њихов узајамни однос може бити различан: споредни члан слаже се с главним (у роду, броју и падежу или у броју и падежу) или претставља зависни падеж без предлога или са предлогом и зависи од глагола или именице или, најзад, споредни члан реченице може бити непроменљива реч.

а) Атрибут и апозиција

293. Атрибут се слаже у роду, броју и падежу са именицом са којом је у вези. Придеви и редни бројеви јављају се у сложеном облику кад се говори о познатим стварима (у грчком се у овим случајевима налази придев са чланом); на пр. **аще кто тѧ оудариτъ въ десньıѭ ланитъ, обрати емоу и дроугоую** Мар. Мт 5_{39} (εἰς τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην), иначе — у кратким облицима, на пр. **дастъ д(оу)хъ с(вѧ)тъ** Мар. Л 11_{13} (у грчком без члана δώσει πνεῦμα ἅγιον). Изузеци су ретки: уп. **съ естъ кръстѧи дх҃мь сѣтъıмь** (Мар. Ј 1_{33}, ἐν πνεύματι ἁγίῳ), у осталом постоји и грчка варијанта са чланом.

Место придева може бити партицип, на пр. **кѣде естъ рождь сѧ ц(ѣса)рь** Сав. Мт 2_2 (ὁ τεχθεὶς βασιλεύς).

Једна је од синтаксичких одлика ст.-сл. језика употреба присвојних придева м. генетива или датива за припадање, на пр. **кесаревѣ кѣздадите кесарева і б(о)жиѣ б(ого)ви** Зогр. Мр 12_{17} (ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ), **жажда водьнаѧ** (δίψα ὕδατος), **въ има господьѥ сътворьшааго небо и земльı** Супр. 80_7 (ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν).

Присвојна заменица **свои** може се односити не само на 3 него и на 1 и 2 лице, на пр. не само **довлѣтъ дьни зълоба своѣ** Мар. Мт 6_{34},... **посла къ нимъ сѩ свои** ibid. Мт 21_{37}, **і идѣахъ вьси кьжьдо напсати сѧ въ свои градъ** ibid. Л 2_3, већ такође **възми одръ твои і иди въ домъ свои** ibid. Ј 5_8.

Апозиција тј. именица која одређује другу именицу слаже се са овом последњом у падежу и броју, али се може не слагати у роду: уп. **подобьно естъ цр҃ствиѥ нб҃ское чл҃ку коупьцоу** Зогр. Мт 13_{45}, али — **тъı видлееме земле июдова** Асем. Мт 2_6.

b) Споредни чланови реченице у зависном падежу

294. *Акузатив:* 1. обележава прави предмет, на пр. **остави тоу дарь твои** Мар. Мт 5_{24} и сл.;

2. замењује објективни генитив у вези са глаголском именицом, на пр. **по пріѧтии ми отъ чловѣколюбиваго ба великъıи дарь** Супр. 525_{15-16};

3. одређује време или место радње, на пр. **бѣ іона въ чрѣвѣ китовѣ три дни три же ношти** Зогр. Мт 12_{40}, **і оубиѭтъ и третиі день**

въстанетъ Мар. Мт 17_{23}, **отъстжпи отъ йиχъ ѣко вражены камени** Зогр. Л 22_{41};

4. обележава други предмет код глагола који има већ један предмет (под грчким утицајем), на пр. **иже колижьдо напоитъ единого отъ малыχъ сиχъ чашж стоудены водъі** Зогр. Мт 10_{42} (ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα... ποτήριον ψυχροῦ);

5. може бити саставни део сложеног прирока место уобичајеног сада у словенским језицима инструментала (двоструки акузатив), на пр. **і сътворыχъ въі ѓкомъ ловьца** Зогр. Мт 4_{19} (ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς); место именице у таквим случајевима може бити придев, на пр. **правъіи творите стьзм его** Асем. Мт 3_3 (εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ);

6. јавља се у конструкцији accusativus cum infinitivo (под грчким утицајем), на пр. **кого мл непьштюжътъ народи бъіти** Зогр. Л 9_{18} (τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι);

7. у изразима типа **тако ми богъі** Супр. 156_3.

295. ***Генитив.*** У словенском генитиву стопили су се стари генитив и стари аблатив.

а) стари генитив: 1. адвербијални генитив са партитивним значењем: **вижды правотъі** Син. пс. 36_{37}, **разоумѣвъши своего зъла** Супр. 43_{23-24}, **вьси дивлѣχж сл видаштѣ джьба облистьньнѣвъша** ibid. 18_{16-17}, **зьра свѣта** ibid. 78_{8-9}; уз глаголе **посѣтити, доити, коснжти сл**, на пр. **посѣті вьсѣχъ ызыкъ** Син. пс. 58_6, **дошедъ осоровъі вьси** Супр. 46_{9-10}, **косе сл его** Супр. 561_{28}; уз глаголе **желѣти, искати, чаити, хотѣти, просити**, — на пр. **небесьнъіиχъ брака желѣѣ** Супр. 237_{6-7}, **проси тѣла йсва** Зогр. Мт 27_{58}; уз глаголе **напльнити, насытити, напоити**, — на пр. **напльните водъі** Зогр. Ј 2_7 и сл.;

2. адноминални партитивни генитив, на пр. **колико кошь оукроухъ вьзмете** Зогр. Мр 8_{19}, **пать хлѣбъ прѣломиχъ** ibid.;

3. генитив уз супин, на пр. **не придъ бо праведьникъ призватъ** Мар. Мт 9_{13}.

Напомена. Zuḷatý види у том генитиву ген. партитивни, уп. RSl 2, 1909, 19; Svitavský мисли да је тај генитив пореклом аблатив (Sborník věnov. prof. Pastrnkovi 1923, 83—89); уп. Грунског, Очерки, 323 с.

4. Посесивни генитив, на пр. **въ оцѣ братра твоего** Зогр., Мт 7_3 и сл., уп. § 293 о придеву у овој улози.

5. Genitivus temporis обележава време када се врши радња, на пр. **събраша сл мѣсаца мана епископи** Супр. 201_{22}.

6. Генитив за меру, на пр. **растом отъ града попришть четирь** Супр. 26_{21}.

b) Првобитни аблатив: 7. генетив овог порекла налазимо уз глаголе који показују одвајање као што су **бѣжати, свободити, разлжчити, лишити** и сл., на пр. **ѣда чесо лишени бъісте** Мар. Л 22_{35} и сл. У групу таквих глагола иду такође понеки глаголи који обележавају душевно стање као што су **боіати сл** (**боѣаχж бо сл людіі** Зогр. Мр 11_{32}), **стыдѣти сл** (**постыдитъ сл мене и моіхъ словесъ** Зогр. Мр 8_{38}) и сл.;

8. исто тако налазимо генитив који је пореклом стари аблатив уз именице формиране од глагола који показују одвајање (лишение, избавление и сл.), а такође уз придеве са сличним значењем као што су поустъ, праздьнъ, свободьнъ, чистъ, тоужды и сл.;

9. генитив (пореклом аблатив) у вези са компаративом, на пр. ѣко прѣвѣхі мене бѣ Зогр. J 1_{15};

c) genitivus (10) qualitatis, на пр. чѣкъ етеръ добра рода Зогр. Л 19_{12};

11. генитив у негативним реченицама место акузатива (genitivus negationis), на пр. не оуслышитъ никтоже на распѧтиѭхъ гласа его Мар. Мт 12_{19}, ні въ їли толикоѭ вѣрꙋ не обрѣтъ Зогр. Л 7_{9} (уп. Минкова, Изв. на сем., София, III, 385—398 с.).

296. *Датив.* 1 датив обележава намену, на кога или на што се односи радња која прелази на предмет у акузативу, на пр. покажите ми склазъ Мар. Мт 22_{19}, тебѣ дамь власть сиѭ Мар. 14_{6} и сл.; овај датив јавља се уз глаголе дати, въздати и сл., глаголати, рѣшти, молити сѧ, велѣти, сѣдити, рѫгати сѧ, поносити и сл., показати, оучити и сл., подобати, достоити и сл., помошти, слоужити и сл.;

2. датив уз глаголе ити, грѧсти обележава сврху, на пр. се цѣрꙋ твои грѧдетъ тебѣ Мар. Мт 21_{5};

3. уз глаголе тежње као што су хотѣти, надѣꙗти сѧ, прилати и сл., на пр. милости хоштѫ а не жрътвѣ Мар. Мт 12_{7};

4. уз глагол бити, на пр. бихомъ поношенію сѫсѣдомъ нашімъ Син. пс. 78_{4} (ἐγενήθην ὄνειδος);

5. dativus commodi, на пр. чѣкоу етероу богатоу оугобьзи сѧ їнка Зогр. Л 12_{16};

6. адноминални датив односа, на пр. храмъ молитвѣ, врътапъ разбоиникомъ, соль земли, дроугъ ми и сл.; исте је природе датив уз придеве подобьнъ, причастьнъ, тъчьнъ и сл.; на пр. подобно естъ цр҃ствіе нб҃ское съкровиштю... Зогр. Мт 13_{44}, въси тъчни дроугъ дроугоу Супр. 82_{21-22};

7. dativus ethicus: съмотри же ми зълодѣиство ихъ Супр. 443_{7};

8. у дативу пробрѣзгоу у реченици і ютро пробрѣзгоу зѣло въстахъ ізиде Зогр. Мр 1_{35} (καὶ πρωῒ ἔννυχα λίαν ἀναστάς) можда имамо посла са скраћеном конструкцијом апсолутног датива (уп. даље § 320): пробрѣзгоу бившоу зѣло...;

9. у реченици чесомоу хоштеши да сътворѭ тебѣ Зогр., Мар. Мр 10_{51} (τί σοι θέλεις ποιήσω) — поред чьто хоштеши да ти сътворѭ ibid. Л 18_{41} (τί σοι θέλεις ποιήσω) — датив чесомоу налази се у вези са хоштеши, док у другом примеру чьто је у тешњој вези са глаголом сътворѭ (уп. Meillet-a, Un exemple d'attraction de cas, BSL. 21, 1918, 32);

10. датив са инфинитивом, на пр. ѓлѧште въскрѣшенью не бити Зогр. Л 20_{27} (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι), не добро естъ многомъ богомъ бити Супр. 100_{26-27}, чаѭште немоу живоу бити ibid. 80_{14}, се полѣ сътворено бѣ кобѣмъ тешти ibid. 90_{5-6} и сл. Првобитно у овој конструкцији биле су две допуне глаголу односно датив је био допуна инфинитиву (бити богомъ и сл.).

У реченици дастъ имъ власть чадомъ Божиимъ бъти Зогр. J 1_{12} (τέκνα θεοῦ γενέσθαι) датив чадомъ божиимъ постао је под утицајем имъ.

297. *Локатив* обележава место и време радње, на пр. семь мѣстѣ Супр. 81_{3-4}. прѣвысѣтъ оусоровѣ васи ibid. 47_{18}, исцѣлѣ отроковѣ томь часѣ Мар. Мт 17_{18}.

Даље се локатив употребљава уз глаголе висѣти, коснѫти сѧ (сею обою заповѣдию вась законъ и про(роци) висатъ Сав. Мт 22_{40}, Мар. въ сею ...; коснѫ сѧ емь Сав. Мт 8_{3}), такође уз глаголе са префиксом при-, који се и у својству предлога употребљава са локативом, на пр. приказаша стаго дѣвѣ соуѣ Супр. 18_{9-10}, вѣсѣхъ сѧ приложити ibid. 61_{8} итд.

298. *Инструментал* може имати

1. социјативно значење, на пр. камотрами своими и дъштерьми... не съмѣшати сѧ Ключ. I 101, радоваша сѧ васѣмъ домомъ Супр. 537_{12-13};

2. може обележавати каквоћу (instr. qualitatis), на пр. чкъ нечистомь дѫхомь Зогр. Мр 1_{23}, кротъкъ бо и визлокъ бѣаше и рѣчивъ простѫмъ Супр. 46_{29-30}; ово се значење развило из социјативног; из социјативног значења развиле су се такође различне просекутивне нијансе: инструментал може обележавати место (пѫтьмь тѣмь) или време (трьми деньми и сл.);

3. може имати инструментално значење (оруђе или средство): аште оудариш ножемъ Зогр. Мр 6_{32}; може обележавати меру (иже маломъ отъстоюше отъ хъзинъ его Супр. 274_{19-20}, трьми лактъ движенъ от'земьм Супр. 567_{25}), узрок (азъ же сьде гладомь гыбѧ Зогр. Л 15_{17}), начин (и сниде дѫхъ сѭтъ тѣлесънымь зракомь Зогр. Л 3_{22}), однос (високо саномъ Супр. 63_{8-9}), најзад у пасивним конструкцијама чиниоца (instr. agentis), на пр. трьсти ли вѣтромь движемъ Зогр. Л 7_{24}.

4. Инструментал може бити такође именски део сложеног прирока, на пр. дѣвицемь пакъ бъти Супр. 237_{18}, девръѣ ти естъ маломоштиимъ въ животъ вънити Зогр. Мр 9_{43}, ..., сиротоѭ отъ родитель оставьенъ бъістъ Супр. 546_{21}.

Уз глаголе бъти, нарешти сѧ, глаголати сѧ може бити употребљен такође предикативни номинатив, на пр. храмъ мои храмъ молитвѣ нарицѣтъ сѧ Мар. Мт 21_{18}, растаѣ сѧ ледъ бъістъ вода топла Супр. 78_{1}, съмрѣть ие съмрѣть глаголѣтъ сѧ ibid. 487_{9}.

с) Споредни чланови реченице у зависним падежима са предлогом

299. Са генитивом се употребљавају предлози без, до, за (за оутра), из, отъ, съ, оу, близъ, искрь (близу), вънѣ, дѣлѣ (ради), дѣлѣмь (ради), кромѣ, прѣжде, ради, радѣмь, развѣ (сем);

с дативом — къ, по, прѣмо, противѣ;

с акузативом — въ, вьз, за, на, надъ, о, объ (обь), по, подъ, прѣдъ, подлѣгъ, скозѣ (кроз);

с локативом въ, на, о, по, при;

с инструменталом за, надъ, подъ, прѣдъ, съ, между.

Понеки су од ових предлога прилози који се употребљавају такође као предлози: близъ, вънѣ, дѣлы, дѣлъма, искрь, кромѣ, прѣжде, ради, радьма, развѣ, прѣко, противъ, подлъгъ, сквозѣ, между.

Напомена. Уп. van Wijk-a, О церк.-слов. предлогѣ за съ родительнымъ падежомъ, Сборникъ Соболевскаго, 36—38.

d) Непроменљиве речи (прилози)

300. Прилози одређују тачније главни члан реченице — прирок, обележавајући место, време и начин радње.

Прилози су за време: когда, тогда, нѣгда (саграђени од заменичких корена), поздѣ, оутрѣ, нынѣ, лани (некадашњи облици локатива), вьчера (некадашњи генитив), пръвоѥ, вътороѥ, третьѥ, дьньсь (некадашњи акузативи или номинативи), дрѣвле, прѣжде, послѣжде (некадашњи акузативи или ном. ср. р. компаратива).

Прилози су за место: тоу, кѫде, сѣде, камо, тамо, сѣмо, кѫдоу, кѫдѣ, отънѫдь (грађени од заменичких корена), вънѣ, горѣ, долѣ, въноу, долоу, врьхоу, кромѣ, сквозѣ, развѣ (пређашњи локативи), близъ, -зь, вънъ, искрь, жтрь, вънжтрь, въспрь (пређашњи номинативи или акузативи).

Прилози су за начин: мало, мъного, сѣло (веома), тако, како, ꙗко, инако, сице, горько, чисто (акуз., делимице ном. јед. ср. рода), паче (више), таче (после), — ак. или ном. ср. р. компаратива, — добрѣ, лютѣ (вероватно лок. једнине), тъчьѭ (само), въсьѭ (сасвим), ѥдиноѭ, вътороцѣѭ (инстр. јед. ж. р.), малъı, правъı, рабьскъı, мѫжьскъı, грьчьскъı, роумьскъı, кольми, толькми, ѥлькми, болькми, вельми, болѣшьми, ноудьми (инстр. мн.), въсѫма (сасвим), ѥлька, тъкъма (само), толька, ноудьма, — инстр. дв., — съпроста (право, — предлог съ са ген. јед.), исплъна, ниць, правь, свободь и сл. (ном. јед. м. р.).

Понеки су од ових прилога саграђени по аналогији, на пр. долоу, въноу — према врьхоу и сл.

Напомена. Примере ст.-сл. прилога в. код Doritsch-a, Gebrauch der altbulg. Adverbia, Dissert. 1910 (Jahresbericht des Institutes für rumän. Sprache zu Leipzig, XVI).

О номинативном пореклу понеких прилога писали су Потебня, Изъ запис. I—II.² 170., Zubatý, RS. 2, 1909, 18, Doritsch op. cit. 137 и д., Brugmann, Adverbia aus dem masc. nom. sg. prädikativer Adjektiva, IF. 27, 1910, 233—278, нарочито Zubatý, K výkladu některých přislovcí, zvl. slovanských, Sbor. filolog. 3, 1912, 120—167.

Прилоге на ѣ *(ě)* објашњава као ном. мн. ср. р. Trautmann, KZ. 49, 1920, 251 и д. (то исто претпоставља Zubatý у Sbor. filol. 3, 159 pozn.); Meillet (Sl. comm. 354) сматра их за инстр. јед. на -ē.

e) Инфинитив и супин

301. Као споредни чланови реченице могу се јављати такође именски облици глагола: инфинитив и супин. Супин се употребљава иза глагола кретања.

Примери инфинитива: имѣѭи оуши слышати да слышитъ Мар. Мр 4_1, задѣшм емоу кръстъ носити по іс҃ѣ Зогр. Л 23_{26}, ѣко мнози пророци вжделѣшм видѣти... Зогр. Мт 13_{17},... емоуже нѣсмь достоинъ поклонь сѧ раздрѣшити ремене сапогоу его Зогр. Мр 1_7,... не имать кѫде главы подклонити Зогр. Мт 8_{20}.

Примери супина: і градж искоуситъ іхъ Зогр. Л 14_{19}, ведѣахж же і ина зълодѣѣ двѣа съ нимъ оубитъ ibid. 23_{32} и сл.

Напомена. Уп. Forssman, Der Infinitiv im Ostromir'schen Evangelium. Strassburg. 1888, 252 и д.

5. Партиципске конструкције

302. Иако су партиципи облици који се мењају у падежу, броју и роду, они се осећају у понеким случајевима као чланови реченице који су у вези са прироком; ово се налази у вези с тим што партиципи обележавају и време.

Каткад се употребљавају адвербијално такође придеви, иако се формално слажу са подметом, на пр. чѣто стоите сѣде весь день праздьни Мар. Мт 20_6.

Партиципи се употребљавају и уз глаголе. Употребљава се партицип презента, ако се радња коју обележава партицип врши истовремено са радњом коју обележава verbum finitum; ако радња која обележава партицип претходи радњи коју обележава verbum finitum, употребљава се партицип пр. времена; на пр. мышлѣахж къ себѣ глѣштѣ Зогр. Мр. 11_{31}, і мѫжи дръжѫштѣи нѣа рѫгаахж сѧ емоу биѭштѣ Мар Л 22_{63}, сѫштеі же въ кораби пришьдъше поклонишм сѧ емоу глѣштѣ Зогр. Мт 14_{33}.

Партицип употребљен адвербијално добија значење прилога за време или начин, — на пр. у реченици пришедъше поклонишм сѧ имоу партицип одређује време радње која је обележена прироком, а у реченици рѫгаахж сѧ биѭштѣ — начин.

У случајевима када уз партицип стоји још какав члан реченице који га одређује, он се заједно с тим чланом осећа као споредна реченица: у сложеној реченици призвавъ нѣ оученикы своѭ гла имъ (Зогр. Мар 8_1), прве се четири речи осећају као споредна временска реченица; у сложеној реченици і начашм сѫтѧзати сѧ съ нимь искѫштѣ отъ него знаменьѣ съ нѣе (Зогр. Мр 8_{11}), речи искѫштѣ и д. (до краја) осећају се као споредна реченица за начин; у сложеној реченици кыѣѣкъ градъ ли домъ раздѣлѣ сѧ на сѧ не станетъ (Зогр. Мт 12_{25}) група речи раздѣлѣ сѧ на сѧ осећа се као погодбена реченица и сл.

Тако исто партицип употребљен атрибутивно у вези са другим речима на које се он односи може се узимати заједно с њима као споредна реченица, уп. і видѣвъше и оученици ходѫштѣ по морю (како иде по мору) Зогр. Мт 14_{26} и сл.

Несумњиво атрибутивни датив партиципа заједно са речима које од њега зависе такође је, по пореклу, споредна временска реченица, уп. даље § 320.

Зато што је партицип био у вези с прироком, а у исто време је слабила његова веза са подметом учинило је да партицип постане све више девербативни прилог, уп. на пр. повелѣ сказати ѧ и влачаште вести ѧ въ тем'ницѫ Супр. 71_{26-27}, съ небесе божии гласъ слышахъ велаште съвнити (vocem iubentem) Супр. 191_{6} и сл. (уп. § 202).

Напомена. Уп. Zubatý-a, Sborn. filolog. 3, 1912, 150 и д.

6. Одрицање

303. Одрична партикула не пориче глаголску радњу и налази се испред глагола, ако пак пориче појам који је обележен прилогом, налази се испред прилога, на пр. иже не много глѣ съ вами Зогр. J 14_{30}. Ако се једној негацији додаје друга, употребљава се партикула ни = и не: ѣко не сѣѭтъ ни жѧнѭтъ ни съвираѭтъ... Мар. Мт 6_{26}, не трѫждаѭтъ сѧ ни прѧдѭтъ ibid. 28.

Каткада партикула ни има значење специјалне негације поред главне која је обележена одрицањем не, на пр. ни въ ибли толикыі кѣрыі не обрѣтъ Мар. Мт 8_{10}; не се може у таквим случајевима изоставити, на пр. ѣко ни соломонъ во вьсеи славѣ своеи облѣче сѧ ѣко единъ отъ сѭъ Мт 6_{29}; одрицање не може се такође изоставити, ако је негација већ обележена подметом, на пр. ι никтоже дааше моу Л 15_{16} Зогр. и Асем., али у Мар. и Сав. не даѣше; или уп. Зогр. Л 23_{53} въ гробѣ... въ ѥмьже не бѣ никтоже никогдаже положенъ.

Две негације не — не имају потврдно значење: нъ не не имѣ їѣ водѣі... Супр. 483_{12} (= нъ имѣ исоуса водѫ).

Напомена. Уп. A. Meillet-a, Sur le caractère de la phrase négative en vieux slave, REsl, VIII, 171—177 c,

7. Вокатив

304. Вокатив, у ствари, није члан реченице и у вези с тим не обележава никакав граматички однос. У тој се функцији могу употребити две речи; у том случају друга се јавља као врста апозиције првој; каткад се та апозиција јавља у номинативу, каткад — у вокативу: їѣу ѯе сіоу вжии иноча дѣіи съ ѥимъ съі присно слово божие живаа сила... Супр. 143_{8}, али — тъі видѣеме земле иудова Асем. Мт 2_{6}.

8. Врсте простих реченица

305. 1. *Исказне* реченице: ι изгна словомъ доухы Зогр. Мт 8_{16}, ни въ ѥи толикыі кѣрыі не обрѣтъ ibid. Мт 8_{10} и сл.

2. *Упитне* реченице по правилу граде се помоћу партикуле ли: пришелъ ли еси съмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ. Зогр. Мт 8_{29}; место ли може бити употребљена партикула ѣда: ѣда

камень подастъ ємоу... еда змиѣ подастъ ємоу Мар. Мт $7_{9, 10}$, еда исповѣстъ ти сѧ пръстъ ли възвѣстітъ истинѣ твоиѣ Син. пс. 29_{10}.

У Супр. се јавља у тој улози такође израз дѣкѣши или услед једначења вокала дѣкъши или дѣкеши ли, на пр. дѣкъши отьринѣ люди своѧ господь 347_{9-10}, дѣкъши ли молитвѣі трѣбова тъгда 307_{3-4}.

У Прашк. налазимо упитну партикулу ѣза: ѣза лика апостолскаго тьѧ отълоучи, ѣза дара цѣленіе тьѧ лиши, ѣза съ онѣми вечерѣвъ... II A $_{21-24}$.

Ако се на питање очекује позитиван одговор, упитној партикули ли додаје се одрицање: не оба ли къ ѣмѣ въпадета сѧ Зогр. Л 6_{39}, еда съпьѧи не приложітъ въскрѣснѫті Син. пс. 40_{9}.

Ако се питање односи на један члан реченице, а не на целу реченицу, упитна се реченица почиње упитном заменицом или упитним прилогом — кѣто, чѣто, кѣде, когда, како, камо, колѣми и сл.

У раставним (дисјунктивним) упитним реченицама употребљавају се партикуле ли — или, ли — ли: дамъ ли ілн не дамъ Зогр. Мр 12_{14}, тъі ли єси гръдъіи ли иного чаѣмъ Мар. Мт 11_{3}, что бо єстъ болѣ даръ ли или олтарь Мар. Мт 23_{19}.

Место другог дела раставне упитне реченице може стајати само одрицање ни: достоино ли єстъ дати кинѫсъ кесареви или ни Мар. Мт 22_{17}.

3. *Узвичне* реченице налазе своје обележје у нагласку и често се почињу упитним прилогом, на пр. колъ мъного множьство благості твоеѧ ѓі (колъ м. коль) Син. пс. 30_{20}.

306. 4. *Императивне* и *оптативне* реченице обележавају се глаголским обликом заповедног начина, аѧ м. зап. начина може бити употребљена веза да са индикативом, на пр. ізъми прѣвѣѣ брѣвъно ізъ очесе твоего Зогр. Мт 7_{5}, не дадите сѣтаго псомъ ibid. $_{6}$, да сѣтитъ сѧ імѧ твоѣ, да придетъ цр̃ствіе твоѣ, да бѫдетъ волѣ твоѣ... ibid. 6_{9-10}, рачи ми помощи (м. помоѕи) Еух. 72^{b}, не мози оубо никтоже съ льстьѧ прити Супр. 420_{28-29}, не дѣіте дѣтіі приходити къ м'нѣ Зогр. Л 18_{16}

У примеру отъпадѣмъ оубо отъ врагъ моіхъ тъщъ (Син. пс. 7_{5}) имамо посла са старим оптативом (уп. § 242). О употреби индикатива м. зап. начина в. § 291.

У Супр. се употребљавају у оптативним реченицама везе ѣша, шроу са обликом за погодбени начин, на пр. ѣша могль бъіхъ азь васъ оувѣштати крьстиѧномь бъіти 131_{9-10}, шроу и того да бъіхъ не вѣдѣлъ 410_{12-13}.

Каткад се у оптативним реченицама јавља веза ѣда, на пр. ѣда исправьѧли (sic м. -вили) сѧ пѫтьѣ моі Син. пс. 118_{5}, уп. у каснијем цр.-сл. тексту српске редакције — Шишат. ап., ѣда да бисте приѣли мало безоумиѣ моѣ (2 Коринт. 11_{1}).

В. Синтакса сложене реченице

1. Напоредне реченице (паратакса)

307. Напоредне реченице по правилу се везују свезама, ређе се јављају једна поред друге без икакве свезе (тѣмь же припадаѥ ти · покланѣѥ колѣнѣ сръца моего Еух. 79[a]).

Саставне су свезе — и, а, ти, та, то, тѣ, при одрицању ни — ни, не — ни, не тъкъмо (или не тъчиѫ) — нъ и, на пр. і обрѣте ѩ сѫпѫштѫ і гла петрови Зогр. Мт 26_{40}, кръстъ вьдрѫжаше сѧ а (καί) ідольскаѣ слоужьба разорена бъіваше Клоч. зб. 608, не оустъіди сѧ лица чѣча ти не потаи что сѫщее въ тебѣ Еух. 68[a]; да иже о молитвѣ довольно бесѣдовахомъ та же пакъі о прѣдании приведѣмъ слово Супр. 407_{21-23}, въпрашати хотѣаше тоже (καί) мльчати имоу поужда бѣаше Супр. 240_{5}, васъ ни землѣ покръіла ни нево приѧтъ Супр. 97_{2}; въ въскрѣшение бо ни женѧтъ сѧ ни посагаѭтъ Мар. Мт 22_{30}, ѣко хотѣаше иѣ · оумарѣти за людіи і не тъкъмо за людіи нъ і да чада бѫжѣ съберетъ (иза нъі изостављено хотѣаше) Зогр. J 11_{51-52}.

Раставне су свезе — ли, или: чьто же видиши сѫчьць іжь (sic) естъ въ оцѣ братра твоего... ли како речеши братроу своемоу... Зогр. Мт 7_{3-4},... еда въ ръібъі мѣсто змиѭ подастъ емоу · или аште проситъ ліца · еда подастъ емоу скорпиі... Зогр. Л 11_{11-12}.

Код свеза ли — ли (ли — или) једна реченица искључује другу: либо єдиного възненавидитъ а дроугаего възлюбитъ · ли єдиного дръжитъ сѧ · а о дроугѣмъ небрѣшти вьчьнетъ Зогр. Л 16_{13}.

308. Адверзативне (супротне) свезе су — же, а, нъ, обаче, у упитним реченицама — али: і въставъ архиереи рече емоу... ісъ же мльчааше Зогр. Мт 26_{62-63}, азъ оубо крьстихъ въі водоѭ · а тъ кръститъ въі дѫхомь сѫтъімь Зогр. Мр 1_{8}, і не въведи насъ въ напасть · нъ избави нъі отъ непрѣзни Мар. Мт 6_{13}, гла емоу иѣ тъі рече · обаче гльѭ вамъ Зогр. Мт 26_{64}, інъі съпасе · али себе не можетъ съпасти Мар. Мр 15_{31}.

Експликативне свезе су: бо, нбо, не бо нъ, на пр. і пришьдъ пакъі обрѣте ѩ сѫпѫштѫ · бѣсте бо очи імъ тѧготьнѣ Зогр. Мт 26_{43}, нъ тъкъмо рци слово · і ицѣлѣетъ отрокъ мои · ібо азъ чѣкъ есмь подъ владъіконь... Зогр. Мт 8_{8-9}... не бѫди · не бо нъ и азъ... Супр. 347_{10}.

Закључне (конклузивне) свезе су: оубо, тѣмь же, на пр. не и мъітаре тако творѧтъ · бѫдѣте оубо въі съврьшени Мар. Мт 5_{47-48}; въсѣко дрѣво иже не творитъ плода добра · посѣкаѭтъ и въ огнь вьмѣтаѭтъ · тѣмь же оубо отъ плода ихъ познаете ѩ Мт 7_{19-20}.

2. Подређене реченице

Напомена. Уп. Слоњског Die Uebertragung der griech. Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern, Dissert. 1908.

309. *Подређене* реченице везују се са главним реченицама 1. помоћу променљивих речи, наиме помоћу релативних заменица — у том случају споредна реченица објашњава именички члан

главне реченице — или 2. помоћу непроменљивих речи, тј. веза — у том случају споредна реченица објашњава глаголски члан главне реченице. У ову другу врсту споредних реченица иде конструкција тако званог апсолутног датива (dativus apsolutus), — уп. § 320.

Нарочиту врсту споредних реченица претстављају реченице које се везују са главном помоћу упитних заменица односно упитних прилога, а које зависе од прирока главне реченице.

а) Релативне реченице

310. Релативне се реченице везују са главном помоћу релативних заменица, на пр. **вѣ҃ко є҆же вьхо҆дитъ въ оу҆ста въ чр҃кво вьмѣ҃штаѣтъ сѧ** Зогр. Мт 15_{17}, **вѣ҃кь садъ є҆гоже насади о҆ц҃ь мои**... ibid. 13, **обаче горѣ чл҃коу томоу имьже скаⷂдаль прихо҆дитъ**. Мар. Мт 18_{7} и сл. Понекад је реч на коју се односи релативна заменица изостављена, на пр. **і҃ принеси за очиⷭтеніе твоѥ · є҆же повелѣ҃ мѡсеи** Зогр. Мр 1_{44}. Релативно значење могу имати упитне заменице, на пр. **вьпраша же годинъı отъ ниⷯ въ кѫмь соу҆лѣ҃ ємоу бы(ст҃)** Мар. J 4_{52}, у Зогр. ibid. **часа отъ ѳиⷯ въ которъı**.

У Супр. и у каснијим ц.-сл. споменицама налази се м. **иже** облик ср. р. **иже**, на пр. **не жьрѫ коумирѣмъ бе҃з'доушьнъıмъ · нъ богоу своѥмоу · иже въ нб҃ⷭеⷯ** Супр. 23_{9-10}, уп. у рускоме „мальчикъ, что пришелъ сейчасъ“ и сл.

b) Остале зависне реченице (са везама)

311. Веза **ѣ҃ко** (**ꙗко**): α) **нъ да оу҆вѣ҃сть ѣ҃ко власть і҃мать сн҃ъ чл҃ч҃ь** Зогр. Мт. 9_{6}; овде споредна реченица са везом **ꙗко** (срп. да) обележава предмет прирока главне реченице (експликативна р.); исто значење може имати **ꙗко же**, на пр. **добрѣ҃ да вѣ҃си**... **ꙗкоже николиже҆ жр҃ѣти имамъ҃ богомъ҃**... Супр. 148_{10};

β) **і҃ отпоу҆сти намъ҃ дльгъı нашѧ ѣ҃ко і҃ мъı отъпоу҆штаѥмъ҃ дльжьникомъ҃ нашимъ҃** Зогр. Мт 6_{12}; у овом случају споредна реченица са везом **ѣ҃ко** обележава начин на који се врши радња главне реченице („онако како“); у Супр. м. **ѣ҃ко** налази се такође **ꙗкъı**.

Веза **ѣ҃ко** (по своме првобитном значењу заменички прилог за начин — уп. **како**, **тако**) може имати и друге нијансе у значењу;

γ) узрочно значење, на пр. **и не хотѣ҃ше оу҆тѣ҃шити сѧ · ѣ҃ко не сѫтъ҃** Асем. Мт 2_{18};

δ) последично значење (консекутивно), на пр. **оу҆чаше ѩ на сънѧмиштихъ і҃хъ ѣ҃ко дивл҃ѣ҃ѧхѫ сѧ ємоу** Зогр. Мт 13_{54}; понекад налазимо конструкцију **ѣ҃ко** са инфинитивом — несумњиво под утицајем грчког оригинала, уп. **і҃ се тр҃жьⷭ вели бы҃ⷭть въ мори · ѣ҃ко**

покрꙑвати сѧ кораблю вльнами Зогр. Мт 8_{24} (ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι...);

ε) значење свезе за време, на пр. і вѣістѫ ѣко ісплънишѧ сѧ дьнье слоужьбꙑ его · іде въ домѫ свои Зогр. Л 1_{23}.

312. Веза да која је раније везивала две самосталне реченице добила је значење свезе за зависне реченице.

Овом свезом почиње се реченица која обележава предмет главне реченице, на пр. і молѣахѫ і да повелитъ имъ въ тъı вънити Зогр. Л 8_{32}, (експликативна реченица са финалном нијансом), тогда запрѣти оученикомъ своимъ да никомоуже не рекѫтъ Мар. Мт 16_{20}, блюдѣте сѧ да не кто васъ прѣлъститъ Зогр. Мр 13_5; место индикатива у таквим реченицама може стајати облик за погодбени начин, на пр. и молишѧ · да бы прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ іхъ Зогр. Мт 8_{34}.

Понекад такве реченице добијају финално значење, на пр. бъдите и молите сѧ да не вънидете въ напасть Мар. Мт 26_{41}, тогда приѣсѧ къ немоу дѣти да (ἵνα) рѫцѣ възложитъ на нѧ Мар. Мт 19_{13}.

Место да не може стајати еда, еда како, уп. онъ же рече · ни · еда въстрогаѫште плѣвелъ · въстрогнете коупно съ ѥима и пшеницѫ Зогр. Мт 13_{29}, еда како не достанетъ вамъ і намъ (μήποτε οὐκ μὴ ἀρκέσῃ)... Зогр. Мт 25_9.

Финално значење имају такође реченице које почињу свезом ако да, на пр. іскаахѫ лъжа свѣдѣтелѣ на іс̃а · ѣко да оубиѭтъ і Зогр. Мт 26_{59}.

У другим случајевима реченице са свезом да имају значење последичних (консекутивних), уп. тольма ли ѡ мѫжоу дрѫжимъ иесн невѣдѣниемь · да сего не разоумѣеши Супр. 475_{20-21}.

313. Свеза иже (по пореклу ном. ак. јед. ср. р. релативне заменице) везује са главном реченицом споредну која обележава други предмет главне реченице, уп. і бѣшѧ людье жиджште захарию · і чюждаахѫ сѧ · иже мѫждааше въ црькви (...καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ) Зогр. Л 1_{21}.

314. Свезе имьже, заѣ, поѣ, поѣже, идѣ, ѣльма везују са главном реченицом узрочну споредну реченицу уп. самъ же ис̃ не вѣдаше себе въ вѣрѫ іхъ · имьже самъ вѣдѣаше вьсѣ Зогр. J 2_{24}; овде се узрочно значење развило из значења средства: имьже је облик инстр. м.-ср. р. релативне заменице.

Свеза заѣ: і хотѧ и оубити оубоѣ сѧ народа · заѣ ѣко пророка имѣхѫ і Зогр. Мт 14_5; заѣже: приложь притъчѫ рече · занеже тъ бѣ близъ имѣ Мар. Л 19_{11}; овде је предлог за у вези са ак. јед. ср. р. релативне заменице добио значење узрочног прилога.

Исто значење добио је предлог по у вези са истим обликом ѣ, иже: не достоино естъ възложити его въ кар'ванѫ поѣже цѣна кръве естъ Зогр. Мт. 27_6, поѣ тъı иесн отъ отьца даѫидова Супр. 239_{17}.

Свеза иде (првобитно је прилог за место, као и кѫде, сѣде): горе вамъ кънижѫници и фарисѣи · і лицемѣри · іде есте ѣко гроби невѣдоми Мар. Л 11_{44} (у Зогр. ibid. м. иде налази се іжде; исп. такву употребу у српском *іде*).

Свеза нѣлма: нѣлма бо нъı власть да и зълъıиѫъ и добръıиѫъ дѣлесъ · да волѣıѫ хоштетъ да бѫдемъ добри Супр. 413_{2}.

315. Свезе ѥгда, вѣѥгда (уп. прилоге за време тъгда, кѫгда), доѩелиже, отѣѩелиже, доньдеже, прѣжде даже... не стоје у почетку споредне временске реченице, на пр. ѥгда оубо твориши милостъıню не вѣстрѫби прѣдъ собоѭ Мар. Мт 6_{2}, ѥгда сѫконьча исъ вьсѣ словеса си дивлѣхѫ сѧ народи Мар. Мт 7_{28}, ѥгда сѧдетъ сıѩ члѣскъı на прѣстолѣ славъı своеѩ · сѧдете и въı Мар. Мт 19_{28}, (женъı) ıѧже ѥгда бѣ въ галилеі по ѩемь хождаахѫ... Зогр. Мр 15_{41}. У Супр. налазимо такође вѣѥгда, уп. вѣѥгдаже то са творѣ'ше 431_{1}.

Свезе доѩелѣже, доньдеже стоје у почетку споредне временске реченице која одређује границу у вршењу радње главне реченице (српско „докле“, „док“), на пр. бѫди оумѣıııлıа сѧ съ сѫпѣремь своимь скоро доньдеже еси на пѫти съ нимь Мар. Мт 5_{25}, оуготовај нѣчто вечери и прѣпоıасавъ сѧ слоужитъ (м. слоужи) ми · донелѣже ıамь и пиѭ Сав. Л 17_{8}. У Супр. налазимо доѩелиже, уп. доѩелиже естъ года приимѣмъ съпасение свое 378_{8}.

Временске реченице са свезом отѣѩели(же) одређују почетни моменат радње главне реченице (срп. „откада“), на пр. си же отѣѩелиже вънидъ не прѣста облобъızаıѫшти ногоу моею Зогр. Л 7_{45}; у Супр. (395_{8}) у цитату тог места налазимо м. отѣѩелиже — по кон.

316. Временске реченице са свезом прѣжде даже не одређују завршни моменат радње главне реченице (срп. „док не“), уп. прѣжде даже кокотъ не възгласитъ дъва кратъı · отъвръжеши сѧ мене три кратъı Мар. Мр 14_{72}.

Обрнуто, реченица са свезом прѣжде даже у вези са одричном главном реченицом обележава да радња главне реченице не може отпочети пре него што се сврши радња споредне реченице (у срп. исто тако „док не“), уп. і бѣаше емоу отъвѣштано дх҃мь сѵ̃тъıмь · не видѣти съмрьти прѣжде даже видитъ х҃а гн҃ѣ Мар. Л 2_{26}. Реченице првог типа са свезом прѣжде не могу такође обележавати да се радња главне реченице вршила већ пре него што је отпочела радња споредне реченице да траје и даље, уп. прѣжде даже не бъıстъ аврамъ азъ есмъ Мар. J 8_{58}. У Супр. налази се у значењу свезе прѣжде даже не само даже не: да въ тѣхъ оумьреть даже не придетъ кононъ 47_{7}.

317. Свезама иде(же), ѣмо(же) — ıамо(же) које су по пореклу односни прилози за место (уп. сѣде, тамо), почињу се споредне реченице које обележавају место где се врши радња главне реченице, на пр. і вънидѣ идеже бѣ отроча лежа Мар. Мр 5_{40}, тј. (тамо) где; идъ по тебѣ ѣможе колижьдо идеши Мар. Мт 8_{19}, тј. (онамо) куда год; о свези иде са узрочним значењем уп. горе § 314.

318. Свезе **аштє, или, а** везују са главном реченицом споредне погодбене реченице; најчешће се употребљава веза **аштє** односно **ѣштє** (= **ашт**є), уп. **і аштє і вьси сѫблазнѧтѫ сѧ нѫ не азъ** Зогр. Мр 14_{29}, **єлі бо распинаємъ цѣсарюєтъ, како бѫдетъ вѣнчаємъ** Ключ. 676, **ащє к'то оукраде(тъ) главъно ч'то или скотъ · или... да покаетъ (сѧ) · а ли мало ч'то оукрадетъ...** Еух. 102^b, **а би бълъ сьде не бъı ми оумрьлъ братъ** Супр. 307_{21} (у јеванђељу на овом месту — J 11_{21} — **аштє би**). Погодбени се начин употребљава иза веза **аштє, а**, ако се у споредној реченици обележава иреални услов.

319. Веза **аштє** у вези са **и** везује са главном реченицом концесивне реченице: **аштє і бѫ не боıѫ сѧ · і чѣ̀ъ не срамл̂ѣıѫ сѧ за ı̂є творитъ ми трогдъ вѣдовица си · да мьштъ ємъ** Зогр. Л 18_{4-5}. У Супр. м. **аштє и** јавља се у концесивним реченицама веза **цѣ** односно **цѣ и**, уп. **цѣ и коли оубо оукрали бъıшѧ въ сѫботъ...** 441_{13}.

c) Апсолутни датив

320. Слично латинској конструкцији ablativus absolutus и грчкој genitivus absolutus у ст.-сл. се употребљава конструкција апсолутног датива, која се састоји од датива именице и датива партиципа. Ова конструкција има значење споредне временске реченице. Порекло ове конструкције види се у примерима као што је **исоусоу рождьшоу сѧ въ вıдлеємı... сі влъсви отъ въстокь придж** Асем. Мт 2_1; у овој реченици реч **исоусоу** била је првобитно даљи предмет у главној реченици; по угледу на такве конструкције грађене су после формално сличне конструкције у којима се више не види њихово порекло, на пр. **обладаıштю понтıйскоумоу пилатоу ıюдеıж... бъıстъ ѓлъ бжıи** Л 3_{1-2}, **поздѣ же сѫштю часоу ıзиде въ вит'анıю** Зогр. Мр 11_{11}.

Појмљиво је зашто се у овој конструкцији не подударају подмет главне и подмет споредне реченице: подмет споредне реченице био је првобитно предмет главне реченице; али касније, када је ова конструкција постала апсолутна, могла је имати и исти подмет са главном реченицом, на пр. Супр. 161_5 **строужемоу же немоу въз'пи** и сл.

Конструкције **поздѣ же бъıвъшu** (Зогр. Мр 1_{32}), **поздѣ же бъıвъшю** (Зогр. Мт 8_{16}) претстављају, по моме мишљењу, скраћени апсолутни датив: **поздѣ же бъıвъшu годинѣ, бъıвъшю часоу**, уп. горе **поздѣ же сѫштю часоу**.

Напомена. О апсолутном дативу у ст.-словенском, у црк.-словенском и ст.-руском уп. Белорусова, РФВ. 41, 1894, 71—146.

d) Зависна питања

321. Директно питање, тј. самостална упитна реченица (в. § 305) може бити доведена у зависност од глагола, на пр. **и не вѣдѣашє отъкѫдоу естъ** (директно питање: **отъкѫдоу естъ**) Зогр. J 2_9; **въпрошєнъ же бъı(стъ) отъ фарисѣи · когда придетъ цр̀ьıе бжıе**

ѡтѣкѣшта имѫ і рече (директно питање: когда придетъ...) Зогр. Л 17_{20}, іскѣлѣкъı же не вѣдѣаше както естъ (директно питање: както естъ) ibid. J 5_{18}, како же нъıнѣ видитъ не вѣкъ · ли както емоу отвръзе очи не вѣкъ ibid. J 9_{21}, испъıтаıте както въ ѥмь достоıнъ естъ ibid. Мт 10_{11} и сл. У примеру вѣдъı мѣсто к'дѣ живетъ сватъıи савинъ (Супр. 145_{20}) споредна реченица која се почиње са кдѣ односи се на именицу мѣсто и с тога замењује релативну реченицу (мѣсто, въ ѥмьже...).

Када се питање односи не на поједине чланове реченице, већ на целу реченицу, зависна упитна реченица почиње често свезом аште („да ли"), на пр. въпрашаахѫ і · аште достоıтъ мѫжю женѫ поѫштати Зогр. Мр 10_{2}.

ДОДАТАК

О СТАРОСЛОВЕНСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА И О КАСНИЈИМ РЕДАКЦИЈАМА СТ.-СЛОВЕНСКИХ РУКОПИСА[1])

322. У ст.-сл. споменицима 10—11 века огледају се, с једне стране, језик Ћ. и М., с друге пак стране различни ст.-сл. дијалекти 10—11 века.

Особине језика Ћ. и М. можемо одредити помоћу анализе ст.-сл. азбуке и поређењем најстаријих рукописа. Гласовни систем језика Ћ. и М. огледа се у извесној мери у глагољици: он је имао носне вокале ѫ, ѧ, вокале ъ, ѣ и полугласнике (редуциране вокале) ꙑ, ь, а тако исто редуциране ъ, и (испред *j*); даље, у њему је било вокално *r*, *l*, групе bl′, pl′, vl′, ml′ наместо старих група bj, pj, vj, mj, самогласници d͡z, група *sc* (< sk испред ѣ, и пореклом од старих дифтонга oi, ai), групе št, žd (< пр.-сл. t′, d′ = tj, dj, а такође < sk + j, zg + j, st + j, zd + j односно < sk, zg испред палаталних вокала).

Самогласник ѣ се изговарао у језику Ћ. и М. као *ä*, ѫ као носно *o*, ѧ као носно *e*; ꙑ, ь није се још изгубило, а нити се још мењало у пуне вокале.

Вокално *r*, *l* имало је две нијансе: r̥^{e} и r̥, l̥^{e} и l̥ и та се разлика између две нијансе није изгубила.

Сугласници *r*, *l*, *n* имали су три нијансе: били су тврди, палатализовани и палатални; сугласници c, č. š, ž, d͡z, s (< ch, в. § 108) и групе št, žd сачували су у извесној мери палаталност; сугласници k, g, ch (χ) били су тврди.

323. У погледу облика језик Ћ. и М. сачувао је много старих обележја: наставак ѣ у ген. и лок. јед. сугласничких основа (в. § 159 и д. и § 178), у ном. мн. м. р. компаратива (-ьше) и делимице код именица са основом на сугласник (в. § 199 и § 154), облике чесо, чимь, чемь (в. § 216), ном. јед. м. р. придева новъıи, ген. новаго, дат. новоуемоу, лок. новѣемь (без једначења и сажимања, в. § 229 и д.); у конјугацији наставак 3 двојине -тѣ (в. § 238), аорист типа могъ и типа ıмсъ, ласъ, рѣхъ (в. § 259 и д.), 2 и 3 л. јед. аориста

[1]) Уп. Кульбакина, Du classement des textes vieux slaves, RÉSI, 2, 1922, 173—206.

са секундарним наставком -тъ (ѣтъ и сл., в. § 262), несажете облике имперфекта (несѣахъ, читаахъ, в. § 263, 277 и 282), наставке имперф. -шета, -шете (в. § 241), сложени облик погодбеног начина са бимь, би, би, бимъ, бисте, бѫ (в. § 249), партиц. пр. вр. глагола 4 врсте типа моль (в. § 283), облик зап. нач. типа бимте (в. § 276) и сл

У језик Ћ. и М. иду можда и понеке морфолошке црте које се не могу сматрати као архаизми: ак. дв. личне заменице нъı, въı (в. § 208), дат. јед. упитне заменице чесомѹ (в. § 216), инстр. јед. ж. р. сложених придева новоѭ (в. § 231).

324. У другим се чињеницама огледају новије гласовне и морфолошке особине дијалеката X и XI века: мењање носних вокала у чисте, различите промене редуцираних вокала, мењање ненаглашеног *о* у вокал *и* и ненаглашеног *е* у *i*, губљење старе разлике између ѓ, ӆ и ѓᵉ, ӆᵉ, губљење тако званог епентетског l, мењање d͡ž у z, sc у st и сл.; у деклинацији овамо иду мешање облика *u*- основа и *о*- основа (в. § 139 и д.), — наставци дат. јед. -ови и ген. мн. -овъ почели су да се употребљавају код основа на -о можда већ у X в. (в. § 141 и § 143); даље, узајамни утицај основа *-jo* и основа на *i* (в. § 167 и д.); много аналошких новотворина као што су ген. и лок. јед. на -и код сугласничких основа (в. § 159 и д., § 178 и § 190 и д.), ном. мн. на -и код истих основа (жидови, стнопѣни и сл., в. § 162 и 165) и код компаратива (в. § 199), инстр. јед. на -ъмь код основа на -*о* (в. § 142), облици ока, небѹ и сл. м. очесе, небеси (в. § 179 и д.), ген. мн. материи м. матеръ и ак. јед. матере м. матерь (в. § 191) итд.; ном.-ак. јед. ср. р. компаратива на -ьше (в. § 199), ном. м. р. компаратива на -ьши м. -ьше (в. § 199), заменични облици ген. јед. ж. р. ѣ, моѣ м. неѣ, моеѣ, дат. јед. ж. р. твои м. твоеи, инстр. јед. ж. р. твоѭ м. твоеѭ, (в. § 213), облици чесого, чесомь (в. § 216), облици сложене придевске деклинације са једначењем и сажимањем (в. § 229 и д.) и сл.

У погледу конјугације овамо иду облици 3 јед. и мн. без наставка -тъ (в. § 236), наставци 3 дв. -та м. -те, 2 и 3 л. дв. ж. р. -тѣ (в. § 238), наставци -ста, -сте у имперф. м. старијих наставака -шета, -шете (в. § 241), облик бишѧ м. бѫ (можда већ у X в., в. § 249), замена облика бимь, би итд. у сложеним облицима погод. н. са бъıхъ, бъı итд. (в. § 249), облици типа ѣ, клѧ 3 јед. аориста (в. § 262), сажети облици имперфекта као и облици имперфекта везани са презентном основом (в. § 263 и д., § 277 и 282), облици аор. типа несохъ (в. § 260), облици презента типа подоѵатъ, оѵмѣтъ, трѣбоѵоѵтъ (в. § 275), облици партиц. презента типа грѧдѫ(и) — грѧдѧ(и) (в. § 265) и облици зап. нач. атематских глагола типа дажди (в. § 286).

325. Ако бисмо хтели одредити који се ст.-сл. дијалекат огледа у једном или другом ст.-сл. споменику, морамо узимати у обзир на првоме месту гласовне појаве.

Што се тиче морфолошких особина X—XI века, често не можемо одлучити да ли се односе на последњи препис или на један од претходних, те се зато релативно ретко можемо служити при груписању ст.-сл. дијалеката морфолошким особинама.

Узимајући у обзир гласовне особине наших споменика можемо замислити читав низ дијалеката X—XI века чије је заједничко обележје исто што и обележје језика Ћ. и М., а то је шт, жд < t′, d′ (= tj, dj) и < skj, stj, zgj, zdj. Нарочити положај заузима у томе погледу Кијевски мисал.

326. Питање о пореклу овог споменика спорно је.

Остављајући на страну претпоставку Собољевског да је тај споменик пољског порекла, што је посве немогуће, имамо у том погледу две теорије. Према једној је Мис. чешки препис ст.-сл. текста: зато у њему налазимо ц, з м. ст.-сл. шт, жд < t′, d′ и шч м. ст.-сл. шт < skj и stj (в. § 113—115). Према другој теорији у Мис. се огледа ст.-сл. дијалекат у својој основи југословенски, али са две наведене особине чешког типа. Такав је дијалекат могао постојати у X веку као прелазни на међи југословенске и западнословенске језичке области.

Тешко је са несумњивом поузданошћу рећи која је теорија тачна. Ако станемо на гледиште прве теорије, остаће нејасно зашто су само две особине западног карактера спроведене тако доследно у Мис. (а ни један пример са шт, жд не постоји), а нема никаквих других отступања од ст.-словенског језичког типа.

237. Пре би се дакле у Мис. огледао нарочити ст.-сл. дијалекат X века са ц, з и ѕ м. обичног ст.-сл. жд и шт. Сви остали дијалекти X века који се огледају у ст.-сл. споменицима иду у дијалекатску групу са шт, жд < t′, d′ и skj, zgj, stj, zdj. У тој дијалекатској групи било је А) дијалеката са ѕ > ь и ь > ѕ у вези са природом потоњег слога и В) дијалеката који нису знали за ту промену. У групу А иду дијалекти оригинала Зогр., Мар., Клоч. зб., Еух., Сав., Супр. и Охр. јеванђеља (в. § 46 и д.); у групу В иде дијалекат ст.-сл. оригинала Остром.; у том се дијалекту ь мењало у ѕ иза ш, ж (в. § 45).

Поједини се дијалекти групе А разликују међу собом у другом погледу, наиме у једним се од њих ь мења у ѕ иза шуштавих, у другим пак не мења: нема тог мењања Зогр.; у Еух. ь се мењало у ѕ иза ш, ж, у Сав. — иза ш, ж, ч, у Мар., Клоч. зб. и Супр. иза ш, ж, ч и иза група шт, жд; не може се одредити у коју групу у томе погледу иде Хил. (уп. § 44). Имам на уму старију подлогу тих рукописа.

328. Дијалекти XI века који се огледају у ст.-сл. споменицима сви имају шт, жд < t′, d′, а тако исто < skj, zgj, stj, zdj. У тим се дијалектима могу разликовати две веће групе: А) југозападни дијалекат са мењањем јаког ѕ, ь у ѻ, ѣ (в. § 35 и д.) и са

споредном особином nǫd- (нѫдити, в. § 27) и В) северозападни дијалекат, у коме се јако ѫ не мења и према југозападном nǫd- налазимо nud- (нѫдити).

У групу А иду скоро сви глагољски споменици: старији део Зогр., Мар., Клоч. зб., Асем., Син. пс., Еух., можда такође Охр. јеванђеље и ћирилски одломак Унд. У групу В иду дијалекти Сав., Супр. као и оригинал Остр., можда такође Мак. ћир. и Мак. глаг.

329. У групи А могу се разликовати:

1. дијалекти са мењањем ѫ у ѹ и другим особинама српске боје; то су дијалекти Мар. и Клоч. зб.; у дијалекту Мар. несумњиво се огледа мењање ѫ у ѹ (примери ѻ м. ѫ обичне су грешке); што у Мар. нема мењања ѧ у ѣ може се објаснити тиме што се ѫ променило у ϱ^u или у μ, затворени пак вокал лакше губи носни изговор него ли отворени; понеке друге особине српске боје су у Мар. — ѹ < вѫ, и < ъı, облик сѣгѧ; такође у Клоч. зб. налазимо ѹ м. ѫ, и м. ъı, ак. мн. тѧ м, тъı (уп. српско *те* < *tę које се јавило м. тъı према ѣ).

2. дијалекти са узајамном заменом ѫ и ѧ; то су можда дијалекти Зогр. и Асем.;

Напомена. У Син. пс. тај се појав не може утврдити, уп. Кульбакина ЈФ. 4, 1924, 178.

3. дијалекат са мењањем ѫ у ѻ, — то је дијалекат Син. пс.

Напомена. Којој од ових дијалекатских група припада дијалекат Еух. тешко је рећи, јер Гејтлерово издање није поуздано.

Дијалекатску групу А. 1. карактеришу још и друга обележја: z м. d͡z и sc < sk испред ѣ, и (пореклом од дифтонга оj).

Што се тиче дијалекатске групе А 2., у Асем. налазимо ст (можда и у Зогр.); место d͡z Зогр. има z (барем под извесним условима), али Асем. чува d͡z.

У дијалекатској групи А 3, која се огледа у Син. пс., налазимо d͡z и st. У Еух., по свој вероватноћи, огледа се дијалекат са z м. d͡z (и можда са sc).

330. У дијалекатској групи В, која је чувала јако ѫ, можемо разликовати:

1. дијалекат са мењањем ь у ѣ и 2. дијалекат који је чувао ь у јаком положају.

Први се огледа у Супр., наиме је мењање ь у ѣ било у преписивачевом језику и у оригиналу првог дела споменика; преписивач Супр. имао је сем тога у своме говору z < d͡z и st < sc.

Други се дијалекат огледа у Сав., у оригиналу Остр. и у оригиналу другог дела Супр., можда такође у Мак. и Мак. глаг. У том се другом дијалекту d͡z мења у z, што се тиче групе sc, Сав. је чува, али се у Остр. и другом делу Супр. та група мења у st.

331. Било је покушаја тачније одредити земљиште на коме је постало Сав. јев.: по мишљењу Вондракову (Altk. Gr.² 32), тај је рукопис писан у северозападном делу бугарске језичке области, можда код Словена који су се после претопили у Румуне у старој Дацији у суседству Словака или Малоруса. Али довољних доказа за то мишљење нема: Вондрак се позива на израз господа м. обичног у јеванђељским текстовима гостиница; међутим, не зна се да ли се та реч односи на преписивача или на преводиоца, а и не може се јамчити да реч господа није постојала у јужнословенским дијалектима. Што се пак тиче 14 примера наставка -ть за 3 јед. (од којих је 5 поправљено у -тъ), тај се појав опажа у појединим примерима и у Супр. и Асем.

332. Интересантно је питање порекла Супр. Вондрак мисли да је тај споменик постао на истоку близу руског језичког земљишта (Altk. Gr.² 34—35), позивајући се на почетно *ро* од прасл. **or* (в. § 79). Али, као што смо видели (§ 79), група ро, ло од старијег почетног *or*, *ol* налази се такође у јужнословенским дијалектима који се нису додиривали са руским или западнословенским дијалектима. Других доказа Вондрак не наводи.

Језик Супр. остаје и даље недовољно проучен. Интересантни су у њему примери наставка -га за ген. јед. заменица: нѣкога 275_{23}, кога 435_{22}, конга 441_{20}, нга 509_{21}, вьсѣкога 457_{18}, као и пример мењања въ у оу: оу прѣльсти бѣдѫ 27_{16-17}. Интересантна су још и ова обележја Супр. у морфолошком правцу: облик инстр. јед. основа на -а женѫ и сл. (в. § 187) и облик инстр. јед. са наставком -ѫмь (в. § 142).

333. У каснијим споменицима са ст.-сл. подлогом та је подлога знатно промењена под утицајем преписивачевог дијалекта, нарочито у гласовном правцу. Могу се утврдити 4 редакције ц.-сл. језика, односно 4 групе ових споменика:

а) споменици бугарске или тако зване средњебугарске редакције, b) споменици српске редакције, c) споменици чешке редакције и d) споменици руске редакције.

Заједнички је назив за језик свик тих споменика — црквенословенски језик.

1. Одлике средњебугарске редакције (почиње од XII века) су ове: нарочита употреба слова ѫ, ѧ (најчешће се ѫ јавља м. ѧ иза сугласника ш, ж, евентуално такође иза ч, ц и *j*, обрнуто ѧ м. ѫ иза палаталних р̂, л̂, н̂), губљење полугласника услед чега се ъ и ь употребљавају сасвим неправилно, тј. употребљава се или само ъ или само ь.

2. Обележја српске редакције су ова: у већини српских споменика за оба полугласника употребљава се ь, м. ѫ пише се оу, а м. ѧ — ѣ, место въ, вь пише се оу и обрнуто м. оу — вь, катkад се мешају ѣ и ѣ; у морфолошком правцу треба истаћи облике ген. јед. ж. р. жене, водѣ и сл. и инстр. јед. ж. р. водовь (= *vodou) и сл.

3. У чешким споменицима, на пр. у Прашк. одл., налази се ѕ м. ст.-сл. жд (= dj), ц м. ст.-сл. шт (= tj, kt), група шч, м. ст.-сл. шт (= stj, sk испред j и палаталног вокала), група дл (на пр. модлитвоу у Прашк. одл. I 13—14), палатални уснени сугласници без l (на пр. ѕємꙑ м. ѕємлꙗ Прашк. одл. I B 26), оу м. ж, ш м. палатализованог s (на пр. вшїи = вьси, вшѣчьскаѣ Прашк. одл. I B 5 и I B 2).

4. Обележја су руске редакције ова: оу м. ж, ꙗ или а м. ѧ, ж м. жд и ч м. шт (= d′, t′), ѫр, ьр, ѫл м. ст.-сл. ръ, рь, лъ, ль, између сугласника.

САДРЖАЈ

Страна

Предговор III
Скраћенице . . . . . V—VII

УВОД

I. Старословенски језик § 1—5 . . . . . 1— 3
II. Старословенски споменици § 6—14 . . . . . 3—11
Азбука § 7—11 . . . . . 4— 7
А. Глагољски споменици § 12 . . . . . 7— 9
В. Ћирилски споменици § 13 . . . . . 9—11
Старословенске граматике § 14 11

ФОНЕТИКА

I. Гласови прасловенског и заједничког јужнословенског језика § 15—16 . . . . . 11— 13
II. Гласови и гласовни појави језика Ћирила и Методија и старословенских дијалеката X—XI векова § 17—131 . . . . . 13—67
Носни вокали § 19—27 . . . . . 14—18
ѧ § 28—29 . . . . . 18—19
ѫ § 30—31 . . . . . 19—20
ъ, ь § 32—52 . . . . . 20—31
Гласовна вредност ъ, ь § 32—33 . . . . . 20—21
Њихове промене у ст.-сл. § 34—52 . . . . . 21—31
Вокализација ъ, ь § 35—39 . . . . . 22—23
Губљење слабих ъ, ь § 40—42 . . . . . 23—25
Предлози въз-и сл. и от(ъ) § 43 . . . . . 25—26
Мењање ъ, ь § 44—50 . . . . . 26—30
Губљење задњих ъ, ь § 51 30
Ново ъ, ь у туђим речима § 52 . . . . . 30—31
Редуцирани ъ, и § 53—61 . . . . . 32—36
е, и, о, оу § 62—65 . . . . . 36—38
Вокално r, l § 66—78 . . . . . 38—43
Старословенске групе ръа, ла, рѣ, лѣ § 79—81 . . . . . 44—45
Самогласници у почетку речи § 82—91 . . . . . 45—49
Асимилација и дисимилација вокала; сажимање § 92—93 . . . 49
Превој вокала § 94—96 . . . . . 49—52
Палатални сугласници j, ŕ, l', ń § 97—101 . . . . . 53—55
Уснени сугласници + j § 102—105 . . . . . 55—57
Сугласници ш, ж, ч, ц, з, с и групе шт, жд § 106—120 . . . . . 58—63
Промене у сугласничким групама и друге ситне појаве које се тичу сугласника § 121—131 . . . . . 63—67

Страна

ОБЛИЦИ § 132—286 . . . . . 67—141

Деклинација § 133—232 . . . . . 67—112

А. Именичка деклинација § 134—205 . . . . . 68—100

I. Именице и придеви мушк. рода § 136—171 . . . . . 69— 84

1. Основе на o- и на u- § 136—145 . . . . . 69— 74

2. Основе на -jo м. р. § 146—147 . . . . . 74— 75

3. Основе м. р. са тематским вокалом -o- иза палаталних c, d͡z § 148—149 . . . . . 75— 76

4. Основе на i- м. р. § 150—151 . . . . . 76— 77

5. Основе на сугласник м. р. § 152—154 . . . . . 77— 78

6. Основе на -a м. р. § 155—156 78

7. Узајамни утицај основа на -o, -jo, -i и на сугласник § 157—171 . . . . . 79— 84

II. Именице (и придеви) ср. р. § 172—183 . . . . . 85— 89

1. Основе на -o ср. р. § 173—174 . . . . . 85— 86

2. Основе на -jo ср. р. § 175—176 . . . . . 86— 87

3. Основе ср. р. на -s § 177—181 . . . . . 87— 89

4. Основе на n- и на t- ср. р. § 182—183 89

III. Именице (и придеви) ж. р. § 184—195 . . . . . 89— 94

1. Основе ж. р. на -a § 185—187 . . . . . 90— 91

2. Основе ж. р. на -i § 188—189 . . . . . 91— 92

3. Сугласничке основе ж. р. § 190—191 . . . . . 92— 93

4. Основе на -ū, ж. р. § 192—195 . . . . . 93— 94

VI. Именичка деклинација придева § 196—199 . . . . . 94— 97

V. Именичка деклинација партиципа § 200—203 . . . . . 97— 99

VI. Деклинација бројева § 204—205 . . . . . 99—100

В. Заменичка деклинација § 206—222 . . . . . 101—108

I. Личне заменице азъ, ты и повратна сѧ § 206—208 . . . . . 101—102

II. Неличне заменице § 209—222 . . . . . 102—108

1. Заменице са основом на o- § 209—210 . . . . . 102—103

2. Заменице са основом на jo- § 211—215 . . . . . 103—105

3. Упитна заменица чьто § 216 . . . . . 105—106

4. Упитна заменица кыи § 217—218 106

5. Показна заменица сь § 219—220 . . . . . 106—107

6. Вьсь „omnis“ § 221—222 . . . . . 107—108

С. Сложена деклинација § 223—232 . . . . . 108—112

Конјугација § 233—286 . . . . . 112—141

А. Опште напомене § 233—253 . . . . . 112—121

1. Врсте глагола § 233 . . . . . 112—113

2. Лични наставци § 234—238 . . . . . 113—115

3. Формирање облика за време § 239—241 . . . . . 115—117

4. Облици за начин § 242 117

5. Именски облици глагола § 243—247 . . . . . 117—119

6. Сложени глаголски облици § 248—250 . . . . . 119—120

7. Глаголски вид § 251—253 . . . . . 120—121

В. Преглед конјугације појединих глаголских врста § 254—286 . . . . . 121—141

1. Глаголи 1 врсте § 254—265 . . . . . 121—129

Обрасци конјугације глагола 1 врсте § 257 . . . . . 123—125

Напомене о појединим облицима § 258—265 . . . . . 125—129

2. Глаголи 2 врсте § 266—269 . . . . . 129—131

Обрасци конјугације глагола 2 врсте § 267 . . . . . 129—130

Напомене о појединим облицима § 268—269 . . . . . 130—131

Страна

3. Глаголи 3 врсте § 270—278 . . . . . 131—136
Обрасци конјугације глагола 3 врсте § 273—274 . . . . . 133—134
Напомене о појединим облицима § 275—278 . . . . . 134—135
4. Глаголи 4 врсте § 279—284 . . . . . 136—139
Обрасци конјугације глагола 4 врсте § 281 . . . . . 137—138
Напомене о појединим облицима § 282—284 . . . . . 138—139
5. Глаголи 5 врсте (атематски) § 285—286 . . . . . 140—141

СИНТАКСА . . . . . 142—158

А. Синтакса просте реченице § 287—306 . . . . . 142—152
1. Безличне реченице § 287 142
2. Подмет и прирок § 288—289 . . . . . 142—143
3. Употреба глаголских облика § 290—291 . . . . . 143—144
4. Споредни чланови реченице § 292—301 . . . . . 145—150
a) Атрибут и апозиција § 293 145
b) Споредни чланови реченице у зависним падежима § 294—298 . . . . . 145—148
акузатив § 294 . . . . . 145—146
генитив § 295 . . . . . 146—147
датив § 296 . . . . . 147—148
локатив § 297 148
инструментал § 298 148
c) Споредни чланови реченице у зависном падежу са предлогом § 299 . . . . . 148—149
d) Непроменљиве речи § 300 149
e) Инфинитив и супин § 301 . . . . . 149—150
5. Партиципске конструкције § 302 . . . . . 150—151
6. Одрицање § 303 151
7. Вокатив § 304 151
8. Врсте простих реченица § 305—306 . . . . . 151—152

В. Синтакса сложене реченице § 307—321 . . . . . 153—158
1. Напоредне реченице § 307—308 153
2. Подређене реченице § 309—321 . . . . . 153—158
a) Релативне реченице § 310 154
b) Остале зависне реченице § 311—319 . . . . . 154—157
c) Апсолутни датив § 320 157
d) Зависна питања § 321 . . . . . 157—158

Додатак. О старословенским дијалектима и о редакцијама црквенословенских рукописа § 322—333 . . . . . 159—164

ДОПУНЕ И ИСПРАВКЕ

§ 12: Грунський М. Київські листки и Фрейзингенські уривки. Записки истор.-филол. відд. Укр. Акад. 16 (1928) 7—25. Син. пс. уп. B. D. H. von Arnim, Die Schreiber des Psalterium Sinaiticum und ihre Vorlage. Leiden. 1930 VIII + 288.

§ 13: Кос. О натпису цара Самуила ГлСкНДр. V, (1929) 203—209.

§ 29: У напомени на 19 стр. „JArch, XLI, 1927, сс. 87—115" треба додати „и 168—209".

§ 54: У напомени на 33 стр. треба читати AslPh. 31, 1910, 482—506.

§ 242: Vaillant A. L'impératif-optatif du slave. Sl IX (1930) 241—257.

ИЗДАЊЕ ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

ЦЕНА 60·— ДИНАРА